

SOCIALINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

Donata Petružytė

Atliekų rinkėjų gyvensena:
Kariotiškių sąvartyno atvejo studija

DAKTARO DISERTACIJA
Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

Vilnius, 2009

Disertacija rengta 2005 – 2009 metais Socialinių tyrimų institute

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Romas Lazutka (Socialinių tyrimų institutas, socialiniai mokslai,
sociologija – 05 S)

Mindaugo Survilos nuotrauka

Sostinės gilumoje gyvena gausi klasė individų, kurių likimas, atrodo, yra vargas ir skurdas, atliekų rinkėjai, klajojančių gyventojų rūšis, kuri labai padidėjo šiais paskutiniaisiais laikais, svetimi bet kokiems socialiniams papročiams, nepaklūstantys jokioms taisyklėms, nežinantys jokių kliūčių, įpratę prie beveik laukinės nepriklausomybės, pastoviai klaidžiojantys po visą Paryžių ir jį supančias apylinkes... be pastovios gyvenamosios vietos, kartais net be jokio prieglobsčio, atsiskyrę ir vieniši, žygiuoją apsiginklavę koku įrankiu, kuris savo paskirtimi būdamas nekaltas, iškrypėlių rankose gali tapti nusikaltimo instrumentu..

Paryžiaus policijos prefektas, 1828 m.

Pirmiausia yra veiksmai. Paskui vyksta ilgas šių veiksmų įprasminimo procesas. Socialinis atstumas turi ypatingos reikšmės. Didesnis atstumas tam tikriems veiksams turi tendenciją suteikti nusikaltimų prasmę, o asmenims – supaprastintą nusikaltėlių statusą. Kitokioje aplinkoje [t.y. esant mažesniai socialiniam atstumui] socialinės sąlygos neleidžia veiksmų lengvai interpretuoti kaip nusikaltimų arba asmenų kaip nusikaltėlių.

Nills Christie

TURINYS

IVADAS	8
Tyrimo aktualumas.....	8
Tyrimo problema, tikslas ir uždaviniai	13
Tyrimo naujumas	16
Disertacijos šaltiniai	17
Disertacijos struktūra	19
Disertacijos tyrimo rezultatų aprobavimas.....	20
1. TYRIMŲ APŽVALGA	21
1.1. ATLIEKŲ RINKĖJŲ TYRIMAI	21
1.1.1. Tyrimų tendencijos pasaulyje.....	22
1.1.2. Tyrimai Lietuvoje.....	23
1.2. ATLIEKŲ RINKĖJAI	29
1.2.1. Terminologijos problemos	29
1.2.2. Apibrėžimai	33
1.2.3. Tipai	35
1.3. ATLIEKŲ RINKĖJŲ VEIKLOS ISTORINĖS TENDENCIJOS.....	41
1.3.1. Atliekų rinkimas kaip būdingas kiekvienos civilizacijos bruožas.....	41
1.3.2. Urbanizacijos įtaka atliekų rinkėjų kaip visuomenės grupės susiformavimui	43
1.3.3. Gamybos technologijų evoliucijos įtaka atliekų rinkėjų darbui	48
1.3.4. Ekonominės situacijos įtaka atliekų rinkėjų veiklai	53
1.4. ATLIEKŲ RINKĖJŲ VAIDMUO IR VIETA VISUOMENĖJE	59
1.4.1. Ekonominiai atliekų rinkėjų veiklos aspektai	59
1.4.2. Atliekų rinkėjų veiklos naudingumas.....	67
1.4.3. Atliekų rinkėjų marginalumo dimensijos.....	68
1.4.4. Nepatrauklaus darbo specialistai	70
1.4.5. Atliekų rinkėjai – nepatrauklaus darbo vykdytojai?.....	73
1.4.6. Atliekų rinkėjų ir kitų nepatrauklaus darbo specialistų stigmos paradoksalumas.....	75
1.5. ATLIEKŲ RINKĖJŲ GYVENSENĄ	77
1.5.1. Žmonės, užsiimantys atliekų rinkimu kaip darbine veikla.....	77
1.5.2. Atliekų rinkėjų darbo ypatybės	79
1.5.3. Atliekų rinkėjų uždarbis	81
1.5.4. Atliekų rinkėjų būstas	83
1.5.5. Atliekų rinkėjų kasdienio gyvenimo aspektai	84
1.5.6. Atliekų rinkėjų sveikata	85
1.5.7. Atliekų rinkėjų gyvenimo socialiniai aspektai	86
1.5.8. Supirkėjo vaidmuo	87
1.5.9. Atliekų rinkėjų prisitaikymas prie darbinės veiklos sąlygų pokyčių.....	88
2. TYRIMO METODOLOGIJA IR METODIKA	92
2.1. VIZUALINIŲ IR ETNOGRAFINIŲ TYRIMŲ METODŲ NAUDOJIMO PAGRINDIMAS	93
2.1.1. Vizualinių metodų naudojimo sociologiniuose tyrimuose pagrindimas: problemos ir galimybės	93
2.1.2. Svarbiausi etnografinio tyrimo bruožai.....	96
2.1.3. Vizualinė etnografija ir jos tyrimo proceso ypatybės.....	98

2.2. KARIOTIŠKIŲ SAŲVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJŲ GYVENSENOS TYRIMO PRISTATYMAS	101
2.2.1. Tyrimo metodo pasirinkimo motyvacija	101
2.2.2. Bendrieji tyrimo bruožai	103
2.2.3. Duomenų rinkimo procesas: etnografinio tyrimo strategija.....	103
2.2.4. Tyrimo duomenys	107
2.2.5. Duomenų analizė ir pateikimas	110
2.2.6. Vizualinių priemonių naudojimas tiriant Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenimą.....	113

3. TYRIMO REZULTATAI **116**

3.1. SAŲVARTYNAS IR SAŲVARTYNO ŽMONĖS	116
3.1.1. KARIOTIŠKIŲ SAŲVARTYNAS.....	116
3.1.2. KARIOTIŠKIŲ SAŲVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJAI	118
3.1.2.1. Žmonės, dirbantys sąvartyne.....	118
3.1.2.2. Žmonės, dirbantys ir gyvenantys sąvartyne	121
3.1.2.3. Socialinė ekonominė situacija ir sąvartyno žmonių skaičiaus kitimas.....	122
3.1.3. TAPIMO SAŲVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJU PROCESAS.....	124
3.1.3.1. Atėjimas į sąvartyną.....	124
3.1.3.2. Pirmas įspūdis	124
3.1.3.3. Tapimas sąvartyno žmogumi	126
3.1.4. APIBENDRINIMAS.....	128
3.2. SAŲVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJŲ DARBINĖ VEIKLA	129
3.2.1. SAŲVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJŲ SAVIVOKA IR POŽIŪRIS Į DARBĄ.....	129
3.2.2. ATLIEKŲ RINKĖJŲ DARBAS SAŲVARTYNE	130
3.2.2.1. Darbo erdvės	130
3.2.2.2. Darbo laikas	137
3.2.2.3. Darbo įrankiai.....	138
3.2.2.4. Atliekų rinkėjų darbo charakteristikos	140
3.2.3. ANTRINIŲ ŽALIAVŲ RINKIMAS.....	144
3.2.4. RADINIŲ IEŠKOJIMAS	148
3.2.4.1. Radinio vaidmuo sąvartyno gyvenime	148
3.2.4.2. Darbiniai radiniai	149
3.2.4.3. Išteklių	150
3.2.4.4. Vertingi radiniai	157
3.2.4.5. Netyčia išmesti vertingi daiktai.....	160
3.2.4.6. „Lavonėliai“	162
3.2.6. SAŲVARTYNO ŽMONIŲ PAJAMOS.....	163
3.2.6.1. Sąvartyne dirbusių žmonių uždarbio formos ir šaltiniai	163
3.2.6.2. Pajamų, gaunamų iš antrinių žaliavų rūšiavimo, dydis	164
3.2.6.3. Pajamų dydį įtakojantys veiksniai	166
3.2.7. APIBENDRINIMAS.....	171
3.3. SAŲVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJŲ KASDIENIS GYVENIMAS	172
3.3.1. BŪSTAS.....	172
3.3.1.1. Apsigyvenimas sąvartyne.....	175
3.3.1.2. Būsto tipai	177
3.3.1.3. Būsto kokybė.....	179
3.3.1.4. Būsto statyba	181
3.3.1.5. Būsto priežiūra ir remontas	183
3.3.1.6. Būsto vidaus įranga	184
3.3.1.7. Kiemas.....	186
3.3.1.8. Būsto ir kiemo puošyba.....	190
3.3.1.9. Būsto ir kiemo tvarkymas	192

3.3.1.10. Būsto netekimas	194
3.3.2. MITYBA	195
3.3.2.1. Maisto šaltiniai ir gavimo būdai	195
3.3.2.2. Mitybos įpročiai	200
3.3.2.3. Gėrimai	203
3.3.2.4. Maisto gaminimas	204
3.3.2.5. Valgymas	206
3.3.3. MIEGAS	207
3.3.4. APRANGA	210
3.3.5. HIGIENA	212
3.3.6.1. Alkoholis	214
3.3.6.2. Tabakas	219
3.3.6.3. Narkotikai	220
3.3.7. APIBENDRINIMAS	221
3.4. SĄVARTYNO ŽMONIŲ LAISVALAIKIS	223
3.4.1. LAISVALAIKIO VEIKLOS	223
3.4.2. KASDIENYBĖS PRAMOGOS	227
3.4.3. ŠVENTĖS	230
3.4.4. APIBENDRINIMAS	233
3.5. SOCIALINIAI SĄVARTYNO ŽMONIŲ GYVENSENOS ASPEKTAI	234
3.5.1. SĄVARTYNO BENDRUOMENĖS KALBOS YPATYBĖS	234
3.5.2. SĄVARTYNO ŽMONĖS IR JŲ GYVENIMO ISTORIJOS	235
3.5.3. KARIOTIŠKIŲ SĄVARTYNE GYVENUSIŲ ATLIEKŲ RINKĖJŲ BENDRUOMENĖ	239
3.5.4. HIERARCHINIAI SANTYKIAI SĄVARTYNO BENDRUOMENĖJE IR SMURTINIŲ SANTYKIŲ VAIDMUO JOJE	242
3.5.5. SUPIRKĖJO VAIDMUO	247
3.5.6. APIBENDRINIMAS	252
3.6. SĄVARTYNO ŽMONIŲ SVEIKATA	254
3.6.1. SVEIKATOS PROBLEMOS IR JŲ SPRENDIMAS	254
3.6.1.1. Sveikatos būklė ir sveikatos problemų priežastys	254
3.6.1.2. Gydymosi būdai	255
3.6.2. TRAUMOS IR MIRTYS	257
3.6.2.1. Nelaimingų atsitikimų tipai	257
3.6.2.2. Mirtingumas	258
3.6.2.3. Mirties tema pokalbiuose su sąvartyno žmonėmis	259
3.6.2.3. Laidojimas	261
3.6.3. APIBENDRINIMAS	261
3.7. SĄVARTYNO UŽDARYMAS IR ŽMONIŲ IŠGYVENIMO STRATEGIJOS	262
3.7.1. SĄVARTYNO UŽDARYMAS	262
3.7.2. UŽDARYMO POVEIKIS SĄVARTYNE DIRBUSIEMS ŽMONĖMS	263
3.7.2.1. Sąvartyne dirbusių žmonių prisitaikymas prie pokyčių uždariant sąvartyną	263
3.7.2.2. Sąvartyne gyvenusių žmonių išgyvenimo strategijos	264
3.7.2.3. Blogi laikai kitiems sąvartyno bendruomenės nariams	270
3.7.2.4. Senų laikų prisiminimas ir nostalgija	271
3.7.3. APIBENDRINIMAS	272
3.8. TYRIMO REZULTATŲ APIBENDRINIMAS IR APTARIMAS	273
IŠVADOS	280
LITERATŪROS SĄRAŠAS	2845

ĮVADAS

Žmonės renkantys atliekas Lietuvos sąvartynuose yra menkai tyrinėta mūsų visuomenės grupė. Dažnai Lietuvos socialinių mokslų atstovų darbuose (E.Kocai, 2007; Vosyliūtė, 2004; Gonak, 2006; Jakavonytė, 2005; Ruškus ir Balčiūnas, 2003) jie gretinami su benamiais ir valkatomis, asocialiais žmonėmis, kitaip tariant, marginalais. Šie žmonės iš tiesų yra atsidūrę visuomenės pakraščiuose. Jie išsiskiria savo išvaizda, darbinės veiklos pobūdžiu bei sąlygomis, gyvenimo būdu ir aplinka. Visa tai mūsų visuomenėje iki šiol yra gana menkai pažįstama. Tad šiuo darbu siekiama rekonstruoti sąvartynuose dirbančių žmonių gyvenimosi vaizdą, tą gyvenimą kontekstualizuojant, t.y. siejant su įvairiose pasaulio šalyse egzistuojančia atliekų rinkėjų¹ subkultūra².

Tyrimo aktualumas

Disertacijoje pateikiamas tyrimas aktualus daugeliu aspektų. Šiame skyrelyje juos ir panagrinėsime.

Kodėl svarbu tirti įvairių visuomenės grupių gyvenimą?

Visų pirma, būtų svarbu apibrėžti gyvenimosi sampratą. Kaip teigia R.Savolainen, „ nėra sutarimo tarp tyrėjų, kaip apibrėžti gyvenimo būdo sąvoką“ (1995, 262). Šis uždavinys yra komplikotas, nes esama daug artimų prasmę turinčių terminų - gyvenimas, gyvenimo būdas, gyvenimo stilius, kasdienis gyvenimas. Šiame darbe „gyvenimas“ ir „gyvenimo būdas“ bus naudojami kaip sinonimai (Lietuvių kalbos žodynas). Atsiribojama nuo

¹ Atliekų rinkėjai - tai žmonės, kurie iš šiukšlių srauto išrenka bei surūšiuoja atliekas, tinkamas antriam naudojimui, ir jas patys vartoja ir/ar naudoja prekybiniais mainams (plačiau žr. skyreliuose *Terminai* ir *Apibrėžimai*).

² Šiame darbe pristatomas tyrimas atliepia sociokultūrinės antropologijos ir etnologijos mokslo nagrinėjamą problematiką. Tačiau kadangi empiriniai tyrimo duomenys interpretuojami labiau socialiniais nei kultūriniais aspektais, šis darbas priskirtinas sociologijos mokslo sričiai (05S) priklausančiai kultūrinės antropologijos ir etnologijos kryptims (S220) (o ne Lietuvos mokslo klasifikacijoje išsiriamai etnologijos mokslo sričiai (07H)).

„gyvenimo stiliaus“ sąvokos, kaip atspindinčios to paties reiškimo labiau paviršutiniškus aspektus (Savolainen, 1995). O „kasdienis gyvenimas“ suvokiamas kaip vienas esminių gyvenimo sampratos elementų, susijęs su žmogaus veikla, skirta pagrindiniams jo poreikiams tenkinti (Savolainen, 1995; Krupickaitė, 2000). Taigi pasirinktas toks gyvenimo (gyvenimo būdo) apibrėžimas: *tai visuma bruožų, būdingų individui ar grupei tipiška gyvenimiškai veiklai, būtina pagrindiniams žmogaus poreikiams tenkinti* (Leonavičius, 1996; Krupickaitė, 2000). Kaip teigia A.Giddens‘as, tai „surutininta praktika, rutiniški rengimosi, valgymo įpročiai, veiklos būdai ir pasirinkta bendravimo su kitais aplinka. [...] Kiekvienas mažas sprendimas, kurį asmuo daro kiekvieną dieną: kaip apsirengti, ką valgyti, kaip elgtis darbe [...] padeda kurti tokias rutinas“ (Giddens, 2000, 108).

Taigi mes visi darome tuos pačius dalykus (dirbame, valgome, miegame, rengiamės ir t.t.), tačiau juos darome skirtingai. Ši kasdienė gyvenimo samprata yra skirtingų kultūrų pasireiškimas (Leonavičius, 2004; Inglis, 2005). Kasdienė gyvenimo samprata (kaip kultūros raiška) yra sociologų domėjimosi sritis, o taip pat etnologų ir antropologų³ tyrinėjama erdvė (Čepaitienė, 2005). Kasdienės gyvenimo sampratos tyrimams būdingas bendras siekis „socialinį faktą pamatyti iš labai arti ir konkrečiai – per daiktą, žmogų, žodį ar situaciją. [...] [Tai] būdas pažvelgti į konkrečią empirinę situaciją ir būdas prisiliesti prie gyvenimo esmių bei įvairovės, dažnai pradingstančios žvelgiant iš toliau ar aukščiau“ (Čepaitienė, 2005, 17). Šie tyrimai įgalina priartėti ne tik prie tos savaip sutvarkytos, akivaizdžios bei rutiniškai pasikartojančios tikrovės, bet ir prie veiksmų, lemiančių tokios tvarkos savitumą (Čepaitienė, 2005).

³ Pagal Lietuvos mokslų klasifikatorių etnologija ir kultūros antropologija priskiriamos sociologijos mokslų kryptys (Įsakymas dėl mokslų sričių, krypčių ir šakų klasifikacijos, 1998).

Kodėl svarbu tirti marginalias grupes?

Visuomenės pažinimui reikalingas jos struktūros, jos dalių ir jų tarpusavio ryšių pažinimas (Vosyliūtė, 2004). Įvairios visuomenės grupės atlieka įvairias funkcijas visuomenėje. Kaip teigia R. Mertonas (cit. iš Herbert, 1972), esama socialinė struktūra yra palaikoma, nes ji reikalinga daugelio latentinių funkcijų atlikimui. Tam tikra visuomenės dalis – marginalios grupės, kurios irgi visuomenėje atlieka tam tikras funkcijas.

Kiekviena visuomenės grupė, taip pat ir marginaliosios (jos ypatingai, nes yra izoliuotos dėl patiriamos stigmatos), formuoja savitas subkultūras ir gyvenimo būdus, glaudžiai susijusius su jų vieta visuomenėje ir atliekama funkcija. „Gyvenimo stiliaus įvairovė tarp grupių yra ir elementarus struktūrinis stratifikacijos bruožas“, ir „klasinių skirtumų gamybos srityje rezultatas“ (Giddens, 2000, 109). Taigi šios skirtingos subkultūros ir formuoja visuomenės įvairovę. Tad įvairių visuomenės grupių, o taip pat ir marginaliųjų, pažinimas reikalingas norint suprasti visuomenę, jos įvairovę ir funkcionavimą (Lee ir Schrech, 2005).

Deja, kaip ir visuomenėje marginalios grupės nustumiamos į pakraščius, taip ir socialiniuose moksluose jų tyrimų vaidmuo marginalus (Ashforth, Kreiner, 1999; Herman, 2006). Tad nekeista, kad Lietuvoje sociologai tik pradeda šios visuomenės grupės tyrinėjimus (Vosyliūtė, 2002).

Ką duoda marginalios grupės pažinimas visuomenei?

Bandymai priartėti prie marginaliųjų grupių jas tyrinėjant, leidžia sumažinti socialinį atstumą. O tai įgalina peržengti stigmą, jos sukurtus stereotipus ir tabu, atskleisti kai kada nemalonus, bet reikalingas temas. Tai įgalina prieiti prie „Žmogaus“, nepaisant skirtingų, kartais gąsdinančių, charakteristikų: negalių, gyvenimo istorijų, gyvenimo būdo įpročių ir t.t. Tokie tyrimai taip pat gali paskatinti diskusijas apie tai, kaip gyventi kartu bendradarbiaujant, nieko neišstumiant, nenaikinant. Taigi tokie tyrimai leidžia įvardinti marginaliųjų grupių atliekamas funkcijas ir jas integruoti į visuomeninį gyvenimą.

Kodėl svarbu tirti marginalių grupių gyvenimą?

Marginalios grupės išsiskiria savo gyvenimu (Praspaliauskienė, 2000; Vosyliūtė ir kt. 2004, Jakavonytė, 2005). „Jos [t.y. marginalios grupės] mums svarbios būtent dėl netradicinio gyvenimo būdo. Susipažinus su marginalių visuomenės grupių gyvenimo būdu galima kiek kitaip suvokti visuomenę, jos nehomogeniškumą, elgesio ir kultūrų skirtumus“ (Praspaliauskienė, 2000, 5). Todėl jas aktualu tyrinėti būtent gyvenimo aspektu. Kaip teigia Vosyliūtė, „ypač svarbu nustatyti marginalių grupių gyvenimo ypatumus, remiantis jų pačių, kaip visuomenės pakraščių atstovų, socioekonominės ir sociokultūrinės veiklos raiškos analize“ (Vosyliūtė ir kt. 2004).

Kodėl svarbu tirti atliekų rinkėjus ir jų gyvenimą?

Visų pirma verta tyrinėti atliekų rinkėjus kaip vieną iš visuomenės grupių, siekiant geriau pažinti pačią visuomenę, jos struktūrą ir funkcionavimą.

Antra, prasminga juos tirti kaip vieną iš marginalių grupių, veikiančią visuomenės paribiuose ir susijusią su daugeliu socialinių problemų (pvz., skrudas, bedarbiystė, benamystė, vaikų darbas).

Taip pat prasminga susipažinti su atliekų rinkimo realybe, nes tai ne tik atliekų rinkėjų darbinė veikla, bet ir kai kurių kitų visuomenės grupių vienas iš pragyvenimo šaltinių (pvz., benamiai, gatvės vaikai, skurdžiai gyvenantys vyresnio amžiaus žmonės, neįgalieji). Tad šio reiškinio ištyrimas gali suteikti įžvalgų, pritaikomų ir platesniu mastu kitoms visuomenės grupėms.

Be to, ši visuomenės grupė verta tyrėjų dėmesio, nes tai yra ypatingas socialinis fenomenas. Kai kurie autoriai (Zimring, 2005; Ferrel, 2006) teigia, kad šiuolaikinė vartotojiška visuomenė be atliekų rinkėjų negalėtų efektyviai funkcionuoti. Tačiau šie žmonės visuomenėje yra stigmatizuojami. Paradoksalu, kad jie yra stigmatizuojami dėl atliekamo darbo pobūdžio - darbo, kuris visuomenei yra naudingas. Nepaisant marginalumo ir stigmos, šie žmonės atlieka tam tikrą funkciją – teikia paslaugą visuomenei ir valstybei perrinkdami atliekas ir nukreipdami jas pakartotino naudojimo link.

Galiausiai, ši visuomenės grupė išsiskiria ne tik specifiniu darbu. Ji yra ypatinga, neeilinė įvairiais kasdienio gyvenimo aspektais: ypatingas darbas, ypatingos gyvenimo sąlygos, neįprastas materialinių poreikių tenkinimo būdas, gyvenimas „izoliuotose“ bendruomenėse. Jų gyvenimo neatitinka įprastų normų, standartų. Be to, atliekų rinkėjų gyvenimo yra visuomenei „nematoma“, paslėpta, viena vertus, po stigma ir atgrasumu, kita vertus, po izoliuotu gyvenimu. Taigi specifinis jų gyvenimo būdas ir yra tai, kas juos labiausiai išskiria iš kitų visuomenės grupių. Todėl būtent atliekų rinkėjų gyvenimo ir yra verta ypatingo socialinių mokslų atstovų dėmesio.

Disertacijos temos pasirinkimo motyvai: kodėl Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenimo?

Visų pirma, tokia tema buvo pasirinkta dėl profesinių motyvų kylančių iš socialinio darbo studijų, t.y. siekio suprasti socialių problemų fenomeną. Doktorantūros studijų pradžioje Kariotiškių sąvartynas buvo viena iš darbo autorės tiriamų teritorinių socialinių problemų koncentracijos vietų (t.y. vietų, kurios pritraukia asmenis, patiriančius tas pačias ar panašias socialines problemas). Ilgainiui, atradus, kad sąvartynas ir jame dirbančių žmonių bendruomenė yra ypatingas, išskirtinis socialinis reiškinys, buvo nutarta pakeisti tyrimo fokusą ir strategiją, orientuojantis tik į sąvartyno žmones ir jų gyvenimo būdą.

Kitas veiksnys, nulėmęs tyrimo temos pasirinkimą, buvo specifinė istorinė situacija. Kadangi iki šiol Kariotiškių sąvartyne (taip pat ir kituose Lietuvos sąvartynuose) dirbančių žmonių bendruomenės ir jų gyvenimo nebuvo išsamiau tyrinėta Lietuvos sociologų ir kitų socialinių mokslų atstovų, tad atrodė tinkama rinktis tokią temą. Be to, jau pradėjus rinkti pirmuosius duomenis, buvo žinoma, kad dėl atliekų tvarkymo sistemos modernizavimo Kariotiškių sąvartynas kaip ir kiti Lietuvos sąvartynai netrukus bus uždaryti. Vadinasi pasirinkti tirti šiuos žmones reiškė pasinaudoti paskutine galimybe užfiksuoti iki šiol menkai tyrinėtą, tačiau greitai istoriniu faktu tapsiantį mūsų visuomenės socialinį fenomeną.

Trečia, įtakos turėjo laiko, vietos ir finansiniai apribojimai. Buvo galima rinktis bet kurią kitą iš Lietuvos sąvartynų, kuriuose taip pat dirba atliekų rinkėjai, arba tyrinėti juos visus. Nors tyrimo metu susipažinta ir su situacija kituose sąvartynuose, tačiau didžiausias dėmesys skirtas Kariotiškių atvejui, nes jis buvo arčiausiai tyrėjos gyvenamosios vietos. Tai įgalino mažesnėmis laiko ir finansinėmis sąnaudomis gauti daugiau ir išsamesnių duomenų. Be to, atrodė tinkama paisyti šių apribojimų, nes sprendimas tirti būtent Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjus savaime nėra blogas. Tai buvo sostinės, t.y. didžiausias ir „turtiausias“, sąvartynas, pritraukdavęs daugiausiai atliekų rinkėjų. Jis buvo nusipelnęs plačiosios visuomenės dėmesio, buvo dažnai minimas žiniasklaidoje ir negi tapęs bendrinio sąvartynus įvardijančiu terminu – „Kariotiškės“.

Tyrimo problema, tikslas ir uždaviniai

Tyrimo problema – atliekų rinkėjų gyvenamosios paskatos ir išdavos.

Daugelyje pasaulio šalių atliekų rinkėjai yra žmonės priklausantys rizikos grupei ir turintys įvairių socialinių problemų patirčių. Paprastai tokie žmonės yra laikomi ir dažnai iš tiesų yra išvystę aprūpinimo mentalitetą – ekonomiškai neaktyvūs, gyvenantys iš pašalpų, labdarų ir pan. Atliekų rinkėjai šia prasme yra išskirtinė grupė – jie sprendžia savo problemas įsitraukdami į neformalioje ekonomikoje atsiradusią nišą, atlikdami vieną iš itin nemalonių darbų, taip visuomenės akyse tapdami stigmatizuojamais nepatrauklaus darbo vykdytojais. Šių veiksmų sąveika: socialinių problemų patyrimas ir atgrasaus darbo atlikimas, įsitraukiant į neformalųjį ekonomikos sektorių, sudaro sąlygas formuoti specifinę, išskirtinę gyvenamąją.

Moksliniai tyrimai, siekiantys realaus pažinimo, tampa ypač aktualūs, nes jų veikla ir gyvenimas apipintas daugybe stereotipų, klaidingų smerkiančių, stigmatizuojančių pažiūrų. Kaip teigia D.Sicular (1992, 1) „atliekų rinkėjų įvaizdis, kaip bjaurių, nepadorių ir parazitiškų vis dėlto yra plačiai paplitęs“.

Tuo tarpu realiai jų gyvensena gali būti socialiai pageidautinas, ekonomiškai naudingas ir ekologiškai reikšmingas reiškinys (pagal Medina, 2007).

Nepaisant to, kad daugelyje šalių apie atliekų rinkėjus dažnai rašoma ir kalbama žiniasklaidoje, jie įtraukiami į įvairius socialinius, edukacinius, visuomenės sveikatos projektus, tačiau iš mokslininkų jie tesulaukia nedaug refleksijos. Tai visuomenės grupė, kurios tyrimų pasaulio mastu yra atlikta santykinai mažai. Kaip teigia P.J.M.Nas ir J.Rivke (2004, 377), „mes priėjome išvados, kad mokslinė literatūra šia patrauklia, žavinga tema yra ribota tiek kiekybe, tiek apimtimi. [...] Akademiniai darbai šia tema susideda iš erdvės ir laiko požiūriu specifinių atvejo studijų“.

M.Medina – mokslininkas, atlikęs palyginamąją įvairių pasaulio kraštų atliekų rinkėjų tyrimų analizę, teigia, kad regionai, apie kuriuos ypač stokojama empirinių duomenų, yra ne tik išsivysčiusios vakarų, bet ir pokomunistinės šalys (Medina, 2007). Be to, jis pastebi, kad šios srities tyrimams visame pasaulyje trūksta palyginimų ir konceptualumo.

Visa tai yra tiesa kalbant ir apie atliekų rinkėjų tyrimų situaciją Lietuvoje. Lietuvoje skelbtose mokslinėse publikacijose (E.Kocai, 2007; Vosyliūtė, 2004; Gonak, 2006; Ruškus ir Balčiūnas, 2003) atliekų rinkėjų problematika yra nagrinėjama labai menkai, netiesiogiai, traktuojant juos kaip benamius, neįžvelgiant šios visuomenės grupės specifiškumo ir kompleksiskumo, redukuojat šį reiškinį iki socialinės problemos ir neįžvelgiant šioje veikloje slypinčių išteklių. Atlikti tyrimai nepakankamai paaikškina sąvartynuose dirbančių žmonių gyvenseną kaip savitą socialinį fenomeną būdingą ne tik Lietuvos, bet ir daugelio kitų šalių visuomenėms.

Tad nedvejojant galima konstatuoti poreikį ištirti atliekų rinkėjų tikrovę vienoje iš pokomunistinių šalių, giliau pažįstant jų realią veiklą ir gyvenimą, tuo pačiu ieškant sąsajų su kitų šalių atliekų rinkėjų tyrimais. Todėl šiame darbe ir keliamas **tikslas** - ištirti Kariotiškių sąvartyne dirbančių žmonių gyvenimo būdą atliekų rinkėjų gyvensenos kontekste.

Tyrimo objektas - atliekų rinkėjų gyvensena.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti atliekų rinkimo kaip socialinio fenomeno prigimtį, istorinį, ekonominį ir socialinį jo kontekstą (kritiškai aptarti atliekų rinkėjo apibrėžtį; sudaryti atliekų rinkėjų ir jų veiklos klasifikaciją; suformuluoti atliekų rinkimo kaip savarankiškos darbinės veiklos istorines tendencijas; kritiškai aptarti ekonominius ir socialinius atliekų rinkėjų veiklos aspektus).
2. Sociologinės analizės pagrindu nustatyti rinkėjų vaidmenį ir atliekamą funkciją visuomenėje; aptarti, kuo jie išsiskiria iš kitų marginalių grupių.
3. Palyginus įvairių šalių tyrimus išskirti bendrus atliekų rinkėjų gyvenimos bruožus.
4. Etnografinio tyrimo pagrindu empiriškai rekonstruoti Kariotiškių sąvartyne dirbančių žmonių gyvenimą tokiais aspektais: darbas ir uždarbis, kasdienis gyvenimas ir buitį, laisvalaikis, socialinė organizacija, sveikata ir mirtingumas, prisitaikymas prie sąvartyno uždarymo.
5. Atskleisti Kariotiškių sąvartyne dirbančių žmonių ir kitų šalių atliekų rinkėjų gyvenimos sąsajas.

Ginamieji teiginiai

1. Lietuvos sąvartynuose atliekas renkantys ir rūšiuojantys žmonės nėra lokalus reiškinys. Jie vadintini atliekų rinkėjais ir laikytini viena iš jų atmainų.
2. Specifinė Kariotiškių sąvartyne dirbančių žmonių gyvenima – ne atsitiktinis kasdienio gyvenimo įpročių rinkinys, bet atliekų rinkėjų subkultūros kasdienė raiška.
3. Pamatinis tiek Kariotiškių sąvartyno, tiek ir kitų šalių atliekų rinkėjų gyvenimos bruožas – šiukšlių traktavimas ne kaip atliekų, o kaip resursų – persmelkia ne tik jų darbą, bet ir buitį, socialinį gyvenimą, savivoką.
4. Atliekų rinkėjai – visuomenės grupė, aptinkama kiekvienoje kultūroje. Jie atlieka nepatrauklų, tačiau ekonomine ir ekologine prasme naudingą darbą. Tad juos galima laikyti tarpine grupe, turinčia dviejų visuomenės grupių bruožų: viena vertus, socialines problemas patiriančių rizikos grupės asmenų, kita vertus, nepatrauklaus darbo vykdytojų.

Tyrimo naujumas

1. Šioje disertacijoje pristatomas tyrimas yra pirmas atliekų rinkėjų kaip visuomenės grupės tyrimas Lietuvoje. Kalbant apie marginalių grupių tyrimus Lietuvoje, visų pirma reikėtų paminėti, kad apskirtai „atliekų rinkėjo“ terminas yra naujas. Taigi šiuo darbu įvedama nauja sąvoka ir atkreipiamas dėmesys į visuomenės grupę, kurios narius sieja atliekų rinkimas kaip darbinė veikla.
2. Tyrimas atskleidė iki šiol socialinių mokslų nepažintą didžiausio Lietuvos sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenimo realybę. Paneigtos nuostatos vyravusios tiek visuomenėje, tiek socialinių mokslų atstovų darbuose: (1) dauguma Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų nebuvo benamiai ir (2) turėjo santykinai geras galimybes užsidirbti atlikdami atliekų rinkėjų darbą Kariotiškių sąvartyne.
3. Atliktas originalus tyrimas, siekiant pažinti vieną iš marginalių grupių. Pritaikytas „radikalus“ sociologinių tyrimų metodas – vizualinė etnografija, - suteikęs galimybę pažinti išskirtinę subkultūrą iš vidaus, realistiškai ir apčiuopiamai, leidęs efektyviau (ne tik verbalinėmis, bet ir vizualinėmis priemonėmis) perteikti šios subkultūros pažinimą akademinėi bei platesnei auditorijai, suteikęs galimybę užfiksuoti dabar jau istorija tapusį socialinį fenomeną.
4. Atliktas tyrimas vienoje iš pokomunistinių šalių ir leidžiantis pažinti didžiausio Lietuvos sąvartyno atliekų rinkėjų realybę specifiniame kultūriniame ir istoriniame kontekste: pradedant nuo jų atsiradimo ties nepriklausomybės slenksčiu ir baigiant jų išnykimu plėtojantis industrializacijai ir modernėjant nacionalinei atliekų tvarkymo sistemai.
5. Kitų šalių atliekų rinkėjų tyrimų kontekste šis tyrimas išsiskiria, viena vertus, savo detalumu ir gilia konkrečiau atvejo analize, antra vertus, bandymais lyginti atliekų rinkėjų gyvenimo bruožus įvairiose šalyse ir hipotetinėmis išvadomis apie bendriausias atliekų rinkėjų subkultūros charakteristikas. Šis tyrimas taip pat išsiskiria savo fokusu. Kitų šalių

tyrimuose paprastai didžiausias dėmesys skiriamas ekonominiams šios temos aspektams, darbinės veiklos ir jos organizavimo ypatybėms, sveikatos problemų tyrinėjimui, vaikų darbui ir kt., tačiau santykinai nedaug informacijos galima rasti apie kitus gyvensenos aspektus - buitį, laisvalaikį, socialinį gyvenimą. Be to, šio darbo teorinėje dalyje bandoma atskleisti visų šalių atliekų rinkėjams bendras temas: jų veiklos klasifikaciją ir istorines tendencijas, jų vietą visuomenėje. Siūlomas naujas požiūris jų veiklą ir realybę interpretuoti remiantis sociologine nepatrauklaus darbo koncepcija.

6. Šis tyrimas yra indėlis į įvairių šalių atliekų rinkėjų tyrimų „mozaiką“, indėlis į skirtingų visuomenės grupių gyvenimo būdų tyrimus, indėlis į mūsų visuomenės ir ypatingos jos dalies pažinimą.

Disertacijos šaltiniai

Teoriniai šaltiniai. Disertacijos teorinėje dalyje remiamasi įvairių šalių atliekų rinkėjų tyrimais iš įvairių socialinių mokslų sričių, nagrinėjančiais tokias temas: atliekų rinkimas kaip neformali ekonominė veikla bei atliekų tvarkymo sistemos elementas, istoriniai ir kultūriniai atliekų rinkėjų veiklos aspektai, atliekų rinkėjų darbo realybė, sveikatos ir socialinės problemos ir kt. (Sicular, 1992; Furedy, 1990; Rouse ir Ali, 2001; Simpson Herbert ir kt., 2005 ir kt.). Išskirtinis vaidmuo tenka tarptautiniams palyginamiesiems tyrimams atliktiems prof. M.Medinos ir paskelbtiems knygoje „World's Scavengers“ (2007) bei kitose jo publikacijose. Šis mokslininkas yra pirmasis ir kol kas vienintelis atlikęs plataus masto lyginamuosius tyrimus šioje srityje. Jo veikalas išsiskiria iš kitų šios srities tyrimų pateikiamomis įžvalgomis ir žiniomis, nes dauguma kitų publikacijų yra orientuotos į lokalius tyrimus, atvejų analizes ir nesiekia platesnių apibendrinimų. Teorinėje dalyje taip pat apžvelgiamos lietuviškos mokslinės publikacijos, kuriose minimi žmonės, užsiimantys atliekų rinkimu (E.Kocai, 2007; Vosyliūtė, 2004; Gonak, 2006; Ruškus ir Balčiūnas, 2003, Kanopienė ir Mikulionienė, 2004).

Disertacijos teorinėje dalyje, analizuojant atliekų rinkėjų gyvenimo būdą, taip pat pasitelkiama mokslinė literatūra, nagrinėjanti kasdienybės, gyvensenos, gyvenimo būdo ir stiliaus problematiką (Giddens, 2000; Leonavičius, 1993; Čepaitienė, 2005; Krupickaitė, 2000; Savolainen, 1995). Siekiant nustatyti atliekų rinkėjų vaidmenį visuomenėje yra remiamasi darbo sociologijos (Hughes, 1962; Ashforth ir Kreiner, 1999, Chidaushe, 2006 ir kt.) ir antropologinės šiukšlių teorijos idėjomis (Douglas, 1966; Thompson, 1979; Scanlan, 2005). Taip pat naudojami socialinės geografijos (Shields, 1991; Valentine, 2001; Krupickaitė, 2000), stigmos teorijos (Goffman, 1986), įvairių socialinių problemų tyrimų (Vosyliūtė ir kt. 2004; Kanopienė ir Mikulionienė, 2005; Herman, 2006; Lee, Schrech, 2005 ir kt.) elementai ir įžvalgos.

Empiriniai šaltiniai. Empirinėje dalyje remiamasi etnografinio tyrimo, atlikto 2006-2008 metais Kariotiškių sąvartyne, duomenimis (tyrimas atliktas bendradarbiaujant su operatoriumi ir režisieriumi Mindaugu Survila). Naudotas vizualinės etnografijos metodas įgalino surinkti ir panaudoti ne tik interviu audio įrašus, stebėjimo užrašus, refleksijas, bet ir tokius duomenų šaltinius, kaip kasdienio gyvenimo ir pokalbių video įrašai bei nuotraukos. Tokio pobūdžio empiriniai šaltiniai leido efektyviau ir raiškiau perteikti žinias apie išskirtinės ir menkai pažįstamos subkultūros gyvenseną.

Taigi disertacijos mokslinis tyrimas atliktas pasitelkiant tokius tyrimo metodus:

- mokslinės literatūros analizės, lyginimo, sisteminimo, apibendrinimo ir sintezės metodus,
- vizualinės etnografijos metodą (Pink, 2001; Harmshley, 1992; Proser, 1998; Hamilton, 2006),
- kokybinės turinio analizės metodą (Hsieh ir Shanon, 2005; Mayring, 2000).

Disertacijos struktūra

Disertacija susideda iš tyrimų apžvalgos dalies, metodologinės dalies, empirinės dalies, tyrimo rezultatų apibendrinimo ir išvadų.

Pirmojoje – teorinėje - dalyje supažindinama su atliekų rinkėjų tyrimų tendencijomis pasaulyje ir Lietuvoje; aptariami atliekų rinkėjus įvardinantys terminai, apibrėžimai, atliekų rinkėjų ir jų darbinės veiklos klasifikacija; nagrinėjamos istorinės tendencijos, turėjusios įtakos atliekų rinkimo ir atliekų rinkėjų atsiradimui bei vystymuisi; analizuojami jų veiklos ekonominiai aspektai, jų vaidmuo ir atliekama funkcija visuomenėje; supažindinama su bendraisiais atliekų rinkėjų gyvenimosi bruožais įvairiose šalyse.

Antrojoje - metodologinėje - dalyje pristatomas etnografinis tyrimo metodas, vizualinės etnografijos ypatybės bei aptariama vizualinių priemonių vaidmuo, naudojimo problemos ir perspektyvos sociologijoje. Taip pat supažindinama su disertacinio tyrimo eiga ir procedūromis.

Trečiojoje – empirinėje - dalyje pristatomi etnografinio tyrimo rezultatai. Pristatoma Kariotiškių sąvartyne dirbusių atliekų rinkėjų sudėtis, socialinės demografinės charakteristikos, tapimo atliekų rinkėju procesas. Aptariamas atliekų rinkėjų darbo pobūdis ir ypatybės, uždarbio galimybės ir jų veikę veiksniai, taip pat supažindinama su kasdienio gyvenimo ir buities ypatybėmis, t.y. būsto pobūdis, jo statybos ir priežiūros ypatybės, valgio gaminimo ir mitybos įpročiai, svaigalų vaidmuo sąvartyno bendruomenės gyvenime, taip pat tokios temos kaip: apranga, miegas, higiena; aprašomos atliekų rinkėjų šventės ir laisvalaikio leidimo būdai; analizuojamas sąvartyno bendruomenės socialinis gyvenimas ir organizacija; išryškintos atliekų rinkėjų sveikatos problemos, gydymosi sunkumai ir mirtingumas, jo priežastys; paskutiniame skyriuje atskleidžiamos sąvartyno uždarymo įtaka čia dirbusių žmonių likimams bei jų išgyvenimo strategijos. Apibendrinant tyrimo rezultatus atskleidžiamos Kariotiškių sąvartyne dirbusių žmonių gyvenimosi ir atliekų rinkėjų subkultūros sąsajos ir pateikiamos išvados. Pridedamas literatūros sąrašas (130 pavadinimų). Darbe pristatomi 81 paveikslėlis ir 3 lentelės. Darbo apimtis 293 puslapiai, 434 694 spaudos ženklai (su tarpeliais).

Disertacijos tyrimo rezultatų aprobavimas

Disertacijos tema publikuoti straipsniai:

Petružytė D. „Sąvartyno subkultūra“ // Visuomenė ir gyvenimo stiliai: savi ir svetimi. – Kaunas, VDU leidykla, 2008. – 40-59 psl.

Petružytė D. „Sąvartyno žmonės kaip viena iš atliekų rinkėjų atmainų“ // Jaunųjų mokslininkų darbai Nr.2(23). - Šiauliai, ŠU leidykla, 2009. - 219-224 psl.

Petružytė D. „Atliekų rinkėjų darbas ir uždarbis: Kariotiškių sąvartyno atvejis“ // Tiltai Nr. 2(47). – Klaipėda, KU leidykla, 2009. – 113 – 125 psl.

Petružytė D. „Atliekų rinkėjų subkultūra: Kariotiškių sąvartyno atvejis“ // Subkultūrų gyvenimo stiliai: savi ir nesvetimi. – straipsnis priimtas spausdinti.

Petružytė D. „Atliekų rinkėjų darbas: stigma ir nauda“// STEPP: Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika Nr.5. - straipsnis priimtas spausdinti.

Disertacijos tema skaityti pranešimai:

„Gyvenimas sąvartyne: etnografinio tyrimo juodraščiai“ vasaros mokykloje organizuotoje Laplandijos ir Vermonto universitetų socialinio darbo katedrų (2008 m. gegužės 19d. – birželio 1d., Rovaniemi, Suomija);

„Atliekų rinkėjų gyvensena: Kariotiškių sąvartyno atvejis“ vasaros mokykloje organizuotoje „The Nordic-Baltic Doctoral Network in Social Work“ (2009 m. rugpjūčio 17-19d., Vilnius, Lietuva);

„Atliekų rinkimo fenomenas: istoriniai, ekonominiai ir socialiniai aspektai“ tarptautiniame metodologiniame doktorantų seminare, organizuotame VDU Socialinės gerovės fakulteto Socialinio darbo katedros (2009 m. rugsėjo 17d., Kaunas, Lietuva).

1. TYRIMŲ APŽVALGA

Pirmoje disertacijos dalyje apžvelgiamos ir nagrinėjamos įvairios empirinio, o taip pat ir teorinio, pobūdžio publikacijos leidžiančios geriau suprasti atliekų rinkimo fenomeną, atliekų rinkėjų gyvenimą ir subkultūrą.

Visų pirma apžvelgiamos atliekų rinkėjų tyrimų tendencijos, siekiant nušveisti socialinių mokslų įdirbį šioje srityje tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje. Tai įgalins kontekstualizuoti mūsų atliktą tyrimą.

Toliau pateikiamas skyrelis apie atliekų rinkėjus. Pagrindinis šio skyrelio turinį apibendrinantis klausimas - kas yra atliekų rinkėjai?. Čia analizuojami atliekų rinkėjų terminologijos, apibrėžties ir klasifikacijos klausimai, būtini tolimesniam disertacijos temos nagrinėjimui.

Trečias ir ketvirtas skyrius skirti kontekstiniams klausimams. Šie skyriai padeda atskleisti platesnį atliekų rinkėjų gyvenimo kontekstą - istorinį, ekonominį ir socialinį, - įprasminti jų veiklą, suprasti šių žmonių vietą ir vaidmenį visuomenėje bei giliau, žvelgiant iš platesnių ir įvairesnių perspektyvų pažinti šio socialinio fenomeno prigimtį.

Pentasis skyrius yra skirtas atliekų rinkėjų gyvenimo analizei. Jo struktūra ir turinys ir yra glaudžiai susijęs su empirine dalimi. Disertacijos tikslo prasme tai yra svarbiausias skyrius, suteikiantis pagrindą atskleisti tiesiogines sąsajas tarp Kariotiškių sąvartyne dirbusių žmonių ir pasaulio atliekų rinkėjų gyvenimo.

1.1. ATLIEKŲ RINKĖJŲ TYRIMAI

Šiame skyriuje trumpai apžvelgiamos atliekų rinkėjų tyrimų tendencijos užsienio šalyse ir supažindinama su Lietuvoje atliktais tyrimais, tiesiogiai arba netiesiogiai nagrinėjančiais atliekų rinkėjų problematiką, pristatomas jų pateikiamas turinys ir išvados. Tokiu būdu yra atskleidžiamas disertacinio tyrimo platesnis kontekstas, kuris padės nustatyti jo vietą bei reikšmę šios srities tyrimų kontekste.

1.1.1. Tyrimų tendencijos pasaulyje

„Didžiąją XX a. dalį atliekų rinkimas pritraukė nedaug tyrėjų dėmesio“ (Medina, 2007, 13). Tai rodo, kad šios srities tyrimai neturi senų tradicijų. Mokslinėje literatūroje pirmosios užuominos apie atliekų rinkėjus ir pirmieji tyrimai atsiranda apie 1970-1980 metus. Paminėtini to laikmečio tyrimai Meksikoje (Keyes, 1974), Senegale (Gerry, 1979), Kombodžoje (Birkbeck, 1978), Japonijoje (Taira, 1969; Yoshino ir Murakoshi, 1977) bei istorinis A.Faure (1977) tyrimas apie XIXa. Paryžiaus atliekų rinkėjus.

Tyrimai, atlikti nuo XX a. aštunto dešimtmečio iki XXI a. pradžios, pasižymi lokalumu, t.y. orientuoti į vietinės situacijos tyrinėjimą, nelyginant jos su kitų šalių tyrimais ir nesiekiant generalizacijos. Situaciją pakeitė 2007 m. pasirodžiusi profesoriaus Martin'o Medina'os knyga „World's Scavengers“. Jis skyrė apie 20 metų atliekų rinkėjų tyrimams įvairiose šalyse. Tad M.Medina vienareikšmiškai gali būti laikomas pirmuoju mokslininku, atlikusiu tarptautinius palyginimus ir siekusių padaryti apibendrinančias išvadas, ieškoti dėsningumą, tendencijų, bendrų bruožų, susijusių su atliekų rinkimu kaip visuomenės grupės darbine veika (svarbiausios M.Medina'os tyrimų išvados pristatomos skyrelyje „Ekonominis atliekų rinkimo modelis“).

Kalbant apie atliekų rinkėjų tyrimų tendencijas reikėtų aptarti keletą aspektų: kokių mokslo krypčių atstovai atlieka tyrimus? kokiuose regionuose tyrimų atlikta daugiausia? kokio pobūdžio tyrimai dominuoja?

Dauguma atliekų rinkėjų tyrimų yra atlikta sociologijos ir socialinės antropologijos atstovų. Tačiau taip pat esama tyrimų, atliktų istorikų, ekonomistų, geografo ir ekologų, visuomenės sveikatos srities atstovų ir medikų.

Daugiausia tyrimų atlikta besivystančiose šalyse Lotynų Amerikos, Azijos ir Afrikos regionuose (Furedy, 1990). Turbūt neatsitiktinai išskirtine gausa pasižymi tyrimai Indijoje. M. Medina'os (2007) teigimu, Indija kartu su Kinija yra šalis, turinti daugiausia atliekų rinkėjų. Vakarų pasaulyje tyrimų yra daug mažiau. Tyrimų stoką išsivysčiusiose šalyse galima sieti su tuo, kad čia

yra mažiau atliekų rinkėjų, jie ne tokie gausūs ir ryškūs kaip besivystančio pasaulio šalyse (Furedy, 1990). Deja neturime jokių duomenų apie tyrimus Rusijoje, nors sprendžiant pagal publicistinius straipsnius ten atliekų rinkėjai iš tiesų egzistuoja. Atkreiptinas dėmesys, kad M.Medina (2007) kaip vieną iš regionų, apie kuriuos ypatingai stokojama duomenų, išskiria buvusio sovietinio bloko šalis.

Atliekų rinkėjų tyrimai nepasižymi gausa. „Atliekų rinkimas sulaukė mažai dėmesio iš tyrėjų, o dauguma studijų yra metodologiškai silpnos“ ir „nesiūlančios teorinių išvadų“ (Medina, 2007, vii ir 13). Tyrimai daugiausia yra lokaliūs ir sunkiai prieinami (tyrimų rezultatai skelbti vietine kalba; anglų kalba išleistos knygos retos ir sunkiai gaunamos vakarų šalių bibliotekose). Pastebėtina, kad tyrimai stokoja konceptualumo ir apibendrinimų, dažnai yra konkretūs ir orientuoti į aprašymus, pasižymi stiliaus lengvumu, paprastumu ir neretai atskleidžia asmeninį tyrėjo įsitraukimą į temos nagrinėjimą. Nemažai atlikta kokybinių tyrimų (daugelis kaip vieną iš duomenų formų naudoja giluminius interviu ar stebėjimo elementus). Mokslininkai (Furedy, 1992; M.Medina, 2007 ir kt.) atkreipia dėmesį į kiekybinių duomenų stygių. Nors tyrimai nagrinėja įvairias problemas (atliekų rinkėjų sveikata, jų vaidmuo atliekų tvarkymo sistemoje, vaikų–atliekų rinkėjų darbas ir kt.), tačiau dauguma tyrimų neišvengia kokių nors darbo, o neretai ir kai kurių kitų gyvenamosios aplinkos aspektų aprašymo. Įdomu tai, kad reta mokslinė publikacija, nepateikia jokios vizualinės medžiagos (nuotraukų ar reprodukcijų).

1.1.2. Tyrimai Lietuvoje

Pirmasis mokslinis tyrimas Lietuvoje, kuriame minimi atliekų rinkėjai buvo atliktas 2003 m. Šiaulių rajone, vykdant Šiaulių visuomenės sveikatos centro projektą „*Kairių sąvartyno poveikis žmonių sveikatai ir socialinei aplinkai*“. Tyrimą „*Kairių sąvartyno apylinkių užterštumas ir gyventojų sveikata: nuomonių tyrimo rezultatai*“ atliko **J.Ruškus ir S.Balčiūnas** (Šiaulių universiteto Socialinių tyrimų mokslinis centras).

Tyrimu buvo siekiama atskleisti gyventojų sveikatos ir sąvartyno kaip taršos židinio ryšį gyventojų nuomonės aspektu. Nors tyrimas labiau orientuotas į ekologinius aspektus, tyrimo išvadose minima, kad atskira problema sąvartyno apylinkių gyventojams yra vadinamieji „sąvartyno žmonės“. Pateikiant tyrimo rezultatus, kaip viena iš dominuojančių problemų yra minimas „nepriimtinas ir nekontroliuojamas žmonių, nuolat sąvartyne besilankančių ir net iš jo gyvenančių, gyvenimo būdas“ (Ruškus, Balčiūnas, 2003, 6). Nurodyta, kad teiginiams susijusiems su tuo, kad „šiukšlyno žmonės“ sukelia problemų („šiukšlyno žmonės“ nuolat vaikšto šalia namų ir mane tai nervina“, „reikia imtis kažkokių priemonių su „šiukšlyno žmonėmis“, reikia jais pasirūpinti“, „šiukšlyno žmonės“ platina Kairiuose įvairias infekcines ligas“), pritaria dauguma netoliese sąvartyno gyvenančių žmonių.

Tyrėjai teigia, kad akivaizdu, jog gyventojai sąvartyną traktuoja kaip rimtą grėsmę gyvenviečių išlikimui. Sąvartynas mažina patrauklumą žmogiškosioms ir verslo investicijoms, kelia užterštumo pavojus, menkina įvaizdį ir klijuoja neigiamas etiketes. Prie gyvenviečių etiketizavimo prisideda vadinamieji šiukšlyno žmonės. Anketose dažnos tokios mintys: „*Man labai nemalonu matyti sąvartyne besikapstančius žmones ir tas šiukšles velkančius į namus labai nemalonu bendrauti su tokiais žmonėmis*“ (Ruškus ir Balčiūnas, 2003, 24). „Šiukšlyno žmonės“ net traktuojami kaip keliantys grėsmę žmonių saugumui: „*Ramiau važinėčiau vakare kai sutemsta, nes pilna jų su savo rakandomis gatvėse*“, „*Sąvartynas tik pritraukia benamių, kurie eidami pakiemiais nešioja ligas infekcines*“ (Ruškus ir Balčiūnas, 2003, 24).

Taigi tyrimo duomenys atskleidžia, kad „šiukšlyno žmonių“ buvimas sukelia ne tik sąvartyno apylinkių gyventojų nerimą dėl sveikatos, tačiau ir emocinį nepasitenkinimą, nesaugumo jausmą.

Paminėtinas 2003 metais atliktas „Socialinės politikos grupės“ sociologinis „Benamių gyvenimo sąlygų“ tyrimas ir jo pagrindu parengtas V.Kanopienės ir S.Mikulionienės straipsnis „Lietuvos benamiai: gyvenimo sąlygos“ (2004). Apklausus 606 žmones be nuolatinės gyvenusios vietos iš Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių, Alytaus, Širvintų, Švenčionių ir kitų miestų ir kaimo gyvenviečių, paaiškėjo, kad ketvirtadalis benamių pragyvena iš pajamų gautų pardavus antrines žaliavas. Tyrimo duomenys taip pat atskleidžia, kad ketvirtadalis benamių ieško ir randa maisto atliekų konteineriuose ir panašiose vietose. Daugiausiai maisto ieško konteineriuose vidutinio amžiaus vyrai, mažiausiai - jauni benamiai iki 30 m.

Taigi šiame tyrime nors ir netiesiogiai, tačiau minima, kad ketvirtadalis benamių yra ir atliekų rinkėjai ir jie renka atliekas tiek dėl asmeninio vartojimo tikslų, tiek dėl pardavimo.

Reikėtų paminėti taip pat ir A.Vosyliūtės straipsnį „Ieškant gyvenimo sąlygų ir savęs“ (2004 m.) kolektyvinėje monografijoje „Varguomenė: gyvensena ir vertybės“. Autorė, pasitelkusi prielaidą, kad „literatūros kūrinys atspindi visuomenės sąmonės klodus, teikia žinių apie aprašomą tikrovę, iškelia jai būdingas problemas“, mini sąvartyno žmones, remdamasi ne empiriniais duomenimis, o grožine literatūra – E.Malūko knyga „Šiukšlyno žmonės“⁴.

Autorė išskiria tokias egzistencines sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenimo ir būties problemas kaip nerimas, baimė, nesaugumas, pažeidžiamumas, nežinia. Ji taip pat mini jų gyvenimo sąlygas: „O šiukšlyno pakraštyje stūksojo niekuo neišsiskirianti, iš dėžių sukalta, velėnomis, skudurais apkaišyta lūšna. Surūdijusios skardos stogą stori dengė įvairiausi puodai, vielos ritiniai, vaikiški dviratukai, mašinytės ir dar kitoks šlamštas“. Autorė atkreipia dėmesį į socialinius santykius: „čia veikiantys žmonės sukuria savotiškus šiai bendruomenei būdingus santykius“, „čia kyla konfliktų, mezgasi

⁴ E.Malūkas rašydamas romaną „šiukšlyno žmonės“ lankėsi sąvartynuose ir bendravo su ten dirbančiais žmonėmis (duomenys iš interviu su E.Malūku, atlikto disertacinio tyrimo tikslu).

konkurenciniai santykiai“; aprašo darbą: „pasišventę elgetos kaip archeologai rausė giliausias duobes iki perpuvusio dugno ir rinko [...] varinės vielos atraižas, lakštus, senus variklius, nerūdijančio plieno dirbinius ir bronzinius daiktus. [...] Rodėsi, nei jų drabužiai smarvės negeria, nei patys dvoke nedūsta.“ (E.Malūkas cit. iš Vosyliūtė, 2004, 45-46).

Taigi iš šiame straipsnyje pateikiamos medžiagos galima susidaryti impresionistinį vaizdą, kaip atrodė sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenimas ir darbas (būstas šalia sąvartyno pastatytas iš atliekų, prastos darbo sąlygos, bendruomeniniai santykiai ir pan.).

Pirmasis tyrimas Lietuvoje, kurio metu buvo apklausti sąvartynų atliekų rinkėjai, buvo atliktas 2005 m. Kauno medicinos universiteto visuomenės sveikatos specialybės studento A.Gonak. Atlikdamas tyrimą, skirtą bakalauro darbui „Didžiausių Lietuvos sąvartynų gyventojų sveikatos bei ją įtakančių socioekonominių veiksnių vertinimas“, jis apklausė žmones, dirbusius trijuose didžiausiuose Lietuvos sąvartynuose: Kalotės (Klaipėdos rajono), Lapių (Kauno miesto) bei Kariotiškių (Vilniaus miesto). Tyrimo metu apklausti visi, tuo metu sąvartynuose buvę 115 asmenys.

Žemiau pateikiamos svarbiausios A.Gonak tyrimo išvadas:

1. Ištyrus trijų didžiausių Lietuvos sąvartynų gyventojų socioekonominę aplinką nustatyta, kad:
 - nors didžioji dalis moterų bei vyrų buvo nevedę, ketvirtadalis jų gyveno su šeima;
 - išsilavinimas apėmė visus lygius;
 - vyrai statistiškai reikšmingai dažniau nei moterys sąvartyne uždirbo daugiau;
 - 92,2% respondentų teigė nuolat gyvenantys sąvartyne.
2. Vertinant sąvartyno gyventojų žalingą sveikatai elgseną pastebėta, kad:
 - tyrimo metu 73,3 proc. vyrų bei moterų rūkė, tačiau rūkymo dažnumas nepriklausė nuo lyties, išsilavinimo ar mėnesio pajamų;

- alkoholinius gėrimus kasdien vartojo daugiau nei trečdalis apklaustųjų, o beveik 30 proc. - bent kartą per savaitę.
3. Analizuojant subjektyvų respondentų sveikatos vertinimą pastebėta, kad:
- vyrai statistiškai reikšmingai dažniau nei moterys savo sveikatą subjektyviai buvo linkę vertinti gerai ir labai gerai, tuo tarpu moterys - dažniau savo sveikatą vertino blogai ir labai blogai;
 - vyrai statistiškai reikšmingai dažniau nei moterys lankėsi sveikatos priežiūros centruose;
 - moterys dažniau nei vyrai pažymėjo, jog jos pačios ar jų šeimos nariai sirgo onkologinėmis ligomis, tuo tarpu vyrai - hepatitais.

Dar vienas mokslinis darbas, kuriame minimi atliekų rinkėjai, – E.Kocai disertacija „Socialinė benamių atskirtis ir jos formavimosi veiksniai“ (2007). Joje pateikiami 2006 m. atlikto kokybinio tyrimo „Benamių gyvenšana ir socialinė atskirtis“ rezultatai. Tyrimo metu apklausti benamiai. 6 iš 20 respondentų - asmenys gyvenantys Kariotiškių sąvartyne (2 moterys ir 4 vyrai).

Žemiau pateikiamos E.Kocai išvados, susijusios su benamiais, gyvenančiais Kariotiškių sąvartyne:

- Sąvartyno benamiams būdinga savanoriška benamystė.
- Sąvartyno benamių savivoka yra dualistinė: iš vienos pusės, jie dar jaučia esantys visuomenės dalimi, iš kitos – jau priskiria save sąvartyno bendruomenei.
- Vertybių hierarchijoje sąvartyno benamiams svarbiausios yra vartojimo vertybės.
- Sąvartyno benamiai sukuria savo bendruomenę ir gyvuoja tam tikroje savų santykių erdvėje. Šie benamiai beveik nedalyvauja visuomeniniame gyvenime. Jų darbinė veikla, pragyvenimo šaltiniai, gyvenimo būdas neatskiriami nuo juos supančios aplinkos – šiukšlyno.
- Prie sąvartyno benamiai statosi laikinus būstus, kuriuose gyvena, tvarko buitį, leidžia dienas ir naktis.

- Oficialiai visi sąvartyno benamiai nedirba. Pagrindinis jų pragyvenimo šaltinis yra pajamos, gautos realizavus antrines žaliavas (pajamos gali siekti 600-1000 Lt/mėn. ir jų užtektų kuklaus būsto nuomai). Tačiau jie nenori palikti sąvartyno – jiems patogiu čia gyventi, nes asociali gyvensena tapo jų egzistencijos norma.
- Sąvartyno benamių vartojimą galima įvardinti kaip antrinį, t.y. jie suvartoja tai, kas tampa nereikalinga kitiems gyventojams.
- Nuo institucinės pagalbos jie atskirti erdviškai (šiukšlynai yra toli nuo miestų), todėl retai kreipiasi į socialines ir sveikatos apsaugos institucijas.

Taigi remiantis šiais tyrimais, galima daryti išvadą, kad Lietuvoje egzistuoja bent dvi atliekų rinkėjų rūšys: miestų konteinerių ir sąvartynų. Tyrimuose galima pastebėti tendenciją žmones, užsiimančius atliekų rinkimu, traktuoti kaip benamius, vargetas, elgetas, t.y. kaip tuos, kurie, yra iškritę iš visuomenės. Jiems priskiriama asociali, keista, deviantinė gyvensena. Minimios prastos darbo ir gyvenimo sąlygos. Atkreipiamas dėmesys į jų tarpusavio bendruomeniškumą. Pastebimas abipusis priešiškus tarp jų ir visuomenės.

1.2. ATLIEKŲ RINKĖJAI

Šiame skyriuje pateikiamos bazinės žinios, būtinos tiek pasaulio atliekų rinkėjų, tiek Kariotiškių sąvartyne dirbusių žmonių tyrinėjimams. Pateikiami lietuviškų terminų siūlymai bei nagrinėjamos anglų kalbos terminologijos problemos. Pristatomas atliekų rinkėjų apibrėžimas. Taip pat pateikiama atliekų rinkėjų ir jų veiklos klasifikacija, tokiu būdu atskleidžiant šios veiklos formų įvairovę. Tai suteikia pagrindą atrasti ir įvardinti Kariotiškių sąvartyne dirbusių žmonių vietą pasaulio atliekų rinkėjų kontekste.

1.2.1. Terminologijos problemos

Ši disertacija skirta visuomenės grupei, kurios darbas ir pragyvenimo šaltinis yra susijęs su atliekomis, gyvensenai. Lietuvoje apie šiuos žmones nedaug rašoma, jie tarsi neegzistuoja. Turbūt todėl ir nėra lietuvių kalboje nusistovėjusių terminų šiai visuomenės grupei įvardinti. Sudėtinga tiksliai parinkti ir pritaikyti lietuviškus terminus šiuos žmones apibūdinančioms sąvokoms išversti iš kitų kalbų. Galima paminėti keletą atvejų, kai kalbant apie šią visuomenės grupę lietuviškoje mokslinėje ir nemokslinėje literatūroje vartojami specifiniai terminai. Rašytojas E.Malūkas (2008) savo romane „Šiukšlyno žmonės“ vartoja žodį „šiukšliautojai“, „šiukšlyno žmonės“. A.Gonak (2006) atlikęs trijuose didžiausiuose Lietuvos sąvartynuose dirbusių žmonių apklausą, vadina juos „sąvartyno gyventojais“. E.Kocai (2007), apklaususi Vilniaus sąvartyno benamius, juos įvardija „sąvartyno žmonėmis“, „šiukšlininkais“. Įvairūs žurnalistai, rašydami apie sąvartynuose dirbančius žmones taip pat juos vadina šiukšlyno žmonėmis, sąvartyno gyventojais ir pan. Pastebima tendencija apie juos dažniausiai kalbėti kaip apie vargetas ir benamius tik atkreipiant dėmesį, kad vienas iš jų pajamų ar pragyvenimo šaltinių yra kapstymasis kontaineriuose, sąvartynuose (Gonak, 2006; Kocai, 2007; Kanopienė ir Mikulionienė, 2005; Lavastė, 2003 ir kt.)

Daugelyje kitų kalbų ši visuomenės grupė turi savo „pavadinimą“, kitaip tariant, terminą, kuris tiesiogiai nurodo į žmones, kurių darbas ir pragyvenimo šaltinis yra susijęs su atliekomis. Anglų kalba jie yra įvairiai įvardijami. Populiariausias terminas yra *scavengers*. Tačiau taip pat vartojami tokie žodžiai kaip *ragpickers*, *waste pickers*, *garbage pickers*, *collectors*, *recyclers* ir *pan*. Prancūzų kalba vartojami 3 terminai: *recuperateurs*, *chiffoniers*, *biffins*. Vokiečių - *lumpensammler*.

Ieškant termino šiai visuomenės grupei įvardinti, verta būtų susipažinti su žodynuose siūlomais užsienio kalbų žodžių vertimais.

Lumpensammle - skudurininkas

Chiffonier - skudurrinkis

Scavenger – žmogus, ieškantis maisto atliekų (šiukšlynuose),

Ragpicker – skudurininkas, skudurrinkis

Garbage/waste picker – atliekų, šiukšlių rinkėjas

Collector - rinkėjas

Recycler (nuo žodžio „recycle“ turinčio prasmę „pakartotinai panaudoti“, „grąžinti į apyvartą“) – žmogus, kuris grąžina į apyvartą.

Pasikonsultavus su Lietuvių kalbos instituto mokslininkais⁵ galima teigti, kad tinkamiausi lietuviški terminai šiai visuomenės grupei priklausančius žmonėms pavadinti yra „*atliekų rinkėjai*“ ir „*šiukšlių rinkėjai*“. Taip pat tinkamas būtų žodis (ne terminas) - „*šiukšliautojai*“.

Kadangi lietuvių kalboje šie žodžiai praktiškai nevartojami ir neturi gilesnių etimologinių prasmų, mes manome, kad būtų tikslinga ir įdomu plačiau susipažinti su populiariausių anglišku terminų kilme ir prasmų evoliucija bei įvairove.

⁵ Ištrauka iš korespondencijos su Lietuvių kalbos instituto terminologijos centro jaunesnioju mokslo darbuotoju R.Stunžinu: „Žmonės, kurių darbas ir pragyvenimo šaltinis susijęs su atliekų rinkimu vadintini „atliekų rinkėjais“, o jų porūšis - sąvartynuose dirbantys žmonės – „sąvartynų atliekų rinkėjais“. Šiuo atveju pavyktų sudaryti terminų sistemą. Vėliau, atsiradus poreikiui pavadinti naujas sąvokas, lengvai būtų galima pavadinti ir kitas žmonių grupes: „gatvių atliekų rinkėjai“, „buitinių atliekų rinkėjai“ ir t.t. [...] Žodis „šiukšliautojai“ gali būti vartojamas tam tikrame kontekste, tačiau kaip terminas jis nelabai tinka.“

Šiuolaikiniai žodžiai „scavenger“ ir „scavenge“ yra susiformavę iš viduramžių laikų anglų kalboje vartotų žodžių „skawager“ ir „skawage“ bei iš senosios šiaurrietinės Prancūzijos kalboje vartoto žodžio „escauwage“. „Escauwage“ reiškė inspekciją. „Skawage“ buvo mokestis, kuriuo Londone ir kituose Anglijos miestuose (taip pat galimas daiktas ir Prancūzijoje) buvo apmokestinti nenuolatiniai prekyautojai. Mokesčio senumą įrodo tai, kad 1676 m. „skawage“ buvo aprašytas kaip „senovinis mokestis ar paprotys“. Nuorodos į jį siekia XIV a. pradžią. XVI a. ir vėliau „scavager“ buvo savivaldybės pareigūnas, tarnautojas, kuriam buvo patikėta rinkti šį mokestį kartu su kita pareiga – palaikyti gatvių švarą. Baigiantis XVI a. pradėtas naudoti terminas „scavenger“. Jis turėjo dvi prasmes: (1) minėtasis pareigūnas, rinkęs mokesčius bei rūpinęsis gatvių švara ir (2) asmuo, samdomas gatvėms, išvietėms ir bažnyčioms valyti. Nuo XVI a. vidurio šis žodis taip pat naudojamas ir vaizdingomis, metaforinėmis prasmėmis: (1) žmonės, dirbantys nešvarų darbu, (2) žmonės, valantys purvą, nešvarumus, (3) negarbingi, amoralūs žmonės. Taip pat nuo XVI a. „scavenger“ buvo taikomas gyvūnams, kurie įprastai minta atliekomis ir pūvančiomis medžiagomis, įvardinti. XIX a. terminas „scavenge“ įgavo bendrą prasmę – gatvių švaros išvalymas, atliekų išmetimas bei upių apvalymas. „Scavengers“ buvo žmonės samdomi šiam darbui atlikti. Šiuolaikinėje anglų kalboje žodis „scavenger“ turi keletą prasmų: (1) žmonės, kurių darbas susijęs su atliekomis, (2) sendaiktininkai, (3) cheminės priemonės, kurios neutralizuoja arba pašalina nepageidaujamas medžiagas, (4) gyvūnai, įprastai mintantys atliekomis ir dvėseną (maitėdos). (Collins English Dictionary, 2003; The Oxford Dictionary of English Etymology; Sicular, 1992)

Mūsų nuomone, svarbu atskirti keletą artimų veiklų ir su jomis susijusių žmonių grupių kai kada įvardijamų tomis pačiomis šiuolaikinės anglų kalbos sąvokomis „scavenging“ ir „scavengers“ (turint mintyje pirmąją prasmę: žmonės, kurių darbas susijęs su atliekomis): atliekų rinkėjus, atliekų tvarkymo sistemos darbuotojus, išviečių valytojus Indijoje.

Indijoje tradiciškai žodis „scavenger“ yra vartojamas kalbant apie žmones, kurie rankiniu būdu valydavo išvietes ir šalindavo iš jų išmatas. Šie

žmonės laikomi nešvariais ir užima pačią žemiausią vietą Indijos kastų sistemoje: žemiausi iš žemiausių, neliečiamiausieji iš neliečiamųjų.⁶ Tam tikra prasme ši veikla yra artima atliekų rinkėjų darbui. Pažymėtina, kad atliekų rinkėjų statusas Indijoje nėra toks žemas išviečių valytojų. Tad turint mintį Indijos kontekstą, reikėtų paprasčiausiai atskirti šias dvi veiklas ir jomis užsiimančius žmones kaip skirtingus reiškinius. (Sachchidananda, 2001; Medina, 2007; Furedy, 1977).

Žodis „scavenger“ yra naudojamas kalbant ne tik apie atliekų rinkėjus, bet ir apie žmones, užsiimančius įvairiomis veiklomis, susijusiomis su šiukšlių tvarkymu (Perry, 1978). Šių dviejų grupių skirtumus atskleidžia D.Sicular (1992) mintis, kad žmonės, dirbantys samdomą šiukšlių tvarkymo darbą, *atliekas traktuoja kaip atliekas*, o šiukšliautojai *atliekas traktuoja kaip resursus*. Anot D.Sicular, nors jų darbo pobūdis turi daug panašumų, šias dvi darbinės veiklas skiria statusas. Atliekų rinkėjų statusas žemesnis negu šiukšlių tvarkymo sistemos darbuotojų. Į šiukšliautojus, paprastai nežiūrima kaip į žmones, teikiančius paslaugas, ir jie dažnai nepriklauso jokioms institucijoms.

Kai kurie autoriai nurodo, kad „scavenger“ yra diskriminuojanti atspalvį turintis terminas, todėl verčiau renkasi kitas alternatyvas, tokias kaip „waste pickers“, „collectors“ ar pan. Pavyzdžiui, Furedy (1990, 1) teigia, kad „bendras terminas vartojamas anglų kalboje šiukšlių rinkėjams įvardinti yra „scavengers“. Tačiau aš nemėgstu jo naudoti dėl jo žeminančios konotacijos“. Panašią mintį išreiškia ir M.Simpson-Herbert ir kt. (2005, 1) „žodis „scavenger“ atrodo nelabai tinkamas aprašyti tam, kas jie yra kaip žmonės“.

Anglų kalbos terminas „ragpicker“, prancūzų kalbos žodis „chiffonier“, vokiečių kalbos „lumpensamme“ reiškia skurdurrinkis arba skudurininkas. Tai taip pat istorinė sąvoka. Kadangi nuo pat popieriaus išradimo iki atradimo, jog jį galima gaminti iš medžio masės, visa popieriaus pramonė praktiškai laikėsi ant šių žmonių – skudurų rinkėjų – darbo. Štai kaip apibrėžiami „chiffoniers“ – tai žmonės gyvenantys iš skudurų ir senų popierių rinkimo ir

⁶ Tai reiškia, kad netgi ne visos neliečiamųjų kastos turi teisę prie jų prisiliesti. „Yra 25 neliečiamųjų kastos. 12 iš jų nepalies pačios žemiausios iš visų kastų – išviečių valytojų“ (Sachchidananda, 2001, 97).

gražinimo į apyvartą (Dictionaire Hachette Junior, 1980). Tai yra viena iš atliekų rinkėjų atmainų. Galima spėti, kad atradus popieriaus gamybą iš medžio, ši atliekų rinkėjų atmaina sumažėjo, transformavosi, o daug kur visai išnyko, tačiau terminas liko naudojamas kitų tipų atliekų rinkėjams įvardinti. Terminas „Ragpicker“ nors kai kada dar naudojamas, tačiau laikomas kiek atgyvenusiu, pasenusiu (Medina, 2007).

Taigi apibendrinant galima teigti, kad žmonės, kurių darbinė veikla susijusi su atliekų rinkimu, šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje apibūdinami įvairiais anglų kalbos terminais. Nors populiariausi terminai yra „scavengers“ ir „ragpickers“, naujausios tendencijos siūlo atliekų rinkėjus įvardinti kaip „waste pickers“, „recyclers“, „collectors“ (Gowan, 2008; Simpson Herbert ir kt., 2005; Rouse ir Ali, 2001 ir kt.). Lietuvių kalboje šiuos žmonės tinkamiausia vadinti „atliekų (arba šiukšlių) rinkėjais“.

1.2.2. Apibrėžimai

Mokslinėje literatūroje yra mažai diskusijų dėl to, kaip apibrėžti atliekų rinkėjus. Šis uždavinys atrodo paprastas, aiškus, nesukeliantis problemų ar nesusipratimų. Yra tik vienas kitas mokslinis šaltinis, kur apskritai būtų skiriamas dėmesys atliekų rinkėjus įvardijančių terminų, apibrėžimų nagrinėjimui bei paieškoms. Atrodo, savaime aišku, kas yra atliekų rinkėjai ir kuo jie užsiima.

Toliau pateikiama keletas atliekų rinkėjų apibrėžimų.

Atliekų rinkėjai (scavengers) – grupės žmonių, kuriuos sieja tas pats darbas - prekių gaminimas iš šiukšlių (Sicular, 1992, 17).

Atliekų rinkėjai (scavenging) – žmonės, ieškantys atliekose daiktų ir medžiagų, kurios gali būti pakartotinai panaudotos arba perdirbtos (Medina, 2007, 271).

Atliekų rinkėjai (collectors, waste pickers, scavengers) – žmonės, kurie gyvena iš šiukšlių perrūšiavimo, rinkimo, gabenimo, pakavimo ir pardavimo (Simpson Herbert ir kt., 2005, xvii)

Atliekų rinkėjas (waste picker) – individas, kurio pragyvenimo šaltinis yra vertingų atliekų rinkimas ir pardavimas. (Rouse ir Ali, 2001, xii)

Šie apibrėžimai yra tikslūs ir tinkami. Vis dėlto jie nepilnai atskleidžia tai, kas yra ir kuo užsiima atliekų rinkėjai. Nors dažniausias atliekų rinkėjų darbas ir pajamų šaltinis yra vertingų atliekų rinkimas ir pardavimas, tačiau beveik visada jie renka ir atliekas, tinkamas asmeniniam vartojimui (mūsų apžvelgtuose įvairių šalių tyrimuose neaptikome išimčių). Antra, būna tokių atliekų rinkėjų, kurie apskritai neturi tikslo gauti pajamų iš pakartotinai naudotinių atliekų pardavimo, o renka atliekas tik savo ir savo šeimų asmeniniams poreikiams tenkinti. Trečia, mūsų nuomone, verta atkreipti dėmesį į tai, kad atliekų rinkėjų veikla nėra monolitinė. Galima išskirti bent du pagrindinius jų darbo aspektus, t.y. kad jie renka atliekas tinkamas antriniam naudojimui: antrines žaliavas – perdirbimui ir daiktus – pakartotinam naudojimui. Todėl mes formuluotume kiek kitokį apibrėžimą, apimanti paminėtuosius atliekų rinkėjų darbo aspektus:

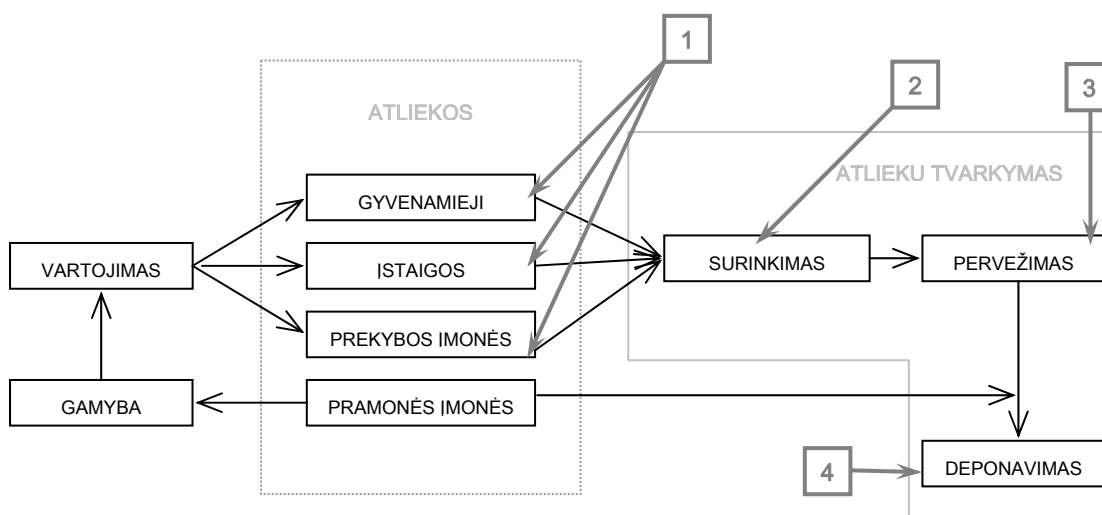
Atliekų rinkėjai - tai žmonės, kurie iš šiukšlių srauto išrenka bei surūšiuoja atliekas, tinkamas antriniam naudojimui, ir jas (1) patys vartoja ir/ar (2) naudoja prekybiniais mainams (kaip daiktus arba kaip antrines žaliavas).

1.2.3. Tipai

Taigi atliekų rinkėjai yra visuomenės grupė, kurios narių pagrindinis darbas ir pragyvenimo šaltinis yra atliekų rinkimas. Ši visuomenės grupė skirtingose kultūrose skirtingais periodais įgyja skirtingas formas. Toliau trumpai aptariami keletas kriterijų ir pagal juos išskiriami atliekų rinkėjų tipai⁷.

Atliekų rinkėjai gali būti skirstomi pagal tai, kuriame atliekų tvarkymo etape jie dirba (**1 pav.**):

1. Tie, kurie gauna atliekas „iš pirmų rankų“, t.y. ten, kur jos yra sukuriamos. Tai gyvenamieji namai, įstaigos, biurai, prekybos centrai, parduotuvės ir pan. Šie atliekų rinkėjai dirba iš anksto susitarę su savininkais arba pagalbiniais darbuotojais (pvz., tarnais, durininkais, kiemsargiais ir pan.).
2. Tie, kurie renka atliekas laikinose jų kaupimo vietose. Dažniausiai tai miestų konteineriai.
3. Tie, kurie renka atliekas jų pervežimo metu, t.y. šiukšles pervežančiose mašinos ar traukinių vagonuose. Tai retas, tačiau egzistuojantis, atvejis.
4. Tie, kurie renka atliekas galutinio jų kaupimo vietose, t.y. atviruose sąvartynuose.

1 pav. Atliekų tvarkymo sistema

⁷ Šie kriterijai ir tipai išskirti apibendrinus Zimring (2005), Medinos (2007), Sicular (1992), Furedy (1990), Rouse ir Ali ir kt. publikacijas.

Atliekų rinkėjai gali būti skirstomi pagal darbo vietą. Tokiu principu galima išskirti tris tipus:

1. miestų šiukšliautojai,
2. sąvartynų šiukšliautojai,
3. keliaujantys šiukšliautojai (tiksliau reikėtų sakyti - keliaujantys sendaikčių supirkėjai ir pardavėjai).

Jei sąvartynuose dirbantys žmonės yra labiau homogeniška grupė, tai miestų šiukšliautojai gali būti skirstomi bent į keturias rūšis:

1. renkantys atliekas konteineriuose,
2. renkantys atliekas gatvėse,
3. renkantys atliekas upėse,
4. renkantys atliekas viešose masinių susibūrimų erdvėse⁸ (pvz., prie kino teatrų).

Čia, ko gero, reikėtų įterpti paaiškinimą, kad daugelyje besivystančių šalių atliekų tvarkymo sistemai stokojant finansinių resursų, ne visos šiukšlės yra išvežamos iš miestų, o kaupiamos tiesiog gatvėse. Tad neretai besivystančių šalių atliekų rinkėjai ir dirba būtent gatvėse. Iš principo tai toks pat darbas kaip atliekų rinkimas konteineriuose. Taip pat besivystančiose šalyse kai kada atliekos susikaupia miestuose esančiuose vandens telkiniuose. Tad atliekų rinkėjai dirba ir ten (pvz., besiirdami valtimis surenka atliekas, o vėliau iš jų išrenka pakartotinai naudotinus daiktus). Šios atliekų rinkėjų darbo vietos taip pat buvo būdingos ir vakarų Europos šalių miestams Antikos, Viduramžių ir kt. epochose, kol nebuvo sukurtos tinkamos atliekų tvarkymo sistemos.

⁸ D.Sicular (1992) pateikia tokį pavyzdį. Indonezijoje šiukšliautojai renka nuorūkas iš viešų susibūrimo vietų, vėliau jas parduoda kaip žaliavą batikos dažų arba naujų cigarečių gamybai.

Pagal radinių panaudojimą gali būti skiriami skirtingi atliekų rinkimo tikslai (pagal Medina, 2007):

1. Žmonės, renkantis vertingas atliekas prekybiniais mainais:
 - 1.1. Renkantys antrines žaliavas ir parduodantys jas tarpininkams. Pastarieji vėliau jas perparduoda pramonės įmonėms.
 - 1.2. Renkantys pakartotinai naudotinus daiktus ir parduodantys juos amatininkams, privatiems pirkėjams ir pan.
 - 1.3. Renkantys organines atliekas ir parduodantys jas ūkininkams.
2. Žmonės renkantis vertingas atliekas asmeniniam vartojimui.

Antrinių žaliavų rinkimas yra pagrindinis atliekų rinkėjų darbas ir uždario šaltinis daugelyje pasaulio šalių. Jis visada įtraukia piniginius mainus, yra glaudžiai susijęs su formaliuoju ekonomikos sektoriumi ir neretai turi reikšmingos įtakos įvairioms pramonės šakoms.

Pakartotinai naudotinių daiktų pardavimas yra daug rečiau pasitaikanti veikla. M. Medinos (2007) teigimu ji yra labiausiai išplitusi šalyse, kur žemas pramonės išsivystymo laipsnis. Ten iš pakartotinai naudotinių daiktų, rastų atliekose, gaminami įvairūs produktai, kurie vėliau yra parduodami vartotojams.

Organinių atliekų rinkimas gali būti skiriamas į du tipus. Tai arba išmatų rinkimas daržininkystei (trąšos), arba maisto atliekų rinkimas gyvulininkystei (pašaras gyvuliams). Ši veikla svarbiausia ir labiausiai išplitusi šalyse, kuriose reikšmingą vietą užima žemės ūkis.

M. Medina (2007) teigia, kad atliekų rinkimu asmeniniam vartojimui žmonės yra priversti užsiimti dėl skurdo ir gyvenimo sunkumų. Tai dažniausiai maistas, drabužiai, statybinės medžiagos, mediena (kurui) ir t.t. Jos naudojamos atliekų rinkėjų ir jų šeimų poreikiams tenkinti.

Atliekų rinkėjai gali „specializuotis“ ir ieškoti tik vieną paskirtį atitinkančių šiukšlių arba dirbti keliomis kryptimis (pavyzdžiui, tuo pačiu metu ieškoti antrinių žaliavų pardavimui ir daiktų asmeniniam vartojimui). Skirtingose vietose skirtingu periodu, priklausomai nuo įvairių socialinių-ekonominių sąlygų, gali dominuoti vieno ar kelių tipų atliekų rinkėjai.

Taigi labiausiai paplitusi veikla, kuria užsiima šiukšliautojai, yra antrinių žaliavų rinkimas. Tačiau ši veikla taip pat nėra vientisa. Tad galima atliekų rinkėjus skirstyti pagal tai, ką jie renka:

1. metalo rinkėjai,
2. popieriaus, kartono rinkėjai,
3. organinių atliekų rinkėjai,
4. kaulų ir skudurų rinkėjai (istorinis tipas).

Šiukšliautojai renka ir kitas medžiagas, tokias kaip stiklą, plastiką ir pan. Tačiau šiuos 4 tipus galima įvardinti kaip ryškiausias, dominuojančias atliekų rinkėjų specializacijas, t.y. jei jau atliekų rinkėjas specializuojasi rinkti tik vieną medžiagą, tai šiuolaikiniame pasaulyje tai dažniausiai bus metalas arba popierius, o besivystančiose šalyse gali būti ir organinės atliekos. Metalo rinkėjai turi dar daugiau potipių: aliuminio, juodojo metalo ir kt. rinkėjai. Iki XIX a. taip pat buvo žinomi kaulų ir skudurų rinkėjai, anglų kalba įvardijami specialiu terminu „rag-and-bone men“.

Pagal išrūšiuotų atliekų, skirtų prekybiniam mainams pardavimą gali būti skiriami tokie šiukšliautojų tipai:

1. Kiekvieną kartą naujai ieškantys pirkėjų ir išnešiojantys radinius kaip „prekes“.
2. Parduodantys pastoviams pirkėjams arba supirkėjams-tarpininkams.
3. Priklausantys atliekų rinkėjų kooperatyvui ir parduodantys tiesiogiai pramonės įmonėms (galioja tik tiems, kurie renka antrines žaliavas).
4. Samdomi privačių ar valstybinių įmonių (galioja tik tiems, kurie renka antrines žaliavas).

Atliekų rinkėjus taip pat galima skirstyti pagal gaunamų pajamų dydį. Nors šiuo atveju labiau tiktų skirti ne atskiras grupes, o brėžti kontinuumą nuo tų, kurie atsiduria žemiau skurdo ribos, iki tų, kurie gali pasiturinčiai gyventi. M.Medinos teigimu, didžiausias pajamas paprastai gauna tie atliekų rinkėjai, kurie yra susibūrę į kooperatyvus.

Galima skirti tris atliekų rinkėjų tipus pagal tai, kokio pobūdžio darbo pajamas gauna.

1. Gaunantys savarankiško darbo pajamas.
2. Gaunantys pastovų atlyginimą.
3. Gaunantys pastovų atlyginimą su galimybe savarankiškai užsidirbti.

Pirmas tipas yra dominuojantis. Atliekų rinkėjai dažniausiai yra savarankiškai dirbantys žmonės. Jie retai dirba kaip samdomi darbuotojai.

Taip pat gali būti skiriamos šiukšliautojų rūšys pagal teisę užsiimti atliekų rinkimu:

1. Užsiimantys atliekų rinkimu be jokių apribojimų,
2. Mokantys mokesčių už galimybę užsiimti šia veikla (neformaliems lyderiams, privačioms įmonėms ar valstybei).

Sugrupavus du paskutinius kriterijus, galima išskirti dar keturis atliekų rinkėjų tipus (*1 lentelė*).

	Moka mokesčius už galimybę užsiimti šia veikla	
	Taip	Ne
Gauna pastovų atlyginimą		+
Gauna pastovų atlyginimą su galimybe savarankiškai užsidirbti		+
Gauna savarankiško darbo pajamas	+	+

1 lentelė. Atliekų rinkėjų tipai pagal gaunamą atlyginimą ir mokamus mokesčius

Šiuos tipus tinkamai paaiškina ir iliustruoja pavyzdys iš JAV. XIX a. antroje pusėje Niujorke egzistavo laivų tvarkytojai. Miesto valdžia ne tik mokėjo atlygį jiems už šiukšlių rinkimo paslaugas, bet ir leisdavo jiems pasilikti radinius bei iš jų gaunamą pelną. Nuo 1878 m. iki 1882 m. miestas

panaikino darbo užmokestį šiems žmonėms, tačiau leisdavo pasilikti tai, ką jie rasdavo. Nuo 1882 m. šie žmonės buvo apmokestinti už galimybę rinkti šiukšles (Medina, 2007).

Taigi apibendrinant galima teigti, kad atliekų rinkėjai gali būti apibrėžiami kaip žmonės, kurie iš šiukšlių srauto išrenka bei surūšiuoja atliekas, tinkamas antriam naudojimui, ir jas (1) patys vartoja ir/ar (2) naudoja prekybiniam mainams (kaip daiktus arba kaip antrines žaliavas). Skirtingose kultūrose jų veikla įgyja skirtingas formas. Tad galima skirti šios veiklos klasifikaciją, kurios svarbiausi kriterijai: atliekų rinkimo vieta (miestas ar sąvartynas), atliekų tvarkymo proceso etapas, kuriame dirbama („pirmos rankos“, t.y. namų ūkiai ir įstaigos; tarpinės saugyklos; pervežimo mašinos; galutinio kaupimo vietos), atliekų rinkimo paskirtis (pardavimui ar asmeniniam vartojimui), renkamų atliekų tipas (antrinės žaliavos, organinės atliekos, daiktai ir pan.). Jų veikla ir gyvensena taip pat varijuoja priklausomai nuo savarankiškumo laipsnio ir gaunamo atlygio pobūdžio bei dydžio.

1.3. ATLIEKŲ RINKĖJŲ VEIKLOS ISTORINĖS TENDENCIJOS

Garbologijos atstovai (Golicz, 2007; Strasser, 1999; Rathje, 2001) teigia, jog faktai apie atliekas ir jų tvarkymą yra labai skurdūs ir fragmentiški, o nuosekli atliekų istorija iki šiol nėra nei aprašyta, nei išsamiau tyrinėta. Kalbant apie atliekų rinkėjus, M.Medina yra pirmasis ir kol kas vienintelis mokslininkas pabandęs aprašyti jų istoriją. Vis dėlto jo tekstas yra labiau artimas eklektiškam istorinių faktų apie atliekas, atliekų tvarkymą, antrinių jų panaudojimą rinkiniui. Informacijos apie pačius atliekų rinkėjus pateikiama ne tiek ir daug. Pats M.Medina (2007) teigia, kad jo knygos skyrius „Atliekų rinkimas istorinėje perspektyvoje“ nėra išsami atliekų rinkėjų istorijos analizė, nes tokio uždavinio įgyvendinimas reikalautų bent kelių metų skirtų specialiems tyrimams.

Taigi kadangi stokojama sistemingų istorinių žinių tiek apie atliekas ir jų tvarkymą, tiek apie atliekų rinkėjus, šiame skyriuje, remiantis mums prieinamų šaltinių analize, bandoma formuluoti keletą istorinių tendencijų, iliustruojant jas faktais iš įvairių istorinių epochų ir kultūrų. Šio skyriaus turinys padės suprasti, kad atliekų rinkimas yra socialinis fenomenas, aptinkamas įvairiose kultūrose, turintis galias istorines šaknis ir veikiamas istorijos tėkmėje vykstančių procesų.

1.3.1. Atliekų rinkimas kaip būdingas kiekvienos civilizacijos bruožas

I istorinė tendencija: atliekų rinkimas egzistuoja ir egzistavo visose visuomenėse ir visais laikais.

Atliekos yra neatsiejamas bet kokio vartojimo elementas. Ten, kur yra žmogus, ten, kur yra vartojimas, yra ir atliekos. Tad natūralu, kad jų „šalinimas žmonių kultūroje yra toks pat senas kaip ir pati žmonių kultūra“ (Golicz, 2007, 1). Lygiai toks pat senas reiškinytis yra šiukšlių perrinkimas, siekiant pakartotino vertingų atliekų panaudojimo. M.Medinos (2007, 16) teigimu, ši

veikla – atliekų rinkimas - buvo vykdoma tūkstančius metų, tikriausiai, per visą žmonijos istoriją. Tą patvirtintų keli faktai iš senųjų civilizacijų istorijos.

R.Blumenschine ir J.Cavallo (pagal M.Medina, 2007, 18) teigia, kad „atliekų rinkimas galėjo būti žymiai svarbesnis žmogaus išgyvenimui ir evoliucijai nei anksčiau manyta“. Manoma, kad akmens amžiuje maisto ieškojimas tarp atliekų galėjo gelbėti keičiantis sezoniniam augalų prieinamumui bei būti alternatyva medžioklės rizikai. R.Blumenschine ir J.Cavallo (pagal M.Medina, 2007, 18) netgi kelia hipotezę, kad prieš du milijonus metų atliekų (šiuo atveju, dvėsenos arba žvėrių medžioklės aukų likučių) ieškojimas ir naudojimas galėjo būti labiau paplitęs negu medžioklė. Taigi medžiotojų ir maisto rinkėjų visuomenėse ši veikla vaidino svarbų vaidmenį nepritekliaus situacijose ir galėjo būti lemtingai reikšminga žmonių giminės išlikimui.

„Majai pakartotinai naudodavo daugybę daiktų, tokių kaip sudaužyti moliniai indai, pamatų akmenys, akmenys iš senų pastatų. Juos naudodavo kaip statybinę medžiagą šventyklose ir kituose statiniuose. [...] Daugelis šių pakartotino naudojimo veiklų yra akivaizdžios po 1200 metų prieš Kristų vėlyvajame poklasikiniame periode.“ (Medina, 2007, 22)

„Senajame Egipte vėlesnieji Amarnos (1400 m. prieš Kristų Akhenatono įkurto, o vėliau apleisto miesto) gyventojai kasinėjo apleistus namus ieškodami to, ką pirmieji gyventojai buvo palikę.“ (Medina, 2007, 19)

Remiantis šiomis citatomis pastebėtina, kad kalbant apie atliekų rinkimą senosiose civilizacijose, kalbama apie tai kaip didelei daliai žmonių ar net visai bendruomenei, kultūrai būdingą elgesį, o ne kaip specifinės ir palyginti nedidelės grupės žmonių darbinę veiklą.

1.3.2. Urbanizacijos įtaka atliekų rinkėjų kaip visuomenės grupės susiformavimui

II istorinė tendencija: atliekų rinkėjų, kaip visuomenės grupės, atsiradimas glaudžiai susijęs su urbanizacija.

Atliekų šalinimas nekelia problemų tol, kol žmonijai būdingas klajoklinis gyvenimo būdas. Atliekos pradeda kauptis atsiradus sėslioms gyvenvietėms. Jos ir jų tvarkymas rimta problema tampa miestuose. Kol juose nėra sukuriamos atliekų tvarkymo sistemos, šiukšlės kaupiamos gatvėse, tarp namų, kas sąlygoja gendančių ir negendančių atliekų sankaupas, nešvarą, nemalonius kvapus, higienos stygių ir su tuo susijusias ligas.

Šiandien mažai žinomi XIX a. JAV gyventojams būdingi įpročiai naudotis namų „ribomis“ šiukšlių šalinimui: mesti šiukšles per duris ar išpilti pamazgas per langą. Šių įpročių egzistavimą dažnai patvirtina tiek archeologiniai atradimai (kaulai, butelių duženos, puodų šukės), tiek įvairūs istoriniai įrašai. (Strasser, 1999,15)

Tarp europiečių nebuvo reta praktika mesti savo šiukšles ir net žmonių atmatas per langus. Jie buvo apsupti nešvaros, purvo, kuris teikė prieglaudą žiurkėms ir teršė vandenį. (Barbalace)

Sanitarinės sąlygos antikinėje Romoje buvo prastos ir kėlė rimtą grėsmę žmonių sveikatai bei aplinkai. Žiurkių buvo apstu. Jos rasdavo pakankamai maisto atliekose ir galėjo laisvai judėti bei veistis nuotekų grioviuose. Kaip neadekvačių sanitarinių sąlygų ir atliekų šalinimo pasekmė, epidemijos periodiškai paliesdavo Roma ir kitus Viduržemio jūros baseino miestus. (pagal Medina, 2007, 20)

„Šiukšlių vaidmuo istorijoje - milžiniškas. Buboninis maras, cholera, vidurių šiltinė – tai tik kelios ligos, kurias galima paminėti, kaip keitusias Europos tautas ir dariusias įtaką monarchijoms.“ (Barbalace)

Taigi miestai kuriasi ir auga. Daugėja gyventojų, auga jų koncentracija. Tuo pačiu daugėja ir atliekų. Jos šalinamos per „namų ribas“, miestų gatvėse ir kitose viešose erdvėse. Kol jų koncentracijos nepasiekia kritinės ribos, kad miestų gyventojai ir valdžia pradėtų rūpintis jų tvarkymu, susikuria palanki niša atsirasti atliekų rinkėjams. Viena vertus, jie išnaudoja niekieno nekontroliuojamą darbo objektą – atliekas miestų gatvėse. Antra vertus, jie tampa tarsi neformaliais atliekų tvarkytojais, savo darbu mažindami šiukšlių sankaupas. Be to, vykstant urbanizacijos procesams, į miestus keliasi migrantai iš kaimo vietovių. Tie, kurie neranda kitų, tinkamesnių nišų, imasi atliekų rinkimo kaip išgyvenimo strategijos, kitaip tariant, tampa tinkama darbo jėga šiam darbui atlikti.

Didžiąją XIX a. dalį miestai stokojo savivaldybių organizuoto atliekų rinkimo. Atliekos kaupdavosi gatvėse. [...] Amžiaus pabaigoje daugelyje miestų, tokių kaip Bostonas, Niujorkas, Filadelfija, Čikaga, šiukšlių tvarkymas rėmėsi šiukšliautojais. Jie pašalindavo šiukšles, prieš tai išrinkę iš jų tai, kas gali būti pakartotinai panaudota. (pagal Medina, 2007, 34-35)

Iki XIX a. pabaigos Paryžiuje namų ūkio atliekos buvo paliekamos krūvomis gatvėse. Anksti rytais jas surinkdavo ir išveždavo. Šiukšliautojai ateidavo išvakarėse arba paryčiui, prieš atvažiuojant šiukšlių surinkėjams. Jie pasiimdavo savo derlių namo. Parsinešę išrūšiuodavo radinius, kuriuos galima parduoti skudurų arba kaulų supirkėjams. Net įvedus šiukšlių dėžių naudojimą, šiukšliautojams pavyko įsiterpti į atliekų tvarkymo sistemą. Tad prekyba atliekomis egzistavo iki tol, kol ją uždraudė policija netrukus po II pasaulinio karo. (pagal Ratcliffe, 1992)

Kodėl tiek daug imigrantų įsitraukia į atliekų verslą? Šis klausimas yra centrinis atliekų industrijos istorijoje. Atliekų industrija šaknijasi tarp sunkiai dirbančių imigrantų, statančių imperijas iš atliekų krūvų. (Zimring, 2005, 37-38)

Paryžiuje 1822 - 1847 m. laikotarpyje tik „45,4 % skudurų rinkėjų vyrų, išsiųstų į Saint Denis“ ir tik „37,4 % moterų - skudurų rinkėjų, išsiųstų į Paryžiaus arešto namus, [...] buvo gimę Paryžiuje. (Ratcliffe, 1992)

Atliekų sancaupų keliamai grėsmei pasiekus kritinę ribą, miestuose imama rūpintis tvarka ir švara.

M. Medina teigia, kad pirmasis žinomas įstatymas, draudžiantis mesti šiukšles į gatves, buvo išleistas būtent Atėnuose – Antikinės kultūros židinyje. Čia taip pat buvo įkurtas ir pirmasis sąvartynas vakarų pasaulyje. (Medina, 2007, 19)

1388 metais Anglijos Parlamentas uždraudė mesti šiukšlės į vandentiekius ir griovius (Barbalace)

XIX a. JAV įvairūs reformatoriai įtikinėjo, kad reikia atsikratyti tokių nevalyvų įpročių. 1819m. Masačūsetso žemės ūkio draugijos susitikime vienas kalbėtojas, kalbėdamas apie duris, „užbarikaduotas susimaišiusių šukių ir purvo masėmis“, rekomendavo naudoti dėžes tam, kad, surinkus kaulus ir sulaužytus daiktus, laikas nuo laiko būtų galima juos išvežti ir sudeginti“. Taip pat jis įtikinėjo klausytojus „neleisti praustuvų nuosėdoms nusėsti ir sustingti po langais“ (Strasser, 1999, 8).

Prancūzijoje 1870 m. rugsėjo mėnesį išleistas vyriausybės nutarimas įsakė naudoti dėžutes šiukšlėms rinkti, kurias durininkai rytais padėtų ant viešo kelio ryte prieš pat pravažiuojant savivarčiui. Tačiau seni įpročiai

taip greitai nebuvo išnaikinti ir reikėjo naujo nutarimo, kurį 1883 metais išleido prefektas Poubelle (pastaba: prancūziškai „poubelle“ – „šiukšlių dėžė“) tam, kad priverstų naudoti minėtas dėžutes. (pagal Faure, 1977, 2)

Kol atliekų tvarkymo sistema tik formavosi, šiukšliautojai buvo vienas iš jos komponentų. Ilgainiui valstybės ir visuomenės reakcijos į juos keitėsi. Jos buvo įvairios: bandymai išnaikinti atliekų rinkimą ir atliekų rinkėjus, leidimai jiems dirbti, bet tik tam tikromis sąlygomis (tik už mokestį, tik tam tikrose vietose ar tik tam tikru metu) arba bendradarbiavimas (kuomet leidžiami jų veiklą reglamentuojantys teisės aktai, duodami darbo įrankiai, palaikomas ar net skatinamas kooperatyvų kūrimas ir pan.)

Turtingųjų romėnų atliekas rinkdavo ir šalindavo vergai. Kaliniai buvo įpareigoti valyti Romos nuotekų griovius. Kontaktas su atliekomis Romoje buvo laikomas gėdingu, kloakų valymas - ypač žeminančiu darbu. Žmonės, kurie atlikdavo šį darbą turėjo žemiausią statusą visuomenėje. (pagal Medina, 2007, 20)

Prieš-industrinėje Amerikoje, kol dar nebuvo sukurtas komunalinis šiukšlių surinkimas, šiukšliautojai surinkdavo ir pašalindavo didžiąją dalį miestų ir miestelių šiukšlių. Tam, kad padidintų savo pelną, jie prieš tai išrinkdavo iš atliekų tai, kas gali būti pakartotinai panaudota. (Medina, 2007, 31)

Japonijoje XVII a. imperatorius, Tokugavų siogūnas, išdavė bambukinius krepšius ir lazdas - du pagrindinius atliekų rinkimo įrankius - tiems, kurie neturi darbų ir buvusiems kaliniams, taip paskatindamas juos užsidirbti pragyvenimui renkant išmestą popierių gatvėse. (Taira, 1968, 5)

XIX a. Prancūzijoje, prefektui Poubelle įsakius naudoti šiukšlių dėžes, prasidėjo staigūs ir karšti atliekų rinkėjų korporacijos protestai. Tačiau

jiems pavyko išreikalauti tik vienos nuolaidos - dėžių padėjimo ant viešo kelio vieną valandą prieš pravažiuojant savivarčiui. Atliekų rinkėjų verslas buvo sukrėstas ir turėjo adaptuotis prie pasikeitusių sąlygų. Tad 1880 metais Paryžiuje jau buvo atsiradusios dvi didelės šiukšliautojų kategorijos. Tie, kuriems pavykdavo gauti iš durininkų laisvę ir teisę įeiti namą ir raustis dėžėse prieš jas išnešant ant kelio, buvo vadinami „les placiers“ (nuo prancūziško žodžio „place“, reiškiančio „vieta“, t.y. vietininkai). Tie, kurie turėjo pasitenkinti jau pirmųjų išieškotomis dėžėmis ir malonės valanda tarp šiukšlių dėžių išnešimo ir savivarčio atvažiavimo, buvo vadinami „les coureurs“ (nuo prancūziško žodžio „courir“ reiškiančio „bėgti“, t.y. „bėgikai“). (pagal Faure, 1977, 2)

Daugelyje besivystančių šalių miestų atliekų rinkimas buvo deklaruojamas kaip nelegalus ir įvairiais būdais baudžiamas. Draudimai ir priešiškas elgesys su atliekų rinkėjais yra tipiška represyvios politikos apraiška. Kartais atliekų rinkėjai susidurdavo su kraštutiniu pykčiu ir žiaurumu. Pavyzdžiui, kai kuriuose Kolumbijos miestuose, 1980 metais organizuotos grupės įgyvendino „socialinio valymo“ kampanijas. Neturtingi žmonės laikomi nereikalingais, šiukšlėmis. Tad elgetos, prostitutės ir atliekų rinkėjai buvo nužudyti arba prievarta pagauti ir išvežti iš miesto į atokias vietas. Ypatingo žiaurumo aktas įvykdytas 1992 metais, kai 40 šiukšliautojų kūnų buvo rasti Universitete „Universidad Libre de Baranquilla“. Atliekų rinkėjai buvo nužudyti, jų organai išimti ir parduoti transplantavimui, o jų kūnai parduoti universitetui naudoti medicinos studentų atliekamiems skrodimams. (Medina, 2007, 73)

Kiek vėliau situacija Kolumbijoje pasikeitė. Pateikiame kelis apibendrintus punktus iš 1999 metais Kolumbijos senato išleisto įstatymo:

1. Kovo 1-oji skelbiama nacionaline atliekų rinkėjų ir pakartotino atliekų naudojimo diena. Kovo 1d. aplinkosaugos ministerija įteiks medalius asmenims ir organizacijoms, kurios dirbo dėl atliekų rinkimo veiklų šalyje (tarp 5 apdovanojimo kategorijų minimos ir šios dvi: individualūs atliekų rinkėjai ir atliekų rinkėjų organizacijos).
2. Įkuriama nacionalinė mokymo programa atliekų rinkėjams.
3. Kuriama būsto programa atliekų rinkėjų grupėms ar organizacijoms, kurios buvo legaliai įkurtos ir pripažintos.
4. Sukuriama programa, skirta gerinti atliekų rinkėjų - maitinančių motinų ir vaikų – sveikatą.

(Pagal Medina, 2007, 173)

1.3.3. Gamybos technologijų evoliucijos įtaka atliekų rinkėjų darbui

III istorinė tendencija: atliekų rinkėjų darbo turinys kinta priklausomai nuo gamybos ir jos technologijų evoliucijos.

Kaip jau buvo minėta skyriaus pradžioje, atliekos yra tokios senos kaip ir pati žmonija. Kaip ir žmonija, jos taip pat istoriškai keičiasi. Jų turinio kitimas priklauso nuo gamybos technologijų vystymosi. Po naujų išradimų atsiranda nauji produktai ir tuo pačiu naujos atliekos. Taigi istorijos bėgyje, evoliucionuojant gamybos priemonėms, kinta atliekų įvairovė. O tuo pačiu kinta ir antrinio jų panaudojimo įvairovė.

Priešistorėje medžiotojų ir rinkėjų visuomenėse, kuomet dar nebuvo sudėtingų gamybos technologijų, pagrindinės buvo dviejų rūšių atliekos: akmens ir organinės. Pastarosios tai kaulai, plunksnos, kiautai, lukštai, mediena ir t.t. (pagal Medina, 2007, 18)

Neolito epochos žmogus, ugnies šeimininkas, norėdamas turėti keraminių indų, pradeda degti molį. [...] Išmokęs degti keraminius indus, jis pamažu

pradedą lydyti metalą. [...] Netrukus žmogus išmoksta pataisyti arba išlydyti jau turimą daiktą: taigi jis išmoksta medžiagą perdirbti. (Bougnard ir kt., 1994, 68p.)

1992 m. italų archeologai atrado laivą nuskendusį Adrijos jūroje, kuriame buvo bronzinių romėnų statulų dalių ir gabalų. Bronzinio krovinio amžius datuojamas nuo ketvirtojo iki trečiojo amžiaus prieš Kristų. Šie bronzos gabalai tikriausiai turėjo būti išlydyti ir perdirbti į naujus gaminius. Manoma, kad tai pirmas akivaizdus senovinės bronzos pakartotino naudojimo verslo egzistavimo įrodymas. (Medina, 2007, 20-21)

Majai, actekai ir kitos kultūros pakartotinai naudojo taip pat ir molį. Tai buvo daroma dviem būdais: surišant ir sutvirtinant molio šukes metalu arba susmulkinant molio šukes ir naudojant jas kaip mišinį naujų keramikos dirbinių gamyboje. (pagal Medina, 2007, 23)

Popieriaus išradėju laikomas Cai Lunas (Kinija), 105 metais pirmasis aprašęs popieriaus gamybą iš augalinių žaliavų. Kinai popieriaus gamybos būdą ilgai slėpė. Tik 610 metais popierių pradėjo gaminti japonai. 751 metais šį popieriaus gamybos būdą iš kinų belaisvių sužinojo arabai. Jie pradėjo naudoti kanapinius, lininius, vėliau ir medvilninius skudurus. Juos pjaustydavo, virindavo katiluose su kalkėmis, mirkydavo, po to trindavo grūstuvuose. Tokia popieriaus žaliava buvo naudojama iki XIX a. Iš arabų popieriaus gamyba paplito Egipte, Šiaurės Afrikoje, apie X a. pasiekė Ispaniją, vėliau ir kitas Europos šalis. (pagal Paper History)

[Japonijoje] nuo XII a. vietinė popieriaus pramonė naudojo išmestą popierių kaip dalį žaliavų. [...] Seni skudurai tapo vertingu objektu po to, kai Meiji periodu Japonija atsivėrė tarptautinei rinkai ir pradėjo gaminti vakarietišką popierių (1868 - 1912 m.). (Taira, 1968, 5).

Gausėjant atliekų įvairovei atsiranda poreikis išrasti naujas technologijas naujų atliekų perdirbimui. Taip pat atvirksčiai: atradus naujas perdirbimo technologijas atsiranda galimybė perdirbti ir paklausa kitoms, iki šiol neperdirbamoms, atliekoms.

Greito degimo krosnių šlakai, anksčiau laikyti atliekomis, XIX a. buvo pradėti perdirbti į „šlakų vilną“ (slag wool) ir naudojami terminei izoliacijai boileriuose ir gariniuose vamzdžiuose. Šlakai taip pat buvo pradėti naudoti plytų, grindinio akmenų, stiklo, druskų, cemento gamybai. (Pagal Medina, 2007)

Priklausomai nuo gamybos technologijų vystymosi, gaminamų produktų bei atliekų kitimo, kinta atliekų rinkėjų darbo turinys.

Senųjų civilizacijų agrarinėse visuomenėse ir šiuolaikinių valstybių regionuose, kur svarbus žemės ūkis ir vis dar naudojamos natūralios organinės trąšos, egzistavo ir egzistuoja organinių atliekų rinkėjai.

Senajoje Kinijoje ūkininkai pirkdavo išmatas iš atliekų rinkėjų, kurie surinkdavo jas miesto vietovėse. (Medina, 2007, 21-22)

Actekų sostinėje Tentochtlan (dabartiniame Meksikos mieste) atliekų rinkėjai rinkdavo žmonių išmatas iš viešų išviečių ir naudodavo trąšai bei odų rauginimui. Išmatos buvo taip ūkininkų vertinamos, kad net pardavinėjamos Tlatelolko - didžiausiame miesto turguje. (Medina, 2007)

Romos imperatorius Vespasijanas pastatė viešose miesto erdvėse pisuarus ir uždėjo „šlapimo mokestį“ juos prižiūrintiems darbininkams, kurie pardavinėdami šlapimą buvo išvystę neblogą verslą. (Medina, 2007, 210)

Išradus popierių (Kinijoje, Japonijoje, vėliau Europoje, Amerikoje) atsiranda skudurų bei seno popieriaus rinkėjai, nes popierius buvo daromas iš lininių skudurų ir panaudoto popieriaus. Toks gamybos būdas naudojamas, kol atrandama popieriaus gamyba iš medžio. Popieriaus pramonė visame pasaulyje ilgus šimtmečius rėmėsi išskirtinai atliekų rinkėjų darbu. Kai kur (pvz., Meksikoje) iki šiol jų vaidmuo svarbus. Tik jie renka nebe lininius skudurus, o seną popierių, kartoną (Pagal Medina, 2007; Faure, 1977 ir kt.).

Samarkande, Bagdade, Kaire ir Damaske popierius buvo gaminamas iš skudurų nuo IX a. Skudurų rinkėjai rinkdavo kanapines virves, žvejybos tinklus, apavo padus, rūbus tam, kad parduotų juos popieriaus gamintojams. Istoriniai įrašai byloja, kad XII ir XIII a. beduinai ir arabai apiplėšdavo egiptiečių kapus tam, kad pasiimtų iš jų laidojimo rūbus ir parduotų juos popieriaus gamintojams. (Medina, 2007, 24)

Kai arabiškas popieriaus gamybos būdas buvo pradėtas naudoti Ispanijoje X a. ir čia atsirado skudurų rinkėjai. Jie buvo vadinami „pannorum collectores“ arba „pannicolorum collectores“ (t.y. skudurų rinkėjai ir skurdėlių rinkėjai). Skudurų paklausa vis augo. O pasiūla nebuvo didelė, nes rūbai buvo naudojami kiek įmanoma ilgiau ir labai retai išmetami. Be to, tais laikais daug rūbų buvo daromi iš vilnos – medžiagos netinkamos popieriaus gamybai. Ispanų kalbai pakeitus iki tol dominavusią lotynų kalbą, šie žmonės buvo pradėti vadinti „traperos“. XVII a. skudurų rinkimas turėjo tokią svarbią ekonominę reikšmę, kad sulaukė net karaliaus dėmesio. Katalonijos skudurininkai, tarpininkai-supirkėjai ir popieriaus gamintojai buvo atleisti nuo bet kokių rinkimo ir vežimo mokesčių. Skudurų stygius buvo toks didelis, kad 1778 m. Karlas išleido laisvos prekybos tarp Ispanijos ir jos kolonijų Amerikoje įstatymą, kuris pašalino skudurų, surinktų kolonijose, mokesčius. Taigi šie

įstatymai turėjo paskatinti atliekų rinkėjus rinkti daugiau skudurų, kurie vėliau būtų perdirbti į popierius. (pagal Medina, 2007, 24)

Anglų kalbos terminas „ragpicker“, prancūzų kalbos žodis „chiffonier“, vokiečių kalbos „lumpensamme“, vartojami atliekų rinkėjams įvardinti, iš teisų yra istoriniai terminai. Jie reiškia „skurdurrinkis“ arba „skudurininkas“. Štai kaip apibrėžiami „chiffoniers“ – žmonės gyvenantys iš skudurų ir senų popierių rinkimo ir gražinimo į apyvartą (Dictionaire Hachette Junior). Taigi nuo pat popieriaus gamybos iš medžiagų išradimo iki atradimo, jog jį galima gaminti iš medžio masės, visa popieriaus pramonė laikėsi ant šių žmonių – skudurų rinkėjų – darbo. Atradus popieriaus gamybą iš medžio, ši atliekų rinkėjų atmaina sumažėjo, transformavosi, o daug kur ir iš viso išnyko, tačiau šie terminai tebe naudojami kitų tipų atliekų rinkėjams įvardinti.

Kaulų rinkėjai – dar viena istorinė atliekų rinkėjų atmaina.

Apie 1900 atliekų rinkėjų „derlius“ susidėjo iš senų popierių, virvių ir skudurų (50-60 %), įvairių rūšių kaulų (20-25 %) ir kitų daiktų (15-30 %) (Faure, 1977, 2)

Svarbiausia buvo gyvūnų kaulai, kurių geriausios dalys buvo naudojamos peilių ir teptukų rankenų, sagų gamybai, jų taukai - saldumynų, muilų ir pomadų gamybai, o likučiai - sirupo ir acto valymui, skaidrinimui bei amonio chlorido gaminimui. (Ratcliffe, 1992)

XX a. Amerikos pietvakariuose bizonų, galvijų ir arklių kaulai buvo renkami Kanzaso, Oklahomos ir Teksaso prerijose ir buvo naudojami klijų gamybos kompanijose. [...] Prekyba kaulais palaipsniui sumažėjo įsigalėjus pramonei. (Medina, 2007, 43)

Metalo rinkimas, ko gero, ilgiausias istorines tradicijas ir išplitimą turintis atliekų rinkėjų darbo objektas. Metalo perdirbimas buvo naudojamas tiek priešistorėje, tiek antikoje, tiek viduramžiais ir kitomis epochomis iki pat šių dienų.

Kapų plėšimas, kai įvairūs metalai ir kitos prabangios gėrybės buvo pakartotinai naudojamos ir perdirbamos, buvo įprastas reiškinys Antikoje. (Medina, 2007, 19)

XX a. Amerikoje labiausiai paplitę atliekų rinkėjų renkami daiktai buvo pasagos, vagonų ratlankiai ir metalo laužas iš senų žemės ūkio įrenginių. (Medina, 2007, 43)

1.3.4. Ekonominės situacijos įtaka atliekų rinkėjų veiklai

IV istorinė tendencija: atliekų rinkimo veiklos išsiplėtojimas ir atliekų rinkėjų skaičius priklauso nuo ekonominės situacijos (pagal M. Medina, 2007).

Atliekų kiekis tiesiogiai priklauso nuo visuomenės turtingumo ir vartojimo lygio. Paprastai (nors gali būti išimčių specifinio sąmoningumo atvejais), kuo daugiau išteklių tuo daugiau vartojimo, tuo daugiau atliekų išmetama ir tuo mažiau jos „taupomos“.

Išmesti tai, kas netinkama, nereikalinga yra būdinga visiems žmonėms ir pastebima visose kultūrose. Šiuolaikinėse turtingose Vakarų visuomenėse taip, kaip ir visais laikais ir visose kultūrose, žmonės atsikrato to, kas nereikalinga: pūvančių, gendančių organinių medžiagų, kūno atliekų, dvėselienos, lavonų. Jie taip pat vienokiu ar kitokiu būdu apsivalo nuo pertekliaus. Šiuolaikines išsivysčiusių šalių visuomenes nuo kitų skiria tai, kad jose iki šiol neregėtu mastu yra išmetami daiktai vien todėl, kad jų nenorima. Tai nėra visiškai naujas apsivalymo motyvas, tačiau

niekada anksčiau žmonės neišmesdavo daiktų tokiais mastais vien trumpai jais pasinaudoję. Tai įvairios pakuotės, vienkartiniai daiktai. Tai ir daiktai, išmetami dėl jų netinkamumo, neskoningumo, pasikeitus madoms (kalbant apie rūbus, verta prisiminti, kad viduramžiais rūbai buvo toks brangus ir svarbus daiktas, kad net mirus juos palikdavo palikimu savo vaikams ar pan.). Taip pat galima kalbėti apie techniką, kuri vos pasiekusi rinką jau būna pasenusi. Ji yra išmetama ne dėl to, kad nebeatlieka reikalingų funkcijų, bet dėl to, kad nebeatitinka technikos progreso. Dėl šių priežasčių šiuolaikiniai šiukšlių konteineriai ir sąvartynai vakarų visuomenėse bei turtingųjų rajonuose besivystančiose šalyse yra pilni vertingų daiktų. Paprasčiausiai jie būna nebenauji ir jau spėję nusibosti savininkams... (pagal Strasser, 1999; Medina, 2007)

Kuo mažiau išteklių, tuo labiau taupoma, stengiamasi viską išnaudoti, tuo mažiau atliekų. Tad natūralu, kad tiek taupaus resursų naudojimo, tiek efektyvaus atliekų panaudojimo kultūra plėtojama sunkmečiais.

Majai pakartotinai naudodavo daugybę daiktų. [...] Daugelis šių pakartotino naudojimo veiklų yra akivaizdžios po 1200 metų prieš Kristų vėlyvajame poklasikiniam periode. Manoma, kad galbūt tai buvo prisitaikymas prie tuometinės ekonominės krizės. (Medina, 2007, 22)

Tokugavų dinastijos valdymo periodu (1600 – 1867 m.) Japonija izoliavosi. Buvo uždraustos gyventojų tarptautinės kelionės ir prekyba su užsieniečiais. Dėl šios pačių susikurtos izoliacijos, išnykusio importo, didelės gyventojų koncentracijos, japonai išvystė efektyvaus resursų naudojimo kultūrą, kur paprastas gyvenimo būdas tapo norma. Tai paskatino kuo efektyviau išnaudoti ribotus resursus. Tokugavų periodo viduryje Edo mieste (dabartiniame Tokijuje) egzistavo gausybė antrų rankų parduotuvių ir senų drabužių turgus veikiantis kiekvieną rytą. 1720 m. senų drabužių kainos taip išaugo, jog žmonės pradėjo juos vogti tam, kad galėtų parduoti. (Medina, 2007, 26)

Atliekų rinkimo ir pakartotino naudojimo veiklos atsirado ir kolonijinėje Amerikoje kaip prisitaikymas nepriteklius situacijoje. Skurdas ir nepriteklius privertė kolonistus išvystyti resursų taupymo ir atliekų naudojimo kultūrą, kur produktai naudojami kiek įmanoma ilgiau, pakartotinai naudojami, taisomi, lopomi, perdirbami ir t.t.

Pakartotinas medžiagų naudojimas reikalavo mažiau pastangų ir energijos negu pirminių žaliavų gavimas iš gamtinių išteklių. Pavyzdžiui, metalo lydymas ir perdirbimas, ekonomiškai buvo naudingesnis negu kasyba ir metalo gauvyba iš pirminių šaltinių. Tai skatino kurtis metalo supirkimo ir perdirbimo įmonėms. Tuo pačiu kūrėsi palankios sąlygos metalo laužo rinkimui (ir rinkėjams).

Kitas pavyzdys: kolonijinėje Amerikoje skudurų rinkimas buvo valdžios laikomas strategine veikla. Buvo bandoma įtikinti visuomenę, propaguojant tai, kaip patriotinį elgesį, ir kviečiant žmones išsaugoti atliekančius skudurus. 1776 metais Masačūsetse buvo išleistas įstatymas, reikalaujantis rinkti senus skudurus ir kiekviename mieste paskiriantis asmenį, atsakingą už jų surinkimą ir perdavimą popieriaus gamykloms. (pagal Medina, 2007)

Ypatingą antrinių žaliavų paklausą sukuria karas.

Per Amerikos revoliuciją moterys nešdavo į miesto aikštę atliekamus švininius, alavinius ir geležinius virdulius ir puodus perlydymui ir ginklų gamybai. (Medina, 2007, 45)

Per II pasaulinį karą vokiečiai visoje šalyje ir okupuotose teritorijose konfiskuodavo bažnyčių varpus ginklų, povandeninių laivų, laivų ir pan. gamybai. (Medina, 2007, 45)

Sunkmečiais palanki dirva susidaro ir atliekų rinkėjų veiklai bei jos plėtojimuisi.

Smulkioji išnešiojamoji prekyba vaidino svarbią reikšmę kolonijinės Amerikos visuomenėje ir ekonomikoje beveik tris šimtmečius. XVIII - XIX a., iki pat 1930m., klestėjo pardavinėjimas išnešiojant. Šie prekyautojai, apsirūpinę maišais, kurpinėmis ar arkliu kinkytais vežimais, vagonais, keliaudavo per namus. Išnešiodami įvairias naujas prekes, tokias kaip puodai, keptuvės, prausyklės, padėklai, vaškas, monokliai, medžiagos, vaistai ir t.t., jas mainydavo į skudurus, kaulus, metalo laužą ir kitus naudingus gyventojų išmetamus daiktus. M. Medina teigia, kad jie taip pat rinkdavo skudurus, kaulus, metalo laužą ir kitas atliekas miestuose ir sąvartynuose. Vėliau šias medžiagas parduodavo. Metalas buvo perlydomas, kaulai naudojami klijų gamybai, o skudurai - popieriaus gaminimui. Taigi atliekų rinkimas patenkino pramonės paklausą, tuo pačiu suteikdamas pragyvenimo šaltinį daugeliui imigrantų. (pagal Medina, 2007, 30-31)

Pirmoji popieriaus gamykla Amerikoje buvo įkurta 1690 metais. Ir apie 125 metus visa popieriaus gamyba JAV rėmėsi atliekų rinkėjais ar, tiksliau, skudurų rinkėjais, kurie teikė žaliavas gamykloms. Taigi atliekų rinkėjai vaidino lemiamą vaidmenį popieriaus gamyboje ir buvo esminis pakartotino naudojimo sistemos komponentas. (Medina, 2007, 28)

Ypatingos situacijos, tokios kaip karas, blokados, apsiaustys, stichinės nelaimės, ekonominės krizės, taip pat duoda darbo atliekų rinkėjams ir sukuria palankias sąlygas jų veiklai.

Karo metu išmetami dideli metalo kiekiai. Pasibaigus karui, išmestas metalas gali tapti atliekų rinkėjų darbo objektu. Pavyzdžiui, Vietnamo valstiečiai vis dar kasinėja dirbamus laukus ir brūzgynus, ieškodami

metalo atliekų, likusių po karto tam, kad užsidirbtų papildomų pinigų. (Medina, 2007, 45)

Apsiausties atvejai ypatingai paskatina atliekų rinkimą. Per Bosnijos serbų vykdytą Sarajevo apsiaustį (1992 - 1996 m.) kai kurie gyventojai išgyveno rinkdami maisto atliekas šiukšlių dėžėse, konteineriuose ir sąvartynuose. Be to, Sarajevo gyventojai rinko visas medines atliekas tam, kad išgyventų per žiemą. (Medina, 2007, 45)

Ekonominės krizės sukelia panašų poveikį. Pavyzdžiui, Didžiosios Depresijos metu, daugelis bedarbių žmonių JAV užsidirbdavo rinkdami metalą ir kitų rūšių atliekas. (Medina, 2007, 46)

Argentinoje 2002 m. pinigų nuvertėjimas ir ekonominės krizė sąlygojo masinę bedarbybę. Devalvavus vietinę valiutą, toms gamykloms, kurios vis dar veikė, importuotų žaliavų kainos staiga pakilo. Tad atsirado palankios sąlygos išsivystyti plataus masto atliekų rinkimo ir perdirbimo sistemai, įtraukusiai atliekų rinkėjus. Bedarbiai teturėjo mažą pasirinkimą užsidirbti pragyvenimui, o vietiniams gamintojams reikėjo nebrangių žaliavų. Vos per kelis mėnesius skurdas ir bedarbybė privertė dešimtis tūkstančių argentiniečių tapti atliekų rinkėjais tam, kad išgyventų krizę. Sunku patikimai ir tiksliai apskaičiuoti, kiek žmonių įsitraukė į atliekų rinkimą. Kai kurie vietiniai mokslininkai spėja Buenos Airėse buvus apie 25 000, o visoje Argentinoje apie 100 000 žmonių, išlaikiusių save ir savo šeimas iš atliekų rinkimo. (Medina, 2007, 46)

Apibendrinant galima teigti, kad nors atliekų rinkimas yra universalus reiškinys, egzistuojantis visose visuomenėse ir visais laikais, atliekų rinkėjai, kaip visuomenės grupė, susiformuoja miestuose. Kuriantis ir augant miestams, jie atlieka svarbų atliekų tvarkymo darbą, nes dar nėra susikūrusios atliekų tvarkymo sistemos ir šiukšlės labai dažnai šalinamos tiesiog gatvėse ir kitose

viešose erdvėse. Tačiau kai miestų valdžia ar gyventojai pradeda kurti nuoseklias šiukšlių tvarkymo sistemas, atliekų rinkėjai pradeda trauktis į šalį ir jų darbo ir gyvenimo sąlygos priklauso nuo valdžios pozicijos jų atžvilgiu: abejingumo, priešiško ar palaikymo. Atliekų rinkėjų rūšys, tipai ir jų darbo objektai taip pat nėra pastovūs ir kinta istoriškai. Tam įtakos turi atliekų turinio ir jų perdirbimo galimybių kitimas, kuriam įtaką daro gamybos technologijų vystymasis. Mokslininkai pastebi, kad atliekų rinkimo - tiek kaip visuomenės reiškinio, tiek kaip vienos visuomenės grupės darbinės veiklos - išsiplėtojimui, įtakos turi ekonominė situacija. Ekonominių krizių, karų, blokadų, apsupčių ir pan. metu paprastai padidėja atliekų rinkėjų skaičius ir išplinta atliekų rinkimas tarp gyventojų.

1.4. ATLIEKŲ RINKĖJŲ VAIDMUO IR VIETA VISUOMENĖJE

Šiame skyriuje aptariami klausimai, susiję su platesniu socialiniu ir ekonominiu kontekstu, leidžiantys susidaryti visuminį supratimą apie atliekų rinkimo fenomeną. Supažindinama ir kritiškai aptarsiamas M. Medinos sukurtas ekonominis atliekų rinkimo modelis, atskleidžiamos atliekų rinkėjų veiklos ekonominės funkcijos, kritiškai aptiriamos tradicinis požiūris į juos kaip į marginalus. Remiantis šių temų analize bei darbo sociologijos (o taip pat stigmos ir šiukšlių teorijų) idėjomis siūlomas alternatyvus požiūris į atliekų rinkėjus. Šis skyrius padės naujai – iš platesnės perspektyvos – pažvelgti į įvairių pasaulio šalių atliekų rinkėjų, o taip pat ir Kariotiškių sąvartyne dirbusių žmonių vaidmenį ir vietą visuomenėje.

1.4.1. Ekonominiai atliekų rinkėjų veiklos aspektai

M. Medina, atlikęs tarptautinius palyginamuosius tyrimus, sukūrė ekonominį atliekų rinkimo modelį. Anot M. Medina'os, šis modelis aprašo, paaiškina ir numato faktorius, skatinančius atliekų rinkimą, taip pat šios veiklos buvimo, augimo ir mažėjimo sąlygas.

Modelis (žr. **2 pav.**) susideda iš dviejų pagrindinių dalių - paklausos ir pasiūlos. Kaip teigia M. Medina (2007), tai du būtini bet kokios rinkos egzistavimo elementai. Pasiūlos pusė paaiškina, kodėl žmonės tampa atliekų rinkėjais, o paklausos pusė nurodo kintamuosius, kurie sukuria paklausą šiukšliautojų surenkamoms medžiagoms.

Pasiūla. Chroniškas skurdas yra charakteringas šiuolaikinių besivystančių šalių (taip pat ir vakarų pasaulio šalių ankstesniais amžiais) bruožas. Šių šalių ekonomika negali sukurti pakankamai darbo vietų žmonėms, kurie norėtų dirbti. Todėl žmonės, negalintys rasti kitų darbo vietų, imasi atliekų rinkimo kaip išgyvenimo būdo.

Netgi tose šalyse, kur visuomenės džiaugiasi santykiniai aukštais gyvenimo standartais, užsiimti atliekų rinkimu žmonės gali paskatinti ir rimtos ekonominės krizės, karai, blokados ir pan., sukeliančios ūmų skurdą.

Tiek chroniškas, tiek ūmus skurdas sąlygoja gėrybių ir pinigų trūkumą ir nepakankamas žmonių poreikių patenkinimo galimybes. Dėl to žmonės imasi atliekų rinkimo kaip išgyvenimo strategijos.

Šie žmonės renka vertingas medžiagas ir daiktus daugiausiai iš komunalinių, tačiau kai kada taip pat ir iš pramoninių atliekų srauto.

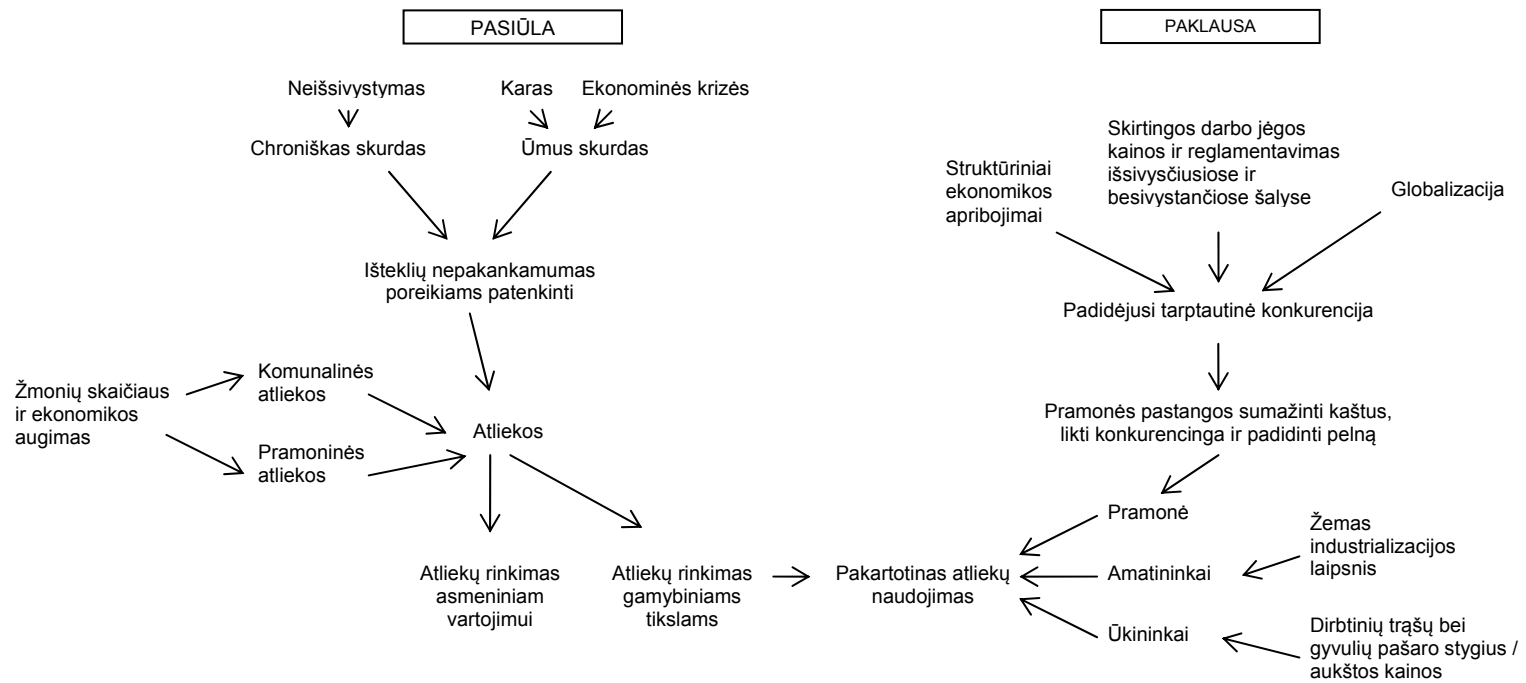
Anot M.Medinos (2007), atliekų rinkėjai užsiima kelių rūšių atliekų rinkimu. Tai atliekų rinkimas (1) asmeniniam vartojimui, (2) amatams, (3) žemės ūkiui, (4) pramonei. Pirmojo tipo atliekų rinkimas yra išskirtinis, nes vyksta už rinkos ribų. Kiti trys paprastai įtraukia ir rinkos sandorius bei yra glaudžiai susiję su kitomis gamybinėmis veiklomis.

Paklausa. Atliekų rinkėjų surinktiems daiktams bei medžiagoms paklausą sukuria ir juos vartoja pramonė, amatai ir žemės ūkis. Kam šiukšliautojai rinkdami atliekas skiria prioritetą, t.y. ką renka, priklauso nuo daugelio veiksnių - nuo industrializacijos lygio šalyje, amatininkystės svarbos, žemės ūkio išplitimo. M.Medina (2007) teigia, kad pastebimas pozityvus ryšys tarp pramonės išsivystymo lygio ir atliekų rinkėjų surenkamų antrinių žaliavų kiekio. Žemės ūkio regionuose, kur nėra išplitę ar yra per brangios dirbtinės trąšos, ūkininkai naudoja atliekų rinkėjų surinktas organines trąšas bei galvijų pašarą. Regionuose, kuriuose reikšminga amatininkystė (pvz., Sub-Sacharos Afrikoje), atliekų rinkėjai teikia medžiagas amatininkams, iš kurių pastarieji gamina daug vertingų daiktų.

Svarbiausias atliekų rinkėjų darbo rezultatų vartotojas yra pramonė. Pramonė perdirba šiukšliautojų surinktas medžiagas ekonominiais tikslais: šios medžiagos yra pigesnės negu pirminiai resursai, gaunami iš gamtinių išteklių. Dėl šios priežasties didžiausi atliekų rinkėjų skaičiai būdingi besivystančioms šalims, nes čia gausu pigios darbo jėgos, įgalinančios mažesniais kaštais surinkti antrines žaliavas. Tokiu būdu pramonės įmonės didina savo

konkurencingumą ir pelną. M.Medinos (2007) teigimu, tokį poreikį besivystančiose šalyse dar labiau skatina pastaruoju metu vykę pokyčiai (valstybinių įmonių privatizacija, subsidijų pramonei sumažinimas, atsivėrimas tarptautinei ekonomikai ir globalizacija).

M.Medina (2007) pateikia keletą prognozių, kurias, anot jo, galima daryti remiantis šiuo modeliu. Pirma, kol egzistuos chroniškas skurdas, tol žmonės užsiims atliekų rinkimu, kaip išgyvenimo būdu. Kai skurdas sumažės, sumažės ir atliekų rinkėjų. Antra, tiek, kiek ateityje bus ekonominių krizių, karų ir pan. prasiverš atliekų rinkimas neturtingiausiuose visuomenės sluoksniuose. Taigi atliekų rinkimas yra adaptyvus atsakas į nepriteklių, kuris gali atsirasti bet kokioje ekonominėje sistemoje, nesvarbu, kapitalistinėje ar ne.

2 pav. Ekonominis M.Medina 'os atliekų rinkimo modelis.

Tiek remiantis M.Medinos (2007) knyga, tiek įžvalgomis iš kitų autorių tyrimų, atrodo, kad šis modelis stokoja išbaigtumo. M.Medinos daromos prognozės apima tik pasiūlos pusę, neįtraukdamos veiksnių iš paklausos pusės. Be to, mes išryškintume ir išskirtume dar dvi veiksnių grupes. Jos gal ir nėra tiek pat reikšmingos, kaip M.Medinos minimos paklausa ir pasiūla, tačiau vis dėlto turi įtakos atliekų rinkėjų veiklai. Taigi mes skirtume iš viso keturias veiksnių grupes (**3 pav.**):

1. darbo jėgos pasiūla,
2. darbo objektų pasiūla,
3. darbo produktų paklausa,
4. valstybės reguliavimas.

Darbo jėgos pasiūla - kiek yra žmonių, linkusių užsiimti atliekų rinkimu. M.Medina gan palčiai aptaria skurdą kaip reikšmingiausią veiksnį atliekų rinkimo veiklai atsirasti. Mes norėtume išryškinti ir kitą aspektą: žmonės ne visada tampa atliekų rinkėjais vedini skurdo. Ankstesniame skyriuje minėjome, kad jų gyvenimo lygis gali varijuoti nuo buvimo žemiau skurdo ribos iki vidutinio pragyvenimo lygio. Tad būtų teisinga teigti, kad žmonės užsiima atliekų rinkimu, ne vien tik norėdami išgyventi ypatingo skurdo situacijose, bet ir išnaudodami nišą atsirandančioje ekonomikoje (dažniausiai - neformaliojoje).

Darbo objektų pasiūla – kiek ir kokių atliekų yra išmetama. M.Medina į savo modelį įtraukia, tačiau plačiau nepaaiškina ir neaprašo šios veiksnių grupės. Mes norėtume labiau išryškinti jų poveikį atliekų rinkėjų darbui.

Atliekų kiekis priklauso ne tik nuo gyventojų kiekio, bet ir nuo jų koncentracijos, t.y. daugiau atliekų sukaupiama tankiai ir gausiai apgyvendintose miestų vietovėse. Didėjant bendram atliekų kiekiui ir koncentracijai, jos tampa problema, atsiranda poreikis jas šalinti ir tvarkyti. Kitas aspektas: kuo daugiau žmonių, tuo daugiau atliekų, tuo daugiau vertingų medžiagų ar daiktų jose ir tuo daugiau darbo atliekų rinkėjams. Tad atliekų rinkėjų kaip visuomenės grupės atsiradimas tiesiogiai siejamas su didelių

miestų atsiradimu (plačiau žr. Skyrius „Atliekos ir atliekų rinkėjai: istorinių faktų ir tendencijų apžvalga“).

Kitas veiksnys – ekonomikos augimas. Augant ekonomikai, plečiantis gamybai, didėjant vartojimui, atliekos nustoja būti „taupyti“, t.y. jų išmetama daugiau ir tarp jų didėja vertingų atliekų proporcija. Paprasčiau kalbant, pasiturintys žmonės išmeta daugiau geresnės kokybės atliekų, negu neturtingi. Tiek pats M.Medina, tiek kiti autoriai (Furedy, 1990; Simpson Herbert, 2005; Strasser, 1999) pastebi tendenciją, jog atliekų rinkėjams patraukliausi yra turtingųjų rajonai. Žinomi atvejai, kai šiukšliautojai konkuruoja dėl turtingesnių rajonų. Pavyzdžiui, Meksikos pasienyje gyvenantiems atliekų rinkėjams meksikiečiams ypatingai patraukli darbo vieta yra pasienio gyvenvietės iš JAV pusės, nes čia jie gali rasti daug daugiau amerikiečių išmestų vertingų atliekų negu savo šalyje.

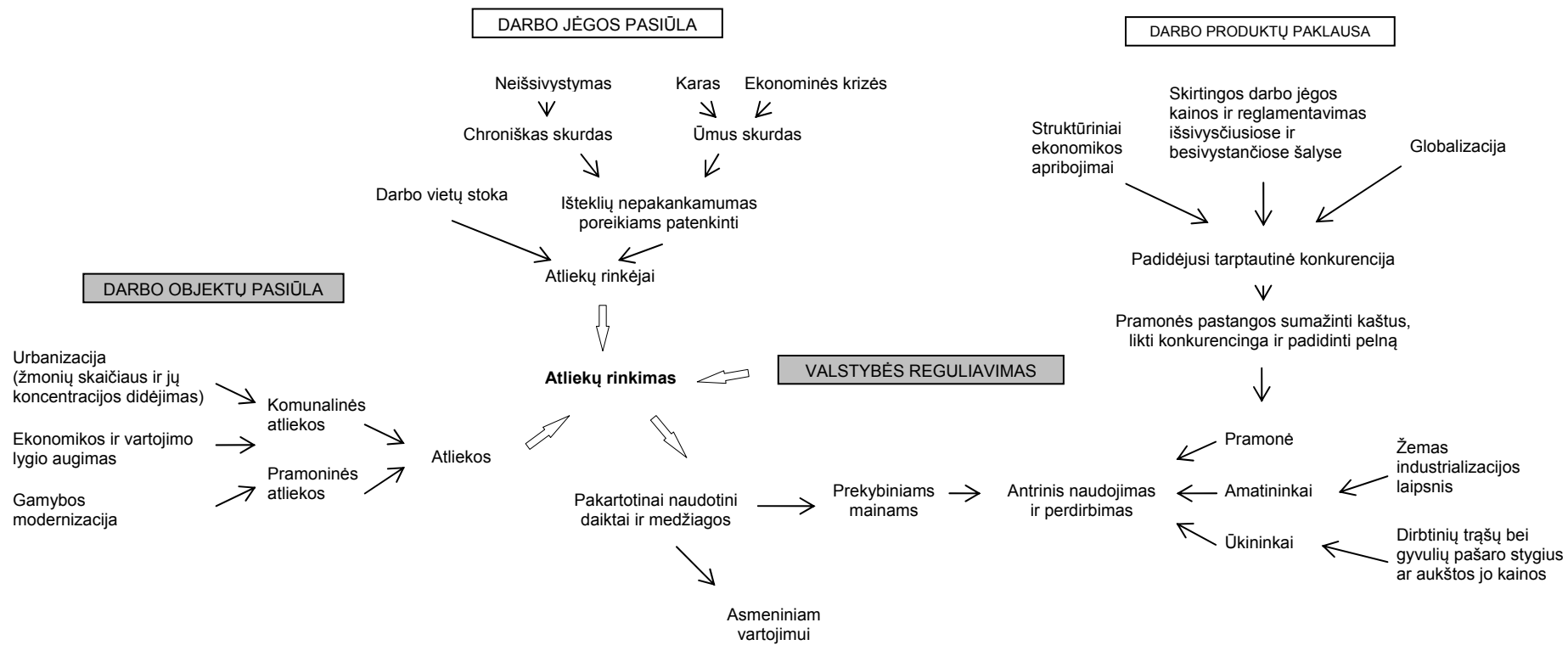
Trečias veiksnys, į kurį reikėtų atkreipti dėmesį, - gamybos modernizacija. Tobulėjant gamybos priemonėms, sukuriama daugiau ir įvairesnių produktų, todėl įvairėja ir atliekos. Taip pat kitas aspektas - sukuriami nauji būdai perdirbti atliekas, keičiasi atliekų vartojimo paklausa. O tai įtakoja, ką ir kiek atliekų rinkėja rinks.

Darbo produktų paklausa – kas, kokiais kiekiais ir kokius pakartotinai naudotinus daiktus ar medžiagas turi poreikį vartoti. M.Medina savo modelyje detalai aprašo atliekų rinkėjų darbo paklausą. Stebina tai, kad autorius, kalbėdamas apie prognozes, kurias galima daryti remiantis šiuo modeliu nepamini tų numatymų, kuriuos būtų galima daryti paklausos puse. Jie, mūsų nuomone, yra reikšmingi. Tai, kas turi paklausą, tai, už ką mokami didžiausi pinigai, tą atliekų rinkėjai ir rinks. Pats M.Medina pateikia tokią mintį: „Jei kaina mokama už tam tikrą medžiagą yra pakankamai aukšta, tai atliekų rinkėjai ją ir rinks, o tam tikrais atvejais - net ir pavogs“ (Medina, 2007, 48 p.). Jei paklausos nebus, tai ir atliekų rinkimas kaip darbinė veikla mažės ar

net visai išnyks, palikdamas tik tuos atliekų rinkėjus, kurie šia veikla užsiima tik dėl asmeninio vartojimo.⁹

Valstybės įsikišimas – kokia vietinės valdžios atstovų pozicija atliekų rinkėjų atžvilgiu. Tai turintis įtakos tačiau ne lemiantis veiksnys. Skirtingose pasaulio šalyse skirtingais istoriniais periodais valstybių pozicijos atliekų rinkėjų atžvilgiu įvairuoja nuo atliekų rinkėjų veiklos palaikymo ir skatinimo iki abejingumo arba net draudimų ir represijų. M.Medinos teigimu, negatyvi valstybės politika atliekų rinkėjų atžvilgiu (išliekant pozityviam paklausos ir pasiūlos veiksnių poveikiui) ne tiek sumažina jų skaičių, kiek pablogina jų darbo sąlygas ir menkina gaunamas pajamas. Atitinkamai, bendradarbiaujanti valstybės pozicija atliekų rinkėjų atžvilgiu skatina ir leidžia plėtotis šiai veiklai.

⁹ Tai patvirtintų empirinis faktas iš Lietuvos. Atlikus šiame darbe pristatomą tyrimą Lietuvos sąvartynuose, toliau konsultuojantis su aplinkotvarkos specialistais, išsiaiškinta, kad 2009 m. prasidėjus ekonominei krizei Lietuvoje, užsidarė daugelis įmonių, tarpininkavusių superkant antrines žaliavas ir parduodant jas pramonės įmonėms. Akivaizdu, kad jei senojo tipo sąvartynai iki šio laiko dar nebūtų buvę uždaryti, būtų stipriai sumažėjusi atliekų rinkėjų, dirbusių Lietuvos sąvartynuose, darbo paklausa. O dėl to, ko gero, ir atliekų rinkėjų skaičius.

3 pav. Papildytas M. Medina'os atliekų rinkimo modelis

1.4.2. Atliekų rinkėjų veiklos naudingumas

Šiame poskyryje aptariama tema, kuriai dažnai mokslinėje literatūroje nėra skiriamas pakankamas dėmesys. Daug rašoma apie atliekų rinkėjų stigmą ir marginalumą (ši tema šiame darbe neplėtojama), tačiau retai kur minimas jų darbo naudingumas, taip iškraipant faktus apie atliekų rinkimo realybę. Retai kalbama apie tai, kad jie atlieka visuomenei naudingą darbą, nežiūrima į juos kaip į svarbių paslaugų teikėjus.

Visų pirma, šiukšliautojai atlieka dalį atliekų tvarkymo darbo. Jau anksčiau buvo minėta, kad besivystančiose šalyse šiukšlių tvarkymo sistemos, stokodamos finansinių išteklių, nepakankamai gerai funkcionuoja. Todėl kai kuriais atvejais besivystančių šalių miestuose ar kai kuriuose jų rajonuose lieka nesutvarkytos ir neišvežtos net iki 80 % atliekų (Medina, 2007; Rouse ir Ali, 2001; Sicular, 1992). Tad šiukšliautojai, išrinkdami iš gatvėse kaupiamų šiukšlių tai, kas gali būti pakartotinai panaudota, sumažina atliekų tvarkymo kaštus valstybei. Būna atvejų, kad jų darbas yra skatinamas valstybės, kaip svarbus atliekų tvarkymo sistemos elementas. Kuomet visuomenės sukuriamos atliekos yra perrūšiuojamos, mažėja bendras šiukšlių kiekis ir apimtis, mažėja jų kaupimo vietų poreikis. Tai reiškia, kad ilgėja senų sąvartynų naudojimo laikas. Valstybė sutaupo, nes sumažėja brangaus naujų sąvartynų steigimo poreikis.

Atliekų rinkėjai dirbdami savo iniciatyva, sukuria nemažai darbo vietų. Mokslininkai (Medina, 2007; Faure, 1977 ir kt.) spėja, kad apie 1-2 % pasaulio populiacijos užsiima atliekų rinkimu kaip darbine veikla. Susikurdami sau neformalias darbo vietas ir gaudami iš šio darbo pajamas, tokiu būdu mažina skurdą, dažniausiai netgi be jokio valstybės įsikišimo. M. Medina teigia, kad tinkamai suformavus valstybės politiką daugelyje šalių atliekų rinkimą būtų galima panaudoti kaip efektyvią skurdo mažinimo priemonę.

Pramonė, vartodama šiukšliautojų surenkamas antrines žaliavas, neeikvoja energijos ir finansinių resursų pirminių išteklių gavybai. Antrinės žaliavos yra pigesnės. Neretai jų perdirbimo kaštai pigesni negu žaliavų

gavyba iš natūralių gamtinių šaltinių. Dėl šios priežasties pinga gamybos kaštai. Mokslininkai (Faure, 1977; Medina, 2007 ir kt.) mini, kad daugelyje pasaulio šalių kai kurios pramonės šakos ilgą laiką plėtojosi būtent šių žmonių darbo dėka (pvz., popieriaus pramonėje atliekų rinkėjų vaidmuo buvo fundamentalus ne tik Europoje, Amerikoje nuo viduramžių iki XX a., bet ir ankstesniais amžiais Kinijoje, Japonijoje, Irake, Sirijoje, Egipte ir kt. Net ir šiuolaikiname pasaulyje (pvz., Meksikoje) atliekų rinkėjai turi reikšmingą įtaką popieriaus pramonei (Medina, 2007)).

Atliekų rinkėjų veikla naudinga ne tik valstybės ekonomikai, bet ir aplinkai. Kadangi jie išrinkdami iš atliekų tai, kas gali būti pakartotinai panaudota, sumažina šiukšlių kiekį, vadinasi, mažėja plotų reikalingų šiukšlių kaupimui ir laikymui poreikis, kitaip tariant, mažėja aplinkos tarša. Be to, naudojant antrines žaliavas, taupomi pirminiai gamtiniai ištekliai.

Apibendrinant galima teigti, kad atliekų rinkėjų darbo naudingumas yra trejopas: ekonominis, socialinis ir aplinkosauginis. Taupomi valstybės finansiniai resursai, sprendžiamos socialinės problemos, mažėja aplinkos tarša, taupiau vartojami pirminiai ištekliai, prisidedama prie gamybos kaštų mažinimo.

1.4.3. Atliekų rinkėjų marginalumo dimensijos

Taigi atliekų rinkėjai – tai žmonės, kurie iš šiukšlių srauto išrenka bei surūšiuoja vertingas atliekas ir nukreipia jas pakartotino naudojimo link. Ši visuomenės grupė vienokia ar kitokia forma egzistuoja visose visuomenėse visais laikais. Nepaisant to, kad atliekų rinkėjai atlieka naudingą darbą, jie publicistinėje ir mokslinėje literatūroje dažniausiai yra grupuojami į vieną gretą kartu su benamiais, nusikaltėliais, valkatomis, gatvės žmonėmis, prostitutėmis ir pan. (Sicular, 1992; Appandurai, 2001; Ik Ki Kim, 1995), kitaip tariant, priskiriami marginalioms visuomenės grupėms. Tai grupės, kurios asocijuojasi su materialiniu nepriteklumi, socialinės tvarkos

pažeidimu, visuomenės vertybių ir normų neatitinkančia gyvenimu (Maniukaitė, 2007; Matulionis ir kt., 2005).

Mūsų nuomone toks skyrimas nėra visiškai teisingas. Norėtusi kelti klausimą - ar atliekų rinkėjai iš tiesų yra marginalai? Jei taip, tai kokia prasme?

Atliekų rinkimas – neprestižinis, nekvalifikuotas ir dažniausiai nelegalus darbas, priklausantis neformaliajam ekonomikos sektoriui. Neretu atveju atliekų rinkėjų uždarbis yra minimalus (t.y. labai žemas palyginti su kitomis visuomenės grupėmis). Taigi dažnai „jie veikia žemiausiose ekonomikos pakraščiuose, paribiuose.“ (Ferrell, 2006, 3)

Anot C.Zimring (2005, 167), žmonės, kurie užsiima šiuo darbu, yra atvykėliai arba nevykėliai, t.y. atstumtieji. Atliekų rinkimas – tai darbas, kuriuo užsiima nepriklausantys jokiai „kastai“, t.y. tie, kurie „negali nenorėti atlikti šio atgrausaus darbo net ir už mažą atlygį“ (Herbert, 1972, 278). Net jei jie nėra nevykėliai, visuomenės akyse tokiais tampa pradėję užsiimti atliekų rinkimu: „niekingas, netaurus darbas padaro juos marginalius visuomenei“ (Reid, 1993, 87). Tad atliekų rinkėjai priklauso visuomenės pakraščiams, paribiams.

Atliekų rinkėjai dirba specifinėse erdvėse, kurios apibrėžia ribas tarp socialinių ir kultūrinių pasaulių (Ferrell, 2006, 3). Dažnai jie dirba sąvartynuose, kurie paprastai kuriami tose vietose, kur sukeltų mažiausiai žalos ar nepatogumų vidurinėsios ir aukštesniosios klasės gyventojams, t.y. miestų periferijose, pakraščiuose.“ (Zimring, 2005, 11) Taigi atliekų rinkėjai dirba specifinėse vietose, kurias galima vadinti geografiniais pakraščiais. Miestų šiukšliautojai dirba gatvėse ir kitose viešose erdvėse. Šios vietos nebūtinai yra geografiniuose pakraščiuose, bet visų pirma ir svarbiausia, jos yra įsikūrusios kultūrinių erdvės sistemų periferijose (Shields, 1991; Valentine, 2001). Tad „atliekų rinkėjų marginalumas taip pat yra erdvinis“ (Ferrell, 2006, 3).

Diskusijos apie marginalumą glaudžiai susijusios su kategorizacija, kuomet objektai, praktikos, idėjos ir socialinės sąveikos yra priskiriami „žemai kultūrai“ - marginaliųjų kultūrai (Shields, 1991, 4-5). Šiuo atveju diskusijos apie ekonominius, socialinius ir geografinius paribius „virsta diskusijomis apie marginalius žmones, kurių visais istoriniais periodais gausu šiukšlių šalinimo

praktikose“ (Strasser, 1999, 8). Ši daugiadimensinė marginalizacija yra intuityvi, kadangi šiukšlės iš esmės yra negatyvios (Zimring, 2005, 10). Tie, kurie prisiliečia prie jų, „tampa „kitais“, neliečiamaisiais, esančiais už visuomenės ribų, kurių integrali vieta visuomenės funkcionavime ir identitete yra dažniausiai miglota.“ (Reid, 1993, 88)

Taigi atliekų rinkėjai iš tiesų yra marginalai. Tačiau dėl jų atliekamo darbo, mes juos priskirtume kiek kitai grupei nei benamiai, prostitutės, nusikaltėliai, valkatos, asocijuojamais su deviantiniu gyvenimo būdu ir socialinės tvarkos pažeidimu. Kartu su J.Ferrell (2006) norėtume juos gretinti su nepatrauklaus darbo „specialistais“, veikiančiais mūsų visuomenėse.

1.4.4. Nepatrauklaus darbo specialistai

Kaip jūs tai galite daryti?
[B. E. Ashforth ir kt.]

Šiukšlių surinkėjai. Kanalizacijos vamzdžių valytojai. Viešų išviečių tvarkytojai. Šlavėjai. Gyvulių skerdejai. Mėsaininkai. Morgų darbuotojai. Kremacijos specialistai. Bausmių vykdytojai. Kalėjimų prižiūrėtojai. Proktologai. Dezinsekcijos ir deratizacijos darbuotojai.

Iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, nieko bendro nėra tarp išvardintų specialistų. Tačiau šie skirtingi darbai turi vieną bendrą bruožą - jų visų norisi klausti: kaip jūs tai galite daryti?

Sociologas Everett Hughes 1951 m. straipsnyje „Work and the self“ panaudojo terminą „nepatrauklus darbas“ (angl. *dirty work*) apibūdinamas tuos darbus, profesijas ir verslus, kurie traktuojami kaip žeminantys ir keliantys pasibjaurėjimą. Kaip teigia mokslininkai (Herbert, 1972; Chidaushe, 2006; Ghidina, 1992; Gibson, 2005), kiekviena ekonomika turi tokių darbų: nešvarių, pavojingų, mirtinų, be perspektyvų, mažai apmokamų, negarbingų, juodų, vergišku. Ir jokia visuomenė negalėtų be jų sėkmingai funkcionuoti.

E.Hughes'as apibrėžia nepatrauklų darbą kaip tokį, kuris yra fiziškai, socialiai ar moraliai atgrasus. Taigi, anot Hughes'o, darbas gali būti

nepatrauklus keliais aspektais: „Jis gali būti paprasčiausiai fiziškai šleikštus. Jis gali būti degradacijos, kažko, kas žeidžia orumą, simbolis. Galų gale, darbas gali būti laikomas nepatraukliu, kai koku nors būdu prieštarauja mūsų herojiškoms moralinėms koncepcijoms.“ (Hughes, 1951, 319)

Kaip teigia, B. E. Ashforth ir G. E. Kreiner, sociologai ir kitų socialinių mokslų atstovai, kurie savo tyrimuose vėliau naudojo E. Hughes'o pasiūlytą nepatrauklaus darbo sąvoką, neskyrė dėmesio jos apibrėžties tikslinimui ir plėtojimui. Jų traktuotės atitikdavo pradinę E. Huges'o suformuluotą fizinio, socialinio ar moralinio nepatrauklumo sampratą. B. E. Ashforth ir G. E. Kreiner (1999 ir 2003) praplėtė šios sąvokos aiškinimą. Jų teigimu, fizinė, socialinė ir moralinė dimensijos išsemia nepatrauklumo šaltinių sritį. Tačiau jie, vystydami Hughes'o nešvaraus darbo klasifikaciją, pasiūlo dar porą kriterijų (žr. **2 lentelę**).

Visų pirma, anot Ashforth ir Kreiner (1999), kiekvieną iš trijų nepatrauklumo aspektų galima skirstyti į (1) darbo objekto nepatrauklumą ir (2) darbo metodo nepatrauklumą.

Darbas fiziškai nepatrauklus yra tuomet, kai jis (1) tiesiogiai susijęs su šiukšlėmis, atmatomis, mirtimi, nuotekomis ar pan. (pvz., skerdejai ir mėsininkai, kaminkrėčiai, dezinfekcijos ir deratizacijos tarnybos darbuotojai, morgų ir laidotuvių biuro darbuotojai, proktologai, atliekų tvarkymo sistemos darbininkai) arba (2) atliekamas ypatingai bjauriomis, kenksmingomis ar pavojingomis sąlygomis (pvz., šachtininkai, kareiviai, žemės ūkio samdiniai, ugniagesiai, dantistai).

Socialiai nepatrauklus darbas yra tuomet, kai jo atlikimui yra būtinas (1) pastovus kontaktas su žmonėmis ar jų grupėmis, kurios yra laikomos stigmatizuotomis (pvz., kalėjimo prižiūrėtojai, AIDS darbuotojai, socialiniai darbuotojai, detektyvai, psichiatrinės palatos aptarnaujantys asmenys) arba (2) vergiškas santykis su klientais (batų blizgintojas, kambarinė, liokajus, klientų nusiskundimų tarnautojas).

Moraliai nepatrauklus darbas yra (1) toks, kuris visuomenėje suvokiamas kaip nuodėmingas ar abejotinos doros (lombardininkai, tatuiruočių menininkai,

aiškiaregiai, kazino darbuotojai) arba (2) toks, kurio atlikimui darbuotojas turi naudoti metodus, neatitinkančius mandagumo normų bei susijusius su apgaule, įkyrumu, konfrontacija (bulvarinių laikraščių korespondentai, turgaus prekeiviai, slapti tardytojai ir policijos kvotėjai, antstoliai, transporto bilietų kontrolės darbuotojai).

Žinoma, anot B. E. Ashforth ir G. E. Kreiner (1999 ir 2003), ribos tarp fizinio, socialinio ir moralinio nepatrauklumo dimensijų yra neaiškios. O daugeliui darbų yra būdinga dimensijų kombinacija. Pavyzdžiui, slaugos ligoninės darbuotojai (fizinė ir socialinė dimensijos), labdaros ieškotojai (socialinė ir moralinė), budeliai (fizinė, socialinė, moralinė).

Be to, B. E. Ashforth ir G. E. Kreiner (1999), siūlo antrą kriterijų nepatrauklaus darbo klasifikacijoje. Tai darbo prestižas. Ši koncepcija turi ilgą istoriją sociologinėje literatūroje kaip statuso, galios, darbo kokybės, išsilavinimo ir pajamų mišinys (Treiman, 1977, cit. iš Ashforth ir Kreiner, 1999). Nors visos nepatrauklaus darbo profesijos ir darbai pasižymi neaukštu prestižu, tarp jų esama taip pat skirtingų rangų. B. E. Ashforth ir G. E. Kreiner skiria du: (1) santykinai žemo ir (2) santykinai aukšto prestižo nepatrauklūs darbai. Anot B. E. Ashforth ir kt. (2003), daugelis žmonių nesupainiotų mėsininko ir laidotuvių biuro darbuotojų, kalėjimo prižiūrėtojų ir socialinių darbuotojų. Tad akivaizdu, kad skirtingi nepatrauklūs darbai yra nevienalyčiai teikiamų pajamų, reikalingo pasirengimo ir išsilavinimo, nemalonių darbo ypatybių, visuomenės pagarbos ir kitais aspektais.

Profesijos nepatrauklumas \ Profesijos prestižas	Santykinai žemas	Santykinai aukštas
Fizinis - Šiukšlės, mirtis, nuotekos - bjaurios, kenksmingos, pavojingos darbo sąlygos	skerdėjas šachtininkas	laidotuvių vadovas dantistas
Socialinis - pastovus kontaktas su stigmatizuotomis žmonių grupėmis - vergiškas santykis	kalėjimo prižiūrėtojas batų blizgintojas	socialinis darbuotojas - ¹⁰
Moralinis - nuodėmingumas ar abejotina dorovė - apgaulingi, įkyrūs, konfrontaciniai metodai	striptizo šokėjas sąskaitų rinkėjas ¹¹	kazino vadybininkas policijos tardytojas

2 lentelė. Nešvaraus darbo profesijų klasifikacija (Asforth ir Kreiner, 1999, 416)

1.4.5. Atliekų rinkėjai – nepatrauklaus darbo vykdytojai?

Nors nei E. Hughes'as, nei B. E. Ashforth ir G. E. Kreiner savo darbuose nemini atliekų rinkėjų, mūsų įsitikinimu, būtų tinkama juos priskirti būtent šiai visuomenės grupei. Atliekų rinkėjų darbas atitiktų abu fizinio nepatrauklumo kriterijus. Jų darbo objektas yra atliekos, o darbo sąlygos kenksmingos ir itin nemalonios. Taigi atliekų rinkėjai atlieka nors ir labai atgrasų, tačiau svarbų ir naudingą darbą (žr. skyrelį „Atliekų rinkėjų veiklos naudingumas“). Nepaisant to, visuomenės požiūris į juos yra ksenofobiškas ir stigmatizuojantis.

¹⁰ Vergiškas, patarnaujantis santykis reikšmingai žemina darbo prestižo elementą – statusą. Tad pagal šį kriterijų nėra išskiriami aukštesnio statuso bjauraus darbo specialistai.

¹¹ Angl., bill collector.

Vis dėlto galima pastebėti keletą skirtumų tarp atliekų rinkėjų ir E.Hughes'o įvardintų nepatrauklaus darbo specialistų. Atliekų rinkimui nereikalingi jokie ypatingi darbo įrankiai. Tad darbas iš tiesų yra gana paprastas. Atliekų rinkėjų darbas nereikalauja jokio specialaus pasirengimo ar pasiruošimo, taigi jokios kvalifikacijos, išsilavinimo, apmokymų. Visa tai bent minimaliai būtų reikalinga nepatrauklaus darbo specialistams (pateiktiems E.Huges'o ir B. E. Ashforth ir G. E. Kreiner pavyzdžiuose). Dažniausiai atliekų rinkėjai dirba savarankiškai ir nelegaliai, t.y. valstybė jų nesamdo, o visuomenė jų nesuvokia kaip paslaugų teikėjų. Jei nepatrauklaus darbo specialistai suvokiami kaip specialistai, menkai kvalifikuoti ar visai nekvalifikuoti darbininkai, tai atliekų rinkimas dažnai iš viso netraktuojamas kaip darbas, nebent - žemiausios rūšies (Sicular, 1992).

Be to, atliekų rinkėjai dažnai formuoja bendruomenes, kurioms būdingas ne tik tas pats darbas, bet ir panašūs kiti gyvenimo aspektai, bendruomeninis gyvenimo būdas (nors ir ne visais atvejais). Taip pat atliekų rinkėjams neretai būdingos tam tikros socialinės problemos (pavyzdžiui, benamystė, skurdas, negalios, imigranto statusas ir pan.) Tai reikštų, kad atliekų rinkimas kaip darbinė veikla suformuoja tam tikrą terpę ir pritraukia žmones, turinčius tam tikrų probleminių gyvenimo patirčių. Tad, ko gero, neatsitiktinai jie grupuojami į vieną gretą su benamiais, valkatomis, nusikaltėliais. Todėl, mūsų manymu, būtų tinkama juos laikyti tarpine grupe tarp nepatrauklaus darbo specialistų ir probleminių rizikos grupių asmenų.

Taigi, kalbant apie atliekų rinkėjus, pernelyg didelis socialinis atstumas suteikia pernelyg palankias sąlygas marginalizuotam, stigmatizuojančiam ir ksenofobiškam jų darbo ir gyvenimo interpretavimui. Patyrinėjus, t.y. sąmoningai sumažinus socialinį atstumą, galima teigti, kad jie nėra nei nusikaltėliai, nei visuomenės kenkėjai, nei veltėdžiai. Jie yra tie, kurie daro tvarką iš netvarkos, kurie atgaivina medžiagų apykaitą mūsų visuomenėse, dėl kurių veiklos mūsų vartotojiškos visuomenės gali efektyviau funkcionuoti, kurie atlieka nepatrauklų, bet svarbų darbą.

1.4.6. Atliekų rinkėjų ir kitų nepatrauklaus darbo specialistų stigos paradoksalumas

Taigi, nepatrauklus darbas yra būtinybė. Be šios visuomenės grupės – nepatrauklaus darbo specialistų - negali sėkmingai funkcionuoti jokia visuomenė. Vis dėlto, šis darbas dažnai yra nuvertinamas, menkinamas. E. Hughes'as (1962) teigia, kad visuomenė deleguoja nepatrauklų darbą žmonių grupėms, kurios veikia visuomenės naudai tarsi atstovai. Tačiau visuomenė stigmatizuoja šias grupes, tokiu būdu tarytum išsižadėdama ir atsisakydama darbo, kurį ji pati pavedė atlikti. Galiausiai, šių grupių nariai visuomenės akyse tarsi įkūnija tą nepatrauklų darbą taip patys tapdami nepatraukliais darbuotojais, nepatraukliais žmonėmis¹². Tokiu būdu, jų darbas tampa jų pačių stigma – „giliai diskredituojančia žyme“ (Goffman, 1986, 3).

Taigi atliekų rinkėjai yra vieni iš nepatrauklaus darbo specialistų. Šiuolaikinėje vakarų visuomenėje šie nepatrauklaus darbo žmonės ir jų darbas įgyja civilizuotesnį pavidalą, o jie tampa modernių sąvartynų samdomais rūšiuotojais. Vis dėlto jie lieka šešėline mūsų visuomenių puse. Visuomenė tarsi bandydama apsisaugoti, atskiria save nuo šios esminės, būtinos ir sudėtingos savo dalies ir jos darbo, tokiu būdu prarasdama galimybę sužinoti kažką labai svarbaus apie savo pačios gyvenimo būdą. Mūsų gyvenimas iš tiesų priklauso nuo įvairių nepatrauklaus darbo specialistų (Perry, 1978). Nepatrauklaus darbo, kuris yra atstumiantis mūsų julsėms, žeminantis žmogų ar netgi moraliai peiktinas. Tampame vartotojiška visuomene, nenorinčia pažiūrėti į savo veiksmų pasekmes, norinčia įbrukti šias pasekmes „keletui“, nesugebančia suderinti švaros ir efektyvumo troškimo su pavojingu darbu, kuris padaro tvarkingos visuomenės egzistavimą įmanomu (Zimring, 2005). „Toks požiūris atskleidžia nuostatą, kad šie žmonės yra problema ir grėsmė

¹² Tokią E.Hughes'o interpretaciją patvirtina antropologiniai M.Douglas tyrinėjimai. M.Douglas (1966) teigia, kad visuomenės paprastai sulygina, tapatina švarą su gerumu, gėriu, o nešvarą - su blogiu tokiu būdu, kad švara ir nešvara įgauna moralinę potekstę. Žmonės, kurie turi reikalų su nešvara, šiukšlėmis, atmatomis ir pan., turi tendenciją tapti nešvariais žmonėmis. Visuomenė projektuoja negatyvias savybes, susijusias su nešvara, taip, kad tokie žmonės tampa matomi kaip suasmeninta nešvara, t.y. blogis.

visuomenei, nepaisant to, kad jie teikia paslaugas, lemiamas vartotojiškai visuomenės struktūrai išsaugoti“ (Zimring, 2005, 169).

Remdamiesi šiukšlių teorijos (Thompson, 1979; Scanlan, 2005) įžvalgomis, galime teigti, kad atliekos yra fundamentali, būtina mūsų gyvenimo dalis. Visa, kas egzistuoja materialiajame pasaulyje, neapsieina be atliekų. Norisi kelti klausimą: ar tai, kad atliekų rinkėjai egzistuoja tūkstančius metų visose civilizacijose, nerodo, kad jie ir jų darbas yra fundamentali socialinio gyvenimo dalis? Tačiau, kadangi šiukšlės yra „marginalios“, išstumamos per fizinės ribas, tai ir tie, kurie jas liečia, su jomis dirba taip pat tampa marginaliais – nepastebimomis, ignoruojamomis visuomenės atliekomis, išstumiamomis per jos ribas.

Apibendrinant galima teigti, kad atliekų rinkėjų veikla priklauso nuo daugybės socialinių, politinių ir ekonominių veiksnių. Antra vertus, jų veikla turi įtakos daugeliui sričių: aplinkovarkai, socialinei rūpybai, gamybai. Šiame skyrelyje pateikta medžiaga leidžia suprasti, kad šių žmonių veikla nėra vien keistas lokalaus reikšmės marginalų užsiėmimas. Jų veikla įgalina visuomenę tvarkingiau, taupiau gyventi, pačiai „nesusitepant rankų“. Paradoksalu, kad, nepaisant atliekamo naudingo darbo, šie žmonės atsiduria ekonominiuose, socialiniuose ir geografiniuose pakraščiuose, yra išstumiami iš visuomenės ir stigmatizuojami. Šiame skyriuje atskleidžiamas požiūris į atliekų rinkėjus ir kitas visuomenės grupes, kurių vienas iš pragyvenimo šaltinių yra atliekų rinkimas, kad jie nėra vien „asocialūs“, degradavę asmenys, bet žmonės ieškantys išgyvenimo strategijų, išnaudojantys neformalioje ekonomikoje atsirandančią nišą ir netgi atliekantys visuomenei naudingą darbą.

1.5. ATLIEKŲ RINKĖJŲ GYVENSENA

Šiame skyriuje bandoma išskirti charakteringiausias atliekų rinkėjų gyvenimos bruožas ir suformuoti jų gyvenimos „modelį“. Tai reikštų, kad bus ieškoma apibendrintų atsakymų į klausimus, susijusius su atliekų rinkėjų tipiškos gyvenimiškos veiklos, skirtos pagrindiniams poreikiams tenkinti, bruožais – tokiais bruožais, kurie apibūdintų situaciją įvairiose šalyse ir įvairiais laikmečiais. Šio skyrelio turinys įgalina atlikti palyginimus tarp įvairių pasaulio šalių atliekų rinkėjų ir empirinėje dalyje pateiktų Kariotiškių sąvartyne dirbusių žmonių gyvenimos bruožų.

Šis skyrelis yra parašytas remiantis apibendrinimais, padarytais palyginus tyrimus, kurie savo nagrinėjama klausimais yra artimi šios disertacijos tikslui ir mūsų atliktam tyrimui (Simpson Herbert, 2005; Rouse ir Ali, 2001; Faure, 1977; Ratcliffe, 1992; Sicular, 1992; Tavera, 1994; Silva ir kt. 2005; Zamudio ir Toledo, 1992; ir kt.). Taip pat į analizę įtrauktos šiai temai aktualios ištraukos iš kitų tyrimų (Gowan, 2008; Medina, 2007; Furedy, 1992; Zimring, 2005 ir kt.). Kadangi mokslinėje literatūroje daugiausia dėmesio skiriama atliekų rinkėjų darbo aspektams, o gyvenimos aprašymai yra ne tiek gausūs ir išsamūs, tad ir žemiau pateikiamų skyrelių proporcijos yra skirtingos ir atspindi mokslinėje literatūroje esančią situaciją.

1.5.1. Žmonės, užsiimantys atliekų rinkimu kaip darbine veikla

Duomenų stoka neleidžia mokslininkams nustatyti, kiek yra šiukšliautojų tiek atskirose šalyse, tiek visame pasaulyje. Manoma, kad šalys, kur šiukšliautojų daugiausia – tai Kinija ir Indija (Medina, 2007). Bendras jų kiekis visame pasaulyje – 1-2 % besivystančių šalių miestų populiacijos (Ratcliffe, 1992). Su sunkumais susiduriama apskaičiuojant šiukšliautojų kiekius ir konkrečiuose miestuose ar sąvartynuose. Tai yra sąlygota kelių priežasčių. Pirma, atliekų rinkėjai dirba laisvai ir paprastai yra neregistruojami. Antra, jų kaičius kinta dėl jų darbo sezoniškumo, laisvo „išėjimo“ ir „įėjimo“ į rinką.

Trečia, jų skaičius labai priklauso nuo situacijos ekonomikoje ir jų darbo paklausos. Tad tikslaus atliekų rinkėjų skaičiaus nežinojimas yra bendra problema, minima daugumos tyrėjų.

Atliekų rinkėjų demografinės charakteristikos paprastai reikšmingai nesiskiria nuo bendros gyventojų demografinės struktūros. Kitaip tariant, atliekų rinkėjai būna ir vyrai, ir moterys, tiek darbingo amžiaus žmonės, tiek vaikai ir paaugliai, tiek pagyvenę asmenys. Konkrečiu istoriniu periodu konkrečioje vietovėje gali labiau dominuoti viena ar kita žmonių grupė, tačiau dažniausiai neišstumdama kitų grupių. Tą sąlygoja galbūt ir tai, kad neretai atliekų rinkėjai dirba ištisomis šeimomis.

Galima išskirti dvi pagrindines atliekų rinkėjų grupes: tie, kurie atliekas renka laikinai (tik kurį laiką: jiems tai tik pereinamasis etapas) ir tie, kurie renka atliekas pastoviai (t.y. praleidžia didžiąją savo darbingo gyvenimo dalį rinkdami atliekas). Su šiuo skyrimu yra susijęs atsakymas į klausimą - kaip, kokiais būdais ir dėl kokių priežasčių tampama atliekų rinkėju.

Nors tarp šių dviejų grupių gali būti tam tikrų „tapsmo“ proceso panašumų, pastebima tendencija, kad laikini atliekų rinkėjai dažnai būna atėjūnai, naujokai. O atėjūnai labai dažnai būna imigrantai. Daugelyje tyrimų yra akcentuojama kaip viena iš svarbių, o kai kada net svarbiausių atliekų rinkėjų grupių - migrantai iš kaimo vietovių, iš kitų šalių, tautinės mažumos ir pan. Laikiniai atliekų rinkimu užsiimti priverčia ne tik imigracija ir bandymai integruotis į vietinę darbo rinką, bet ir sunkios ekonominės situacijos bei sunkumai, patiriami asmeniniame gyvenime (darbo ar būsto praradimas, tėvų netekimas ir pan.).

Pastovūs atliekų rinkėjai neretai būna paveldėtojai, t.y. žmonės, paveldėję atliekų rinkimą kaip „profesiją“ iš tėvų, tėvai iš senelių ir t.t.

Akivaizdu, kad laikinieji atliekų rinkėjai ilginiui gali tapti pastoviais ir perduoti šią darbinę veiklą savo vaikams. Atvirkštinis procesas - pastovių atliekų rinkėjų „profesinis“ mobilumas - yra gan retas (Zimring, 2005; Rouse ir Ali, 2001; Silva ir kt., 2005).

1.5.2. Atliekų rinkėjų darbo ypatybės

4 pav. Gyvenimas iš atliekų (Manila, Filipinai).

Šaltinis: <http://cremininternational.org>

Autorius nenurodytas

Pagrindinis ir labiausiai regimas atliekų rinkėjų darbo komponentas yra „kapstymasis“ šiukšlėse (šiukšlių krūvose, šiukšliadėžėse, konteineriuose, sąvartynuose), ieškant vertingų atliekų. Kitas, ne mažiau svarbus, bet ne toks akivaizdus komponentas

yra surinktų šiukšlių gabenimas namo ir jų rūšiavimas. Trečias – išrūšiuotų atliekų pristatymas ir pardavimas supirkėjui.

Kaip jau anksčiau minėta, pagrindinės dvi atliekų rinkimo paskirtys yra pardavimas ir asmeninis vartojimas. Pirmoji darbo rūšis – atliekų rinkimas pardavimui - yra pagrindinė daugumos atliekų rinkėjų veikla. Svarbiausi dalykai, kuriuos renka šių dienų atliekų rinkėjai yra metalas, plastikas, popierius ir stiklas. Istoriskai dar buvo svarbūs šie atliekų rinkėjų darbo objektai: skudurai, kaulai, organinės atliekos. Be šių medžiagų šiukšliautojai renka ir daug kitų atliekų, skirtų tiek pardavimui, tiek asmeninam vartojimui. Tai maistas, drabužiai, avalynė, mediena, statybinės medžiagos, baldai, įvairūs daiktai, įrankiai ir t.t.

Pagrindinis ir visada naudojamas atliekų rinkėjų darbo įrankis yra tai, į ką sudedami ir gabenami radiniai. Priklausomai nuo istorinės epochos, vietovės ir individualaus atliekų rinkėjo sumanumo bei finansinių išgalių tai gali būti maišai, krepšiai, kuprinės, didelės pintinės, nešamos ant nugaros, naščiai, dviračiai arba triračiai vežimėliai (stumiami, tempiami, minami), arkliu ar asilu kinkyti vežimai, motoriniai vežimai.

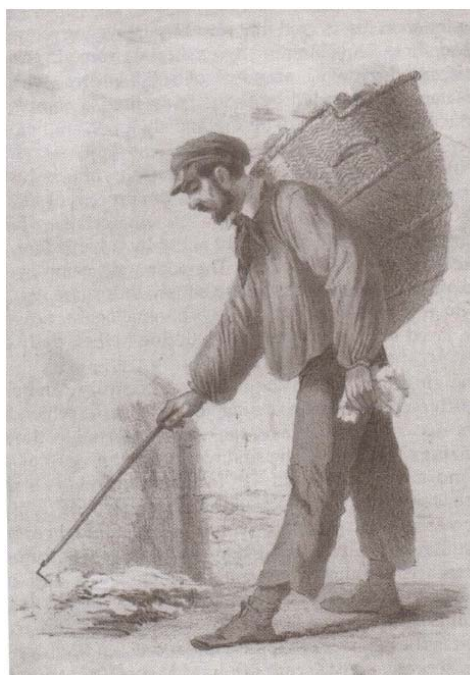
Kitas svarbus, tačiau ne tiek privalomai naudojamas, įrankis yra lazda

5 pav. Atliekų rinkėjas (Stung Menči, Kambodža, 1998 m.)

Šaltinis: <http://ramblingspoon.com>

Autorius: Jerry Redfern

6 pav. Atliekų rinkėjas (XIXa. Europa)

Šaltinis: M.Medina, 2007.

Autorius nenurodytas

arba kaplys, su kuriuo yra vartomos, kapstomo šiukšlės (žr. **5 pav.** ir **6 pav.**).

Atliekų rinkėjai, kurie dirba naktimis, taip pat naudoja žibintus. Jie gali būti nešami rankoje arba pritvirtinami prie galvos.

Kai kuriais atvejais, dažniausiai, kai atliekų rinkėjai priklauso kokiam nors ūkinei arba yra remiami valstybės, jiems būna išduodamos uniformos, pirštinės ir pan.

Atliekų rinkimas dažniausiai (su retai pasitaikančiomis išimtimis) yra nelegalus. Kaip teigia mokslininkai (Zamudio ir Toledo, 1992; M.Medina, 2007; Faure, 1992 ir kt.), tai yra vienas iš daugybės būdų žmonių pragyvenimui priklausant neformaliajam ekonomikos sektoriui.

Atliekų rinkėjų darbas yra fizinis, santykinai paprastas, nereikalaujantis specialaus pasirengimo.

Atliekų rinkėjų darbas yra atgrasus dėl kontakto su šiukšlėmis, puvėsiais, purvu. Jis taip pat yra nemalonus dėl gendančių šiukšlių skleidžiamo kvapo. Be

to, atliekų rinkimas pačia savo esme yra nehigieniškas darbas. Dėl šių priežasčių atliekų rinkėjų veikla yra ne tik kelianti pasibjaurėjimą, bet ir kenksminga. Šios darbo charakteristikos yra būdingos viso pasaulio atliekų rinkėjų darbui.

Dar vienas universalus atliekų rinkėjų darbo bruožas yra stigma (Zimring, 2005). Dėl kontakto su atliekomis, keistos išvaizdos, nešvaraus ir nemalonaus darbo jie tampa „neliečiamaisiais“ (kas prisiliečia prie atliekų, pats tampa „atlieka“ (pagal Strasser, 1999)). Jie neretai patiria pažeminimą, patyčias ir agresiją bendraudami su įvairiomis visuomenės grupėmis. Pažeminimas ir gėda kai kada tampa ir jų pačių savivokos elementu. Nepaisant šios gėdos, atliekų rinkėjams būdinga dirbančių žmonių savigarba (Gowan, 2008; Rouse ir Ali, 2001; ir kt.).

Vienas iš patrauklesnių atliekų rinkėjų darbo bruožų, dėl kurio daugelis, kaip rodo tyrimai, nenorėtų kito, jų kvalifikaciją atitinkančio darbo, yra laisvė ir savarankiškumas. Atliekų rinkėjai dažnai dirba neturėdami viršininko, vadovo. Todėl jie gali užsiimti atliekų rinkimu laisvu grafiku, t.y. būti savo laiko šeimininkais. Jie gali patys rinktis darbo strategijas, būdus bei priemones. Kai kada atliekų rinkėjai netgi traktuoja savo darbą kaip privatų verslą. Nors visa tai tiesa, darbo apribojimus kai kuriais atvejais sukuria tai, kad ribotos pajamos verčia juos dirbti kasdien, kad užsidirbtų šiai dienai. Be to, visiška laisvė apribojama tarpusavio konkurencijos. Trečia, tam tikrais atvejais (būdingais labiau sąvartynams negu miestams), atliekų rinkėjai yra priklausomi nuo supirkėjų tarpininkų. Jei nėra tarpusavyje konkuruojančių kelių supirkėjų, tai vieno monopolija kai kuriais atvejais gali virsti praktiškai feodالية ar net vergovine valdžia.

1.5.3. Atliekų rinkėjų uždarbis

Pagrindinis uždarbis yra gryniesi pinigai, gaunami parduodant surinktas antrines žaliavas bei kitas vertingas atliekas. Uždarbio dydis įvairiose vietovėse skirtingais istoriniais periodais gali labai varijuoti. Atliekų rinkėjai gali

atsidurti ir žemiau skurdo ribos, ir gauti atlygį keliskart didesnę negu minimali alga arba kelis kart daugiau nei kiti fizinį dirbantys asmenys (Medina, 2007). Atliekų rinkėjų piniginį uždarbį dažnai papildo ir natūrinis uždarbis, t.y. rastas maistas, drabužiai ir kiti daiktai, kurių piniginę vertę apskaičiuoti yra sunku. Todėl apskaičiuoti, kiek tiksliai jie uždirba, yra neįmanoma.

Atliekų rinkėjų pajamų dydis priklauso nuo daugelio veiksnių: nuo jų pačių fizinio pajėgumo, sumanumo ir patirties, nuo turimų darbo įrankių (pvz., dirbti miesto atliekų rinkėju yra efektyviau turint arkliu kinkytą vežimą negu nešantis maišą arba kuprinę, nes galima sukaupti didesnius kiekius atliekų, bei greičiau apeiti didesnę darbo plotą) (Simpson Hervert, 2005; Zamudio ir Toledo, 1992). Atliekų rinkėjų pajamos taip pat priklauso nuo supirkėjų. M. Medina teigia, kad atliekų rinkėjų žemos pajamos daugelyje šalių susijusios būtent su supirkėjų išnaudotojišku elgesiu. Jų pajamoms įtakos turi ir makro veiksniai, tokie kaip socialinė, politinė, ekonominė situacija, antrinių žaliavų rinkos tendencijos ir pan.

Atliekų rinkėjų pajamos taip pat priklauso nuo išmetamų atliekų turinio. Miestų atliekų rinkėjams būdingas pasiskirstymas rajonais, gatvėmis. Konkuruojama dėl geresnių, turingesnių rajonų, kuriuose darbas duoda didesnę pelną. Šis pasiskirstymas gali būti formalus (įsikišus valstybei arba įmonei, kai išduodami leidimai nurodant darbo teritoriją) arba neformalus (kai atliekų rinkėjai susitaria tarpusavyje konkuruodami). Šioji teisė – tiek formali, tiek neformali – dažnai gali būti paveldima ir net parduodama (Faure, 1997; Ratcliffe, 1992; ir kt.).

Kokiomis ypatybėmis pasižymi atliekų rinkėjų uždarbis? Vienas iš esminių ir universalių atliekų rinkėjų uždarbio savybių yra jo neprognozuojamumas (Simpson Hervert, 2005; Gowan, 2008). Atliekų rinkėjas niekada nežino kiek ir ko ras konkrečią dieną. Kita ypatybė yra tai, kad žmonės, dirbdami atliekų rinkėjais, gauna kasdienį pragyvenimo šaltinį. Tačiau šis darbas neteikia jokių socialinių garantijų. Daugelyje tyrimų minima, kad atliekų rinkimas daliai šiukšliautojų nėra vienintelis pajamų šaltinis. Kai

kada jie papildomai uždarbiauja atlikdami kitus fizinius darbus (pvz., kasimas, nešiojimas, šlavimas, pagalba ūkininkams, pagalba statybose ir pan.).

1.5.4. Atliekų rinkėjų būstas

7 pav. Atliekų rinkėjų lūšnų kvartalas (Manila, Filipinai)
Šaltinis: <http://cremininternational.org>
Autorius nenurodytas

Daugelis tyrimų nurodo, kad atliekų rinkėjai gyvena bendruomenėmis. Sąvartynų atliekų rinkėjai dažniausiai gyvena sąvartų apylinkėse ar visai greta jų. O miestų šiukšliautojai taip pat gyvena didžiąja dalimi susigrupavę periferinėse miesto zonose (nors būna ir išimčių). Dažnu

atveju jie turi savo - atliekų rinkėjų - lūšnų rajonus.

Kadangi neretai atliekų rinkimu užsiima ištisos šeimos karta iš kartos, tai jie ir gyvena kartu, ilgainiui sukurdami atliekų rinkėjų klanus.

Atliekų rinkėjų būstai paprastai būna skurdūs, nedideli, be patogumų (vandens, elektros ir pan.). Dažniausiai būstus statosi patys šiukšliautojai iš atliekose rastų medžiagų (pasinaudodami apleistais ar kai kada ir valstybės išskirtais rajonais) miestų pakraščiuose arba aplink sąvartynus. Tai paprastai būna kelių kvadratinių metrų „dėžė“. Būna atvejų, kad atliekų rinkėjai gyvena

8 pav. Skudurų rinkėjų kiemas Mulberry gatvėje, Niu Jorke (JAV, 1879)
Šaltinis: <http://maggieblanck.com>
Autorius: William Allen Rogers

valstybės skirtuose prastos kokybės namuose. Būna, kad supirkėjas rūpinasi būsto suteikimu ar nuomoja jį „savo“ atliekų rinkėjams.

Atliekų rinkėjų būstams charakteringa netvarka (Simpson Herbert, 2005). Tai susiję su jų darbu. Jie turi ne tik surinkti, bet ir išrūšiuoti, tinkamai paruošti atliekas supirkėjui. Šis darbo etapas dažniausiai vykdomas namuose ar namų kieme. Kadangi būstas praktiškai visada yra ir darbo antrojo etapo, t.y. išrūšiavimo, vieta, tai natūralu, kad namų aplinkai būdinga netvarka - daug rūšiuojamų, džiovinamų, deginamų ir kitaip tvarkomų šiukšlių. Tad akivaizdu, kad ne tik atliekų rinkėjų darbo, bet ir gyvenimo sąlygos dažniausiai stokoja higienos.

1.5.5. Atliekų rinkėjų kasdienio gyvenimo aspektai

Remiantis mums prieinamų tyrimų duomenimis, galima teigti, kad beveik visi atliekų rinkėjai kasdienio gyvenimo reikmėms tenkinti naudoja atliekose rastus daiktus. Vieniems, dažniausiai patiems neturtingiausiems, tai yra pagrindinis atliekų rinkimo motyvas. Kitiems – šalutinis. Jie renka antrines žaliavas, o pakeliui dar pasirenka ir daiktų, tinkamų vartojimui. Nors šis aspektas minimas kone visuose tyrimuose, publikacijose nedaug dėmesio skiriama išsamesniam atliekų rinkėjų mitybos, apsirengimo ir kitų kasdienio gyvenimo ypatybių aptarimui.

Taigi šiukšliautojai, rinkdami atliekas, dažnai randa jose išmestų maisto produktų. Pagal tai galima skirti tris šiukšliautojų grupes. Tie, kurie apskritai neima maisto iš atliekų. Tie, kurie valgo tik rinktinus produktus (pavyzdžiui, prekybos centrų, maisto parduotuvių, maisto gaminių įmonių išmetamus gerus, supakuotus, tačiau kokių nors prekybos standartų neatitinančius produktus) (Simpson Herbert, 2005; Tavera, 1994; ir kt.). Tie, kurie vartoja praktiškai bet kokį rastą maistą, t.y. „valgo iš konteinerių“. Priklausymą vienai ar kitai kategorijai lemia atliekų rinkėjo neturtingumas, kitaip tariant, alkanumas. Daugelyje tyrimų pastebima, kad atliekų rinkėjų mityba nereguliari ir prasta.

Pastebėtina, kad kai kuriose šalyse šiukšliautojai ranka maistą ne tiek sau, kiek auginamiems gyvuliams (pavyzdžiui, šunims, kiaulėms) šerti.

Nemažai tyrimų nurodo, kad atliekų rinkėjai savo darbo metu apsirūpina ne tik maistu, bet ir kitais naudingais daiktais, tenkinančias kasdienio gyvenimo reikmes. Tai drabužiai, avalynė, baldai, namų apyvokos daiktai, darbo įrankiai, statybinės medžiagos, mediena kūrenimui ir t.t.

1.5.6. Atliekų rinkėjų sveikata

Daugelis tyrimų nurodo, kad šiukšliautojų darbas ir gyvenimo būdas yra nesveikas ir lydimas daugelio fizinių pavojų. Atliekų rinkimas pačia savo esme yra nehygieniškas darbas. Be to, renkant atliekas galima įvairiais būdais susižeisti į išmestus daiktus, nepatogius aplūžusius konteinerius ir t.t. (Rouse ir Ali, 2001; Sicular, 1992 ir kt.)

Miestų atliekų rinkėjams būdingos nugaros ir kojų ligos, sąlygotos kasdienio didelių atstumų įveikimo ir sunkumų nešiojimo (Rouse ir Ali, 2001; Simpson Herbert, 2005 ir kt.).

9 pav. Graviūra „Skudurų verslas“ (JAV, 1870m.)
Šaltinis: <http://digitalgallery.nypl.org>
Autorius: Arthur Boyd Houghton

10 pav. Benamiai atliekų rinkėjai (Filipinai, 2007)
Šaltinis: <http://famvin.org>
Autorius: Bjorn Wahlstedt

Ypatingoje sveikatos rizikos grupėje atsiduria sąvartynuose dirbantys atliekų rinkėjai. Jiems charakteringos traumos nuo šiukšles tvarkančių mašinų, taip pat negalavimai ir ligos, sukeltos, didelių pūvančių šiukšlių sankaupų, skleidžiamų kenksmingų garų.

Tiek sąvartynų, tiek miestų šiukšliautojams būdinga prasta ir nereguliari mityba, švaraus vandens stoka, netinkamos darbo ir gyvenimo sąlygos. Tad nedvejojant galima teigti, kad atliekų rinkėjų darbas ir gyvensena yra kenksminga ir net pavojinga.

Taip pat pastebima, kad visame pasaulyje atliekų rinkėjai retai naudojami medikų paslaugomis.

1.5.7. Atliekų rinkėjų gyvenimo socialiniai aspektai

Daugelyje tyrimų pastebima, kad atliekų rinkėjų socialiniam gyvenimui būdingas bendruomeniškumas. Neretai teigiama, kad tarpusavyje jie labiau bendradarbiauja, nei konkuruoja (Rouse ir Ali, 2001; Simpson Herbert, 2005, Faure, 1977). Kaip ir kiekvienoje žmonių bendruomenėje, čia egzistuoja vidinės socialinės struktūros. Galima pastebėti tendenciją, kad tarp atliekų rinkėjų egzistuoja savotiškos klasės. Tai ypač akivaizdu klabant apie miesto atliekų rinkėjus. Senbuviai, paveldėję, patyrę, geriau išmanantys savo darbą ir žinantys geresnes vietas, turintys tinkamesnius darbo įrankius yra turtingesni. Naujokai, atvykėliai, nepatyrę, neturintys tinkamų darbo priemonių ir darbo patirties yra mažiau turtingi. Kai kuriuose tyrimuose minima, kad antroji – naujokų - grupė gali būti išnaudojama pirmosios – senbuvų - grupės.

Atliekų rinkėjai ir jų bendruomenės yra pakankamai izoliuotos (ar save izoliavusios) nuo visuomenės. Jie labiau bendrauja tarpusavyje ir turi palyginti nedaug santykių su kitomis visuomenėmis grupėmis (Zamudio ir Todelo, 1992; Faure, 1977; Medina, 2007).

Taip pat pastebima tendencija, kad atliekų rinkėjų vaikai bei vaikai, užsiimantys atliekų rinkimu, nelanko mokyklų ar ją lanko fragmentiškai ir nereguliariai. Kai kuriuose tyrimuose teigiama, kad atliekų rinkėjai nevertina išsilavinimo.

1.5.8. Supirkėjo vaidmuo

Atliekų versle yra labai svarbus supirkėjo vaidmuo. Tai žmogus, tarpininkaujantis superkant atliekų rinkėjų surinktas žaliavas ir jas parduodantis arba tiesiogiai pramonės įmonėms, arba aukštesnės tarpininkų grandies atstovams.

Atliekų rinkėjams, jų bendruomenėms tai taip pat svarbus asmuo. Į jį nurodoma visuose tyrimuose.

Viena vertus, jis yra žmogus, kuris pelnosi iš atliekų rinkėjų darbo. Neretai jis elgiasi kaip šiukšliautojų „išnaudotojas“ mokantis labai nedidelį procentą realios žaliavų kainos. Lyginant su atliekų rinkėjais jis yra turtingas ir gyvena pasiturinčiai. Antra vertus, jis yra šiukšliautojų globėjas, teikiantis kasdienį uždarbį. Neretai jo vaidmuo tuo neapsiriboja. Jis skolina pinigus, rūpinasi atliekų rinkėjų būstu, nuomoja jį jiems taip suformuodamas jų bendruomenę. Parduoda jiems maistą ir alkoholį (tai dažniausiai būdinga sąvartynams, kurie būna įsikūrę toliau nuo miesto patogumų), tarpininkauja ir gina atliekų rinkėjus jiems susidūrus su problemomis (policija, medikų paslaugos ir pan.), duoda darbo įrankius. Daugelyje tyrimų pastebima, kad vienas iš charakteringų atliekų rinkėjų bruožų yra būti įsiskolinusiam savo supirkėjui (Sicular, 1992; Ratclife, 1992 ir kt.).

Neretai pasitaiko, kad supirkėjų būna ne vienas. Jie konkuruoja tarpusavyje, siekdami pritraukti kuo daugiau atliekų rinkėjų. Stengiasi suformuoti „savo“ atliekų rinkėjų grupes. Tam jie naudoja įvairias priemones - tiek agresyvias (pvz., tiesioginį smurtą), tiek labiau civilizuotas (kaip įkainų didinimas, papildomų paslaugų teikimas ir pan.). Tyrimai nurodo, kad supirkėjas neretai manipuliuoja savo padėtimi ir vaidmenų gausybe. Pavyzdžiui, jei nepirksi iš manęs alkoholio, aš nepriimsiu iš tavęs prekių arba jei nepriduosi man savo radinių, aš tau nenuomosiu buto arba neskolinsiu pinigų (Sicular, 1992; Faure, 1977; Rouse ir Ali, 2001).

Supirkėjo turima galia ir įtaka atliekų rinkėjams priklauso nuo daugelio veiksnių. Nuo jo paties asmenybės, nuo to, kiek konkuruojama (monopolijos

atveju, jo įtaka gali prilygti net feodalo ar vergvaldžio galioms), nuo atliekų rinkėjų pajamų dydžio, sąmoningumo, organizuotumo lygio ir pan.

Pastebėtina, kad atliekų rinkėjų darbo sąlygas pagerina, uždarbį padidina ir iš supirkėjo valdžios ištrūkti įgalina kooperatyvų organizavimas (Medina, 2007). Šiukšliautojų kooperatyvai kuriami, siekiant tiesioginių prekybinių sandorių su pramonės įmonėmis, superkančiomis antrines žaliavas tik dideliais kiekiais (t.y. pramonės įmonės nepriima mažų kiekių tiesiai iš pavienių atliekų rinkėjų). Parduodant be tarpininkų, nesukuriamą galimybę užsidirbti supirkėjui, o visas pelnas atitenka atliekų rinkėjams.

1.5.9. Atliekų rinkėjų prisitaikymas prie darbinės veiklos sąlygų pokyčių

Pasaulyje vietinės valdžios pozicijos atliekų rinkėjų atžvilgių įvairuoja. Kai kada tai būna represyvaus pobūdžio politika. Vienas iš jos elementų - draudimas užsiimti atliekų rinkimu ir atliekų rinkėjų kaip grupės naikinimas (pvz., sąvartynų uždarymas išvarant atliekų rinkėjus, draudimai jiems dirbti miestų gatvėse ir pan.). Tokiais atvejais, iš esmės keičiantis jų darbo sąlygoms, atliekų rinkėjai linkę prisitaikyti (1) protestuodami (ir taip išsireikalaudami arba neišsireikalaudami galimybių toliau dirbti), (2) transformuodamiesi į kitą atliekų rinkėjų rūšį (pvz., šiukšliautojai persikelia dirbti iš panaikinto sąvartyno į veikiančią; sąvartynų šiukšliautojai transformuojasi į miestų šiukšliautojus arba atvirkščiai ir t.t.), (3) pradėdami užsiimti antrinių žaliavų vagystėmis ir jas toliau parduodami supirkėjams (Rouse ir Ali, 2001; Faure, 1977; Simpson Herbert, 2005 ir kt.).

Apibendrinant šiame skyriuje patiektą atliekų rinkėjų gyvensenos modelį, visų pirma galima teigti, kad atliekų rinkėjai yra nepastovi populiacija. Jų skaičių sunku apskaičiuoti tiek visame pasaulyje, tiek atskirose šalyse. Tam įtakos turi tai, kad atliekų rinkėjai dažniausiai yra nelegaliai dirbantys, jų kiekis kinta priklausomai nuo darbo sezoniškumo, nuo jų darbo pasiūlos ir paklausos, yra veikiamas ekonominės-socialinės situacijos, politinių sprendimų. Tad sunku nustatyti jų dalį visuomenėje. Daugelyje šalių tarp jų būna nemažai

imigrantų ir kitų, socialinių problemų turinčių asmenų (našlaičių, neįgaliųjų, benamių ir pan.). Paprastai jų demografinė struktūra reikšmingai nesiskiria nuo visų gyventojų.

Skirtingose šalyse dirbančių atliekų rinkėjų darbui būdingi tie patys darbo etapai (šiukšlių surinkimas, rūšiavimas, pardavimas supirkėjui), pagrindiniai darbo įrankiai (maišas ir kaplys arba jų atmainos), kurie netgi tampa jų veiklos simboliais. Kur atliekų rinkėjai bedirbtų, jų darbas yra nors ir fizinis, atgrasus, nehigieniškas, kenksmingas, stigmatizuojantis, tačiau palaikantis savigarbą ir neretai visiškai savarankiškas.

Daugelio atliekų rinkėjų darbo paskirtis ir pagrindinis uždarbio šaltinis - antrinių žaliavų pardavimas. Tačiau nemaža dalis surinktas atliekas naudoja ir asmeniniam vartojimui. Ir tai gali būti laikoma natūriniu uždarbiu. Atliekų rinkėjų darbas nesuteikia socialinių garantijų, o teikia tik neretai sunkiai prognozuojamą uždarbį šiai dienai. Atliekų rinkėjų uždarbiui įtakos turi ne tik individualios pastangos bei gebėjimai dirbti šį darbą, taip pat ir supirkėjų elgesys bei socialiniai, politiniai, ekonominiai makro-veiksniai.

Nors kiti atliekų rinkėjų gyvensenos aspektai yra daug mažiau aprašyti, tačiau galima apibendrinti, kad daugelyje šalių atliekų rinkėjų būstai yra pastatyti ir įrengti naudojant atliekose rastas statybines medžiagas, juose nėra patogumų, jų aplinkai būdinga netvarka (sąlygota darbo pobūdžio). Dažnas fenomenas – antrinis vartojimas, t.y. atliekų vartojimas kasdienio gyvenimo reikmėms tenkinti (maistas, gyvulių pašaras, rūbai, avalynė, statybinės ir būsto įrangos medžiagos, darbo įrankiai ir t.t.). Yra tokių šiukšliautojų, kuriems kasdinių materialinių poreikių tenkinimas tampa pagrindiniu atliekų rinkimo motyvu.

Tiek atliekų rinkėjų darbo pobūdis ir jo aplinka, tiek gyvenimo sąlygos yra kenkiančios sveikatai. Miestų ir sąvartynų atliekų rinkėjams būdingi specifiniai negalavimai, susiję su darbo pobūdžiu (traumos, kojų ir nugaros skausmai ir kt.). Pastebima, kad jie retai naudojami medikų paslaugomis.

Daugelyje šalių įvairių tipų atliekų rinkėjams būdingas socialiai gana izoliuotas bendruomeniškas gyvenimo būdas atliekų rinkėjų rajonuose,

šeimyninis šios darbinės veiklos praktikavimas, perduodant ją iš kartos į kartą ir iš to kylantis profesinių klanų formavimas.

Atliekų rinkėjų versle ir jų bendruomenių gyvenime svarbus vaidmuo tenka supirkėjui(-ams). Šis vaidmuo gali turėti skirtingą derinį „pozityvių“ ir „negatyvių“ elementų ir varijuoti nuo atliekų rinkėjų išnaudojimo iki globos. Nors supirkėją galima laikyti atliekų rinkėjų paslaugų vartotoju, mokančiu jiems už surinktas antrines žaliavas, tačiau jis taip pat yra ir tam tikras darbdavio atitikmuo. Jei būna keli supirkėjai toje pačioje teritorijoje tai pačiai atliekų rinkėjų populiacijai, tuomet neretai jų tarpusavio santykiams būdinga konkurencija, kai kada net naudojant įvairias manipuliacines ar net smurtines priemones atliekų rinkėjų atžvilgiu. Pastebima, kad kooperatyvų organizavimas padeda atliekų rinkėjams ištrūkti iš supirkėjų valdžios.

Vykstant transformacijoms aukštesniame lygmenyje (keičiant atliekų tvarkymo sistemą, politinėmis priemonėmis ribojant atliekų rinkėjų veiklą ir pan.) pastebimos tokios dažniausios atliekų rinkėjų prisitaikymo strategijos: protesto akcijos, transformacija į kitą atliekų rinkėjų rūšį, panašaus darbo pobūdžio tęsimas įsitraukiant į nusikalstamą veiklą (t.y. antrinių žaliavų, vartojamų produktų „rinkimas“ vagiant).

* * *

Atliekų rinkėjai, veikdami ekonomikos ir visuomenės pakraščiuose ir veikiami stigmos, gyvena izoliuotą ir paslėptą gyvenimą. Ši specifinė, marginali erdvė, kuriai būdingos savitos darbo ir gyvenimo sąlygos, formuoja specifinį gyvenimo būdą, kuris tampa savitos – marginalios - subkultūros pagrindiniu elementu.

Esminis jų subkultūros¹³ išskirtinumas - šiukšlių traktavimo pokytis. Jiems šiukšlės yra resursas, kai tuo tarpu didžiajai visuomenės daliai jos yra atliekos. Visuomenei atliekos nelabai terūpi (nebent kaip ekologinė tema), o jiems atliekos tampa ne tik darbo, bet ir gyvenimo ašimi, gyvenimo šaltiniu. Nepakeitus šio esminio požiūrio – nustoti bjaurėtis šiukšlėmis, jų sukurta aplinka (pvz., sąvartynuose, konteineriuose, kur „privatūs likučiai susilieja į nešvarų viešą bendrumą“ (Ferrell, 2006, 3)) - neįmanoma tapti šios subkultūros nariu. Žmogus, tampantis atliekų rinkėju, turi pakeisti savo mąstymą - „prisijaukinti“ šiukšles, žiūrėti į jas kaip į resursą.

Norėtusi kelti klausimą - ar atliekų rinkėjai nėra kontrkultūra? „Kontrkultūra – tai subkultūra, kuri jos atstovų yra priešpriešinama bendroms ir oficialioms visuomenės normoms ir vertybėms. Tokios grupės net gali kurti savitą gyvenimo būdą“. (Leonavičius, 2004, 53). Tai tarsi aktyvi opozicija dominuojančiai kultūrai (Matulionis, 2003, 35). Argi atliekų rinkėjai nekuria savito gyvenimo būdo tam tikra prasme prieštaraujančio visuomenei įprastoms normoms? To prieštaravimo šerdis – šiukšlės, šiukšlių traktavimas. Visuomenei šiukšlės yra tai, kas nustumia į pačią vertybių skalės apačią (Scanlan, 2005; Farraro, 1980). Visuomenė vartoja viską **iki** šiukšlių. O atliekų rinkėjai vartoja viską (tą patį, tomis pačiomis dimensijomis, aspektais: maistas, baldai, apranga...) tačiau - **po** šiukšlių. Vargu, ar galima teigti, kad atliekų rinkėjams šiukšlės yra aukščiausia vertybė. Tačiau, ko gero, nesuklysimė teigdami, kad jiems šiukšlės yra tai, ką jie vertina, tokia vertybė, kuri yra svarbi ne tik jų darbe, bet ir gyvenime, vartojime.

Per savo atgrasų, nemalonų darbą ir glaudžiai su šiuo darbu susietą gyvenimo būdą atliekų rinkėjai tampa tarsi vertės transformatoriais. Metaforiškai kalbant, savo darbu jie tarytum „sugeria“ šiukšlių niekingumą, bevertiškumą, atiduoda joms savo darbinę energiją ir žmogiškąją vertę, jas paversdami resursais, o patys tapdami visuomenės atliekomis.

¹³ Subkultūra suprantama kaip visuomenės grupės kultūra – visuomeniškai įgyta gyvensena, būdinga žmonių grupei (Leonavičius, 2004; Haris, 1998) arba, kitaip tariant, tam tikros žmonių grupės, visuomenės pogrupio gyvenimo būdo visuma (Inglis, 2005).

2. TYRIMO METODOLOGIJA IR METODIKA

Kaip teigia A.Vosyliūtė, Lietuvoje „reikalingas etnografinis-sociologinis marginalų ir skurdžių tyrimas“ (Vosyliūtė, 2002, 25). Šioje disertacijoje ir buvo pasirinkta etnografinio tyrimo strategija ir principai. Buvo siekta įeiti į kitą, kitokią – atliekų rinkėjų - subkultūrą ir, kiek įmanoma, pažvelgti jos narių akimis į jų pačių realybę, kaip įmanoma labiau atsiribojant nuo išankstinių nuostatų, visuomenėje vyraujančių stereotipų bei teorinių konstrukčių, kas nėra įprasta Lietuvoje atliekamiems marginalių grupių tyrimams. Be to, Lietuvos sociologijos mokslo kontekste šio darbo naujumą sudaro ir netradicinis, kol kas dar neįprastas vaizdinių priemonių, t.y. fotografavimo ir filmavimo, naudojimas renkant duomenis. Taigi pritaikytas „radikalus“ sociologinių tyrimų metodas – vizualinė etnografija, suteikęs galimybę pažinti išskirtinę subkultūrą iš vidaus, realistiškai ir apčiuopiamai, leidęs efektyviau (ne tik verbalinėmis, bet ir vizualinėmis priemonėmis) perteikti šios visuomenės grupės pažinimą akademinėi bei platesnei auditorijai, suteikęs galimybę užfiksuoti dabar jau istorija tapusį socialinį fenomeną. Šio metodo dėka, disertacijoje pateikiama medžiaga leis autentiškiau ir gyviau prisiliesti prie žmonių, dirbusių atliekų rinkėjais Kariotiškių sąvartyne, realybės.

Tad, visų pirma, šiame skyriuje nagrinėjami metodologiniai tyrimo aspektai, aptariamos vizualinių metodų naudojimo sociologijoje problemos ir galimybės. Mūsų įsitikinimu, tai yra reikalinga pagrindžiant pasirinkto metodo naudojimą Lietuvos sociologijos mokslo kontekste. Taip pat supažindinama su etnografijos ir vizualinės etnografijos ypatybėmis. Antrame šios dalies skyriuje aptariami atlikto disertacinio tyrimo metodo pasirinkimo argumentai, tyrimo ypatybės, procesas, duomenų analizės procedūros, tyrimo rezultatų pateikimas. Komentuojant šias temas atsižvelgiama į pirmajame šios dalies skyriuje pateiktą teorinę medžiagą.

2.1. VIZUALINIŲ IR ETNOGRAFINIŲ TYRIMŲ METODŲ NAUDOJIMO PAGRINDIMAS

2.1.1. Vizualinių metodų naudojimo sociologiniuose tyrimuose pagrindimas: problemos ir galimybės

„Vizualinė sociologija yra rinkinys būdų, kuriais tyrėjai naudoja vaizdinę medžiagą socialinių fenomenų vaizdavimui, aprašymui ir analizei“ (Harper, 1989, 82). Viena iš vizualinės sociologijos krypčių - vaizdinių priemonių naudojimas duomenims gauti, analizuoti ir/ar tyrimo rezultatams pristatyti¹⁴. Nepaisant to, kad paskutiniaisiais dešimtmečiais kokybinių tyrimų atstovai skiria vis didesnę dėmesį vaizdinių priemonių (filmavimo, fotografavimo) įtraukimui į žodžiais besiremiančius visuomenės tyrimus, vizualinių priemonių naudojimas kol kas yra gan retas ir nepopuliarus. Apskirtai vizualinių metodų naudojimas sociologijoje sukelia nemažai diskusijų ir abejonių. Jų statusas, lyginant su kitais tyrimų metodais, yra „marginalus“. J. Proser'o teigimu, vizualiniai metodai socialiniuose moksluose yra marginalizuoti ne tik dėl vyraujančio objektyvistinio ir „sientifistinio“ požiūrio, bet ir dėl to, kad kokybiniai tyrimai pernelyg akcentuoja žodžio reikšmę, taip apribodami vaizdo vaidmenį (Prosser, 1998, 97). Mokslininkai į vizualinius metodus dažnai žiūri skeptiškai, nes vaizdinės medžiagos naudojimas sociologiniuose tyrimuose atrodo nemoksliškai. „Fotografijų ir filmų naudojimas tyrimų ataskaitose ir pristatymuose laikomas „pataikavimu“ žemam publikos skoniui arba bandymu įtikinti skaitytojus/klausytojus priimti netvirtas ir abejotinas išvadas, naudojant neteisėtas retorines priemones“ (Becker, 2007, 325). „Studijuojant metodologinius tekstus susidaro įspūdis, kad vaizdinės priemonės traktuojamos tik kaip malonus prasiblaškyimas palyginus su realiu, t.y. į žodžius orientuotu, darbu, kuris ir sudaro „tikrą“ tyrimą“ (Prosser, 1998, 98). Tad vis dar išlieka

¹⁴ Šiuo atveju dažniausiai kalbama fotografijos naudojimą sociologiniuose tyrimuose. Filmai nors ir pasitaiko sociologijoje, bet yra būdingesni vizualinei antropologijai. (Harper, 1989, 82).

stiprus įsitikinimas, kad vaizdinių priemonių įtraukimas gali pakenkti sociologinio tyrimo moksliskumui (Pink, 2001; Becker, 1974; Prosser, 1998).

Kita vertus, anot H.S.Becker'io, „vizualinių priemonių kaip nemokslinių apibrėžimas yra keistas, nes gamtos mokslai įprastai naudoja vaizdinę medžiagą. Šiuolaikinė biologija, fizika ir astronomija yra neišivaizduojamos be fotografinių duomenų. Socialiniuose moksluose tik istorija ir antropologija – pačios „nemoksliausias“ disciplinos – naudoja nuotraukas. Ekonomika ir politikos mokslas – pačios „moksliausias“ – nenaudoja. Sociologija bandydama mėgdžioti išivaizduojamą šių sričių mokslinį charakterį, [nuotraukų] taip pat nenaudoja.“ (Becker, 2007, 326)

Nepaisant to, kad dauguma sociologų turi gebėjimą matyti, o didelė dalis sociologijos priklauso nuo stebėjimo, sociologai, naudojantys vizualinius metodus, turi įtikinti kitus sociologus, kad jų darbas yra tam tikra prasme būtinas sociologijai. Jie turi įtikinti ir save pačius, kad tai, ką jie daro, tikrai yra sociologija, o ne tik gražių ir įdomių paveikslukų darymas (Harper, 1998). Taip yra todėl, kad vaizdai nėra priimami kaip viena iš žinojimo formų (šalia verbalinio žinojimo), nemanoma, kad video įrašai ir nuotraukos gali būti ne tik informacijos registravimo ar iliustravimo priemonė, bet ir mokslinių žinių bei atradimų perdavimo būdas (Prosser, 1998, 104). Tad vizualinės sociologijos atstovai yra įsitikinę, kad „sociologija turi įtraukti naujos rūšies epistemologiją, paremtą žinojimu, išreikštu ne tik žodžiais, bet ir vaizdais“ (Harper, 1996, 69). Vizualinė informacija yra netgi labiau pamatinė, pirmą kartą negu verbalinė. Tam tikrais atvejais vaizdai gali žymiai efektyviau perteikti reikšmes negu žodžiai (Wagner, 2007; Winston, 1998; Prosser ir Schwartz, 1998).

Toliau trumpai pristatysime D.Harper'io (1989 ir 2007) išskirtus vaizdinių priemonių naudojimo sociologiniuose tyrimuose būdus. D.Harper'is teigia, kad šie vizualinės sociologijos metodai neturi būti traktuojami kaip specifinės paradigmos su aiškiai apibrėžtomis ribomis ir savybėmis. Ta pati vizualinė informacija gali būti patalpinta beveik į bet kurią kategoriją, priklausomai nuo to, kaip ji bus tvarkoma ir interpretuojama. Tad vizualiniai

tyrimai dažniausiai būna artimesni tarpusavyje persidengiančių priėgų pliuralizmui negu vienam kuriam iš šių būdų.

I. Mokslinė priėga. Akcentuojamas „objektyvūs“ fotoaparato gebėjimai. Sukurta vizualinė medžiaga laikoma validžia ir patikima ta prasme, kad kitas fotografas gali grįžti prie nufotografuoto fenomeno ir pakartoti pirmojo fotografijas (žinodamas apšveitimą, metų laiką ir t.t.), ir kad tos nuotraukos iš esmės atitinka nufotografuotą fenomeną. Vaizdinė medžiaga atspindi stebėtojo požiūrį į objektą. Ji naudojama daugiau duomenų fiksavimui, įrašymui, stebėjimo informacijos užfiksavimui.

II. Naratyvinė priėga. Nuotraukos traktuojamos kaip „sustingę momentai“. Jos gali būti nuosekliai sudėliotos atskleidžiant įvykio eigą. Akcentuojamas laiko matmuo, chronologija. Remiamasi prielaida, kad ankstesni įvykiai sąlygoja vėlesnius. Tai tarsi chronologine seka išdėliota istorija, kuri yra natūrali, įprasta toje kultūroje ir ją atspindi.

III. Refleksyvi priėga. Remiamasi prielaida, kad tos pačios to paties objekto nuotraukos turi skirtingą prasmę skirtingiems stebėtojams. Keliamas klausimas apie procesą, kurio metu šios prasmės yra sukuriamos. Leidžiama vienam ar keliems subjektams interpretuoti nuotraukas. Tinka siekiant suprasti, kaip tam tikros kultūrinės veiklos yra interpretuojamos toje kultūrinėje terpėje arba tarpkultūriniais palyginimams.

IV. Fenomenologinė priėga. Leidžia tyrinėti subjektyviausius tyrimo aspektus. Vaizdinės ir verbalinės medžiagos pagalba siekiama sukurti proceso patyrimą, atkurti įėjimo į kitą kultūrą struktūrą ir dvasią, atmosferą. Tokio pobūdžio sociologiniai darbai meta iššūkį kalbos ribotumui ir dažniausiai sugriauna įprastas, tipiškas tyrimų pristatymo tradicijas.

Anot D.Harper'io (2007), vizualinių metodų panaudojimo sociologijoje galimybės yra didelės. Remiantis H.S.Becker'iu (2007) ir D.Harper'iu (1989, 1998 ir 2007) galima išskirti keletą perspektyviausių sričių: (1) socialinių sąveikų ir emocijų išraiškos tyrimai (fiksuojamos verbalinio ir neverbalinio bendravimo ypatybės), (2) tyrimai siekiantys subjektyvių prasmių atskleidimo (nuotraukos naudojamos kaip interviu stimulus), (3) materialiosios erdvės ir

kultūros tyrimai, (4) socialinių pokyčių tyrimai (skirtingose situacijose ar skirtingais periodais pakartotinai fiksuojami tie patys objektai ir subjektai), (5) lyginamieji tyrimai (vaizdinė medžiaga įgalina raiškiau atlikti skirtingų kultūrų palyginimus), (6) aprašomieji tyrimai (vaizdinės priemonės efektyviau perteikia aprašomojo pobūdžio informaciją negu žodžiai). Šiose srityse fotografavimas ir filmavimas tampa ypatingomis priemonėmis, įgalinančiomis pasiekti tikslų, kurių jokiais kitais būdais neįmanoma pasiekti.

2.1.2. Svarbiausi etnografinio tyrimo bruožai

Etnografija yra vienas iš klasikinių socialinių mokslų tyrimų metodų, naudojamas ne tik sociologijoje bet ir antropologijoje, etnologijoje, istorijoje. Charakteringiausias jos bruožas - duomenų rinkimas įsitraukiant į tiriamą grupę ar kultūrą (nuo genčių egzotiškuose kraštuose iki moksleivių klasių priemiesčio mokykloje) (Fetterman, 1998). Tai tarsi pasinėrimas į kitokį gyvenimo būdą, kuomet tyrėjas turi padaryti šuolį iš savo pasaulėvaizdžio, į pasaulėvaizdį tų, kuriuos tyrinėja (Harper, 2007). Kaip teigia A.Ginddens'as (2005, 593), etnografiniai tyrimai „suteikia išsamesnę informaciją apie socialinį gyvenimą negu dauguma kitų tyrimo metodų. Pamatę, kaip atrodo dalykai žvelgiant iš grupės vidaus, galime tikėtis geriau suprasti, kodėl grupės nariai elgiasi vienaip, o ne kitaip“.

Norint tinkamai suprasti šioje disertacijoje pristatomą tyrimą, svarbu susipažinti su etnografinių tyrimų svarbiausiais bruožais. Vienas iš charakteringiausių etnografinio tyrimo bruožų - duomenų rinkimo procesas (kurio neturi jokia kita socialinių mokslų tyrimų metodologija). S.Sarantakos (2005) taip apibūdina šį procesą:

1. Įėjimas į aplinką. Tai kultūros „prisijaukinimas“. Tyrėjas gali įeiti atvirai, oficialiai arba anonimiškai, t.y. taip, kad nariai nežinotų jo tikrojo identiteto.

2. Tapimas nematomu. Pagrindinės taisyklės: 1) nedemonstruoti savęs, savo identiteto, tyrimo plano ir tikslo; 2) sąveikauti, stebėti, įrašinėti, bet ne įtakoti; 3) užtikrinti savo, savo užrašų ir tyrimo subjektų saugumą.
3. Matyti, girdėti, mokytis. Šiame etape tyrėjas klausosi ir stebi fizinę aplinką, dalyvius, santykius, jų pasirinkimus; užsirašinėja, įrašinėja, filmuoja; dirba su užrašais, koduoja ir t.t.
4. Išėjimas. Tai pasitraukimas iš aplinkos, ryšių nutraukimas, emocinis atsijungimas.

Remiantis M. Hammersley (1990 ir 1992) ir P. Atkinson ir M. Hammersley (1994) galima išskirti tokius pagrindinius etnografinio tyrimo bruožus:

- Tyrimo fokusas paprastai būna konkreti žmonių grupė, bendruomenė ar kultūra, o ne tam tikra teorinė ar reali problema.
- Žmonių grupės gyvenimas yra tyrinėjamas kasdieniame kontekste, o ne tyrėjo sukurtomis eksperimentinėmis sąlygomis.
- Duomenys gaunami iš daugybės įvairių šaltinių, tačiau stebėjimas ir santykinai neformalus pokalbiai paprastai yra pagrindiniai duomenų gavimo būdai.
- Požiūris į duomenų rinkimą yra nestruktūruotas. Pirma, yra tyrinėjama reiškinių prigimtis, o ne testuojamos hipotezės. Antra, nėra reikalavimo dirbti pagal detalų, iš anksto sukurtą planą. Trečia, to, ką žmonės sako ar daro, interpretacijai nėra naudojamos iš anksto nustatytos kategorijos. Tai nereiškia, kad tyrimas yra nesistemiškas. Paprasčiausiai, pradžioje duomenys yra renkami kaip įmanoma „žalesne“, neapdorota forma ir kaip įmanoma platesnėse srityse.
- Paprastai koncentruojamasi į vieną santykinai nedidelio masto aplinką ar grupę.
- Duomenų analizė įtraukia žmonių elgesio prasmų ir funkcijų interpretaciją ir dažniausiai įgyja žodinių aprašymų, paaiškinimų formą.

Taigi etnografiniais tyrimais siekiama tiesiogiai ir detaliai tyrinėti natūraliai vykstančius reiškinius. Keliamas tikslas iširti ir aprašyti socialinę tikrovę tokią, kokia ji iš tikrųjų yra (tarsi reprodukuojant realybę), peržengiant visas išankstines nuostatas ir prielaidas. Etnografiniuose tyrimuose remiamasi prielaida, kad socialiniai pasauliai yra objektyviai egzistuojantys reiškiniai, esantys realybėje ir laukiantys aprašymo, žinoma, pripažįstant „daugybės tikrovių“ ir skirtingų perspektyvų buvimą. Šioje tyrimų perspektyvoje yra išsaknijusi mintis, kad egzistuoja vienas teisingas aprašymas, prie kurio, inkorporuodama daugybę tyrimo dalyvių pasakojimų, etnografo ataskaita siekia priartėti (Harmsley, 1992; Parker, 2005).

2.1.3. Vizualinė etnografija ir jos tyrimo proceso ypatybės

Vizualinė etnografija yra tik vienas iš socialinių mokslų vizualinių metodų. Kaip teigia D.Harper (1998), būtent nuo jos ir prasidėjo vizualinių metodų naudojimas socialiniuose moksluose - visų pirma antropologijoje, o vėliau ir sociologijoje. Pirmuoju sociologiniu vizualinės etnografijos darbu laikytinas N.Anderson'o "The Hobo" (1923). Vėliau galima išskirti J.Berger'io ir J.Mohr'o „The Seventh Man: Migrant Workers in Europe“ (1975), D.Harper'io „Good company: A Tramp Life “ (1982) ir kt.. Tačiau vis dar išlieka tendencija, kad vizualinių priemonių (nuotraukų ir video įrašų) naudojimas atliekant etnografinius tyrimus yra būdingesnis antropologijai. Sociologijoje ši praktika nors ir egzistuoja, tačiau yra retesnė ir neturi tokių gilių tradicijų kaip antropologijoje (Ball ir Smith, 2007).

Vizualumas yra būdingas etnografijai, tarsi išsaknijęs, įgimtas. Nemaža dalis etnografinių tyrimų (ypač antropologinių, etnologinių) natūraliai įtraukia vizualinius elementus. Viena vertus, kadangi etnografija yra kultūrų tyrinėjimai, kurios neretai būna „egzotiškos“, kitokios, tai įvairios vaizdinės priemonės (filmavimas, fotografavimas, brėžinių, piešinių darymas) leidžia daug tiksliau užfiksuoti šių kultūrų ypatybes ir jas perduoti platesnei publikai (Harper, 1998; Margolis, 1990). Antra vertus, kadangi etnografija yra

orientuota į aprašymus, tai vaizdinės priemonės leidžia daug efektyviau perduoti aprašomojo pobūdžio informaciją. Kaip teigia vizualinės antropologijos pradininkai J.J.Collier ir M.Collier (1992, xiv) „nuotrauka yra verta tūkstančio žodžių“. „Žodžiais neįmanoma aprašyti visų sudėtingo vaizdo elementų ir viso vaizdo geštalo“ (Harper, 1989, 89).

Kalbant apie vizualinės etnografijos tyrimo procedūrų ypatybes, literatūra yra gana ribota. Nors ji ir siūlo keletą tyrimo atlikimo strategijų, tačiau stokoja detalių instrukcijų, kaip naudoti vaizdines priemones etnografiniuose tyrimuose. Dėl šios priežasties sociologai, atliekantys tokio pobūdžio tyrimus, neretai yra priversti improvizuoti ir tokiu būdu sukurti vizualinių tyrimo procedūrų įvairovę. (Suchar, 2007).

Vizualinė etnografija reiškia, kad atliekamas įprastas etnografinis tyrimas su jam būdingu tyrimo procesu, principais ir taisyklėmis, tačiau visa tai daroma pasitelkiant ne tik verbalinius bet ir vizualinius duomenis. Fotoaparato arba video kameros naudojimas atliekant tyrimą leidžia užfiksuoti stebėjimo duomenis, t.y. regos pojūčiu gautą informaciją (panašiai kaip diktofonas – interviu duomenis, t.y. klausos pojūčiu gautą informaciją). Šia prasme nuotraukos ir video įrašai tampa realybės atspindžiu. Toliau aptarsime vizualinių priemonių naudojimo galimybes įvairiuose etnografinio tyrimo proceso etapuose (ši medžiaga taps pagrindu 2.2.6. skyrelyje nagrinėjamam vaizdinių priemonių naudojimui mūsų atliktame tyrime).

Studijuojant metodologinę literatūrą galima aptikti įvairių nuomonių apie vizualinių duomenų fiksavimą. Vieni (Adelman, 1998; Harper, 1998) kalba apie mokslinį, teorinį fotografavimą, filmavimą, kuris turėtų būti vedinas sociologinių koncepcijų. Kiti (Becker, 2007; Proser, 1998) mini fotografavimą, vediną kultūros pažinimo, t.y., visų pirma, giliai ištyrinėjama kultūra, o tik po to imamas vizualinių priemonių tikslingam duomenų registravimui. Treti pasisako už spontanišką fotografavimą, teigdami, kad tikslingas (teorinis ar empirinis) nuotraukų ar video įrašų darymas dažnai neduoda rezultato, kurio tikimasi. G.Baeston ir M.Mead (1942, cit iš Harper, 1998) teigia, kad jų

geriausios, informatyviausios nuotraukos buvo darytos spontaniškai, atsitiktinai, iš anksto nesuplanavus.

S.Pink (2001) skiria porą vaizdinių duomenų analizės perspektyvų vizualinėje etnografijoje - realistinę ir refleksyviąją. Realistinis požiūris remiasi vizualinės tiesos samprata. Tai reiškia, kad fiksuotas vaizdas pasako tiesą apie jame esantį objektą (tačiau tai nereiškia, kad šis vaizdas pasako *visą* tiesą apie užfiksuotą objektą). Šioje perspektyvoje vaizdiniai duomenys analizuojami atsižvelgiant į jų turinį ir chronologiją. Refleksyvusis požiūris teigia, kad neįmanoma nufotografuoti tiesos apie jokią procesą, reiškinį ar įvykį. Todėl vietoje nuotraukų turinio analizės, akcentuojama nuotraukų sukūrimo konteksto refleksyvi analizė, ieškant, kaip vizualinis turinys yra paveiktas dalyvaujančių asmenų subjektyvumo ir intencijų. S.Pink teigimu, praktikoje tarp šių požiūrių nėra griežtų perskyrų, tačiau jie atspindi egzistuojančias tendencijas.

Apie nuotraukų naudojimo galutiniame pristatyme atrakos kriterijus metodologinėje literatūroje minčių nepateikiama. Atrodo, tai paliekama paties autoriaus nuožiūrai (S.Pink, 1999). D.Harper (2007), pristatydamas savo atliktą tyrimą, mini, kad nuotraukos, naudojamos knygoje, buvo atrinktos su dizainerio pagalba, atsižvelgiant į du kriterijus - informatyvumą ir estetiką.

Dėl vizualinių priemonių naudojimo pristatant duomenis taip pat esama įvairių požiūrių ir praktikų. Tai priklauso nuo to, kiek autonomijos yra suteikiama nuotraukoms (ar video įrašams ir filmams naudojamiems žodiniuose pristatymuose), t.y. kokie verbalinių ir vizualinių elementų hierarchiniai santykiai. Daugelis autorių palieka tradiciškai dominuoti verbalikai, nuotraukoms palikdami tik pagalbinį, iliustruojamąjį vaidmenį. Tokiais atvejais jos būna glaudžiai susietos su komentarais ar pavadinimais. Kiti, siekdami suteikti vaizdui daugiau autonomijos, skiria vienodą dėmesį tiek tekstui, tiek vaizdui. Tokiais atvejais tekstiniai komentarai erdviškai atskiriami (pavyzdžiui, visas darbas rašomas tokiu stiliumi: viename puslapyje pateikiama nuotrauka, o greta esančiame - išsamus komentaras, susietas su nuotraukos turiniu (Baeston ir Mead, 1942 cit. iš Harper, 1998). Tokiu būdu

tekstui neleidžiama dominuoti. Treti, suteikia visišką autonomiją vaizdui niekaip jo nekomentuodami. Pavyzdžiui J.Berger ir J.Mohr knygos „The seventh man“ (2007, 363-4) įvadinėje dalyje teigiama: „Knyga susideda iš žodžių ir vaizdų. Abeji turi būti skaitomi jų pačių kalba. Tik kartaitėmis nuotrauka naudojama teksto iliustracijai. Nuotraukos [...] pasako tai, ko neįmanoma pasakyt žodžiais, tai, kas žodžiams nepasiekiamo. Jos, einančios viena po kitos, atskleidžia turinį - turinį, kuris yra tolygus, tačiau skirtingos formos nei teksto.“

2.2. KARIOTIŠKIŲ SĄVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJŲ GYVENSENOS TYRIMO PRISTATYMAS

2.2.1. Tyrimo metodo pasirinkimo motyvacija

Vizualinės etnografijos metodas buvo pasirinktas tirti Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenimui dėl žemiau išvardintų priežasčių.

1. Atliekų rinkėjai yra specifinė, „kitokia“, ypatinga mūsų visuomenės grupė, pasižyminti savitu gyvenimo būdu. Todėl labai svarbu netaikyti „kolonialistinio“ tyrimo metodo, primenančio dominuojančios kultūros nuostatas ir požiūrius.
2. Ši visuomenės grupė yra nutolusi nuo „pagrindinės“ visuomenės dalies, marginali jos atžvilgiu. Todėl jos tyrinėjimui netinka tokie tyrimų metodai, kurie naudoja „vienkartinius“ duomenų rinkimo būdus (anketų išdalinimas, vienkartinis interviu). Reikalingas toks tyrimų metodas, kuris leistų užmegzti su šios grupės nariais ryšį ir šio pasitikėjimu grįsto ryšio pagrindu rinkti duomenis. Pašaliniai žmonės šioje subkultūroje nėra itin pageidaujami bei maloniai laukiami. Mums žinomas ne vienas atvejis, kai žurnalistai, fotografai, studentai buvo tiesiog išprašyti, ar net išvartyti iš sąvartyno (pirmųjų vizitų metu darbo autorei taip pat teko išgirsti pasipiktinimų ir grasinimų). Kitais atvejais, pašaliečiai sąvartyno

žmonėms būna paprasčiausia atrakcija. Pasakodami jiems apie sąvartyno gyvenimą, atliekų rinkėjai juokauja, meluoja, kitaip tariant - „kabina makaronus“. Tad reikalingas toks tyrimų metodas, kuris leistų „prisijaukinti“ šią visuomenės grupę.

3. Sąvartyno terpė (tiek materialinė, tiek socialinė) yra reikšmingai skirtinga nuo to, kas yra įprasta darbo autorei (ko gero ir kitiems tyrėjams, žurnalistams ir pan.) įprasta. Tad pirmą kartą atvykus į sąvartyną, patiriamas „kultūros šokas“. Tokioje būsenoje vargu ar galima adekvačiai priimti ir vertinti gautą informaciją apie čionykštį gyvenimą. Tad siekis daryti patikimas išvadas apie menkai pažįstamą ir neįprastą reiškinį reikalauja gilaus ir įvairiapusio jo pažinimo, imlaus laiko ir pastangoms.
4. „Egzotiška“ atliekų rinkėjų gyvenimo pasišymis savitais, vizualiai apčiuopiamais išskirtiniais bruožais. Ne visos mūsų visuomenės marginalios grupės taip stipriai išsiskiria vizualiai. Kitos būna labiau įprastos mūsų akims. Dėl šios priežasties atliekų rinkėjų gyvenimui tirti reikalingas metodas, fiksuojantis ir perteikiantis ne tik garsinę, žodinę, bet ir vaizdinę informaciją.
5. Be to, renkant duomenis šiam tyrimui, mums buvo žinoma, kad šis ir kiti Lietuvos sąvartynai netrukus bus uždaryti, o čia dirbę atliekų rinkėjai, ko gero, išnyks kaip specifinė mūsų visuomenės grupė. Todėl renkant duomenis buvo stengiamasi užfiksuoti kaip įmanoma daugiau informacijos ne tik verbaliai, bet ir vizualiai, t.y. kuo visapusiškiau, ir aprėpiant kuo platesnį duomenų šaltinių ir temų ratą.

Dėl šių priežasčių vizualinės etnografijos metodas renkant duomenis atrodo tinkamiausias, suteikęs galimybę „prisijaukinti“ nepažintą subkultūrą, pažvelgti į ją kaip įmanoma labiau „iš vidaus“, atsisakant stereotipinių ir stigmatizuojančių nuostatų, visapusiškai užfiksuoti „egzotišką“ reiškinį, kuris šiai dienai jau yra negrįžtamai išnykęs iš mūsų socialinio gyvenimo.

2.2.2. Bendrieji tyrimo bruožai

Tyrimo vieta

Didžiausia duomenų dalis yra susijusi Kariotiškių sąvartynu. Tai stambiausias ir „turtingiausias“ Lietuvos šiukšlynas. Tyrimo eigoje taip pat apsilankyta ir kai kuriuose kituose šalies sąvartynuose.

Tyrimo laikas

Nors tyrimas pradėtas 2006 m., o kontaktai su tiriamaisiais palaikomi iki 2009 m. pabaigos, tačiau intensyviausiai duomenys rinkti 2008 m. vasarį – gegužę. Tai ypatingas laikas tiek Kariotiškių sąvartyno istorijai, tiek jame dirbusiems žmonėms. Būtent šis periodas buvo galutinis Kariotiškių sąvartyno eksploatavimo užbaigimo etapas (nuo 2008 m. kovo 15 d. visas šiukšlių srautas nukreiptas į naują regioninį sąvartyną Kazokiškėse).

Tiriamieji

Pagrindiniai tyrimo dalyviai buvo 20-30 Kariotiškių sąvartyne jo uždarymo metu dirbusių ir gyvenusių žmonių. Svarbu akcentuoti tai, kad šiuo periodu iš buvusių kelių šimtų buvo likę tik kelios dešimtys atliekų rinkėjų, dirbusių Kariotiškių sąvartyne. Atliekant tyrimą jų palaipsniui vis mažėjo. Kol galų gale liko tik tie, kurie tikrai nebeturėjo kur eiti (dauguma jų - oficialūs benamiai). Tai specifinė grupė (apie 5-20%), nes didžiąją dalį Vilniaus, kaip ir kitų Lietuvos miestų ir miestelių sąvartynuose dirbusiųjų sudarė šiukšlynų apylinkėse gyvenę žmonės.

2.2.3. Duomenų rinkimo procesas: etnografinio tyrimo strategija

Kalbant apie etnografinio tyrimo ypatybes, galima teigti, kad buvo atliktas klasikinis etnografinis tyrimas. Jis yra artimas antropologų tyrimams, kurie keliauja į egzotiškas kultūras ir keletą mėnesių ar metų gyvena tenai, jas tyrinėdami. Taip pat artimas sociologų etnografiniams tyrimams, kurie tiria įvairias „egzotiškas“ šiuolaikinės visuomenės subkultūras: gangsterius,

valkatas, pankus ir pan., giliai įsitraukdami į jas, kartu su jomis gyvendami, dalyvaudami jų veiklose. Atliekant šį tyrimą taip pat buvo „įeita“ į Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų bendruomenę, laikantis visų anksčiau aptartų etnografinio tyrimo proceso ypatybių ir principų.

1. **Paruošiamasis etapas** (2006 m. ir 2007 m.). Šiuo periodu 3 kartus apsilankyta Kariotiškių sąvartyne, lydint kolegoms, draugams¹⁵. Šių vizitų metu buvo užmegzti pirmieji kontaktai su sąvartyno žmonėmis, kuriuos vėliau panaudojome ėjimui gilyn į sąvartyno bendruomenę. 2006 m. veždavausi diktofoną ir atvirai sakiau, kad atlieku tyrimą prašydama, atliekų rinkėjų sutikimo įrašyti interviu. Tad pradiniai duomenys buvo rinkti audio įrašų, o taip pat stebėjimo užrašų, nuotraukų ir refleksijų forma. 2007 m. važiauvau be diktofono. Duomenis fiksavau stebėjimo užrašais, savo ir bendražygių refleksijomis bei nuotraukomis.

2. **Pradinis etapas** (2007 m. spalio ir 2008 m. vasaris). 4 apsilankymai Vilniaus sąvartyne kartu su operatoriumi ir režisieriumi Mindaugu Survila. Šiuo periodu tyrinėjome erdvę, bandėme „prisijaukinti“ žmones. Nenaudojome nei fotoaparato, nei filmavimo kameros ir dar neatskleidėme tikrųjų savo tikslų ir identiteto. Siekdami sukurti šiltesnius santykius su sąvartyno žmonėmis ir „laimėti“ jų pasitikėjimą naudojome keletą priemonių:

- *Apranga* panaši į sąvartyno žmonių.
- *Nuotraukos*. Dalijome portretines nuotraukas, padarytas 2006 ir 2007 metais tiems žmonėms, kurie buvo jose nufotografuoti.
- *Darbas*
 - Padėdavome jiems (pvz., Mindaugas padėdavo nešti sunkius maišus, prikrautus metalo). Taip pat bandėme dirbti kartu su jais rinkdami iš šiukšlyno plastiką ir duodami jiems.
 - Dirbome taip, kaip jie dirba, siekdami patys gauti uždarbį.

¹⁵ 2006 m. apsilankymai su dr.E.Kocai bei 2007m. su savanoriais studentais A.Rymkevičiūte ir V.Rameliu.

- *Valgymas.*
 - Mes atsinešdavome ir pasidalindavome savo maistu.
 - Jie mus vaišindavo.
- *Dalyvavimas bendruose susibūrimuose, šnekučiavimasis, šildymasis kartu prie ugnies.*
- *Savęs atskleidimas.* Nevengdavome kalbėti apie save, dalintis savo patirtimis, jausmais, nuomonėmis. Tokiu būdu siekėme sukurti labiau asmenišką kontaktą (ne vienpusį, bet abipusį). Vis dėlto mes klausydavome daug daugiau nei patys kalbėdavome.

Tokiu būdu, palaiptai pradėjome atskleisti realią tapatybę: tai kad aš esu socialinė darbuotoja atliekanti tyrimą studijų tikslais, o Mindaugas - režisierius norintis sukurti dokumentinį filmą apie sąvartyno gyvenimą.

3. Darbinis etapas (2008 m. vasaris, kovas, balandis, gegužė). Apie 30-40 įvairios trukmės (nuo kelių valandų iki pusantros paros) apsilankymų sąvartyne. Stebėjimas, interviu, filmavimas. Šį etapą galima išskaidyti į kelias dalis:

3.1. *Didesnis pasitikėjimas mumis.* Ilgesni pokalbiai apie sąvartyną ir jų gyvenimus, gyvenimo istorijų klausymas, lankymas jų nameliuose su filmavimo kamera.

3.2. *Atsivėrimas.*

- Išsikalbėjimai, kuomet kai kurie žmonės pradeda ieškoti progų pasikalbėti apie savo gyvenimą, sunkumus, požiūrius labiau asmenišku būdu.
- Atliekų rinkėjai pradeda pasakoti mums vienas apie kitą, t.y. pasakoti vieni kitų istorijas.
- Laisvas jausmų reiškimas mūsų akivaizdoje (verkimas, šaukimas, bučiavimasis ir t.t.)
- Mes pasijutome esantys ne pašaliniai, bet vieni iš jų. „Jūs net atrodote kaip mes. Jūs net apsirengę kaip mes.“ [Rudoji]. Mums galima bet kada užėiti į svečius pas daugelį sąvartyno gyventojų.

3.3. *Įsitraukimas į santykius.* Šiame etape mes galėjome eiti su filmavimo kamera ir fotoaparatu bet kur, kur tik norėjome. Mindaugo buvimas filmuojant atrodė visiškai natūralus, netrikdantis kasdienio gyvenimo. Daugelis žmonių nekreipė į tai dėmesio. Sąvartyno žmonės suvokė filmavimą kaip gerą darbą, nes „*visuomenė pagaliau sužinos apie mus tiesą*“ [Ciklopas]. Kartais jie net nurodydavo, ką Mindaugas turėtų filmuoti. Sąvartyne buvo 5 žmonės, kurie nenorėjo dalyvauti nei tyrime, nei filmo kūrime. Jų pasirinkimą gerbėme pasitenkindami tik neformaliais pokalbiais su jais. Tai buvo vieni jauniausių sąvartyno bendruomenės narių. Taip pat buvo viena pora, kuri sutiko, kad būtų daromi pokalbių su jais garso įrašai, nefilmuojant jų.

Šis etapas (3.3.) prasidėjo, kai sąvartyno žmonės pradėjo prašyti įvairių mažų paslaugų. Etapas baigėsi tuo, kad kai kurie žmonės priimdavo mus ir leisdavo stebėti nelegalias veiklas. Šio etapo eigoje „įėjome“ į santykių sistemą – tapome draugų grupės dalimi. Tai buvo įdomu ir reikšminga, tačiau eigoje pradėjo kilti baimė, nes santykiai yra gana stiprūs, intensyvūs ir impulsyvūs, ne visada aptakūs ir švelnūs (kontrastavo su mano asmeniniais bendravimo įpročiais).

Šį, trečiąjį, etapą galima apibendrinti taip. Pradžioje - lengvas fasadinės, paviršutiniškos informacijos gavimas, pokalbiai „apie“, istorijų pasakojimas. ⇒ Pabaigoje - gyvenimo stebėjimas, dalyvavimas ir aptarimas to, kas vyksta ar vyko, galimybė pamatyti, kaip atrodo tas „apie“. Buvo galima pastebėti, kaip keičiasi mūsų gaunamos informacijos, t.y. duomenų, turinys. Pabaigoje, pradėjome dalyvauti tame, apie ką pradžioje buvo tik pasakojama. Taip pat pradėjome identifikuoti pradžioje pateiktą klaidingą informaciją. Apskritai, galima pastebėti, kad tyrimas vyko tarsi cikliška. Po kelių savaitių buvimo sąvartyne, atrodė, kad jau gauta pakankamai duomenų ir tyrimas eina į pabaigą, tačiau po kurio laiko netikėtai atsiveria nauji klodai. Pasirodo, kad visa, ką sužinojome iki šiol, tebuvo paviršutiniška, fasadinė informacija¹⁶.

¹⁶ Tai sukėlė daug minčių ir klausimų apie socialinių mokslų tyrimų metodų patikimumą.

4. **Tęstinis etapas** (2008 vasara – iki 2009 m. pabaigos). Mindaugas tęsia lankymąsi ir filmavimą su sąvartyne likusiais žmonėmis iki šiol.

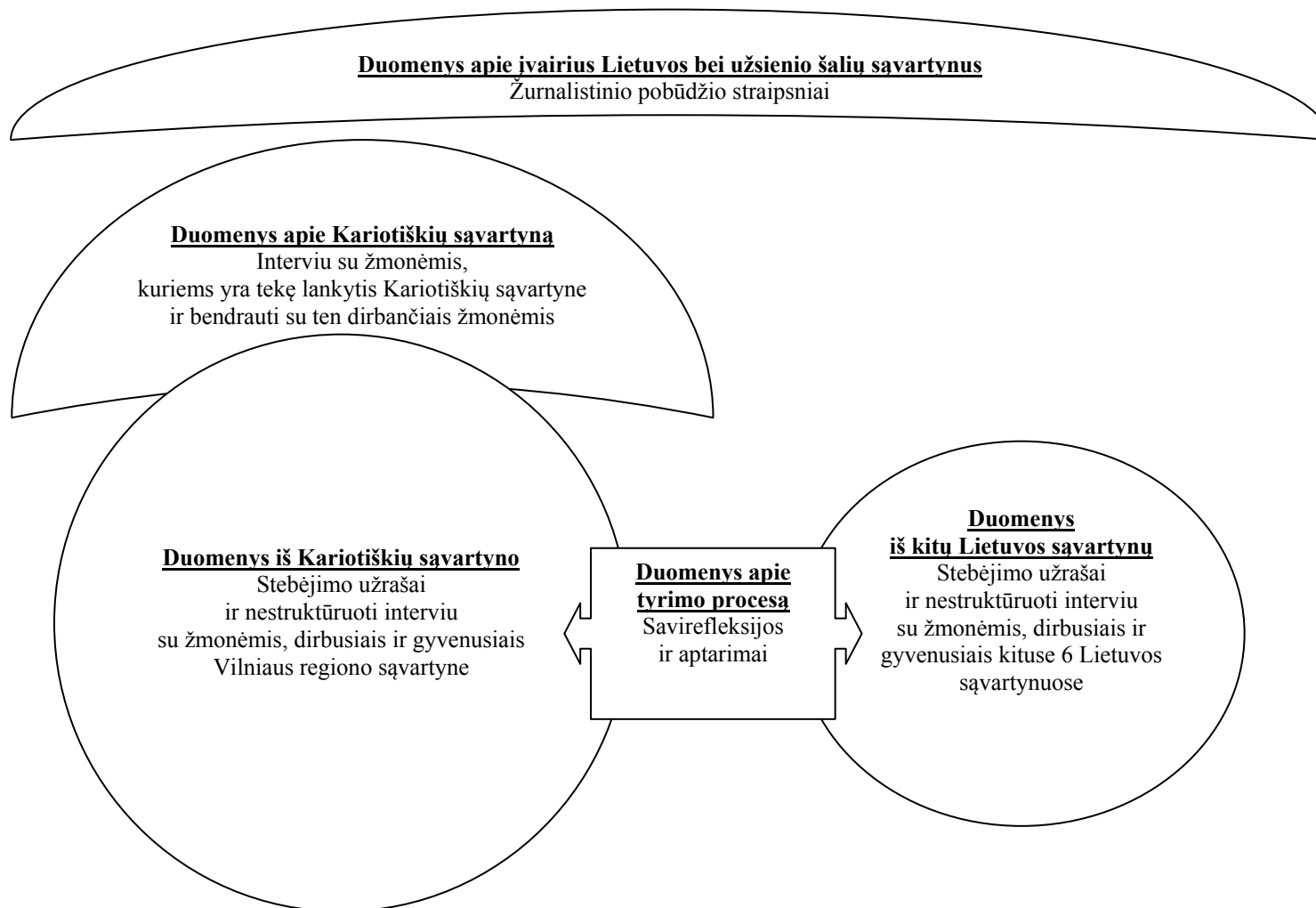
5. **Plečiamasis etapas** (2008 m. vasara).

5.1. *Lankymasis kituose Lietuvos sąvartynuose.* Tyrimo eigoje buvo apsilankyta dar 5 sąvartynuose: Didžiasalio, Kauno, Panevėžio, Tauragės ir Kėdainių. Buvo kalbėtasi su čia dirbančių atliekų rinkėjų grupėmis ir darbininkais.

5.2. *Pokalbiai su žmonėmis, susijusiais su sąvartynais, ir čia dirbančias atliekų rinkėjais.* Tai interviu su Kariotiškių sąvartyno darbuotojais ir darbininkais, aplinkinių kaimų ir miestelių gyventojais, policijos darbuotojais, medikais, žurnalistais, menininkais, karitatyvinės veiklos organizatoriais ir dalyviais, kurie yra lankęsi sąvartyne. Iš viso susitikta su 20-30 asmenų. Interviu duoti atsisakė tik Trakų savivaldybės socialinės apsaugos skyriaus ir VTAT'o atstovai.

2.2.4. Tyrimo duomenys

Pateikiame grafinį duomenų suvestinės variantą (žr. *11 pav.*). Atskiruose segmentuose nurodėme informaciją apie duomenis: apie ką jie, kokiais būdais ir iš kokių tiriamųjų gauti.

11 pav. Grafinė duomenų suvestinė.

Taigi atliekant šį tyrimą duomenys buvo surinkti iš 4 šaltinių:

1. Duomenys iš 7 Lietuvos sąvartynuose dirbusių atliekų rinkėjų (didžiausia dalis iš Vilniaus, o taip pat iš Kauno, Kėdainių, Tauragės, Panevėžio, Utenos ir Didžiasalio sąvartynų)
2. Duomenys apie Kariotiškių sąvartyną (taip pat dalinai ir apie kai kurias kitas) iš žmonių, kurie turi vienokių ar kitokių bendravimo su atliekų rinkėjais patirčių (sąvartyno darbuotojai ir darbininkai, aplinkinių kaimų gyventojai, policijos darbuotojai, medikai, karitatyvinių veiklų organizatoriai ir dalyviai, žurnalistai, menininkai ir kt.).
3. Publicistiniai straipsniai apie sąvartynus ir atliekų rinkėjus Lietuvoje ir kitose pasaulio šalyse, iš laikraščių, žurnalų bei interneto.
4. Tyrimo proceso refleksijos, pastebėjimai, įžvalgos bei asmeninių patirčių analizė.

Duomenų formos:

- stebėjimo užrašai, savirefleksijos ir aptarimai;
- individualių ir grupinių pokalbių audio įrašai;
- kasdienio gyvenimo ir pokalbių video įrašai;
- sąvartyno fotografijos;
- straipsniai;
- kita (pvz., žemėlapiai, brėžiniai, schemos).

Siekiant šioje disertacijoje iškeltų tikslų nebuvo panaudoti visi tyrimo duomenys – tik dalis jų. Tai stebėjimo užrašai, individualūs ir grupiniai pokalbiai su Kariotiškių sąvartyne dirbančiais atliekų rinkėjais, nuotraukos ir vaizdo įrašai iš Kariotiškių sąvartyno (taip pat panaudota šiek tiek ištraukų iš interviu su sąvartyno darbininkais, aplinkinių kaimų gyventojais ir pan.). Taigi šiame darbe apsiribojama tokio tikslu – atskleisti gyvenimo Kariotiškių sąvartyne ypatybes, daugiausia remiantis pačių jo gyventojų pasakojimais.

Nepaisant to, kad didžioji dalis duomenų buvo surinkta sąvartyno uždarymo metu ir gauta iš čia gyvenusių benamių, su jais nemažai kalbėdavome ir apie senuosius sąvartyno laikus, kitus dirbti atvažiudavusius žmones. Renkant duomenis iš sąvartyno darbuotojų, darbininkų, aplinkinių miestelių ir kaimų gyventojų ir kt., taip pat daugiausiai kalbėta būtent apie senuosius laikus. Lankantis kituose, dar neuždaruose sąvartynuose bei pačiose Kariotiškėse 2006 ir 2007 metais teko stebėti ir įprastą sąvartyno gyvenimą. Taigi nors netiesiogiai, bet turėjome duomenų, iš kurių stengėmės rekonstruoti autentišką gyvenimo ir darbo veikiančiame sąvartyne (o ne uždaromame) viziją.

2.2.5. Duomenų analizė ir pateikimas

Duomenų paruošimas analizei:

- Sisteminės duomenų bazės sukūrimas (klasifikacijos kriterijai: (1) įrašų datos, (2) respondentų grupės)
- Svarbiausių ir informatyviausių duomenų atrinkimas ir paruošimas transkribavimui (video įrašų vertimas į audio, įrašų karpymas).
- Transkribavimas. Didžioji dalis buvo ištranskribuota 4 samdytų transkribuotojų nuo 2008 m. birželio iki 2009 m. sausio. Pačios darbo autorės transkribuota tik nedidelę dalį duomenų.
- Transkripcijų taisymas perklausant įrašus ir paruošimas analizei.

Duomenys (transkripcijos) analizuoti naudojant kokybinės turinio analizės metodą (pagal Hsieh ir Shanon, 2005; Mayring, 2000). Didžioji dalis duomenų analizuota rankiniu būdu. Kai kurios transkripcijos analizuotos naudojant *Atlas.ti* kompiuterinę kokybinių duomenų analizės programą.

Kaip vyko duomenų analizės procesas? Nuosekliai skaitomas transkripcijos tekstas. Detaliai analizuojamas kiekvienas sakinytis, ir visas tekstas skaidomas į atskirus teminius segmentus (pastraipa, sakinytis, sakinio dalis). Iš kiekvieno segmento sukuriama kodas (ilgainiui kodai pradeda

kartotis). Vienas segmentas gali būti siejamas su keliais kodais. Tada sudaromos kodų lentelės. Į kiekvieną lentelę surašomi visi išrinkti segmentai iš vienos transkripcijos, susiję su konkrečiu kodu. Viena vidutinio ilgio transkripcija turėdavo keliasdešimt kodų lentelių su išrinktais segmentais. Vėliau, išspausdinus visų išanalizuotų transkripcijų kodų lenteles, jos buvo grupuojamos - visos vieno kodo, bet skirtingų transkripcijų lentelės sudedamos į vieną krūvelę. Po to ieškoma sąsajų tarp atskirų kodų, kuriamos apibendrinančios kategorijos. Braižomi brėžiniai, atskleidžiantys sąsajas tarp (1) skirtingų kodų, (2) tarp kodų ir kategorijų, (3) tarp skirtingų kategorijų. Kodų lentelių krūvelės grupuojamos pagal sąsajas. Imama po vieną kategoriją (t.y. susijusių kodų grupę) ir nuosekliai skaitomi bei analizuojami visi išrinkti segmentai, rašant pastabas, mintis, o vėliau braižant kodo temos atskleidimo struktūrą. Vieno kodo analizės rezultatai struktūruotai, tačiau laisvu stiliumi aprašomi atskirame dokumente. Paeiliui aprašomi visi vienos kategorijos kodai. Tik pabaigus pradedama kitos kategorijos analizė. Iš visų sukurtų dokumentų sukuriamas vienas. Struktūruotas ir laisvu stiliumi pasižymintis tekstas pildomas, taisomas, įkeliamos citatos (atrinkti tinkamiausi segmentai), daromi apibendrinimai, išimamos nereikalingos ar trukdančios temos nuoseklumui dalys, ieškoma vientisumo.

Kaip teigia Wolcottas (1990), etnografinės studijos gali būti įvairaus konceptualumo lygmens - nuo labai konkrečių aprašymų iki teorijos konstravimo. Rengiant disertacijos empirinę dalį buvo pasirinktas labiau aprašomasis, nei teorinis etnografijos pobūdis. Empirinėje dalyje gausu aprašymų, pavyzdžių, citatų, vaizdinės medžiagos.

Visų pirma, tokį pasirinkimą galima argumentuoti ir pagrįsti Reinecker ir Jorgensen (2003) mintimi, kad aprašymas moksle naudojamas gana retai, tačiau jis ypač tinka netyrinėtoms ar menkai tyrinėtoms sritims. Todėl manome, kad tokia tyrimo rezultatų pateikimo forma yra ypač tinkama siekiant rekonstruoti atliekų rinkėjų gyvenimo ypatybes, kurios Lietuvos socialinių mokslų kontekste yra beveik nepažintos ir netyrinėtos. Kaip teigia

M.Hammersley, aprašomasis etnografijos pobūdis kyla iš prielaidos, kad tai yra „aprašymas įvykių vykstančių tokioje aplinkoje, kurios patirties skaitytojas tikriausiai neturi“ (Hammersley, 1992, 22).

Antra vertus, „aprašomasis etnografinių tyrimų ataskaitų pobūdis leidžia braižyti tam tikros socialinio pasaulio srities morfologijos žemėlapi“ (Hammersley, 1992, 23). Tai tarsi „socialinio pasaulio pagavimas aprašant“ (Hammersley ir Atkinson, 1995, 205). Šiuo apsektu etnografiniai tyrimai dažnai kontrastuojami su kitais sociologinių tyrimų metodais. Kitų prieigų atstovai kritikuojami už nesugebėjimą tiesiogiai ir detalai tyrinėti natūraliai vykstančius reiškinius, už nesugebėjimą peržengti protingų prielaidų ir interpretacijų šydą. Aprašomojo pobūdžio etnografiniai tyrimai „gali būti didžiai vertingi. Jie gali mums suteikti žinių apie iki šiol nepažintas kultūras ir tokiu būdu formuoti mūsų supratimą apie žmogiškąjį gyvenimą ir mesti iššūkį mūsų stereotipams. Čia slypi daugelio antropologinių darbų bei sociologinių ataskaitų, atskleidžiančių žemo statuso ar deviantinių grupių gyvenimo būdą, nauda.“ (Hammersley and Atkinson, 1995, 207).

Trečia, Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenamosios išsamus aprašymas būtų pirmas ir būtinas žingsnis, suteikiant pagrindą tolimesniems ir, ko gero, labiau konceptualiems Lietuvos sąvartynų atliekų rinkėjų subkultūros tyrinėjimams.

Vis dėlto šios disertacijos empirinė dalis nėra radikalus etnografinis aprašymas „kas, kaip ir ką darė“ (Hammersley, 1992, 22), koks būdingas kai kuriems klasikiniams sociologinės etnografijos tyrimams (pvz., W.F. Whyte „Street Corner Society“ (1943, I leidimas)). Tad greta aprašymų empirinėje dalyje nevengėme ir bandymų išskirti tendencijas, tipus, daryti palyginimus ir apibendrinimus.

2.2.6. Vizualinių priemonių naudojimas tiriant Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenimą

Šiame darbe buvo pasirinkta labiau realistišnei nei refleksiškai vizualinės etnografijos prieiga, orientuota į materialiosios kultūros ir apčiuopiamų kasdienybės elementų fiksavimą ir perteikimą. Išlaikomas etnografo balso autoritetas, pernelyg nenukrypstant į skirtingas, subjektyvias tyrimo dalyvių interpretacijas. Laikomasi prielaidos, kad naudojama vaizdinė medžiaga (t.y. nuotraukos) atspindi apčiuopiamus ir vizualiai perteikiamus atliekų rinkėjų gyvenimo aspektus.

Renkant duomenis, filmavimas ir fotografavimas buvo naudojami pastoviai - nuo tyrimo atlikimo pradžios iki pabaigos. Fotografuojamos ir filmuojamos kasdienio gyvenimo ir laisvalaikio veiklos, darbas, buitinis, taip pat pokalbiai ir interviu. Nors duomenys fiksuojami vizualinėmis priemonėmis reguliariai ir sistemingai, tačiau nesiremiant jokiais teorinėmis, sociologinėmis koncepcijomis. Pradžioje vaizdinės priemonės atliko duomenų rinkimo instrumento vaidmenį, t.y. tyrinėjama ir stebima naudojant fotoaparatus ir kamerą (o ne fiksuojant tai, kas jau stebėta ir išrinkta). Fiksuojami labiausiai stebinantys, akį traukiantys atliekų rinkėjų gyvenimo aspektai, tai, kas charakteringiausia tai kultūrinei terpei, tai, kas ją išskiria. Kaip teigia D. Harper (1998), naujokai, atvykę į naują kultūrą, dažnai pastebi pačius išskirtingiausias jos bruožus (tai metodologinėje literatūroje vadinama „outsiderio žvilgsniu“), ilgainiui, kai kultūra „prisijaukinama“, šis pastabumas ima blėsti. Antra vertus, kadangi filmavimo kamera buvo naudojama iki pat duomenų rinkimo pabaigos, kai kultūra tapo pažįstama, „sava“ ir daugelis dalykų jau nebestebino, o buvo natūralūs, savaime suprantami, tai ilgainiui vaizdinių duomenų fiksavimas tapo vedinas kultūros pažinimo, t.y. tikslingas. Filmuojama ir fotografuojama siekiant užpildyti pažinimo ir duomenų spragas.

Vizualiniai duomenys (nuotraukos ir video įrašai) buvo analizuoti, kruopščiai, po kelis kartus peržiūrint, tokiu būdu įprasminant interviu tekstus bei siejant juos su neverbaline kalba, ieškant naujos informacijos (kuri būnant tyrimo lauke buvo nepastebėta, praleista), kuriami nauji ar papildomi seni

kodai (panašiai kaip ir verbalinių duomenų analizėje), ieškoma fragmentų, tinkamų tyrimo rezultatų pristatymui. Nuotraukos ir video įrašų iškarpos (sustabdytų kadru fragmentai) atrinktos pagal informatyvumą ir temos atitikimą. Jų vaidmuo iliustratyvus ir pagalbinis.

Kadangi empirinė dalis yra aprašomojo pobūdžio, tai nuotraukos ypatingai raiškiai perduoda informaciją. Be to, žodžiai, lydimi vaizdinių priemonių, įgyja kitą prasmę, skaitytojams leidžiančią autentiškiau, gyviau ir realistiškiau pažinti aprašomą kultūrą. Naudojamos vaizdinės priemonės leido užfiksuoti ir perduoti daugelį sąvartyno erdvės ir materialiosios kultūros aspektų. Galų gale vaizdinių priemonių naudojimas yra svarbus socialinės istorijos požiūriu: tai, kas užfiksuota disertacijoje pateiktose nuotraukose realybėje jau nebeegzistuoja (Kariotiškių sąvartynas jau yra uždarytas, atliekų rinkėjai jame nebedirba, dauguma jų būstų yra nugriauti).

Apibendrinant galima teigti, kad šioje disertacijoje naudojamas gana paprastas ir neradikalus, nuosaikus realistinės vizualinės etnografijos variantas. Vaizdui neleidžiama dominuoti, jam nesuteikiamas savarankiškas vaidmuo. Nuotraukos pasitelkiamos kaip „egzotiškos“ kultūros iliustracija, kaip galimybė efektyviau perduoti tai, kas nebuvo pažinta Lietuvos socialinių mokslų – tai atliekų rinkėjų gyvenimui.

Etnografija yra ne duomenų rinkimo, o žinių (apie visuomenes, kultūras, asmenis) kūrimo ir pristatymo procesas... žinių, kurios yra paremtos etnografų patirtimis. Etnografija nepretenduoja sukurti teisingo pasakojimo apie realybę. Ji siūlo etnografų realybės patyrimo versijas, kurios yra kiek įmanoma lojalesnės kontekstui, deryboms ir intersubjektivumui, per kurį šios žinios buvo sukurtos.

Sarah Pink

3. TYRIMO REZULTATAI

3.1. SAĖVARTYNAS IR SAĖVARTYNO ŽMONĖS

3.1.1. KARIOTIŠKIŲ SAĖVARTYNAS

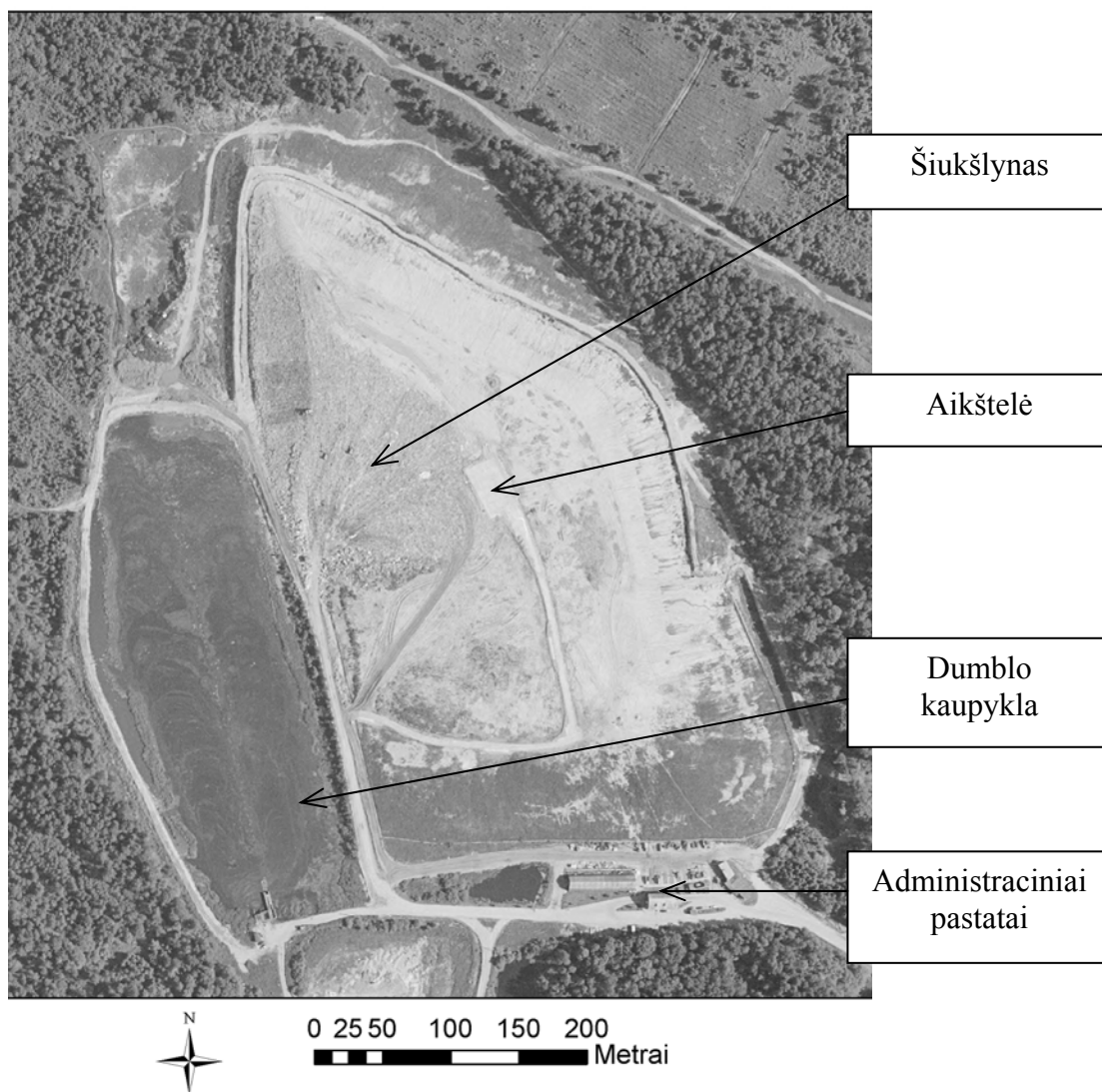
Kariotiškių sąvartynas pradėtas eksploatuoti 1987 m. Jame buvo kaupiamos ir tvarkomos komunalinės ir įvairių rūšių pramoninės atliekos iš Vilniaus miesto bei dalies Vilniaus ir Trakų rajonų. Pagal šalinamų atliekų kiekį Kariotiškių sąvartynas buvo didžiausias Lietuvoje. „Per parą į sąvartyną atvežama 800-900 t atliekų, per mėnesį – 18-20 tūkst. T, per metus – 235 tūkst. T atliekų“ (www.savartynas.lt). Nuo 1999 m. jo eksploatavimas, priežiūra, atliekų surinkimas ir rūšiavimas priklausė uždarajai akcinei bendrovei „Vilniaus sąvartynas“.

Kariotiškių komunalinių atliekų sąvartynas buvo įsikūręs šiaurrytinėje Trakų rajono dalyje, 9 km nuo Vilniaus miesto ribos, 3 km į vakarus nuo Rykantų gyvenvietės ir 0,6 km nuo automagistralės Vilnius – Kaunas. Bendras sąvartyno plotas buvo 28,68 ha. (pagal www.savartynas.lt).

Sąvartyno teritoriją sudarė 4 pagrindinės dalys (žr. **12 pav.**):

- šiukšlynas, kuriame kaupiamos atliekos iš Vilniaus miesto ir dalies Vilniaus bei Trakų rajonų,
- aikštelė, skirta šiukšlių mašinų sustojimui ir šiukšlių išmetimui,
- dumblo kaupykla, kurioje UAB „Vilniaus vandenys“ šalino dumblą iš Vilniaus miesto nuotekų valymo įrenginių,
- administraciniai pastatai ir įvažiavimas į sąvartyną.

Bėgant metams dėl pastoviai gausėjančių atliekų, šiukšlyno forma ir dydis nuolat keitėsi (sąvartynui įsikūrus šiukšlyno duobė ilgainiui tapo kalnu; lyginant su **12 pav.**, 2007 metais šiukšlynas buvo pasislinkęs į pietus, o aikštelė atsідūrusi tarp dumblyno ir administracinių pastatų).

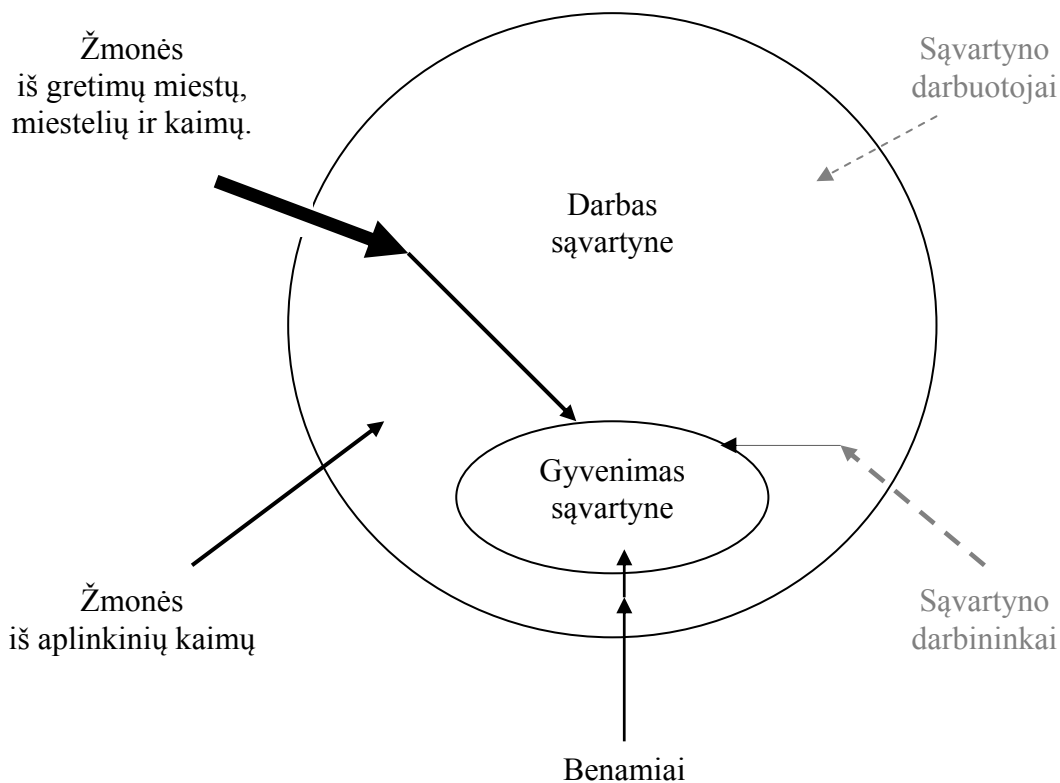

12 pav. Kariotiškių sąvartyno nuotrauka iš paukščio skrydžio
(ORT10LT © Nacionalinė žemės tarnyba prie ŽŪM, 2005-2006)

3.1.2. KARIOTIŠKIŲ SĄVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJAI

3.1.2.1. Žmonės, dirbantys sąvartyne

Apie Kariotiškių sąvartyne dirbančius atliekų rinkėjus nėra sukaupta jokios statistinės informacijos. Jų srautai nebuvo registruojami. Dėl šios priežasties sunku apskaičiuoti, kiek čia dirbo žmonių. Sąvartyno darbininkai ir darbuotojai nurodo įvairius skaičius: 200, 300, 500 atliekų rinkėjų. Galima numanyti, kad skirtingi skaičiai yra susiję ne vien tik su apytikslio skaičiavimo netikslumais, bet ir tuo, kad bendras atliekų rinkėjų kiekis kito tiek keičiantis metų laikams, tiek bėgant metams, t.y. sezoniškai ir istoriškai. Pirmieji žmonės į Kariotiškių sąvartyną atėjo aštuntojo dešimtmečio pabaigoje. Su metais jų vis daugėjo. Apogėjus buvo pasiektas apie 2000 m. Paskutiniaisiais metais prieš sąvartyno uždarymą jų pradėjo palaipsniui mažėti. O uždarius liko vos kelios dešimtys.

13 pav. Kariotiškių sąvartyne dirbę žmonės.

13 pav. pavaizduota schema atskleidžia Kariotiškių sąvartyne dirbusių žmonių struktūrą. Skirtingas rodyklių storis nurodo atskirų žmonių grupių santykinę proporciją. Rodyklių kryptys - jų atėjimo į sąvartyną motyvus. Žemiau pateikiamame tekste detaliau aptariama ši schema bei atskiros jos dalys (pabrauktos teksto vietos nurodo į atskirus schemas elementus).

Pagrindinis motyvas, traukęs atliekų rinkėjus sąvartynan, buvo galimybė dirbti ir užsidirbti. Darbą sąvartyne sudarė antrinių žaliavų rūšiavimas ir pridavimas supirkėjams, taip pat vertingų radinių ieškojimas.

Didžiausia sąvartyne dirbusių žmonių grupė buvo žmonės iš gretimų miestų, miestelių, kaimų. Jie čia atvažiuodavo užsidirbti ir pasirinkti reikalingų daiktų. Į sąvartyną jie kas rytą atvykdavo traukiniu, pėstute, dviračiais, nuosavomis mašinomis ar koku kitoku būdu iš Lentvario, Grigiškių, Trakų, Elektrėnų, Vievio, Vilniaus, Rykantų ir kt. Atvykę į sąvartyną, persirengę darbiniais rūbais šie žmonės plušėdavo visą dieną. O vakare vėl keliaudavo namo.

Šių žmonių apsilankymų dažnumas ir bendras kiekis galėjo smarkiai varijuoti. Vaizdumo dėlei galima išskirti keletą tendencijų:

- Reguliarus, ilgai besitęsiantis, įvairaus dažnumo lankymasis sąvartyne. Dauguma žmonių metai iš metų pastoviai važinėjo dirbti sąvartynan.
- Intensyvus lankymasis sąvartyne apibrėžtu laiko periodu. Sąvartyne sklendo legenda apie žmogų, kuris vienerius metus intensyviai dirbo sąvartyne tam, kad galėtų nusipirkti butą ir mašiną. Pelnęs jam reikalingą pinigų sumą, sąvartyne daugiau nebepasirodė.
- Sezoninis lankymasis sąvartyne. Žmonių skaičius sąvartyne kisdavo priklausomai nuo metų laikų: žiemą daugiau negu vasarą. Kaip sąvartyno darbuotojai aiškino, šiltuoju metu laiku jų būdavo mažiau, nes atsirasdavo kitų darbo galimybių (statybos, darbai pas ūkininkus, miško gėrybių rinkimas ir pardavimas ir pan.).
- Atsitiktinis lankymasis sąvartyne. Būdavo ir vos keliskart arba labai retai apsilankančiųjų (pavyzdžiui, sūnus savaitgalį atvyksta aplankyti pastoviai sąvartyne gyvenančių savo tėvų; šio vizito metu jis

pasinaudoja galimybe užsidirbti, rinkdamas spalvotąjį metalą ir parduodamas jį supirkėjams).

Kita žmonių, ateidavusių dirbti į sąvartyną, grupė – kaimiečiai iš sąvartyno apylinkių. Jie turėjo savo namus, ūkius prie pat sąvartyno. Sąvartynas jiems buvo papildomų išteklių vieta. Kai kurie čia ateidavo padirbėt, o kiti tik pasirinkti naudingų daiktų.

Trečia grupė – sąvartyne gyvenantys žmonės. Jų buvimo sąvartyne priežastis buvo susijusi ne tik su darbo/uždarbio galimybėmis, bet ir su galimybe apsigyventi šalia sąvartyno paties pastatytame „namuke“. Šie žmonės sudarė palyginti nedidelę dalį visų Vilniaus sąvartyno atliekų rinkėjų. Prie šios grupelės galėtume priskirti ir pavienius atvejus - žmones užaugusius sąvartyne nuo vaikystės.

Samdomi sąvartyno darbininkai, nors jie ir dirbo toje pačioje erdvėje, jų darbas iš esmės buvo kitoks, nei visų aukščiau aptartų grupių (**13 pav.** tą simbolizuoja pilka punktyrinė linija). Tai buvo UAB „Vilniaus sąvartynas“ darbuotojai: traktoristai, tvarkos prižiūrėtojai, apsauginiai ir pan. Buvusiame organizacijos tinklapyje pateikiamais duomenimis, jų turėjo būti apie 40 (www.savartynas.lt). Savo tiriamųjų tarpe mums teko sutikti žmonių, kurie prieš keletą metų pasikeitus sąvartyno tvarkai netekę oficialios darbo vietos pasiliko toliau čia dirbti – savarankiškai rinkti ir rūšiuoti atliekas. Jie tapdavo vienos iš aukščiau aptartų grupių nariais: važinėjančiais į sąvartyną arba gyvenančiais jame atliekų rinkėjais.

Sąvartyno administracijos darbuotojai. Jie dirbo biuruose, o ne pačiame sąvartyne. Buvusiame organizacijos tinklapyje pateikiamais duomenimis, jų turėjo būti apie 10 (www.savartynas.lt).

Šioje disertacijoje daugiausiai kalbama apie tuos atliekų rinkėjus, kurie ne tik dirbo, bet ir gyveno Kariotiškių sąvartyne. Vis dėlto kai kurios temos ar jų atskiros dalys atskleis visų, ateidavusiųjų dirbti į sąvartyną, realybę (neįtraukiant UAB „Vilniaus sąvartynas“ darbuotojų ir darbininkų).

3.1.2.2. Žmonės, dirbantys ir gyvenantys sąvartyne

Žmonės, ne tik dirbę, bet ir gyvenę sąvartyne, sudarė palyginti nedidelę dalį visų ateinančiųjų dirbti į Kariotiškių sąvartyną. Mūsų netiksliais duomenimis bendra jų dalis galėjo būti nuo 5% iki 20% (**13 pav.** tai pavaizduota skirtingo dydžio apskritimais atskiriančiais darbą ir gyvenimą sąvartyne).

Galima išskirti tris sąvartyne gyvenusių atliekų rinkėjų grupes¹⁷:

- Žmonės, turintys nuosavą gyvenamąją vietą, tačiau daugiau ar mažiau pastoviai gyvenantys sąvartyne patogumo sumetimais (kad nereikėtų kasdieną vykti iš namų į sąvartyną ir atgal).
- Žmonės, gyvenantys sąvartyne, tačiau turintys alternatyvią (bet ne nuosavą) gyvenamąją ir/ar registracijos vietą (pvz., pas tėvus).
- Žmonės, neturintys jokios alternatyvios gyvenamosios vietos (benamiais tapę prieš atėjimą į sąvartyną ar buvimo jame metu; taip pat žmonės, nuo vaikystės užaugę sąvartyne).

Sąvartyne gyveno tiek pavieniai asmenys, tiek poros (sugyventinių ir sutuoktinių), tiek ištisos šeimos su vaikais. Vis dėlto buvo tokių tėvų, kurie čia savo mažamečiams vaikams neleisdavo net ateiti. Buvo vaikų ir paauglių, buvo našlaičių. Buvo ir pensinio amžiaus žmonių. Didžioji dalis čia gyvenusių žmonių buvo trisdešimtmečiai – penkiasdešimtmečiai. Vyrų ir moterų proporcijos buvo panašios (gal su kiek didesne persvara vyrų pusėn). Vyraujantis išsilavinimas - įgytas buvusiuose technikuose ir profesinėse

¹⁷ Deja, negalima kalbėti net apytikslėmis proporcijomis. Pagrindinė duomenų dalis buvo surinkta sąvartyno uždarymo metu. Šiuo periodu sąvartyno gyventojų ir čia dirbti ateinančių žmonių skaičius nuolat kito. Atitinkamai kito ir proporcijos. Jei mūsų lankymosi pradžioje (2008m. vasarį) didesnė dalis galėjo būti dirbančių sąvartyne. Tai tyrimui einant į pabaigą (2008 m. rugpjūtį) liko tik tikrieji ir netikrieji benamiai. Be to, nevedėme tikslios tiriamųjų skaičiaus registracijos. Bet kokiu atveju, bandymai nustatyti tikslesnes proporcijas remiantis uždarymo metu surinktais duomenimis būtų visiškai netinkami kalbant apie senuosius sąvartyno gyvavimo metus. Šį uždavinį ap sunkina dar ir tai, kad ribos, skiriančios šias grupes, yra ne taip lengvai apčiuopiamos, kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Pastebėjome, kad kai kuriems žmonėms sunku „prisipažinti“, kad jie neturi namų. Buvo atveju, kai ilgą laiką žmonės mums sakė, jog tėra atvažiuojantys dirbti į sąvartyną ir tik kartais lieka čia pernaktoti. Tačiau ilgainiui pastoviai lankantis ir puoselėjant pasitikėjimu grįstus santykius, jie atskleidė jog iš tiesų jokių namų neturi. Todėl iki pat pabaigos mes nesame tikri, kurie iš žmonių, deklaruojančių, kad turi alternatyvų būstą, tikrai yra ne benamiai.

mokyklose. Visų, su kuriais teko bendrauti renkant duomenis, gyvenimo sąvartyne laikas varijavo daugmaž nuo 5 iki 20 metų.

Sąvartyno žmonės labai skyrėsi savo patirtimis, gyvenimo istorijomis, gyvenimo būdu ir pan. Tai buvo žmonės, pasistatę mažyčius namelius-lūšnas sąvartyną supančiuose miškuose. Dalis jų – neturintys registruotos gyvenamosios vietos, kitaip tariant, benamiai. Nemaža dalis jų neturi dokumentų¹⁸. Tam tikra dalis jų yra praleidę trumpesnius ar ilgesnius savo gyvenimo periodus kalėjimuose. Kai kuriems priežastis būti sąvartyne yra susijusi su atliktais nusikaltimais, t.y. slapstomasi nuo teisėsaugos. Kai kurie turi psichiatrinių ligoninių patirtį. Kai kurie yra užaugę vaikų namuose. Kai kurie yra užaugę sąvartyne nuo vaikystės. Kai kurie yra atkeliavę iš kitų kraštų (įprastai iš buvusios TSRS teritorijų) ir neturi Lietuvos pilietybės. Kai kurie iš jų neturi nė vienos iš čia išvardintų patirčių, išskyrus tai, kad Lietuvos transformacijos laikotarpiu prarado būstą. Kai kurie, sakosi turintys kitų alternatyvų, tačiau lieka sąvartyne dėl savo „antrosios pusės“. Likusieji paprasčiausiai susiejo pagrindinį savo pragyvenimo šaltinį su darbu sąvartyne.

3.1.2.3. Socialinė ekonominė situacija ir sąvartyno žmonių skaičiaus kitimas

Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad pirmieji atliekų rinkėjai Kariotiškių sąvartyne pradėjo lankytis vos jam įsikūrus - XX a. devinto dešimtmečio pabaigoje. Ekonominio chaoso laikotarpiu, sekusio po nepriklausomybės atgavimo, dalis sąvartyno žmonių pradėjo čia ne tik dirbti, bet ir gyventi. Šimtams žmonių ši vieta tapo išgyvenimo niša.

Mira: Buvo tie laikai, kai pamenat... nu, sausio 13. Buvo, kad darbų šitų nebuvo, bedarbystė...

Vytas: Labai sunkūs reikalai buvo... [A8]

¹⁸ Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad dirbant ir gyvenant sąvartyne dokumentų (paso, darbo knygutės ir pan.), turėjimas netenka savo įprastinės svarbos.

Palaipsniui žmonių, tiek dirbančių, tiek gyvenančių Kariotiškių sąvartyne, vis daugėjo. Apogėjus buvo pasiektas apie 2000 m. Vieno darbininko teigimu šiuo periodu sąvartyne galėjo būti net iki 500 žmonių: „pilna, juoda kaip varnų buvo“ [traktoristas, U2]. Atliekų rinkėjas, pravarde Gusius, taip pat prisimena žmonių dirbusių šiukšlyne gausą: ”Anksčiau gi tiek žmonių... Porą vagonų žmonių važiavo iš Vilniaus į sąvartyną... iš Lentvario... Tai daug. O Jėzus. Jau pirmas vagonas, tai kiti žmonės, šitie vo, kurie į darbą ten važiuoja, jau į vieną vagoną jie nelipa, į pirmą. Žino, kad ten visi šitie, nu, kaip sako, kaip mes - aborigenai.“ [A15]

Pastaraisiais metais sąvartyne dirbančių žmonių pradėjo mažėti. Lankantis Kariotiškių sąvartyne 2006 m. vasarą, bekalbant su sąvartyno darbininkais išaiškėjo, kad bendras šiuo periodu sąvartyne besilankančių žmonių skaičius galėjo siekti 200, tačiau per vieną dieną jų susirinkdavo apie 50, daugiausia – iki 100. Galima būtų išskirti dvi pagrindines žmonių skaičiaus sumažėjimo priežastis. Pirmoji - ekonominės situacijos gerėjimas šalyje, t.y. kitų darbo ir uždarbio alternatyvų atsiradimas. Dėl to kai kurie senbuviai palikdavo sąvartyną, o „naujokų“ ateidavo vis mažiau. Antroji – didelis nelaimingų atsitikimų skaičius sąvartyne. Dėl to čia būdavo gan gausu rimtų susižalojimų, neįgalumo ir mirčių atvejų. Kaip aiškina viena sąvartyno moteris, „kas išmirė, kas kitus darbus susirado“ [Ksenia, A1].

Dėl šalyje vykdomos atliekų tvarkymo sistemos reformos Kariotiškių sąvartynas buvo uždarytas 2007 m. pabaigoje. Tačiau paskutiniai eksploatavimo darbai tęsėsi iki 2008 m. kovo vidurio. Tad šiuo periodu šiukšlyne dar būdavo galima sutikti kelias dešimtis ateinančių ar ten pat gyvenančių žmonių. Jų palaipsniui vis mažėjo. Pirmiausia nubyrėjo tie, kurie turėjo kitų alternatyvų darbui. Ilgainiui liko tik tie, kurie neturėjo alternatyvios gyvenamosios vietos. 2008 m. pavasario pabaigoje jų buvo daugmaž 20-30, o rugpjūtį beliko keliolika.

3.1.3. TAPIMO SĄVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJU PROCESAS

3.1.3.1. Atėjimas į sąvartyną

Dauguma žmonių į sąvartyną atėjo artimųjų ar pažįstamų dėka, kurie papasakojo apie šiukšlyną, pasakė, kaip ten nuvykti arba net kartu nuvažiavo, supažindino su vietos tvarka ir darbo ypatybėmis.

Donata: O kaip sužinojot apie sąvartyną?

Mira: Iš pažįstamų. [...] Buvo vasario mėnuo. Sako: “Gerai, nori važiuojam rytoj?” [A8]

Gusius: Daug kas iš Lentvario važinėjo. Tai mums irgi pasakė. Aš nežinojau, net gi kur randasi šitas sąvartynas. Tai man pasakė žmonės. Sako, sėsk į traukinį. Pasakė į kokį, kelintą. Ir sako, pamatysi, kur žmonės išlips Rykantuose. Krūva eis. Daug žmonių. Užpakalyj, sako, eik ir, sako, tada tu pamatysi. [A15]

Žmonės „įsitvirtinę“ sąvartyne taip pat pritraukdavo savo šeimos narius, tolimesnius giminaičius, draugus, buvusius bendradarbius, pažįstamus, kaimynus ir t.t.

3.1.3.2. Pirmas įspūdis

Apibendrinę žmonių pasakojimus apie įspūdį pirmą kartą apsilankius sąvartyne, išskyrėme keletą svarbiausių ir daugumai bendrų kategorijų, kurias toliau ir pateiksime.

Tolimas kelias

Gusius: Ainau ainau. A dabar tai aš pripratęs tai greitai. Valanda laiko aš ten ir atgal sulakstau. Dar greičiau, kol kojos sveikos buvo. Ainau, ainau. Tai aš galvoju, sakau, mes iki Vievio tuojaus daeisim. Sakau, gal ne į tą pusę einam? [A15]

Bjaurus kvapas

Donata: O pirmąją dieną pameni?

Teresė: Nu taip. Vaikštinėjau tokia kaip dūra [rodo kaip: užspaudžia pirštais nosį] ... O smirda! [A9]

Bauginantis santykis su čia dirbančiais žmonėmis

Zbyška: Visko bijai. Visų žmonių bijai. [A8]

Kunigėlis: Dar taip pirmas dienas, tai dar visi taip žiūri į tave taip sakant kaip į laukinį. [A6]

Keista ir „sudėtinga“ darbo aplinka

Vytas: Čia burzgia, čia atgal traktorius važiuoja: pypyp pypyp. Nu, čia reikia priprasti. O paskui kai pripranti, tai jau lengviau. [A8]

Teresė: Žiūriu kaip ką daryti... Ten neprieiti... Ten neiti... [A9]

Nauda

Rudoji: Nu nežinau, mes kažkokie gal tokie nedrąsūs žmonės, ar ką. Pirmą parodė. Nuvažiavau. Čia biški uždirbau. Sakau [vyrui]: nu tu kaip nori. [V1]

Sau naudos sąvartyne rasdavo net ir vaikai:

Donata: O klausyk, tu prisimeni, kaip tu atėjai čia? Vat, pavyzdžiui, pačią pirmą dieną?

Zbyška: Pačią pirmą dieną? Rinkau čia šūdukių visokių. Viską rinkau, kas gera. Tai mažas dar... Žaislus visokius.

Donata: Žaislus? O kiek tau metu buvo, tu pameni, ne?

Zbyška: Aštuoni [A8]

Geriausiai visus šiuos įspūdžius apjungia Miros ir Vyto pasakojimas:

Mira: Buvo vasario mėnuo. Sako: “Gerai, nori, važiuojam rytoj? “. Nu, gerai, važiuojam. Ryte atsikėliau, va, nuvažiavom. A, pūga tokia, Viešpatie, vasario mėnesį, kaip pamenu dabar, vasario mėnesį. Atvažiavom čionais, Dieve, tu

šventas! Einam iš Rykantų, o man toks kelias tolimas. Sakau: „Tai kur?“ Anksčiau pro ten, kažkur reikėjo eiti. Sako: “Ten, atsargiai, tik negriūkit, nes ten, nu tiesiog, vanduo kažkur ten“. O Dieve, tu šventas!

Vytas: O smarvė...

Mira: A koks kvapas. Jau net tenai... Nu, nepripratę tiesiog. Nu, galvoju, nežinau... Hm, atvažiuom, vaikščiojam, vaikščiojam. Žiūriu jie ir jų tėvas ten... Vaikščiojam. Aš neėmiau anksčiau... Ne, ne, nieko... Alia ot!

Vytas: O aš irgi, kai nežinai nieko, kas, kam. Čia reikia biškiuka pabūti, kad kažką tai suprast.

Mira: Nu maisto: majonezo ir konservų. Tikrai. Tą dieną privežiau va tiek.

Viešpatie, sako, iš kur?

Donata: Čia pačią pirmą dieną?

Mira: Pačią pirmą dieną. [...] Dieve mano, man nepatogu...

Vytas: Čia, kurie jau pripratę, žino. [A8]

3.1.3.3. Tapimas sąvartyno žmogumi

Taigi svarbiausias veiksnys, nulemdavęs apsisprendimą dirbti sąvartyne, buvo naudos pamatymas, t.y. geras uždarbis. Po kurio laiko sąvartyno aplinka ir darbas jame visiškai nebeglumindavo. Kaip teigia Mira: „*pripratom, dirbam ir gerai*“ [Mira, A18]

Vis dėlto, anot Kunigėlio, kaip ir kiekviena nauja veikla, darbas sąvartyne reikalauja išmokimo ir prisitaikymo.

Kunigėlis: Pirmas dienas [...] man ten parodydavo, nu tai tą, tai tą... nu, ką žmonės ten dirba. Tai aš, ką visi ten renka, tą ir aš: celofaną, bonkas, aliuminį, varį. Iš pradžių pirmos dienos, tai labai sunku buvo, kol įpranti, kol viską sužinai, kaip sakoma. [A6].

O taip pat ir išitraukimo į darbuotojų sąvartyne „kolektyvą“.

Kunigėlis: Dar taip pirmas dienas, tai dar visi taip žiūri į tave, taip sakant, kaip į laukinį. O paskui, kai įpranti, tai kaip sakoma irgi... O paskui su visais, kaip sakoma... Nu ten, kaip sakoma, ne draugai, kaip sakoma, o bendruomenė.
[A6]

Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad ankstesniais laikais netgi reikėdavo sumokėti „duoklę“ neformaliai sąvartyno lyderiui, kad galėtum likti čia dirbti.

Mūsų duomenimis, dauguma žmonių „neįeidavo“ į sąvartyną iš karto. Pradžioje atvažiuodavo kartais, po to vis dažniau ir dažniau, palaiptams įtraukdami ir kitus savo šeimos narius, kol galiausiai sąvartynas tapdavo pagrindine darbo vieta ir pragyvenimo šaltiniu. Laikui bėgant kai kurie pradėdavo likti čia ir nakčiai dėl patogumo, saugumo ir panašių sumetimų. Ilgainiui kiti net ir apsigyvendavo sąvartyne.

Balbatūnas: Penki kilometrai, nu, gyvenam čia vat, sodybą turim gerą. [...] Mes anksčiau tik vaikščiojom, vo kaip jūs. Žiūrinėjom. Nu, iš tolo nueini ten, pažiūri, nu ką žmonės daro, kaip galima uždirbt. [A1]

Rudoji: Nu nežinau, mes kažkokie gal tokie nedrąsūs žmonės, ar ką. Pirmą parodė. Nuvažiavau. Čia biškį uždirbau. Sakau [vyrui]: nu tu kaip nori. [...] Nu, jisai sėdėjo. Pamažu pats pradėjo vaikščioti. Nu, pripratom. Kiekvieną dieną, pirma, į namus važinėdavom. O paskui kas antrą, kas trečią. Pripratom pamažu...” [V1]

Teresė: Nu taip. Vaikštinėjau tokia kaip dūra [rodo kaip: užspaudžia pirštais nosį] ... Oi smirda! Žiūri, kaip ką daryti... Ten neprieiti...Ten neiti... Eik tu n...! Vaikštinėju. Kepurė. Odinis paltas. O mane buvo atsivežę parodyti. Na ir čia kažkaip susipažinau. Nu... žiūriu lenkiškai kalba žmonės. Nu ir va... šita... nusipirkau palapinę... [A9]

3.1.4 APIBENDRINIMAS

- Kariotiškių sąvartynas buvo didžiausias Lietuvoje. Tai sostinės sąvartynas.
- Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų „bendruomenė“ egzistavo apie 20 metų: nuo sąvartyno įsikūrimo 1987 m. iki jo uždarymo 2007 m.
- Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjai - tai daugiausia aplinkinių kaimų, miestelių ir miestų gyventojai, brandaus amžiaus, aukštesnįjį išsilavinimą turintys moterys ir vyrai.
- Tik nedidelė dalis (5-20 %) atliekų rinkėjų gyveno sąvartyne. Dalis jų buvo benamiai.
- Pagrindiniai veiksniai, paskatindavę žmones pradėti užsiimti atliekų rinkimu, buvo socialiniai, t.y. santykis su kitu, jau čia dirbančiu žmogumi. Pradinį pasibjaurėjimą darbu sąvartyne, padėdavo nugalėti ekonominiai veiksniai, t.y. galimybė pakankamai užsidirbti.
- Tapimas atliekų rinkėju ir įsitraukimas į sąvartyno „bendruomenę“ dažniausiai nebūdavo staigus, o laipsniškas.

3.2. SĄVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJŲ DARBINĖ VEIKLA

Darbo tema yra kartinė, kalbant apie atliekų rinkėjų subkultūrą. Pagrindiniai veiksniai, traukę žmones į sąvartyną, buvo galimybė dirbti ir iš šio darbo gauti pajamas. Tai buvo ir pamatinis sąvartynų bendruomenių susiformavimo veiksnys.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiame skyriuje nagrinėjamos temos didžiąja dalimi atskleidžia visų atliekų rinkėjų ateidavusių dirbti į sąvartyną realybę, o ne tik tų, kurie čia ir gyveno.

3.2.1. SĄVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJŲ SAVIVOKA IR POŽIŪRIS Į DARBĄ

Tiesa, kad atliekų rinkėjų darbas nepatrauklus ir neprestižinis. Jie patys tą aiškiai suvokia ir įvardija: „Jei man kas anksčiau būtų pasakęs, kad aš taip žemai nusirisiu, kad aš čia sąvartyne dirbsiu, aš akmenimis tą žmogų būčiau apmėčius“ [Večna Chujova, stebėjimo užrašai, 2008.04.23]. Vis dėl to jų savivokai bei požiūriui į savo darbą kur kas svarbesnis kitas aspektas. Jie save suvokia kaip dirbančius žmones, kaip tuos, kurie atlieka sunkų, tačiau prasmingą darbą, už kurį gali gauti sąžiningai uždirbtą atlygį.

Vytas: Nu, nieks nesupranta... Galvoja, kad sąvartynas tai čia paskutinė ... Ne! Čia reikia biškiuką pabūti, kad kažką tai suprast... [A8]

Mira: Atmata visuomenės. Taip. Mes gal... mus gal taip vadina. Bet mes niekam blogo nedarom. [A18]

Micha: Aš čia kaip į darbą ateinu ir viskas.¹⁹ [A2].

Ramelia: Mes užsidirbam, kaip galim, taip ir užsidirbam, bet nevagiam. Vis viena už tai pinigų moka. O jei pavogsi, į kalėjimą pasodins²⁰. [A2]

¹⁹ Originali transkripcija: „Ja siuda kak na rabotu prichažu, vsio“ [Micha, A2]

²⁰ Originali transkripcija: „My zarabatyvajem, kak možem tak i zarabatyvajem, no nevarujem. Vsio ravno, za eto dzengi plociat. A svaravac? V ciurmu pasadziat.“ [Ramelia, A2]

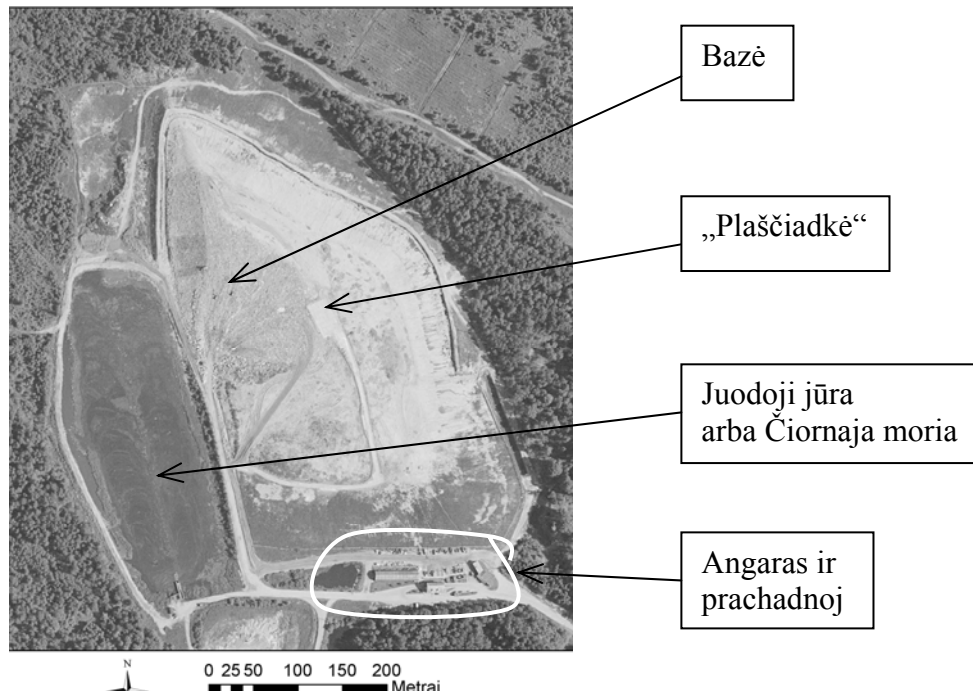
Šis šiukšlių rinkėjų savivokos elementas atskleidžia, kad atliekų rinkimas atsiranda kaip būdas išgyventi, kaip savarankiška darbinė veikla. Atliekų rinkėjai gerbia save už tai, kad renkasi „juodą“ rankų darbą ir nesusivilioja kitomis alternatyvomis. Jiems tai priimtinesnis pasirinkimas, nei skursti, elgetauti, įsitraukti į nusikalstamas veikas ar tapti socialinių išmokų gavėjais.

3.2.2. ATLIEKŲ RINKĖJŲ DARBAS SĄVARTYNE

*Kaip sakosi, mes renkame šiukšles,
o už tas šiukšles pinigus moka.²¹*
Ramelia

Iš pirmo žvilgsnio atliekų rinkėjų darbas Kariotiškių sąvartyne atrodo kaip vientisa, homogeniška veikla. Tai, vietiniu žargonu tariant, „kapstymasis“ – pakartotinai panaudotinių atliekų ieškojimas šiukšlių krūvose. Tačiau šią darbinę veiklą galima suskirstyti į 2 rūšis. Tai antrinių žaliavų rūšiavimas ir kitų vertingų atliekų rinkimas.

3.2.2.1. Darbo erdvės

14 pav. Kariotiškių sąvartyno nuotrauka iš paukščio skrydžio ir jo dalių pavadinimai atliekų rinkėjų žargonu. (ORT10LT © Nacionalinė žemės tarnyba prie ŽŪM, 2005-2006)

²¹ Originali transkripcija: „Kak gavaritsa, - my musar sabirajem, a za etot musar dzengi dajut.“
[Ramelia, A2]

Važiuojančios ir tik ką atvažiavusios mašinos

15 pav. „Plaščiadkės“ vaizdas nuo šiukšlyno kalno sąvartynui veikiant. Tik ką atvažiavusios šiukšlių mašinos išverčia atliekas. Atliekų rinkėjai (daugiausia jauni vaikinai) laukia, kada galės pradėti atliekų rinkimo darbą. (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

Tai privilegijuota darbo vieta. Ja naudojami sveiki, jauni, stiprūs žmonės. Čia

reikalingas greitas, operatyvus darbas. Ant mašinos užšokama jai bevažiuojant ir radiniai metami bendrininkui, laukiančiam apačioje (žr. **16 pav.**). Prie tik ką atvažiavusios mašinos taip pat susiburia žmonės (dažniausiai tai jauniausi ir stipriausi sąvartyno bendruomenės nariai) ir laukia išverčiamų šiukšlių.

**16 pav. (viršuje) ir
17 pav. (dešinėje)**

Atliekų rinkėjai, dirbantys šiukšles atvežusiose mašinose, dar net nepradėjus iškrauti šiukšlių. (M.Survilos video įrašai, D.Petružytės iškarpos, 2008 m.)

Pagrindinė darbo vieta – šiukšlynas

18 pav. Šiukšlyno kalnas. Žmonės renka atliekas greta traktorių stumdančių šiukšles.
(D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

Vietiniu žargonu ši vieta vadinama „Baze“, „Fazenda“, arba „Polia čiudės“²². Dirbama su „matykais“²³, ieškoma, „kapstomasi“. Nėra jokių apribojimų nei laiko, nei erdvės prasme. Tereikia saugotis nuolat šiukšlių krūvas lyginančių traktorių.

Skirtumą tarp mūsų išskirtų pirmų dviejų darbo erdvių gerai iliustruoja Gusius: *Gusius: Visi jauni, jie per tas mašinas, viską per juos... Po jų tiktai gali jau kapstyti. Jie iš karto pirmi, nes neprieisi. Prabėgo visi. Liko krūva, jau jie reiškia sau viską paėmė. A, paskiau su matyku kapstykis. Ką surasi, tai jau tavo bus.* [A15]

²² pagal TV žaidimo „Поле чудес“ pavadinimą – „stebuklų laukas“.

²³ Žr. 111 psl.

„Plaščiadkė“

19 pav. „Plaščiadkė“ darbo dienos viduryje (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

Šiukšlių mašinų sustojimo ir šiukšlių išmetimo vieta. Darbo, vaikščiojimo, radinių nešiojimo vieta. Reikia saugotis važiuojančių mašinų. Tai ne tiek darbinė, kiek pereinamoji, judėjimui skirta vieta.

20 pav. „Plaščiadkė“ darbo dienos viduryje (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Vietos „plaščiadkės“ pakraščiuose

21 pav. Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjai „plaščiadkės“ pakraštyje laukiantys supirkėjo atvykimo (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Plaščiadkės pakraščiuose kiekvienas turi savo vietelę, kur surenka savo radinius, tvarko juos, ruošia pridavimui. Čia yra vietos prisėdimui, galbūt net mažas staliukas. Čia užkandžiauama, bendraujama su aplinkiniais, ilsimasi, laukiama ...

22 pav. Atliekų rinkėjai „plaščiadkės“ pakraščiuose besiilsintys darbo dienos metu (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

23 pav. Atliekų rinkėjai, aikštelės pakraščiuose besiilsintys darbo dienos metu (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

Laužavietės ir ugnies statinės

Tai laužai arba metalinės statinės, į kurias sudedama visa, kas gali degti ir jų viduje kūrenamas „laužas“. Tai nedidelės susibūrimo vietelės²⁴. Prie jų sustojama ar prisėdama pailsėti, pasišnekučiuoti, užkąsti. Ugnies statinės tarnauja ir kaip darbo įrankis – jose yra išdeginami laidai ir kiti panašūs radiniai, t.y. nulydoma plastmasė ir gaunamas metalas. Žiemą jos atlieka dar ir šildymo funkciją.

23 pav. (kairėje) *Atliekų rinkėjai, besišildantys prie laužo žiemos metu (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)*

24 pav. *Atliekų rinkėjos šildosi rankas prie ugnies, įkurtos metalinėje statinėje, kurioje tuo pačiu nulydomas plastikas nuo laidų, siekiant išgauti varį (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)*

²⁴ Mums ugnies statinės buvo labai svarbi vieta tyrimo pradžioje ryšio su tiriamaisiais užmezgimo etape. Kadangi duomenys intensyviausiai pradėti rinkti vasario mėnesį, t.y. žiemą, mes dažnai eidavome pasišildyti prie ugnies bačkų. O besišildydami galėdavome pasišnekučiuoti su ten stovinčiais žmonėmis.

Erdvė prie namų

Ši darbo erdvė buvo svarbi tiems, kurie ne tik dirbo, bet ir gyveno sąvartyne. Kai kada jie gabendavo radinius prie savo namelio. Turėdami laisvo laiko čia juos tvarkydavo: degindavo ir įvairiausiais įrankiais ardydavo radinius, iš kurių išgaudavo spalvotą metalą.

25 pav. *Atliekų rinkėjas ardo metalinius prietaisus savo namų kieme esančioje darbinėje pašiūrėje (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)*

3.2.2.2. Darbo laikas

Reikšmingiausią įtaką savaitės darbo laiko formavimuisi sąvartyne turėjo šiukšlių mašinų grafikai. Ciklopo teigimu „čia šeštadienį būdavo po 20, 30, net po 40 [šiukšlių] mašinų“ [V5], kai tuo tarpu darbo dienomis: „Mašina po mašinos. Eilė būdavo mašinų. Dar už angaro eilė stovėdavo. [Vytautas, A18]. O per šventes ir sekmadieniais jų iš viso nebūdavo: „Sekmadienį... kaip mašinos... Neapsimoka sekmadienį. Jei viena bus, tai bus, bet neapsimoka. Va nuo pirmadienio iki penktadienio. A taip neapsimoka. Ne.“ [Micha, A3]. Taigi sąvartyne dirbama penkias dienas per savaitę, šeštadienį mažiau, o sekmadienį - iš viso beveik ne.

Darbo laiką dienos bėgyje įtakojęs faktorius – supirkimai ir supirkėjų vizitai. Sąvartynui veikiant buvo keli privatūs supirkėjai, kurie atvažiuodavo kasdien. Taip pat buvo superkama „angare“ visą dieną įprastu darbo laiku. Šis supirkimas buvo organizuojamas pačios UAB „Vilniaus sąvartynas“. Dauguma atliekų rinkėjų intensyviausiai dirbdavo iki supirkimo pabaigos „angare“ arba iki privataus supirkėjo vizito, kiti – tol, kol važiuodavo šiukšlių mašinos. Uždarymo periodu (2008 m. pavasarį) buvo belikęs vienas privatus supirkėjas. Jis atvykdavo kasdien apie trečia-penktą valandą po pietų. Visi sąvartyno gyventojai skubėdavo dirbti ir paruošti „baulus“ pridavimui iki to laiko. Supirkėjui išvykus, atliekų rinkėjai išsiskirstydavo į savo namus ir bendrosios darbo vietos (šiukšlynas, „paščiadkė“) likdavo tuščios.

Nežiūrint šių, dominuojančių, tendencijų, darbo grafikas sąvartyne buvo visiškai laisvas. Nebuvo jokios tiesioginės kontrolės. Tiek darbo laikas, tiek kiekis dienos ar savaitės bėgyje priklausė nuo kiekvieno pasirinkimo: dirbama savarankiškai, pagal savo poreikius ir galimybes. Pavyzdžiui, viena pora nedirbdavo sąvartyne dieną. Jie atliekas rinkdavo naktimis, nes dieną daug žmonių ir konkurencija yra didesnė, o naktį sąvartynas tuščias:

Vėčna Chujova: Mes anksčiau buvom naktiniai. Parodysiu tau fanariką, jei norėsi... ant galvos tokį... Šachtininkais mus vadino. Apsirišam guma ir einam kapstyti. Mes niekada dieną nesikapstydavom. [V4]

3.2.2.3. Darbo įrankiai

„Matýkas“, „Matyka“, „Matečka“

Tai vienas iš pagrindinių darbo įrankių. Su juo vartomos šiukšlių krūvos, ieškoma antrinių žaliavų bei naudingų daiktų.

Gusius: Pažiūrėjau. Nu, tiksliai. Paskaičiavau netgi. Ant keturių dantų turėjo būti. A pas mane vienas nulaužtas - tai ant trijų. Paskaičiavau. Nu, tiksliai mano matykas. [A15]

27 pav. Atliekų rinkėjas su „matyku“ renka šiukšles sąvartyne (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

„Baūlas“ – tai didelis, tvirtas, iš plastikinių juostelių padarytas maišas, gaunamas iš supirkėjų. Jis yra pridamas, tiksliau – prikemšamas, išrūšiuotų

28 pav. Atliekų rinkėjas neša plastiko prikimštą baulą į supirkimo vietą (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

antrinių žaliavų ir nešamas ar vežamas priduoti („baulą“ galima įsidėti į karutį ar vežimėlį; kartais „baulus“ gali kiek pavėžėti traktorius arba arkliu pakinkytas vežimas iš gretimo

kaimo). „Baulas“ sverdavo nuo keliasdešimt iki kelių

šimtų kilogramų. Pavyzdžiui, juodojo metalo „baulą“ pakelti vienam žmogui gali būti per sunku. Tokiais atvejais reikalingas bendradarbiavimas:

Ciklopas: Užkraudavom iki trys šimtai kilogramų, ant tačkės... po keturi šimtai būdavo... [V5].

Vežimėlis arba „tačkė“

Ne vienas turi pasidaręs nedidelį vežimėlį palengvinantį „baulų“ gabenimą.

29 pav. *Atliekų rinkėjai tempiantys metalo prikrautą vežimėlį (D.Pteružytės nuotrauka, 2008 m.)*

30 pav. *Atliekų rinkėjai, dirbantys šiukšlyne lietui lyjant, apsirengę lietpalčiais, rastaais sąvartyne. (M.Survilos video įrašas, D.Pteružytės iškarpa, 2008 m.)*

Speciali apranga

Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjai neturėdavo darbinių uniformų. Jie patys pasirūpindavo specialia apranga, reikalinga dirbti lyjant lietui ar esant stipriems šalčiams. Daugelis naudodavo pirštines (megztas, medžiagines, gumines), kurias rasdavo sąvartyne.

Atliekų rinkėjų teigimu, jų galima rasti tiek, kad neretas jas keisdavo kasdien.

Metalo „gavybos“ įrankiai

Atliekų rinkėjai paprastai turėdavo įvairius įrankių (plaktukų, atsuktuvų, veržlių ir t.t.) rinkinius prietaisams ardyti ir iš jų „išgauti“ spalvotąjį metalą. Jie taip pat naudodavo ugnį: įmetus į ugnies statinę ar prie namų esančią laužavietę nudeginamos plastikinės (pvz., laidų) dalys, siekiant gauti spalvotąjį metalą. Uždarant

31 pav. *Čiužinio deginimas prie namų esančioje laužavietėje. Metalinis jo „karkasas“ vėliau bus parduotas supirkėjui kaip antrinė žaliava. (M.Survilos video įrašas, D.Pteružytės iškarpa, 2008 m.)*

sąvartyną panašiu būdu (deginant padangas) buvo gaunamas juodasis metalas.

3.2.2.4. Atliekų rinkėjų darbo charakteristikos

Tiesa, kad daugeliui žmonių šiukšlės yra nepageidautinas, netrokštamasis ir nevertingas dalykas – ypač tiems, kurie jas išmeta. Atliekos savo esme yra tai, kas nereikalinga. Jų sancaupos – atgrasios. Tad natūralu, kad ir darbas su jomis keliantis nuostabą ir pasibjaurėjimą, suvokiamas kaip nešvarus, nehigieniškas ir pavojingas, dėl to ir atbaidantis. Didelė dalis žmonių imasi (imtųsi?) šio darbo galbūt tik tuo atveju, jei neturi kitos išeities. Kaip teigia M. Medina, įvairiose pasaulio šalyse žmonės, kurie renkasi gyventi iš šiukšlių rinkimo ir/ar rūšiavimo, turi vienintelę kitą alternatyvą – būti alkanais (pagal Medina, 2007).

32 pav. Tik ką atvažiavusi šiukšlių mašina išverčia atliekas. Šiukšliautojai renka atliekas iš išpilamo srauto (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

Nemalonus darbas. „Kapstymasis“ šiukšlėse, jų skleidžiamas kvapas, nešvara buvo pats nemaloniausias darbo aspektas.

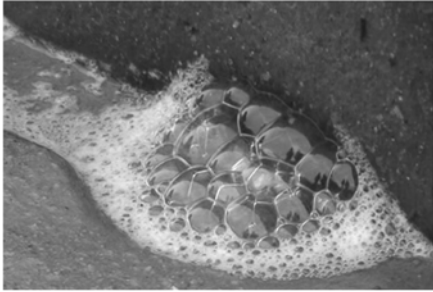

33 pav. Atliekų rinkėjai reinka šiukšles (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

34 pav. Atliekų rinkėjas sąvartyne randa šiukšlių maišą, pilną buitinių atliekų. Jį praplėšęs iškrato šiukšles, paima jame rastą stiklinį butelį. (M.Survilos video įrašas, D.Pteružytės iškarpos: kadry seka, 2006 m.)

Kenksmingas darbas. Akivaizdu, kad atliekų rinkėjų darbas sąvartyne stokojo sterilumo ir higienos. Be to, riziką sveikatai kelia ir metano dujos, gausiai išsiskiriančios dėl nuolatinio šiukšlių puvinimo proceso.

35 pav. Metano dujos besiveržiančios sąvartyno papėdėje esančiame nuotekų griovyje (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Rudoji: Bet labai be sveikatos visi. Labai be sveikatos.

Mindaugas: O kas? Serga?

Rudoji: Nu tai aišku. Kuom kvėpuoja?

Įsivaizduokit, kuom kvėpuoja. Vien tie garai, dujos tos, smarvė ta. [V2]

Šiltuoju metų laiku, sąvartynas pilnas mažų geizerių. Išžiūrėjus gali pamatyti, kur sausiau - nedidelius garų srautus, o kur yra drėgmės – burbuliavimą. Tai metano dujos... [stebėjimo užrašai, 2008.03.11]

Pavojingas darbas. Pavojingas tuo, kad žmonės, dirbdami sąvartyne, susižaloja ir net žūsta. Tai nėra toks jau retas atvejis.

Admirolas: Oi suvažinėja, ir mašinos, čia daug buvę yra

Ksenia: Oi daug.

Balbatūnas: Labai daug. Ant tokių va, matai. Pakelia moteriškę, jinai, nu, plokščia kaip gazeta pasidarius.

Admirolas: Suvažinėjo daug čia žmonių. Nu kaip sakant, nereikia išsižiojusiam vaikščioti. [A1]

36 pav. Sąvartyno traktorius. (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

Traktoristas: Čia labai sunkus darbas. Važinėji, stumdai šiukšlės. Turi žiūrėt, kad neužvažiuotum ant žmogaus. Nesimato jų... O dar koks išgėres... Įtemptas darbas, ... kad ant žmogaus neužvažiuotum... [Stebėjimo užrašai, 2006m]

Darbas reikalaujantis fizinių pastangų. Šiukšlių rinkimas iš principo yra fizinis darbas. Kaip viena moteris pasakė „*visą dieną ant kojų*“ [Mira, A18]. Sunkiausia yra pristatyti supirkėjui per dieną surinktas šiukšles, kai reikia iš vietos pajudinti ir kokį puskilometrį gabenti kelias dešimtis ar net kelis šimtus sveriančius maišus - „baulus“.

Ciklopas: „Užkraudavom iki trys šimtai“ kilogramų, ant tačkės... po keturi šimtai būdavo... [...] A čia vot kelias... Matėt? Iki tenai su tačke vo... A čia kalnai buvo. Nepravažiuot. Balos... Būdavo tampyt šitą tačkę... tai jinai persisuka ir baulais ant tavęs. Pakol išlendi. A per balą? Išlendi visas šlapias, visas murzinas.“ [V5].

Darbas atvirame ore. Rinkti šiukšės lyjant lietui, drėgmėj, kai jos pačios sudrėkusios, yra sunkiau nei sausu oru. Be to, bjaurus sąvartyno kvapas yra stipriausias būtent lietui lyjant. Blogiausia, kai per tokius pažliugusius neasfaltuotus kelius reikia nunešti ar nutempti kelias dešimtis dar daugiau sverianti „baulą“. Antra vertus, kaitri vasaros saulė, karštis, darbas kalno viršukalnėj, paties sąvartyno skleidžiama šiluma, slogumas, jokio pavėsio, dulkės, kylančios žvyruotais keliais pravažiuojant šiukšlių mašinoms, taip pat apsunkina darbą, kaip ir bet kokį kitą darbą tokiu oru dirbamą atviroje erdvėje. Nelengvi ir šalčiausi žiemos periodai. Vis dėlto kai kurių sąvartyno gyventojų teigimu, šaltis darbą ne itin apsunkina. „*Šiltos striukės. Apsirengi gerai. Vėjo nėra. Prie 30 laipsnių dirbom. Nieko baisaus. Aišku. Čia reikia... Žinokit, bet kur mus nusiųstų, nieko nebijotume*“ [Mira, A18].

Taip pat reikėtų paminėti, kad darbas yra nelegalus, neduodantis jokių socialinių garantijų.

Darbas sunkus ir bjaurus, darbo aplinka nemaloni. Kas gi traukdavo žmones čia? Kodėl jie pasilikdavo? Kas sudarė darbo sąvartyne patrauklumą?

Darbas, nereikalaujantis nei kvalifikacijos, nei išankstinio pasirengimo. Tam, kad galėtum dirbti sąvartyne, nereikia turėti nei kokio nors diplomo, nei kokios nors rūšies darbo patirties, nei apskritai kokio specialaus pasirengimo.

Taip pat nereikia tvarkyti biurokratinių įsidarbinimo formalumų. Buvo galima ateiti ir dirbti.

Niekieno nekontroliuojamas ir nevadovaujamas darbas laisvu grafiku. Atliekų rinkėjų darbas sąvartyne buvo laisvas ir nekontroliuojamas. Tiesioginio vadovo, direktoriaus įprastine prasme nebuvo. Galima kalbėti tik apie sąvartyno administraciją ir darbininkus, kurie turėjo tam tikrą formalią galią ir vaidmenį palaikant vidaus tvarką. Taip pat galima paminėti supirkėjus, kurie turėjo didžiausią įtaką sąvartyne dirbantiems žmonėms. Jie nustatydavo supirkimo kainas (kas įtakojo atliekų rinkėjų gaunamų pajamų lygį), jų atvykimo į sąvartyną laikas dienos bėgyje, darė įtaką darbo grafikui. Tačiau tai nenulemdavo to, kada ir kiek ko priduoti, kiek dirbti, kada dirbti, kaip dirbti, ir ar iš viso dirbti konkrečią dieną. Tai laisvas kiekvieno pasirinkimas.

Galimybė užsidirbti ir rasti naudingų daiktų. Pagrindinis veiksnys, traukęs žmones dirbti sąvartyne, buvo galimybė užsidirbti. Čia neplėtosime šios temos. Detaliau ji bus aptariama kituose skyreliuose.

3.2.3. ANTRINIŲ ŽALIAVŲ RINKIMAS

Antrinių žaliavų rūšiavimas buvo pagrindinis atliekų rinkėjų darbas Kariotiškių sąvartyne. Tai metalo, plastiko ir stiklo rinkimas (žr. **3 lentelę**), o vėliau - pardavimas supirkėjams. Šiuo būdu gaunami pinigai buvo svarbiausias čia dirbusių žmonių uždarbio šaltinis.

Metalas:	Plastikas:	Stiklas:
- Spalvotasis metalas	- Polietilenas	- Buteliai
- Juodasis metalas	- Plastikinė tara	- Stiklo duženos

3 lentelė. Sąvartyne dirbančių atliekų rinkėjų rūšiuojamos antrinės žaliavos.

Pats pelningiausias darbas sąvartyne – spalvotojo metalo rinkimas. Rinkti spalvotąjį metalą dažniausiai reiškė ne tiek jį surasti sąvartyne, bet veikiau atrasti kokiose atliekose jis „slepiasi“, o tada jį išgauti, nudaužius ir/ar nulydžius nereikalingas dalis, išardžius sudėtingus mechanizmus. Šį darbą dažniausiai dirbdavo vyrai.

37 pav. Metalinio prietaiso ardymas (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Donata: O jei rinkdavot, tai ką rinkdavot pirmoj eilėj?

Vytas: Pirmoj eilėj tai varis, aliuminis. Metalu niekas anksčiau nerinkdavo. Daugiausia, tai varis, aliuminis ir latunia. [A18]

Stiklo ir plastiko rinkimas buvo paprastesnis, ne toks pelningas, tačiau nemažiau populiarus darbas sąvartyne. Iš tyrimo duomenų aišku, kad anksčiau Kariotiškių sąvartyne dirbdavo taip pat ir UAB „Vilniaus sąvartynas“ oficialiai samdomi atliekų rinkėjai, kurie už numatytą atlygį turėdavo surinkti tam tikrą kiekį kartono. Surinktas antrines žaliavas žmonės parduodavo supirkėjams. Dalį supirkimo organizuodavo UAB „Vilniaus sąvartynas“. Tačiau Kariotiškių sąvartyne taip pat buvo ir privačių, nelegalių supirkėjų.

Žmonės vaikščiodavo su maišais ir „matykomis“ šiukšlyne, ieškodavo antrinių žaliavų, jas kraudavo į savo maišą. Po to nešdavo į savo vietele „plaščiadkėj“ ir rūšiuodavo (jei būdavo surinkę skirtingų rūšių antrinių žaliavų), kraudavo į atskiras krūveles arba iš karto į „baulus“. Radinius, kuriuose galėjo rasti spalvotojo metalo arba vietoje „išrinkinėdavo“, arba, jei mechanizmas sudėtingesnis, o jo išardymas reikalaujantis daugiau laiko ir specialių įrankių, veždavosi namo ir palikdavo šį darbą vakarui. Artėjant supirkėjo vizitui ir darbo diena einant į pabaigą, žmonės pradėdavo tvarkyti „baulus“. Pavyzdžiui, plastiko ir polietileno „baulus“ prikimšdavo ir „trombuodavo“ tokiu būdu: vienas žmogus stovėdavo šalia „baulo“ ir laikydavo jo kraštus, o kitas, įlipęs į „baulo“ vidų ir atsirėmęs į pirmojo pečius, šokinėdavo ant „baulo“ turinio. Rastą stiklą daužydavo ir taip pat kraudavo į „baulus“. Artėjant supirkėjo vizitui, žmonės pradėdavo gabenti savo maišus iki supirkimo vietos. Pardavimas privatiems supirkėjams vykdavo kiek toliau nuo pagrindinių darbo vietų, miškuose.

Štai kaip atrodo pridavimas vienam iš privačių supirkėjų.

„Leisdamiesi nuo šiukšlyno kalno pastebėjom, kad visi žmonės eina kažkur su savo maišais. Didesnius maišus veža arkliu pakinkytas vežimas. Ėjome kartu su jais. Keliukui pasukus už sąvartyno jie iškrovė maišus. Mes pasisiūlėme išbandyti savo jėgas ir nutemti juos žemyn link miškelio. [...] Ten būriavosi keliolika žmonių. Visi su savo didžiuliais baltais, kelias dešimtis ar kelis šimtus sveriančiais, maišais, kimšte prikimštais polietileninių maišelių, plastikinių butelių, skardinių arba juodojo metalo. Prisėdome ant vieno iš jų. Žmonės laukė, bendravo, juokavo... Šiaip jau buvo gan linksmai ir gerai nusiteikę. Po kurio laiko atvažiavo mikroautobusiukas. Iš jo išlipę pora vyrų atidarė galines dureles ir ištraukė dideles svarstyklas. Žmonės paeiliui nešė maišus, dėjo ant svarstyklių ir atsiėmę sau priklausančius pinigų ramiai keliaudavo kas sau, kas pasilikdavo dar pabendrauti.“ [Stebėjimo užrašai, 2008.02.21]

Kaip minėta, pradžioje supirkėjų buvo keli. Privačių, nelegalių supirkėjų, mūsų žiniomis, buvo bent du. Dalį supirkimo organizuodavo taip pat ir UAB „Vilniaus sąvartynas“. Priduoti čia būdavo patogiau, tačiau įkainiai mažesni.

38 pav. Atliekų rinkėjai parduoda surinktas antrines žaliavas supirkėjui (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.).

Ciklopas: Svarbiausia vo, tai varis, žalvaris, aliumka...

Donata: Daugmaž po kiek?

Ciklopas: Nu kaip... Varis tai būdavo [kilogramas] ir po aštuonias ir po penkias ir po dešimt litų.

Donata: O celofanas?

Ciklopas: A celofanas, ką... kilogramas 35 centai pats brangiausias.

Admirolas: Tai va va čia kontora. A va jam priduodi va ten... bendrą ima... bendrą, po 30 centų. A čia bendras po 20. Tai aišku, aš geriau jau duosiu ten.

Donata: O stiklas kiek?

Ciklopas: Stiklas anksčiau buvo... Vo taip bonkės ant daužymo būdavo 20 centų [kilogramas]. A dabar jau 12.

Admirolas: Krito... [V5]

39 pav. Mažų „baulų“ svėrimas ir jų kainos nustatymas (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.).

Sunku pasakyti, kokios buvo tikslios supirkimo kainos. Visų pirma, jos kito bėgant metams, kaip ir visos kitos kainos šalyje. Antra, vyko konkurencija tarp supirkėjų, kas įtakojo ir įkainių svyravimus. Be to, iš skirtingų atliekų rinkėjų buvo superkama už skirtingas kainas. Šiukšliautojų grupei, susidedančiai iš sąvartyno bendruomenės lyderių ir elito, dirbančiai kolektyviai ir parduodančiai didelius antrinių žaliavų kiekius, buvo taikomi didesni įkainiai. (Plačiau apie pajamas gaunamas iš antrinių žaliavų rūšiavimo, žr. skyrelyje *Nr. 3.2.6.1.*)

3.2.4. RADINIŲ IEŠKOJIMAS

Ką nori, tą rasi...
Zbyška

3.2.4.1. Radinio vaidmuo sąvartyno gyvenime

Radinių tema yra viena iš kertinių, kalbant apie darbą ir gyvenimą sąvartyne. Tai, kas esmingai jį charakterizuoja. Analizuojant duomenis pastebėta, kad radinių tema yra gan aktuli sąvartyne dirbantiems žmonėms. Per pirmus apsilankymus ir pokalbius, kiekvienas apie tai užsimindavo, pasakodavo.

Didelių, gerų, ypatingų radinių radimas yra laikomas sėkme. Tai galima prilyginti žaidimui loterijoje. Iš tiesų vietiniai žmonės sąvartyną kartais vadina „поле чудес“²⁵, nes niekada nežinai, kiek šiandien uždirbsi, ką šiandien rasi.

Taigi radinys yra atsitiktinumas. Tačiau sąvartyne šie atsitiktinumai dažni: *Buvo viena boba, vieną dieną rado vienuolika litų [...]. Nu kitą dieną rado 20 kilogramų vario. O trečią dieną dvidešimt tūkstančių rado!* [Ksenia, A1]

Apibendrinant analizuojamus duomenis, buvo išskirti trys pagrindiniai radinių tipai:

- darbiniai radiniai,
- vertingi radiniai,
- ištekliai.

²⁵ Liet., „stebuklų laukas“ (pagal TV žaidimo pavadinimą).

3.2.4.2. Darbiniai radiniai

Geras darbinis radinys – tai rasti vienoje vietoje daug kurios nors rūšies antrinių žaliavų: stiklo, plastiko, metalo. Radiniai skiriasi savo verte priklausomai nuo rastos medžiagos (vertingiausi – dideli spalvotojo metalo kiekiai) ir nuo jos kiekio. Štai keli iliustruojantys pasakojimai:

Vytas: Plėvelė... Tai atvažiuodavo tokia saldaininė mašina ir daržovių mašina. Tai ten rulonai didžiausi baltos plėvelės. Švarutėliai. Geri. Gražumėlis tiesiog. Gabalais tokiais... Duoda tokius didelius baulus. Privarai gal kokį 120lt iškart. [A18]

Tą dieną Aniai ir Ciklopui labai pasisekė. Ania pati pirmoji buvo, kai ta mašina atvažiavo. Po to Ciklopas atėjo ir tiesiog ant gero maišo užtaikė, kur buvo daug metalo. Tai iš karto apie šimtą litų uždirbo. [Stebėjimo užrašai, 2008.04.17]

Vytas: Atveža mašiną kartono. Gryno, švaraus, supakuota. Tiesiog į Grigiškes, tai duok, tai gryni pinigai. Tau ačiū pasakys. [A18]

Vienintelė tokių radinių panaudojimo galimybė – priduoti supirkėjams ir už tai gauti pinigus, t.y. uždarbį grynais. Radus didelį darbinį radinį gan lengvai ir greitai galima uždirbti tokią sumą, dėl kurios kitu atveju reikėtų plušėti vieną ar net kelias dienas.

3.2.4.3. Ištekliai

„Ištekliais“ įvardijame tokius radinius, kuriuos galima praktiškai panaudoti buityje ir kasdieniame gyvenime. Tai:

- maisto produktai,
- drabužiai ir avalynė,
- žaislai,
- namų apyvokos daiktai,
- baldai,
- technika (akumuliatoriai, mobilūs telefonai, radijo imtuvai, televizoriai ir kt.),
- įvairios medžiagos, panaudotinos statybose, remonte, ūkyje (malkos, plytos, tapetai ir pan.),
- darbo įrankiai (meškerės, plaktukai, peiliai ir pan.),
- puošybos elementai (dirbtinės gėlės, paveikslai, skulptūrėlės ir kt.),
- simbolinę vertę turintys daiktai (religinė atributika, knygos, laikraščiai ir pan.),
- kita.

Taigi berinkdami plastiką, stiklą ir metalą, žmonės sąvartyne galėdavo rasti visko, ko tik gali prireikti žmogui. Kai kurie į sąvartyną ateidavo ne dirbti išrūšiuotojais, bet pasirinkti būtent šių dalykų. Jiems tai tapdavo svarbiu pragyvenimo šaltiniu. Anot Vyto, sąvartynas buvo tikras rojus: „*Visko sočiai buvo. Visiems užteko. Visko pilna.*“ [A18]. Ištraukos iš kelių pokalbių ir stebėjimo užrašų padės suprasti, kas šio respondento turėta minty.

Zbyška: Buvo ledų kiek. Gal trys tonos.

Vytas: Šalti.

Donata: Šalti?

Vytas: Tai čia ir traktoristai valgė.

Mira: Jo. Vieną kartą vyno atvežė. Tai tris dienas niekas nedirbo... Nu ką, priprato žmonės paprasčiausiai...

Ciklopas: A, kiek kavos būdavo.

Mira: Oiii... kiek buvo...

Ciklopas: Maišais. Po 50 kilogramų, 75 kilogramai - maišas, nu kubinis maišas...

Zbyška: Tabakas.

Donata: Tabakas?

Vytas: A kiek žmonės yra pinigų radę... kiek pinigų...

Zbyška: Ką nori, tą rasi..

Ciklopas: Mira, Mira, a, atsimeni, kai būdavo mėsos vooo tokiais gabalais.

Mira: O Jėzus, kai atveždavo, tai skūrelės šaldytos, odelės, kauliukai prie mėsos, tokie žabierkai, nu šitie, šonkauliukai... šaldyti. Mašinom atvežinėjo. Dar pasakytum, kad būtų nešvarūs! Aaa, gražūs... Net ir vairuotojai kartais pasiima.

Vytas: Citrinų...

Ciklopas: Oi, čia būdavo...

Vytas: A saldainių...

Mira: A jau saldainių!

Vytas: Kiekvieną dieną saldainių.

Zbyška: Kiekvieną dieną saldainių iš „Pergalės“

Vytas: Šokolado...

Ciklopas: Ne, čia užtekdavo visko. Anksčiau, kai buvo mašinos, va taip vo... gyvendavom ir bėdos nežinodavom... nežinojom. Vo, šiandien pavalgei...

Mira: Lašinių, vieną kartą, irgi maišą ištraukėm. Dieve, toks kumpis rūkytas...Na kaip, ir viskas, ir etiketė iš parduotuvės. Gal seneliai, gal sukramtyti negali [dėl to ir išmetė]. Va, šitiek kūdumo, biški va, ir viskas, koks skanus dalykas. Dieve, tu mano... Ne, vat žmonės gal nesupranta... Aš irgi anksčiau...

Vytas: Ir sūrio buvo... šimtą šešiasdešimt...

Mira: A jau, kiek sūrių buvo atvežę...

Zbyška: Jo, byvalo jogurto... a, bliad.

Ciklopas: Jogurto...

Vytas: Majoneza.

Zbyška: Maločných produktav.

Donata: Pieno produktų labai daug būdavo?

Ciklopas: Būdavo visko.

Mira: Atveždavo duoną iš kalėjimo. O, Viešpatie! Medžiagos, plytos... atveždavo.

Vytas: Milijonai.

Donata: Net netaupydavot, ar ne?

Mira: Tokių agurkų, Viešpatie...

Vytas: Bananų..

Mira: Pomidorų.

Vytas: Ten va, bazėj, kažkokia dėmelė – brokas.

Vytas: O arbūzų... atvažiuoja...

Ciklopas: Visą vasarą arbūzų... kiekvieną dieną ...

Vytas: Ten va, biškį dėmelė ir ...

Ciklopas: Be arbūzų nebūdavo

Vytas: Arbūzai kiekvieną dieną. [A8]

Taigi žmonės sąvartyne rasdavo daug maisto tiek, kad jiems pirkti beveik nebereikėdavo. Aukščiau pateiktame dialoge, pašnekovai mini, kad tai dažnai būdavo nors išmestas, brokuotas, tačiau geras maistas. Dalis žmonių rinkdavo maisto produktus, kurie būdavo supakuoti, su nepasibaigusia galiojimo data ir pan. Kiti būdavo mažiau išrankūs.

Sąvartyne buvo žinomos kelios ypatingos mašinos, iš kurių buvo galima pasirinkti maisto. Remdamiesi tyrimo duomenimis galime išskirti keturias: saldaininę, daržovinę, kalėjimo ir „Akropolio“. Tiriamieji daugiausia kalbėjo apie pastarąsias dvi. Šiukšlių mašina iš kalėjimo atveždavo duonos: geros ir prastos. Geresnę duoną žmonės patys valgydavo, o prastesnę rinkdavo gyvuliams. Kita – tai „Akropolio“ mašina. Žmonės kasdieną laukdavo šiukšlių mašinos atvežančios atliekas iš Vilniaus „Akropolio“ prekybos centro savo maisto atsargoms papildyti.

Mira: mašina, kuri iš „Akropolio“ atvažiuodavo ...bulvių, daržovių, pomidorų..ridikų maišais... visi išrinko, iš tikrųjų. Ir iš kalėjimo mašina važiuodavo... po kaimus.. duonos, geros duonos... [A8-A9]

Maistas taip pat buvo renkamas ir naminiams gyvūnams bei gyvuliams:

Mira: [Aplinkinių kaimų gyventojai] tai jie patys ateina, gyvuliukų turi, pasirinkt maisto. Čia gi maišais kruopų, avižų, visokių, duonos. O kiek maisto, kiek visko. Ir šunims. Visko... [...]. Čia žmonės ooo. [A18]

Reikėtų pastebėti, kad sąvartyne tiek pat gausiai būdavo galima rasti ir visų kitų tipų radinių.

Mironas: Skudurų prisirinkau, nachui. Naujos kojinės su etiketėmis, su kainomis, su viskuo, bliat, atveža. Nu tokios kaip kioske perka²⁶. [A2]

Mironas: Pas mane patalynės tiek, kad aš jos neskaltiu. Kai ji nešvari – išmetu ir paimu naują. [Stebėjimo užrašai, 2008.03.03]

Mironas: Vo, pas kiekvieną voliojasi mobiliakas su kameromis chujarinomis. Pas visus. [...] O aš vienuolika telefonų pamečiau. Vienuolika turėjau, bliat. Visus pamečiau. [...] per metus.²⁷ [A2]

Donata: O malkas irgi tenai surenkat?

Mira: Jo, iš baldų atveža plonutes.

Vytas: Atvažiuoja. Oi tonų tonomis! Kas gyvena kaime... vasarą šitiek malkų. [...] Sau trys mašinos už dyką. [...]

Mira: Su arkliuku jie atvažiuoja ir parsiveža. [A3]

²⁶ Originali transkripcija: *Miron: Triapok nabral nachui. Novyje naski s etiketkami, s cenami, sa vsem čem bliat privoziat. Nu, kak na kioske pakupajut.*[A2]

²⁷ Originali transkripcija: *Mironas: Vo, u každovo mabiliak s kameromi, s chujiameromi, u vsech valiajitsa. [...] A ja Adzinatsac cilifonov pacerial. Adzinatsat štuk imel bliac. Vse pacarial nachui. [...] Za god.* [A2]

Mira: O žinokit čionais kur gyvena žmonės kur aplinkui gyvena, žinot, iš ko jie namus pasistatę, mašinas turi? Iš bazės, viską iš bazės. Su arkliais atvažiuoja, plytų prisirenka. [A18]

Ko dar galima rasti sąvartyne?

Donata: O kokius laikraščius mėgstat skaityt?

Mira: Lietuvos rytas. Visada skaitom. Vakaro žinos. Šitas irgi. ... Čia visada pilna laikraščių. [A18]

Donata: O Lietuvos vėliavą irgi sąvartyne radot?

Rudoji: Taip, ir nauja buvo, - su etikete. [A4]

40 pav. *Svartyje randamos atliekos (M.Survilos video įrašai, Dpetružytės iškarpų koliažas, 2008 m.)*

Šiam tipui priskiriamus radinius galima įvairiai panaudoti:

- naudoti kasdieniame gyvenime, buityje

Žmonės pasakojo, kad pas juos visos lėkštės, puodai, viskas iš bazės. Ir apskritai, panašu, kad sąvartynas jiems yra pagrindinis visokias gėrybes teikiantis šaltinis. [Stebėjimo užrašai 2008.03.04]

- dovanoti

Prisimenu, pasakojo, kaip Totorka rado dvi sukneles. Vieną padovanojo savo draugei: gražią, juodą, aksominę, su skeltuku. [Stebėjimo užrašai 2008.02.28]

- išmainyti

Čiornaja Krysa: Surenku sąvartyne duonos ir duodu tai moteriškei iš kaimo ... gyvuliams maitinti. Ji mums už tai pieno, kiaušinių. [A2]

- parduoti

Ciklopas: Kažkaip tai čia atvežė kavą pakeliuose „Jacobs“. Kilogramines ar pusė kilogramo. Nu čia mes prikrovėm kažkur tai apie 300 pakelių. Pririnkom dviese. Nu ką daryt? Reikia ieškot, kur priduo. A toks senis buvo. [...] Sako, tai kam čia reikia ieškot? Kraunam viską į maišus. Važiuojam. Einam į stotį ir važiuojam į turgų, į Lentvarį. Tai i dviejų valandų nepraėjo 300 pakelių...

Donata: Pardavėt...

Cikopas: Ir neblogai, po 4 litus. [...] Po penki šimtai su viršum išėjo mum. [A19]

- būti pasamdytu išteklių rinkimui

Tai dar vienas būdas gauti naudos iš šio tipo radinių. Pavyzdžiui, supirkėjas arba gretimo miestelio gyventojas, nenorintis kapstyti šiukšlėse, gali pasamdyti vieną ar kelis sąvartyne dirbančius žmones, kad jam pririnktų, pavyzdžiui, įvairių statybinių medžiagų, medienos kūrenimui ir pan.

Radinys, pasitarnaujantis kaip išteklius, gali būti ir metalinis, stiklinis ar plastikinis. Tačiau jis skiriasi nuo darbinio radinio savo panaudojamumu. Metalo, stiklo ar plastiko radiniai pridodami. O daiktai, įrankiai ar kitokie dirbiniai turintys praktinę ar simbolinę vertę, nors ir padaryti iš stiklo, plastiko,

metalo, nėra parduodami supirkėjams siekiant gauti tiesiogines pajamas, o naudojami kasdieniame gyvenime ir buityje.

Gusicha: Radau Dievulį nukryžiuotą.²⁸

Gusius: Išmetė, a mes suradom, mes pasiėmėm. Atsinešėm.

Gusicha: Jėzus...

Gusius: ... ir guli... Aš parodysiu... neturiu fanariko. Vo sakau, kad vo pas mane yra po paduška. Vo aliuminis. Galėtume nu priduoti.

Gusicha: Aš tau galvą nupjaučiau! Priduoti! Aliumininis!

Saša: Kaip sakoma, jau, jeigu iš namų vo kaip į šiukšlyną paėmė, išmetė. Tai jau geriau sudegint, negu kad išmesk. Geriau sudegink. [A15]

3.2.4.4. Vertingi radiniai

Sąvartyne neretai pasitaikydavo rasti grynųjų pinigų arba brangenybių (nuo kelių iki kelių tūkstančių litų, nuo vieno auksinio žiedelio iki brangių papuošalų dėžutės). Tai, ko gero, ypatingiausia ir labiausiai intriguojanti radinių rūšis. Štai keli skirtingi atvejai, iliustruojantys, kaip „atrodo“ vertingų radinių suradimo procesas:

Kai sąvartyne randa kokį išmestą rūbą, visada apžiūri jo kišenes, nes kartais jose būna palikta pinigų. Tokiu būdu Ruslikas vieną dieną rado kelis litus džinsų kišenėje. [stebėjimo užrašai, 2008]

²⁸ Originali transkripcija:

Gusicha: Našla Božėnku na raspiacyjė.

Gusius: Išmetė, a mes suradom, mes pasiėmėm. Atsinešėm

Gusicha: Jėzus...

Gusius: ... ir guli... Aš parodysiu... neturiu fanariko. Vo sakau, kad vo pas mane yra po paduška. Vo taky aliuminis. Galėtume nu priduoti

Gusicha: Ja tybia galavu atrūbala by priduoti... aliumininis...

Saša: Kaip sakoma, jau, jeigu iš namų vo kaip į šiukšlyną paėmė, išmetė. Tai jau geriau sudegint, negu kad išmesk. Geriau sudegink. [A15]

Rudoji: Irgi... randa kažkokį lygtai vaikišką rinkinuką tokį. Ne, kuprinę vaikišką, nu. Ten žaisliukų, visko. Ir popieriukas susuktas. Taip, įdomu... taip va sulenktas. Jisai taip atlenkė, viską. Moneta. Rėkia: „Kriska, pažiūrėk!“. Nu aš akinius į viršų iš kart. 1886 metų Nikalajus. Auksinė. [V1]

Gusius: Gerai. Stoviu aš iš vienos pusės ir toks vyras pagyvenęs iš kitos pusės buvo. Guli... guli 100 dolerių. Vienoj kupiūroj taip. Iš vienos pusės. A, būna, kad iš vienos pusės, nu, kaip reikiant nupaišyta, a iš kitos iš viso nėra. Ten nu... [...] Tai, tai čia radęs daug kas buvo. Ir stoviu tai su matyku ir žiūriu ant tų, ant tų 100 dolerių. Galvoju pasilenkti, nepasilenkti prie jų. A, žiūriu, niekas vis viena neprieis. Pastovėjau turbūt minutę. Pažiūrėjau, pažiūrėjau, nu, galvoju, pasilenksiu. Pasilenkiau. Pakėliau. Iš kitos pusės paverčiau. Žiūriu ir ten užrašyta viskas kaip reikia. [A15]

Vytas: Jaunimas... Vienas bėga. Iš paskos gal 6 vejasi. Aš galvojau, ten jį vejasi, mušt ar ten ką. Paskui ant kalno žiūriu visi supuolė. Net ant kelių. Kažką tai rausia. Žiūriu. Ir traktoristas iš traktoriaus išpuolė, kad ten kažkokie 10 000... Kas kiek sugebėjo prisigraibyt... [A18]

Kaip elgiamasi suradus ypatingą radinį pasakoja Rudieji:

Rudoji: Jinai vieną rytą pribėga. Nu o pas mus...

Rudas: Nu ten aukso buvo ooo...

Rudoji: Jinai tiktai atbėga. „Nalivaite!“ [t.y. įpilkite degtinės] iš karto. Nu pas mus kaip buvo, aš va tiek jai įpyliau ir viskas. Jinai visa dreba. Galvoju, jai bloga... Ir nelabai jinai ir geria... Bet „Nalivaite!“ ir visa dreba. Taip. Išima tokia kaip škaturkę, kaip piramidę Egipto šita. Atidaro. Och! Man tiktai. Taip... grandinėlių šitų, žiedų, dantys, viena, kita... ten... a auskarų. A ko ten nebuvo. Va jei paimti į saują, va tiek vat. [V2]

Neaišku, kiek tai tipiškas elgesys. Bet, atsižvelgus į alkoholio svarbą sąvartyno bendruomenės gyvenime, panašu, kad toks ypatingų radybų įvykio „atšventimas“ su artimiausiais draugais turėjo būti gan populiarus. Mūsų manymu, būtent tokios tradicijos puoselėjimas sąvartyno žmonių tarpe turbūt ir nulemdavo dažną radinių dingimą ar pametimą vos juos suradus. Nepanaudojus vertingų radinių konstruktyviems tikslams, jie netekdavo savo realios reikšmės. Tik ilgai gyvuodavo pasakojimas-legenda apie tai, kaip kas nors rado ir prarado brangenybių dėžutę arba iššvaistė 20 tūkstančių. Taigi įsirėždavo kaip svarbus įvykis sąvartyno bendruomenės atmintyje. Antra vertus, galima numanyti, kad daugelis sąmoningai siekusių konstruktyvaus tokių radinių panaudojimo, apie juos nei viešai skelbdavo, nei asmeniškai su kuom nors tokia informacija dalindavosi.

Piniginį radinį, priklausomai nuo jo dydžio, būdavo galima panaudoti savo ir savo šeimos poreikiams tenkinti. Brangenybes galima parduoti. Pavienius papuošalus naudoti pačiam arba dovanoti. Kiti, mažiau patrauklūs variantai: radinį pamesti, pragerti, būti nureketuotam arba apvogtam.

Rudas: Raudono aukso žiedelį randu. Dukrai padovanojau. [V1]

Rudas: Aš dėl savęs lenciūgą turiu taip pat auksinį. Va stale guli jisai. Aš kada vasara užsidedu. O kaip iš manęs nori nupirkti jį! „Nee“ sakau. [...] Oi kiek pirkėjų buvo ant šitos, ant šito lenciūgo. Pirkėjų buvo daug. [V1 ir V2]

Sąvartyno administracijos darbuotojas: Randa ir pinigų, daug ką randa. Dolerių ir aukso. Vienas, pasakojo, auksinius papuošalus rado. Sumai gal 10000 lt mažiausiai. Nuvažiavo degtinės pirkti, prisigėrė, o kažkas ir pavogė kaimė, ne savi. Nieko neliko. [Tk A1]

Rudoji: Veltui atėjo, veltui išėjo. [V2]

Mindaugas: O tai kaip ten buvo? Atėmė kažkas tai? Ar?

Rudoji: Taip, beveik. Jinai tik šimtą litų gavo [už auksinių papuošalų dėžutę] ir viskas. A taip, apvogė... paskui pareikalavo... Čia gi reketas. [V2]

Analizuojant duomenis, galima įžvelgti, kad su radiniais buvo susijusi ir tam tikra baimė, nerimas.

Mira: Galbūt jei man pasisektų 50lt. Bet aš tikrai nenorėčiau, kad taip kai labai daug randa. Nenorėčiau. Paskiau vis tiek išgaudo... kažkur tai kažką... neramu. [A18].

3.2.4.5. Netyčia išmesti vertingi daiktai

Yra dar viena rūšis radinių, kuri kai kada gali suteikti papildomų galimybių užsidirbti. Vis dėlto dažniausiai ja pasinaudoti būna nerealu, per daug sudėtinga arba net neįmanoma. Tačiau pats faktas apie tokių radinių ieškojimo poreikį yra savitas gyvenimo ir darbo sąvartyne bruožas: jis tampa svarbiu sąvartyno bendruomenės įvykiu ir užima reikšmingą vietą šių žmonių pasakojimuose. Taikliausiai šių radinių esmę apibūdina Rudoji: *A pasitaiko čia... Kaip žioplai žmonės išmeta! [V2].*

Gusius: [Vienas žmogus] surado dokumentų cielą krūvą: žmonos pasas, mašinos techninis tenai, jo pasas. Viskas. Ir kokie tai dar popieriai buvo tenais. Tas pasus paėmė, visus dokumentus, a tuos popierius išmetė. Čia iš ryto surado. Atvažiuoja per pietus. Metų jam buvo 30 kokių. Čiut ne su ašarom. Sako, žmonės gal suradot, sako, dokumentus? Tas parodė šituos. Nu, sako, vo tavo, sako, imk pasą, viską. Sako man šitas pasas nereikia, nei žmonos pasas nereikia, nieko. Sako, popierius, sako, kur popieriai? Popieriai ten kokie štampuoti ten buvo. Sako, popierius aš išmečiau. A, per tiek laiko jau traktorius porą metrų užkasė tuos popierius. Nu, plotas gal toks... jis parodė, kokioj vietoj. [...] A jisai su kokia tai vokiečių firma buvo, nu, sako, dirbo. Su juristų vokiečių firma kokia tai. Jam to nei techninės mašinos to paso

nerieikėjo, nei savo. Nu, paėmė. Tai už tuos pasus tiktai 50 rublių jam davė. Bet paskiau, nu, sako nesikrapštykit prie mašinų. Visi susirinkit, kur nors atkaskit man tuos popierius. Atkaskit sako, aš jum vestuves padarysiu ant visų, ant viso sąvartyno. Kiek vat? Čiut ne 300 žmonių. Sako, aš jum vestuves padarysiu čianais visiems. Tai jau ten aišku buvo popieriai neblogi. [A15]

Rudoji: Paskui vieni buvo atvažiavę pagyvenę žmonės ir kuris kiemus šluoja. Kaip jisai ten? Vo. Kiemsargis. Su grebliais, su kastuvu, lopeta, su kastuvu kaip vaikščiojo. Tai ne. Kame reikalas? Sako, taip, tas vyriškis: „Gal kas nors rado?“. Cha, tokius pinigų radęs, hm ačiū. Jisai gavo atostogas ir pinigų turėjo. Žmonai neparodė. Nieko. Jisai taip suvyniojo, sudėjo į laikraščius. Kažkaip tai ten suvyniojo. Ir vonioj paliko kažkur tai. Nu o žmona viena likusi pradėjo tvarkyti jau. Už tuos laikraščius ir į šiukšlių dėžę. Ir į sąvartyną. Po trijų dienų atvažiuoja. Kur čia rasi? Dar prašė, kiek kainuos, kad...

Rudas: 50 centimetrų.

Rudoji: Ne, 30 kad nuimtų tas šiukšles. O gal kartais ras. Tai įsivaizduokit. Tai kiek ten buvo? Vo žmonės. [V2]

Taigi apibendrinant galima teigti, jog radinių temos nagrinėjimas atskleidžia sąvartyną kaip labai specifinę vietą, sunkiai su kuo nors palyginamą. Čia dirbantiems žmonėms tai išteklių vieta, tai tarsi neišsenkantis „lobynas“. Darbas sąvartyne buvo pilnas netikėtumų, įvairiausių atradimų, iš kurių būdavo galima ne tik tiesiogiai uždirbti, bet ir kitaip prasigyventi.

3.2.4.6. „Lavonėliai“

Tai dar viena radinių rūšis. Tiesa, neduodanti jokio pelno. Atliekų rinkėjai pasakoja, kad sąvartyne kartais randami ir mirusių žmonių kūnai, kaip jie patys įvardija, „lavonėliai“. Naujagimių kūnai, mažų vaikų kūnai, vyrų ir moterų kūnai.

Vytas: Vieną kartą irgi kažkaip tai einu... nu toks balsas nu gryno mažo vaiko

41 pav. Šiukšlyne besimėtanti muliažo nuolauža. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

balsas verkiančio: aiaiai... nu grynai... nu kažkaip tai nejauku galvoju. Visko čia buvo... Gali būt kiek čia surasdavo ir vaikų maišeliuose. Ir visko. Oi visko būdavo. Arčiau, arčiau tas garsas. Paskui žiūriu - o ten importinė lėlytė. Dabar tokias lėlytes daro. Ne bet kažkas gal užmynė ar... kažkaip tai

suveikė. Ir jinai verkia ir verkia. Toks balsas. Pagalvojau, kad tikrai vaikas. O ten lėlė. [A18]

Viena moteris pasakoja taip pat ir apie rastą gyvą išmestą vaiką:

Ksenia: A viena išvis rado. Gerai apsirengęs vaikelis. Ir gyvas. Kur gėles, nu pakuoja, upakovkės. Ir gyvas vaikelis. Ir nedavė jai. Jinai norėjo paimt. Sako neduosim ir viskas. Iškviečia iš karto policiją. Ir toks nu jau pusės metų... [A1]

Admirolas: Čia vieną kart lavoną rado be galvos, vapšče. [A1]

Tokiais atvejais atliekų rinkėjams į sąvartyną tekdavo kviesti policiją.

3.2.6. SĄVARTYNO ŽMONIŲ PAJAMOS

3.2.6.1. Sąvartyne dirbusių žmonių uždarbio formos ir šaltiniai

Taigi apibendrinant galima teigti, kad pagrindinės sąvartyne dirbusių žmonių uždarbio formos buvo dvi: grynaisiais pinigais arba natūra.

Apibendrinus anksčiau aptartas temas, galima išskirti keletą atliekų rinkėjų uždarbio šaltinių.

Užmokestis už surūšiuotas antrines žaliavas. Tai buvo pagrindinis sąvartyne dirbusių žmonių pajamų šaltinis.

Radiniai vartojimui. Be galimybės užsidirbti priduoiant antrines žaliavas supirkėjams, žmonės sąvartyne turėjo galimybę ir rasti įvairiausių dalykų - beveik visko, ko žmogui gali prireikti. Tokie radiniai patys savaime tapdavo „uždarbiu“. Įprastai jie nebuvo naudojami kaip priemonė pajamoms gauti.

Radiniai mainams. Rastus radinius jie galėdavo išmainyti į kitus jiems reikalingus dalykus. Tokie natūriniai mainai galėjo vykti tarp sąvartyne dirbančių žmonių, tarp jų ir kaimiečių (surinktos organinės atliekos, kurias galima naudoti gyvulių šėrimui, išmainomos į maisto produktus, pvz., pieną, kiaušinius ir pan.).

Radiniai pardavimui. Tam tikrus radinius būdavo galima parduoti tokiu būdu iš jų gaunant pelno. Parduoti buvo galima kitiems sąvartyne dirbantiems žmonėms, sąvartyno administracijos darbuotojams, supirkėjams, aplinkinių kaimų ir miestelių gyventojams arba net kokio miestelio ar miesto turguje.

Rasti pinigai ir brangenybės. Neaišku, kiek galimybė rasti ypatingų radinių buvo sąmoningas motyvas žmonėms dirbti sąvartyne. Ko gero, vis dėlto juos traukė labiau prognozuojami būdai pasirinkti įvairių gėrybių ir užsidirbti. Tačiau savitumo šiam darbui suteikdavo ir tai, kad ne taip jau retai žmonės rasdavo ypatingai vertingų radinių: pinigų, brangenybių.

Samdomas darbas radiniams ieškoti. Kartais pasitaikydavo specialių „užsakymų“ už sutartą užmokestį surinkti kokios nors rūšies praktinę vertę turinčių žaliavų (pvz., statybinių medžiagų).

Samdomas darbas netyčia išmestiems daiktams ieškoti. Tai buvo reta ir labai nereali galimybė užsidirbti. Vis dėlto kiekvieną kartą tokia, kad ir nerealizuota, galimybė palikdavo pėdsakus sąvartyno žmonių atmintyje.

3.2.6.2. Pajamų, gaunamų iš antrinių žaliavų rūšiavimo, dydis

*Donata: Kas jums labiausiai patinka šitam gyvenime?
Mironas: Šitam gyvenime?
Ramelia: Pinigai.²⁹*

Kaip minėta anksčiau, pagrindinis pajamų šaltinis sąvartyne buvo išrūšiuotų šiukšlių (plastiko, metalo ir stiklo) pardavimas supirkėjams. Žmonės eidavo į sąvartyną dirbti šio paprasto ir niekieno nevaržomo darbo, nes galėdavo pakankamai užsidirbti. Pateiksime keletą citatų, atskleisiančių uždarbio galimybes sąvartyne.

Vytas: Čia žmonės [sąvartyną] rusiškai vadina „Polia čiudės“. Čia gryna teisybė. Šiandieną nieko. Rytoj gali užsidirbti. [...] Gryna teisybė. Žmonės po 100, 120 per dieną... Jei pasiseka, tai po 200, 300 iš karto rauni... į dieną... Gali tūkstantį litų užrauti. [A18]

Ciklopas: Daleiskim, vieną dieną padirbi, antrą dieną, trečią dieną padirbi. Uždirbi penkis šimtus, šešis šimtus. [V5]

Zbyška: Vieną kartą čia buvau uždirbęs 690 per dieną

Donata: Čia buvo rekordas?

Zbyška: Nu, mano...

Ciklopas: Per dieną.

Donata: Eik tu sau!

²⁹ Originali transkripcija:

Donata: Kas jums labiausiai patinka šitam gyvenime?

Mironas: V etoj žyzni?

Ramelia: Dzengi.

Vytas: Taip, būna per savaitę štuką tris. [A8]

Balbatūnas: Metalą renki uždirbi kaip turi būt. Jei vo su sene šita mes uždirbdavom tris – keturis tūkstančius per savaitę. Mes galėjom sau leist nu ką nors nupirkt, ir kažką tai vaikam atidėt. [A1]

Darbo intensyvumą puikiai apibūdina Gusius:

Kaip rojus buvo. Išėini, valandą laiko padirbi ir gana. Jau ir turi pusę šimto... užtenka... [A15]

Apibendrinus aukščiau pateiktas citatas ir kitus duomenis, galima teigti, kad vienas žmogus intensyviai dirbdamas galėjo uždirbti apie 100 – 300 Lt. per dieną, 500 - 1500 Lt. per savaitę, 2000 - 4000 Lt. per mėnesį (sėkmės atveju net ir daugiau). Šias sumas galima palyginti su vidutiniu mėnesiniu neto atlygiu, kuris 2007-2008 m. buvo 1500-1700 Lt. (Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis ir indeksai (statistika)). Sąvartyne tikslingai ir intensyviai dirbusiems žmonėms tokią sumą buvo įmanoma uždirbti per vieną dvi savaites. Taip pat galima palyginti su minimaliu darbo užmokesčiu tuo pačiu periodu - 700-800 Lt. (Minimalioji mėnesinė alga ir minimalusis valandinis atlygis (Statistika)). Tai būtų kelių, o sėkmės atveju, ir vienos dienos uždarbis sąvartyne. Taigi galima teigti, kad Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjai turėjo galimybę uždirbti kelis kartus daugiau nei minimali mėnesinė alga šalyje. Tačiau, kaip teigia aplinkiniuose kaimuose gyvenę atliekų rinkėjai, ne visi ja pasinaudavo:

Kaimietis: Yra tokių žmonių, kur sąvartyne atėję jie dirba. Jie dirba, kad pinigus uždirbt. Tu, pavyzdžiui, ne belekuriam darbe uždirbsi šimtą su viršum, pavyzdžiui, per kokias keturias valandas.

Kaimietė: Nu. Kur tu uždirbsi taip? Reikia gero darbo kad ten per visas aštuonias valandas darbo tu neuždirbi šimtą litų.

Kaimietis: o štai mes nueidavom kast – tris valandas, geras tris valandas – 180, 150.

Kaimietė: Bet dirbt kaip reikėjo, atsiprašau.

Kaimietis: Nu bet padirbi bet tai padirbi, bet tu niekur taip neuždirbsi.

Kaimietė: Kaip reikėjo dirbt čia – bėgom.

Kaimietis: Nu taip, tas celofano. Kaip yra irgi to celofano, kaip sakant, - galima uždirbt. Tai čia dirbi sau, supranti kad reikia. Vaikam reikia į mokyklą...

Kaimietė: Čia dirbi, čia yra nu tokie va kad vo uždirbo, pragėrė.

Kaimietis: O dirba tie, kurie kur kita tą dieną, tą valandą, ta valanda, ta minute gyvena. Jam nieko nereik. Jis turi va tą savo būdelę, ir jisai pagėrė, nuėjo, atsigulė ir guli.

Kaimietė: Jam nereikia rūpintis nei vaikais, nei niekuo. Nereikia kiekvieną dieną galvoti, kaip išleisti, kaip tą vaiką pamaitinti, kad užtektų to maisto, iki vienos iki kitos – o kada pinigus gausi. Čia reikia galvot. O jie vo – prisigėrė, jiems galvot nereikia. Tokie reikalai. [V830]

3.2.6.3. Pajamų dydį įtakoiantys veiksniai

Svarbiausias uždarbui – tiek natūrinio, tiek grynaisiais pinigais - dydį įtakoiantis veiksnys - pajėgumas dirbti. Pastarasis priklauso nuo kelių faktorių: amžiaus, lyties, sveikatos ir pan.

Amžius. Jauni žmonės – vikresni, guvesni, greičiau ir geriau sugeba atlikti darbą, reikalaujantį tam tikrų fizinių gebėjimų, kurių pagyvenę žmonės jau nebeturi (pavyzdžiui, užšokti ant šiukšlių mašinos, jai dar tik privažiuojant prie šiukšlynų krūvos, arba išsikrovoti geresnę vietą prie naujai atvažiavusios mašinos, jaunomis akimis greičiau pastebėti ypatingus radinius šiukšlių margumyne, daugiau pakelti, greičiau susiorientuoti ir t.t.). Taigi atsižvelgiant į darbo pobūdį sąvartyne, natūralu, kad didesnes pajams gauna jauni, o ne pagyvenę žmonės.

Gusius: Tai sakau, dar galiu kaip tai vaikščiot po biškį. A jau lakstyt... ne... Anksčiau mašina važiuoja - kaip šitie jaunimas irgi - mašina dar tiktai

važiuoja, dar nesustoja, jau ant mašinos aš užšokęs jau. Užsigriebęs. A dabar viskas jau, pabėgėt negaliu. [A15]

Lytis. Nors lytis nėra lemiamas faktorius, vis dėlto kai kuriuos darbus sąvartyne vyrams atlikti lengviau. Pavyzdžiui, „baulų“ nešiojimas:

„Vėčna Chujova pasakojo, kaip ji sunkiai tąsydavo tuos baulus. Ir dabar tebetąso. „Moteriai gi sunku“, sakė.“ [Stebėjimo užrašai, 2008.03.15].

Taip pat metalo išrinkinėjimas laikomas grynai vyrišku darbu. Tik išimtiniais atvejais juo užsiima moterys:

Gusius: Viena jinai. Jai nereikėjo vyro [...] Viską jinai išrinkdinėjo. Ką nori padarys. Vyras to gali nepadaryt, ką jinai padarys. Ne kiekvienas vyras tą sugebėjo. [A15]

Sveikatos problemos ir negalių turėjimas apsunkina darbą sąvartyne, kuris iš esmės yra fizinis, reikalaujantis fizinių jėgų. Ypatingu sunkumu tampa neįgalumas, invalidumas. Į sąvartyną dirbti ateina sveiki žmonės. Tačiau čia bedirbant neretai pasitaiko įvairių nelaimingų atsitikimų, kurių metu žmogus susižaloja.

Lankantis sąvartyne 2006 m. susipažinau su Ania ir jos vyru. Nors ir pagyvenę, bet tuomet jie dar buvo visiškai sveiki ir darbingi. Atvykus po metų – 2007 m. vasarą - vyras jau buvo netekęs kojų, o moteris vienos akies. Ania aiškino, kad kartą mašinai išpilant šiukšles kažkas pateko į akį. Dėl to ji ir apako. Po šių įvykių jų galimybės užsidirbti sąvartyne smarkiai sumažėjo. [stebėjimo užrašai, 2007]

Meistriškumas ir sumanumas.

Saša: Rankas turėjo auksines.

Gusius: Galvą turėjo.

Saša: Nu, galvą irgi. [A15]

Ko gero, auksinės rankos ir gera galva praverčia dirbant bet kokioje srityje. Sąvartynas - ne išimtis. Meistriškumas ir sumanumas reikalingi tiek darbui atlikti, efektyvesnėms darbo strategijoms pasirinkti, tiek gautą uždarbį ar radinius konstruktyviai panaudoti.

Uždarbio dydį įtakojo ir vieta sąvartyno bendruomenės hierarchijoje. Aukštesnį statusą turėjo jaunimas, ypač jauni ir sveiki vyrai. Pagyvenę ir ligoti ar negalių turintys asmenys, atsidurdavo žemiausiuose lygiuose. Veikiant sąvartynui šie statusų skirtumai buvo svarbūs, bet ne lemtingi.

Teresė [neformali sąvartyno bendruomenės lyderė] pasakojo, kad supirkėjas iš jų priima metalą už didesnius įkainius, nes jie visada priduoja dideliais kiekiais. Jeigu jis nebūtų pakėles kainos, patirtų nuostolį, nes jie vežtų kitur priduoti. Kas tie „jie“, man nelabai aišku. Jos sugyventinis ir jos sūnus. Bet kaip supratau, grupelėje turėjo būti ir daugiau žmonių. Visi kartu jie gali būti vadinami sąvartyno bendruomenės elitu. [Stebėjimo užrašai, 2008]

Gebėjimas išsikovoti sau vietą ypatingą reikšmę įgijo sąvartyno uždarymo metu, smarkiai sumažėjus resursams.

Prieš galutinai uždarant sąvartyną, čia kurį laiką buvo pradėtas vežti žvyras su statybų laužu ir išpilamas kiek atokiau, už juodosios jūros esančiame žvyrkelyje. Ten buvo galima rasti geležies.

Buvom pagrindiniame šiukšlyne. Tiesiog taip bendravom. Žiūrėjom. Paklausėm, kur galima geležius rinkti. Vienas žmogus parodė, kur reikia eiti, bet palydėti atsisakė. Nuėjome. Sustojome prie pirmo žmogaus, kuris sėdėjo prie laužavietės, kurioje rūko drėgnas medžio gabalas. Tai Mironas. Aš prisimenu jį iš vakar dienos. Jis su bičiuliais kiek vėliau atvežė savo maišus priduoti. [...] Jis pasakojo, kad ne bet kas gali ateiti čia ir rinkti geležis. Niekaip nesugebėjau išklausti, pagal ką jie pasiskirsto... Matosi kad prie geležių rinkimo dirba jauni ir stiprūs. [Stebėjimo užrašai, 2008.02.21-22]

Kai į sąvartyną nebeatvažiuodavo šiukšlių mašinos, o senoji šiukšlyno krūva jau buvo daugybę kartų perrinkta, žmonės pradėjo ieškoti kitų vietų, kuriose galėtų rasti antrinių žaliavų. Večna Chujovos [pora - vyras ir moteris, turintys

tą pačią pravarde] aptiko senai apleistą namelį-žeminę su daugybe paliktų daiktų. Jie pradėjo iš ten rinkti metalą, polietileną ir visa kita, ką tik galėjo priduoti. Po kurio laiko šią galimybę aptiko ir Teresė – jauna, energinga sąvartyno „karalienė“. Kartu su savo bičiulių kompanija (jaunų vyrų grupelė) jie „išprašė“ pagyvenusių žmonių porą iš tos vietelės. Pati stebėjau kaip Teresės sūnus priėjo prie Večnos ir pasakė, kad nuo dabar jie tenai eis dirbti. Pastaroji nieko negalėjo jam atsakyti, nei pasipriešinti. Tik po to man guodėsi ir sakė, kad jie vis dėlto neturi teisės taip elgtis...“ [Stebėjimo užrašai].

Antra vertus, nereiškia, kad nesama draugiškų santykių, palaikymo ir bendradarbiavimo tarp silpnesnių ir stipresnių sąvartyno bendruomenės narių. Tyrimo atlikimo metu galėjome stebėti draugystės tarp tos pačios sąvartyno lyderės Teresės ir kitos, negalią turinčios, pagyvenusios moters atvejį. Tad galime daryti išvadą, kad galimybėms dirbti ir užsidirbti sąvartyne svarbią reikšmę turėjo tiek paties žmogaus statusas, tiek santykis su vietinėje bendruomenėje aukščiausią statusą turinčiais asmenimis.

Kita svarbi veiksmų grupė, įtakojusi uždarbio dydį, buvo susijusi su tuo, kiek konkretus žmogus įdėdavo pastangų.

Laikas skirtas darbui. Darbo kiekio įtaką tinkamai paaiškina vienas sąvartyno darbuotojas: „*rado ant butelio ir jų darbas baigėsi tą dieną*“. Šioje vietoje norisi prisiminti vieną sąvartyno „legendą“. Čia sklendo gandai apie vieną žmogų, kuris kasdien sąžiningai dirbo, negėrė, taupė. Po metų nusipirko butą ir mašiną ir daugiau nebepasirodė sąvartyne. Ko gero šis kontrastas nesunkiai padeda įsivaizduoti realų darbo ir pajamų ryšį dirbant sąvartyne. Užsidirbti galima tiek, kiek ilgai dirbama. Jei nėra didelių poreikių, galima dirbti kasdien po trumpą valandžiukę arba po vieną pilną dieną per savaitę (mažiausiai pajamų reikėjo tiems, kurių pagrindinės išlaidos buvo alkoholiui, nes visa kita, kas reikalinga elementariam pragyvenimui, jie rasdavo sąvartyne). Jei yra tikslas daugiau užsidirbti, intensyviai dirbama kasdien nuo ryto iki vakaro.

Darbo intensyvumas. Šis veiksnys glaudžiai susijęs su anksčiau paminėtuoju. Kaip labai stengiamasi? Kiek skubama? Kiek siekiama atrasti pačias efektyviausias darbo strategijas?

Balbatūnas: Aš dirbau čia po 24 valandas, metalus nešiojau, sunkiai dirbau. [...] Aš kad nevogtų, aš naktim vo čia miegodavau. Man žmona atnešdavo apsiskust kuom ir iš ryto. Paskui penktadienį nuvažiuojam apsiperkam valgyti ir dvi dienas geriu jau kaip paršas.[A1]

Dar vienas veiksnys – sėkmė. Nors jį paminime paskutinį, tačiau jo reikšmė sąvartyne anaipol ne pati menkiausia. Priešingai, kaip jau aptarėme skyrelyje apie radinius, įvairiausi sėkmingi atsitiktinumai buvo dažni ir svariai įtakojo pajamas bei kitoki pelną dirbant sąvartyne. Jau minėjome, kad žmonės sąvartyną lygindavo su loterija, pasaka:

Gusius: Iš dangaus nenukris gi, jeigu taip tiktai sėdėsi, rankas sudėjęs

Saša: Pasakose vo taip va iš dangaus viskas krenta.

Gusius: A nu tai čia pasakos tai. Nu, nors tai čia irgi man... 100 dolerių radęs buvau vienas. [A15]

3.2.7. APIBENDRINIMAS

- Kariotiškių sąvartyne, kaip ir visame pasaulyje, atliekų rinkimo kaip darbinės veiklos susiformavimo priežastys yra sietinos su ekonominiais motyvais.
- Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų savivoka susijusi su savigarba pasirinkus darbą (kad ir neprestižinį), o ne kitas mažiau patrauklias alternatyvas (pašalpų gavimą, nusikalstamą veiklą ir pan.)
- Atliekų rinkėjų darbui būdingos savybės: kenksmingos ir pavojingos darbo sąlygos, santykinai paprastas ir laisvas, tačiau fiziškai sunkus, atgrasus ir nelegalus darbas.
- Darbas susideda iš atliekų rinkimo, rūšiavimo ir pardavimo. Dirbama ne tik pačiame šiukšlyne, bet ir namuose, naudojant įprastus atliekų rinkėjų darbo įrankius. Darbo laikas gana tipiškas (5 darbo dienos per savaitę), veikiamas šiukšlių mašinų grafikų ir supirkėjų darbo laiko.
- Pagrindinis Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų darbas ir uždarbio šaltinis – antrinių žaliavų rūšiavimas ir pardavimas supirkėjams (pelningiausia veikla – spalvotojo metalo rinkimas).
- Papildomas pasipelnymo šaltinis - įvairūs radiniai, naudojami asmeniniam vartojimui, natūriniais mainams ar pardavimui.
- Pagrindiniai veiksniai, įtakoiantys uždarbio dydį: darbo intensyvumas ir gebėjimai dirbti, socialinis statusas sąvartyno bendruomenėje ir sėkmė.
- Atliekų rinkėjai darbą sąvartyne lygina su žaidimu loterijoje dėl santykinai gerų uždarbio galimybių ir jo neprognozuojamumo.

3.3. SĄVARTYNO ATLIEKŲ RINKĖJŲ KASDIENIS GYVENIMAS

Dalis atliekų rinkėjų sąvartyne ne tik dirbo, bet ir gyveno. Jų kasdienybė ir buitinis formavosi veikiamą specifinių sąlygų – gyvenimo gana izoliuotoje erdvėje greta sąvartyno – gausaus visokių išteklių šaltinio. Daugeliui poreikių patenkinti, sąvartyne gyvenantiems žmonėms nereikėdavo niekur eiti. Viskas būdavo čia pat. Tai, mūsų nuomone, leido formotis ir specifinei gyvenimui.

„Sąvartynas formuoja kitą mąstymą ir gyvenimo būdą. Iš pirmo žvilgsnio gali šokiruoti, o gal net ir kelti šokių tokių pasipiktinimą, pamačius sąvartyno žmones lietingu oru, kai visi keliai pažliugę, tiesiant ant žemės, tiesiog ant purvo kilimą ir vaikstant per jį su batais. Vis dėlto ilgai imi suprasti, kad sąvartynas yra kita realybė ir čia galioja kiti dėsniai. Susimąščiau apie tai, kad visi čia taip eikvojančiai naudojami daiktai buvo išmesti mūsų pačių, t.y. tos gerosios, normaliosios, gerbiamos visuomenės dalies. Šioji – blogoji, parazitiškoji ar net gyvuliškoji, kaip kartais įvardijama, – visuomenės mažuma, t.y. „bomžai“, gyvenantys sąvartyne tiesiog dar kartą, paskutinį kartą panaudoja „mūsų“ išmestus daiktus prieš jiems supūnant sąvartyne. [stebėjimo užrašai, 2008]

3.3.1. BŪSTAS

Sąvartyne gyvenantys žmonės buvo įsikūrę jį supančiuose miškuose. Jų būstai buvo išsidėstę ne toliau kaip 1 km. spindulio atstumu nuo paties šiukšlyno (žr. **42 pav.**). Jų nameliai - pastatyti iš sąvartyne rastų medžiagų - paprastai būdavo vadinami jurtomis, palapinėmis ar palatkėmis.

Kaip matome **42 pav.**, nameliai dažniausiai buvo statomi greta po kelis. Tad žmonės gyveno nedidelėmis kaimynijomis, susigrupavę. Greta, paprastai, gyvendavo žmonės, turintys draugiškesnius tarpusavio ryšius. Buvo tokių atvejų, kai kurie žmonės gyvenantys vienoje pusėje mažai bendrauja, vengia bendravimo ar turi netgi priešiškus santykius su kitoje sąvartyno pusėje

gyvenančiais. Taip pat buvo atvejų, kai tie, kurie gyvena atsiskyre, įsikūrimo vietas prasme, yra labiau atsiskyre ir nuo visos sąvartyno bendruomenės santykių prasme. Tai reikštų, kad esama ryšių tarp teritorinio gyvenamųjų vietų pasiskirstymo bei santykių sąvartyno bendruomenėje.

42 pav. pateiktas brėžinys darytas tyrimo atlikimo metu, 2008 m. pavasarį, kai sąvartynas buvo jau uždarytas. Tad neaišku, kokia buvo situacija sąvartynui veikiant. Grupelė žmonių pasakoja apie tai, kad anksčiau čia buvo kur kas daugiau tiek namelių, tiek ir jų gyventojų:

Donata: O tai anksčiau ir palatkių daugiau būdavo?

Gusius: O jeeei, daugiau.

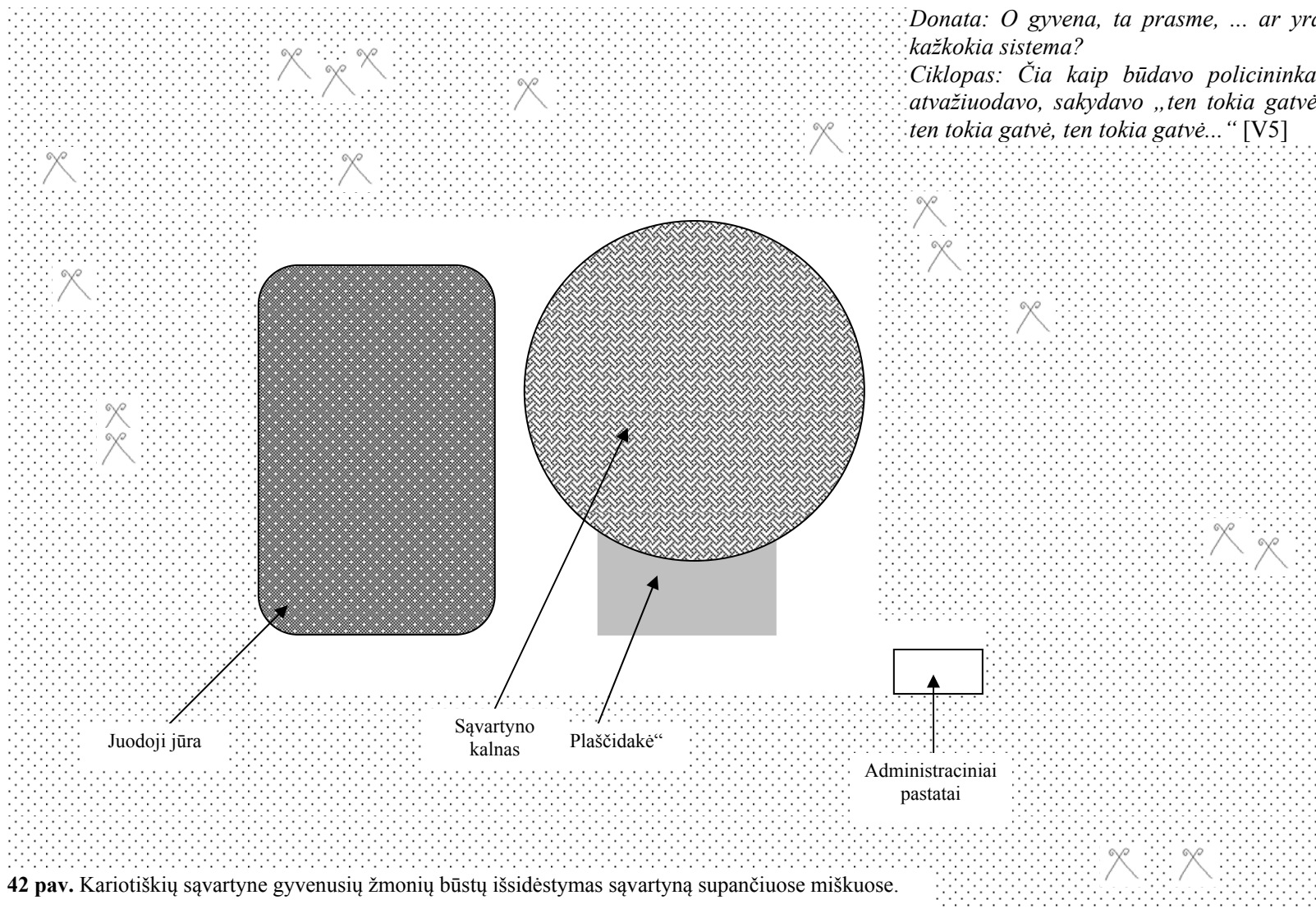
Sveta: Daugiau. Dabar tai...

Donata: O tai nugriautos, ane, senos?

Gusius: Kiek nugriauta, kiek sudeginta, kiek supūva.

Saša: Nu tai viena prie kitos palatkės būdavo. Netoli viena nuo kitos.

Gusicha: Tai ir žmonių anksčiau buvo... [A15]

3.3.1.1. Apsigyvenimas sąvartyne

Apibendrinus tyrimo duomenis, galima išskirti tokius įėjimo į sąvartyną ir apsigyvenimo jame etapus:

1. sužinojimas apie sąvartyną,
2. pirmas apsilankymas, lydimas nemalonių jausmų,
3. apsisprendimas likti sąvartyne dėl galimybės užsidirbti,
4. reti, tačiau vis dažnėjantys apsilankymai sąvartyne,
5. kartkartėmis pasilikimas nakvoti sąvartyne,
6. dažnėjantys pasilikimai nakvoti sąvartyne,
7. namelio pasistatymas ar kitoks jo įsigijimas,
8. apsigyvenimas ir retėjantys grįžimai namo.

Kiekvienu atveju atskiri šio proceso etapai galėjo būti skirtingos trukmės. Be to, pats procesas galėjo nurūkti (dažniausiai ties 4-6 etapais). Kai kurie atliekų rinkėjai – tie, kurie galų gale apsigyveno sąvartyne – šį procesą sekė iki galo. Remiantis tyrimo duomenimis, galima numanyti, kad nebuvo žmonių, kurie vos atvykę į sąvartyną, nuo pirmos dienos jame ir apsigyventų.

Kalbant apie 5-ąjį etapą, kuomet žmogus pradeda retkarčiais pasilikti pernaktvoti sąvartyne, paprastai jis dar neturi savo namelio. Jis gali pasinaudoti trimis žemiau išvardintomis galimybėmis.

- Praleisti naktį po atviru dangumi.

Večna Chujova (vyras): Aš sakau, aš miegosiu lauke.

Večna Chujova (moteris): Tai ir miegojome.

Večna Chujova (vyras): Taip, tris dienas. Katinas, šuo, Murka mūsų. Keturiese susiglaudę po kareivišku adialu tipo tokiu... Išgyvenom. Po keturių, trijų dienų sutikau pažįstamą. Žinojau, kad jis turi palatkę pastatytą, tokią pratekančią. Sakau, klausyk, sakau, manoji vos ne verkia. O tada jau iki trisdešimt šalčio buvo³⁰. [V4]

³⁰ Originali transkripcija:

Večna Chujova (vyras): Ja gavariu - ja budu spat na ulice.

Večna Chujova (moteris): Tak I spali.

Večna Chujova (vyras): Da, tri dnia. Kot, sobaka, Murka naš. Četverom, prizavšys pod soldatskim

- Pernakvoti paprastoje per vieną dieną pastatomoje pašiūrėje.

43 pav. Vasaros metu vienas atliekų rinkėjas miega greta sąvartyno medinėje dėžėje, pastatytoje ant medinio pagrindo, apdengtoje sąvartyne rastomis medžiagomis (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

- Pernakvoti pas pažįstamus, jau turinčius namelį sąvartyne.

Večna Chujova (vyras): Nu karoče, aš atvažiuavau čia. Už tai, kad man padėjo atitempti [daiktus] ir davė pernakvoti aš pastačiau šešis, nu, butelius. Mes pernakvojome. Šeimininkas šitos... O miegojome - va tokia siaura lovytė – dviese, nebuvo galime nė apsiversti, nieko.³¹ [V4]

Ilgainiui žmonės, apsisprendę likti sąvartyne, įsigyja savo būstą ir pasilieka čia – sąvartynas tampa jų gyvenimo vieta. Jie turi namus, tačiau patogumo dėlei dažnai, beveik pastoviai, pasilieka sąvartyne pasistatytoje palapinėje. Taip pat būdavo tokių atliekų rinkėjų, kurie neturėdavo jokių kitų namų kaip tik sąvartyno jurta (pavyzdžiui, bedirbant sąvartyne, jo namai sudega, tėvai prageria, giminaičiai pasisavina, šeimininkai atsisako pratęsti buto nuomą ir pan.).

odejalom tipa takova verbliužym. Vyžyli. Čerez čityri, tri dnia - četyri vstretil znakomogo, ja znal što u nevo palatka pastrojenaja takaja pratikajuščeja. Ja gavariu, - slušaj, gavariu, - maja čiut ne plačit. A tagda uže pašli do tritsatki marozy. Do tritsatki dochadili. [V4]

³¹ Originali transkripcija:

Večna Chujova (vyras): Nu i karoče, ja prijechal siuda. Za to što mnie pomagli zavaloč i dali perenačivat, ja postavil 6 štuk, nu, butylok. My pirinačivali. Chaziajen etoi... A spali,- vo takoj uzinkij dzivančik - v dvojom, nilzia ne razvernutsa, ni čivo“ [V4]

Galima išskirti kelis namelio įsigijimo sąvartyne būdus:

- Pačiam pasistatyti namelį.
- Apsigyventi ištuštėjusiame kito sąvartyno gyventojų namelyje (dėl jo buvusio savininko mirties ar išvykimo iš sąvartyno).
- Užmokėti, kitam sąvartyno gyventojui, kad pastatytų namelį ar tam tikrą jo dalį.

3.3.1.2. Būsto tipai

Aplinkiniuose sąvartyno miškuose statomus namelius galima suskirstyti į kelis tipus.

<u><i>pagal pastatymą:</i></u>	<u><i>pagal apšildymą:</i></u>	<u><i>pagal dydį:</i></u>
- nameliai virš žemės	- nameliai su krosnimi	- vieną kambarį turintys nameliai
- žeminės	- nameliai be krosnies	- dviejų kambarių nameliai
- bunkeriai		- nameliai su priestatais

Įprastai nameliai sąvartyne buvo statomi virš žemės (atkreiptinas dėmesys, kad nameliai pastatyti ant žemės neturi pamatų). Sąvartyne taip pat buvo ir kelios žeminės bei bunkeriai. Pastarojo tipo nameliai būdavo statomi šilumos sumetimais.

Dalis sąvartyno namelių yra apšildomi krosnimi. Tačiau yra nemažai namelių, kurie krosnies neturi. Tad žmonės tiek vasarą, tiek žiemą gyvena nešildydami savo būsto.

Gyvenant sąvartyne pagrindinis „pastatas“ - „patalkė“. Ji gali būti įvairaus dydžio. Paprastai jos plotas varijuoja nuo 2m.x 2m. iki 4m.x 4m. Pati paprasčiausia „palapinė“ - keturios sienos su plokščiu stogu (žr. **44 pav.** ir **45 pav.**). Tokiu atveju visas gyvenimas sutelpa į 2-3 kvadratinis metrus (žr. **48 pav.**). Tačiau dalis žmonių turi dviejų kambarių „palapinę“ (žr. **46 pav.**). Pirmasis atlieka prieangio, daiktų sandėliavimo ir panašias funkcijas, o antrajame yra virtuvė ir miegamasis (žr. **48 pav.**). Kai kuriais atvejais prie namelio gali būti pastatyta išvietė, sandėliukas, malkinė, uždara darbo vieta, pavėsinė ir pan. (žr. **49 pav.**)

44 pav. Atliekų rinkėjo namelis: kubo formos medinis karkasas, apkaltas polietilenuis, kilimais, metalo plokštėmis. Be langų. Languotas užklotas atlieka durų funkciją (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

45 pav. Atliekų rinkėjo namelis. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008m.)

46 pav. Atliekų rinkėjo namelis dvigumomis sienomis, apšiltintas, su stikliniais langais ir rakinamomis durimis, grindimis ir viduje įrengtu pečiumi. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Apskritai galima teigti, kad būstai yra labai įvairūs. Nuo paprasčiausiai surešto karkaso ir prikaltų didelių polietilenu, kilimų ir pan., kur nėra nei grindų, nei langų, nei durų, tik anga įėjimui uždengta, pavyzdžiui, kilimu. Iki namelių su grindimis, dvigubomis ir apšiltintomis sienomis, stikliniais langais, rakinamomis durimis, krosnimi, stogu, papildomais priestatais (netgi tokiais kaip lauko virtuvė naudojama tik vasaros metu). Čia nurodyti du kraštutiniai. Tačiau sąvartyne taip pat buvo ir įvairių tarpinių variantų (pavyzdžiui, yra langai, bet jie ne stikliniai, o padaryti iš skaidraus arba tamsaus polietileno, vietoje grindų patieta daug kilimų sluoksnių ir t.t.).

3.3.1.3. Būsto kokybė

Pagal būsto kokybę galima išskirti 2 žmonių grupes (palyginimui žr. *47 pav.* ir *48 pav.*). Pirmoji, nedidelė grupelė tyrimo atlikimo metu susidedanti vos iš 3 porų, t.y. 3 gyvenamųjų vietų (Teresė ir Stumbras, Rudieji, Večna Chujova). Šie žmonės turi:

- poros kambarių būstą, daugiau mažiau apšiltintą,
- jame įrengtą pečių,
- įvairius priestatus,
- šunį su būda, t.y. namų sargą (kai kurie net veislinį, su dokumentais).

Šios būsto savybės būdingos jiems ir niekam kitam. Tačiau taip pat jie:

- vasaros metu augina nedidelius darželius,
- reguliariai gaminasi šiltą maistą,
- pabrėžia savo išskirtinumą sąvartyno bendruomenėje.

Nereiškia, kad atskiros savybės tokiu pat ar mažesniu mastu nėra būdingos ir kitiems žmonėms, gyvenantiems sąvartyne. Tačiau tyrimo atlikimo periodu (t.y. uždarant sąvartyną) visas jas stipriai išreikštas turėjo tik šie asmenys. Kelios ištraukos iš pokalbių atskleis šių žmonių savivoką, pasižyminčią savo išskirtinumo suvokimu.

Rudoji: Ir grindys yra pas mus. Ne taip kaip... [pas kitus]. [V2]

Rudas: Pečių reikia statyti. Ką, aš akmenis šildysiu? Aš – sakau – ne tie aborigenai.³² [A5]

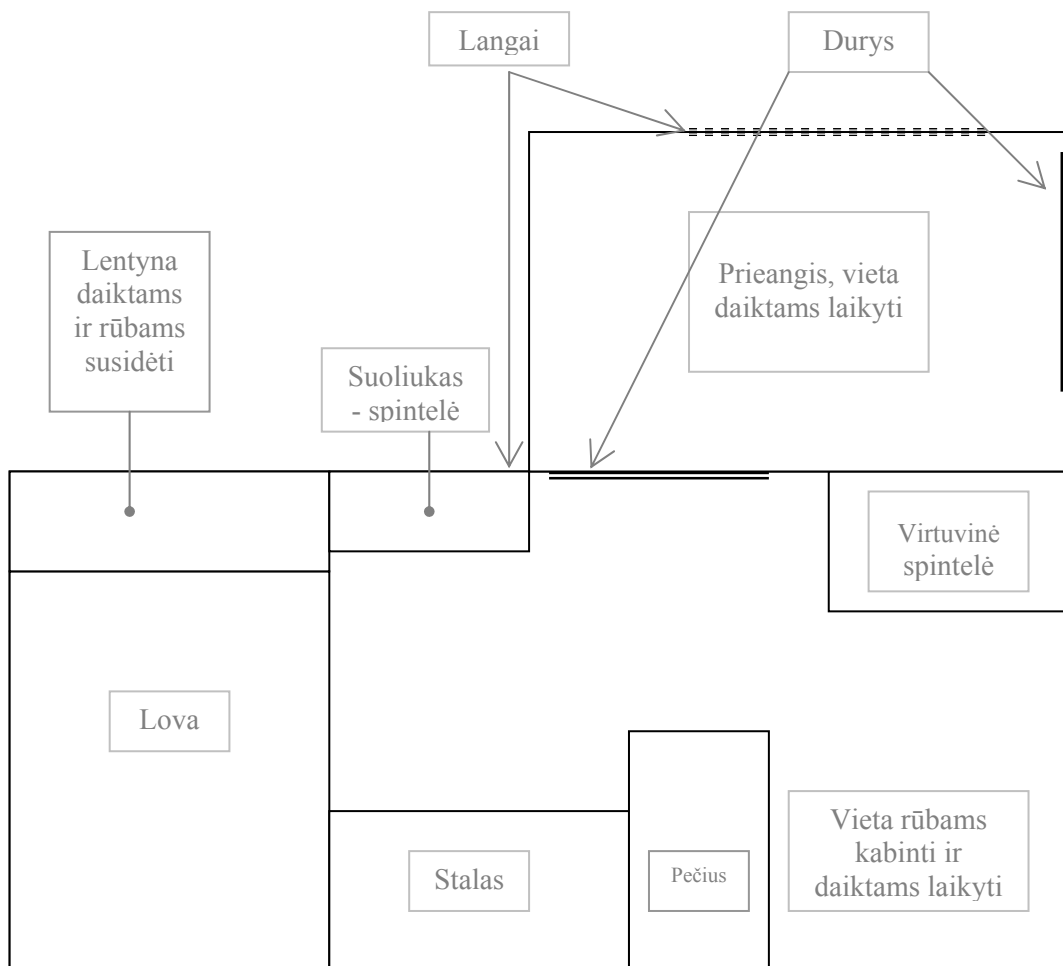
Večna Chujova (vyras): Ar pas juos, pas ką nors yra grindys, jei tu čia pas ką nors buvai? Pas nieką!

Večna Chujova (moteris): Ir grindys, ir linoleumas, viskas.

Večna Chujova (vyras): Pas mane ir grindys, viskas. Grindys, linoleumas. Pas mane viskas padaryta. [...]. Ivanuška anksčiau už mane čia, bazėj, yra.

Večna Chujova (moteris): Gusių, Ivanuška...

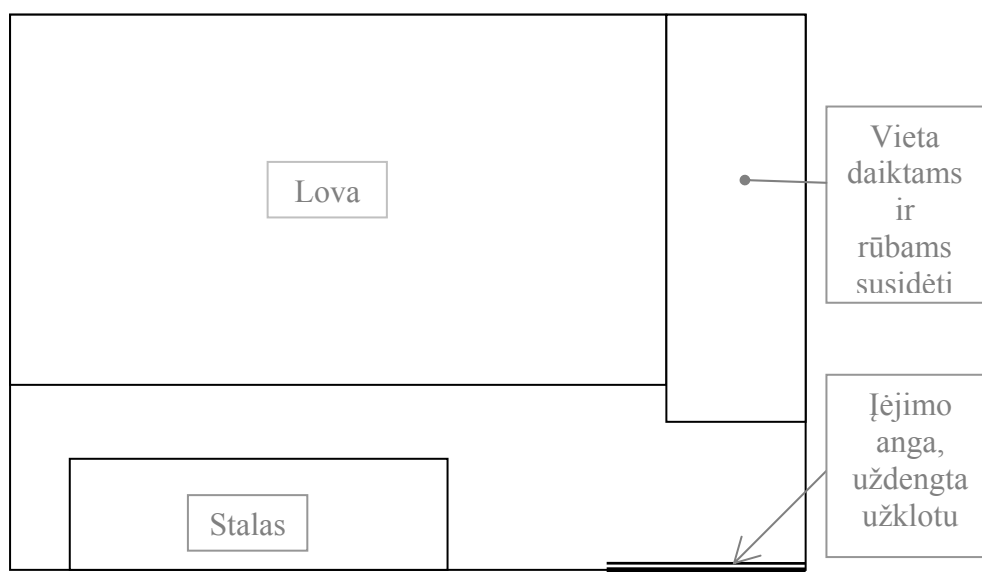
Večna Chujova (vyras): Daug anksčiau už mane čia gyvena. Dieve mano, aš jau senai bučiau tokių chibarų... Pas mane čia vadina „sodo nameliu“. [V4]

47 pav. Rudųjų namo planas (apytikslis plotas: 3 m. x 4 m.).
Tai vienas geriausių ir didžiausių namelių sąvartyne

³² Rudas: Pečku nada stavit. Što ja budu kamnej grėt? Ja - gavariu - ni tē aborigeny. [A5]

Taip pat galima išskirti ir kitą kraštutinę grupę (Ivanuška su Nina, Gusiai, Sveta ir Sania, Ciklopas, Tunia ir kt.) žmonių, kurie gyveno pačio paprasčiausio tipo būstuose (kai kurie netgi ne savo statytuose. : „*Nu Vaniai kur atidaviau savo ... Dabar jie bardaką padarė [iš tos palatkės].*“ [A15]. Jiems, atitinkamai, buvo būdinga ir žymiai paprastesnė ir retesnė mityba. Atkreiptinas dėmesys, kad šie žmonės savo išskirtinumo sąvartyno bendruomenėje neakcentuoja.

48 pav. Ivanuškos ir Ninos namo planas (apytikslis plotas: 2m. x 3m.). Tai vienas paprasčiausių ir labiausiai apleistų namelių sąvartyne

3.3.1.4. Būsto statyba

Nameliai dažniausiai statomi ir įrenginėjami naudojant sąvartyne rastas medžiagas, įrankius bei daiktus (lentas, plytas, plaktukus, tapetus, kilimus, kėdes, lovas ir t.t.). Vis dėlto esama pavienių išimčių. Žmonės, kurie turi bene geriausiai pastatytą ir įrengtą būstą, pasakojo, jog vežėsi medžiagas net iš Vilniaus: „Patys važiavome į Vilnių, pirkome. 80 litų sumokėjau už mašiną draugui, kad man užvežtų; buržuiką, lentas,... viską vežė.“³³ [Vėčna Chujova (vyras), V4].

³³ „Sami v Vilnius jezdili, pokupali. 80 litov uplatil za mašynu drugu, štab zavios, mnie: buržuiku, doski, ... Vsio vizli.“

Kaip aptariama ankstesniame skyrelyje, nameliai buvo įvairūs. Nuo namelio pobūdžio priklausė ir jo statyba. Toliau pateikiamas pavyzdys, kaip Rudas statė savo namelį.

Donata: *Papasakokit kaip atrodo namelio statyba.*

Rudas: *Nu ką. Padarai iškart karkasą, kad galima būtų grindis padaryt. Čia pas mane grindys. Viskas. Ant balkių. Stoikes darai. [...] Pavargau aš biski pakol pasistačiau. Nu man Rimas biškį padėjo. Geras draugelis. [...] Šitos va presuotos lentos kažkur tai metras dvidešimt ant trijų metrų. Tai gerai buvo ir statyt. Tiktai priklijavai, priklijavai, kaip multike. Vargo turėjau biški su plytom. Čia kaip kartas statybines medžiagas atvežė. Ir Vycka tas, kur su traktorium – aš jį vadinu švogerium. Nu aš taip kraunu. Jisai sustoja: „Švager, tak štož ti budiš dėlai?“. Aš atsakau: „Pečku nada stavit. Što ja budu kamnej grēt? Ja - gavariu - ni tē aborigeny“. „Laži v kabinu, skladavai.“ Aš jam į kabiną - tik jo galva kyšojo – prikroviau tų plytų. Jis man atvežė į viršų. Išsikroviau. Tai jis man du reišus darė. [...] Molis čia vietoj. Smėlys vietoj. [...] Čia nei gramo cemento nėra.*

Mindaugas: *O kaip laiko pečius? Negriūna?*

Rudas: *Nu, Ačiū Dievui, aštunti metai be remonto. [A5]*

Namelio statybos trukmė taip pat įvairavo priklausomai nuo jo statybos „sudėtingumo“. Vieni surėsdavo per dieną, o kitiems prireikdavo kelių mėnesių ar net pusmečio. Rudas pasakoja: „Aš šitą namuką čia taip vėlyvą rudenį pradėjau, o pavasarį užbaigiau.“ [A5]. O Vėčna Chujova sugebėjo pagrindinę savo namelio dalį pastatyti per porą mėnesių:

Vėčna Chujova (moteris): O mes jau žiemą beveik statėmės. Spalio mėnesį pradėjom statytis. [...]

Vėčna Chujova (vyras): Dvidešimt ketvirtą gruodžio vat jūsų šventė, mes į bažnyčių nuėjom. [...] Pas mane tada tik vieno dar nebuvo – tik verandos nebuvo ir durų. Aš vyrų dar nebuvo įstatęs, kad duris... [...] Nu bet svarbiausia kad jau viskas – pas save chatoj.³⁴ [V4]

³⁴ *Vėčna Chujova (moteris): O mes jau žiemą beveik statėmės. Spalio mėnesį pradėjom statytis. [...]*

Galima pastebėti, kad dažnai nameliai statomi bendradarbiaujant. Aukščiau pateiktoje interviu su Ruduoju ištraukoje, kur jis pasakoja apie savo namelio statymą, matome, kad sąvartyno žmonės statydami, bendradarbiaudavo ne tik tarpusavyje, bet ir su sąvartyno darbininkais. Žinomi atvejai, kai vieni kitiems padėdavo statyti namo dalį arba, pavyzdžiui, pečių. „Michailas – kaimynas. Jis gyvena toliau miškuose. Atėjo padėt pastatyt dušą. Jie pasakojo, kad yra draugiški tarpusavyje, padeda vieni kitiems: „Mes kitaip neišgyventume čia“.“ [Stebėjimo užrašai, 2007 liepa]

Vis dėlto bendradarbiavimas nebuvo būdingas visai sąvartyno bendruomenei, o tik nedidelėms „draugų“ grupėms.

Sąvartyno žmonės sako, jog namo statyba nėra toks jau lengvas dalykas. Įsikūrimas sąvartyne reikalauja ir gebėjimų, ir darbo, ir sveikatos, ir laiko. Todėl pakartoti panašų įsikūrimo procesą kitame sąvartyne jiems atrodo jau nebeįmanoma.

Vėčna Chujova (vyras): O ką Kazokiškėse aš antros tokios, [...] aš nebepastatysiu antros tokios, niekaip nepastatysiu³⁵. [V4]

3.3.1.5. Būsto priežiūra ir remontas

Panašu, kad sąvartynui veikiant žmonės, besirūpinantys savo būstu, skirdavo dėmesio ir jo priežiūrai, o laikas nuo laiko dar ir remontuodavo (dažniausiai naudodami priemones, rastas sąvartyne).

Rudoji: Anksčiau aš ir remontą dariau, ir lubos buvo išdažytos. Čia tapetų ir dabar turiu. Bet klijų nėra. O pirkt man per brangu. [V1]

Vėčna Chujova (vyras): Dvatsat četvertogo dekabiria vot vaš prazdnik, my v kastiol pašli. [...]U minia tolko odna nebyla - tagda verandy niebyla u menia, i dver. Ja zavesy pastavivšy niebyl, nu, štab dver... [...] Nu glavnoje što uže vsio - u sebia v chace. [V4]

³⁵ Vėčna Chujova (vyras): A što tolku v Kazokiškės ja vtaruju takuju, [...] ja nipastroju uže vtaruju takuju, nikak nipastroju. [V4]

Večna Chujova (vyras): Aš pats nežinau kaip... pirmą kartą gyvenime dariau. Iš viso ir dėjimas gavosi, ir normaliai skiedinį padariau, viską. Tiesa, aš po dviejų metų iš naujo, nu perdariau. Nu kaip ne ne perdariau, užlipdžiau. Dar geriau padariau. Jau pradėjau mokytis kas kaip.³⁶ [V4]

Pasitaikydavo, kad tekdavo ir nerūpestingam kaimynui pagelbėti:
„Rudas pasakojo, kaip Tatarkai - savo artimiausiai kaimynei ir bikiulei - pečių remontavo. Nuo gumos deginimo buvo „užsikimšęs“. Mat ji jį batais per daug kūreno.“ [Stebėjimo užrašai 2008.02.28]

3.3.1.6. Būsto vidaus įranga

„Moteris, vardu Teresė, namelio šeimininkė, įsivedė į savo namą. Jis iš dviejų kambarių. Kiekviena po vieną gultą-lovą. Sakė - turi televizorių. Patys varo elektrą. Turi pasistatę krosnelę, ja ir žiemą apsišildo. Sakyčiau, visai jauku...“
[Stebėjimo užrašai, 2007 liepa]

Baldai, kuriuos galima rasti kiekvienoje „palatkėje“, bunkeryje ar žeminėje, - tai lova ir stalas (žr. **47 pav.** ir **48 pav.**). Priklausomai nuo žmogaus poreikių ir gebėjimų įsirengti taip pat galėdavo būti: lentynos, spintelės, indaujos, kėdės, suoliukai ir pan. Baldai dažniausiai gaunami iš sąvartyno. Tačiau būdavo žmonių, kurie kai kuriuos baldus ir patys pasigamindavo.

Večna Chujova (vyras): Spinta. Nu aš ja padariau pats. Trijų durų tokios anksčiau būdavo. Aš ją per pusę, nu, kad praėjimas būtų nu normalus padariau.³⁷ [V4]

³⁶ Večna Chujova (vyras): Pervyj raz v žyzni delal [pečku]. Vopšče, i kladka polučilas, i normalna rastvor zdelal, vsio. Pravda, ja čeriz dva goda ja uže pa novomy, nu, piridelal. Nu kak, nu ni piridelaval, zaleplival. Iščio lučše zadelal. [V4]

³⁷ Večna Chujova (vyras): Škaf. Nu ja zdelal ivo, samadelnym. Triochdverčiatyje takije iščio ranše byli.[...] Ja ivo na poloviny nu, što b prachod byl nu, normalnyj zdelal. [V4]

Būsto patogumais sąvartyne gyvenantys žmonės nesinaudoja. Pagrindinis apšvietimo šaltinis yra žvakės bei dienos šviesa, krentanti pro langus (jei jie yra). Elektra naudojama daugiausia žiūrėti televizorių, klausytis radijo. Ji gaunama iš sąvartyne rastų akumuliatorių. Išnaudojus akumuliatoriaus energiją, jis dažniausiai išmetamas arba išardomas, spalvotasis metalas pridodamas supirkėjams, o nereikalingos dalys išmetamos (tada ieškomas naujas). Tačiau taip pat praktikuojamas ir akumuliatoriaus perkrovimas pas sąvartyno apsaugos darbuotojus. Tada jis naudojamas pakartotinai.

Donata: O šviesą turit?

Rudoji: Ne. O kaip? Čia ir negalima.

Neleidžia.

Donata: Neleidžia?

Rudoji: Nu mes iš akumuliatoriaus. A taip

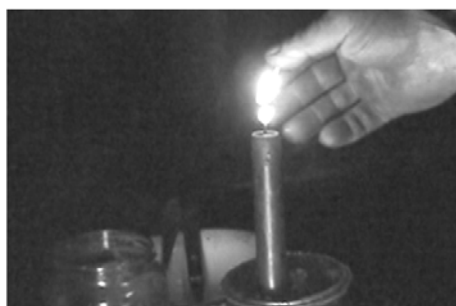
žvakės. Va šita žvakidės. A akumuliatorius išneštas pakrauti. A čia...

Rudas: A čia pakrovėjas.

Rudoji: Tai nešim, paprašysim ir jie akumuliatorių mums pakraus.

Rudas: Pakrauna viską.

Rudoji: Va ir televizorių pažiūrim. [V1]

49 pav. Atliekų rinkėjas dega žvakę, kad apšviestų ir mums parodytų savo namelio vidų. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Centrinio šildymo paslaugų sąvartyno gyventojai taip pat negauna. Dalis namelių yra apšildomi krosnimi. Tačiau sąvartyne yra nemažai namelių, kurie krosnies neturi. Taigi žmonės tiek vasarą, tiek žiemą gyvena nešildydami savo būsto.

Sanitarinio mazgo nei jungčių su vandentiekiu taip pat nėra nė vienoje „palapinėje“. Tad žmonės turi tiek maistui, tiek higienos ar buities darbams naudojamą vandenį atsinešti iš sąvartyno administracijos pastatų arba gretimų miestelių, kaimų.

3.3.1.7. Kiemas

50 pav. *Atliekų rinkėjų kiemas. Vyras valgo prie kubo formos staliuko. Už jo nugaros matosi vežimėlis – darbo įrankis (iš kairės pusės) (iš dešinės pusės – Mindaugas, filmuojantis šių žmonių kasdienybę). Priekyje staliuko – apversta dėžė, atliekanti kėdės funkcijas. Nuotraukos apačioje – ugnievietė, kurioje deginama padanga: (1) metalui išgauti ir (2) pasišildyti. (D.Petružytės nuotrauka, 2008 m.)*

Gyvenant sąvartyne kiemas yra svarbi vieta. Čia atliekami įvairūs darbai, gaminamas valgis, valgoma, skalbiama, prausiamasi (vasarą), šildomasi prie laužo, leidžiamas laisvalaikis, bendraujama, priimami svečiai ir t.t.

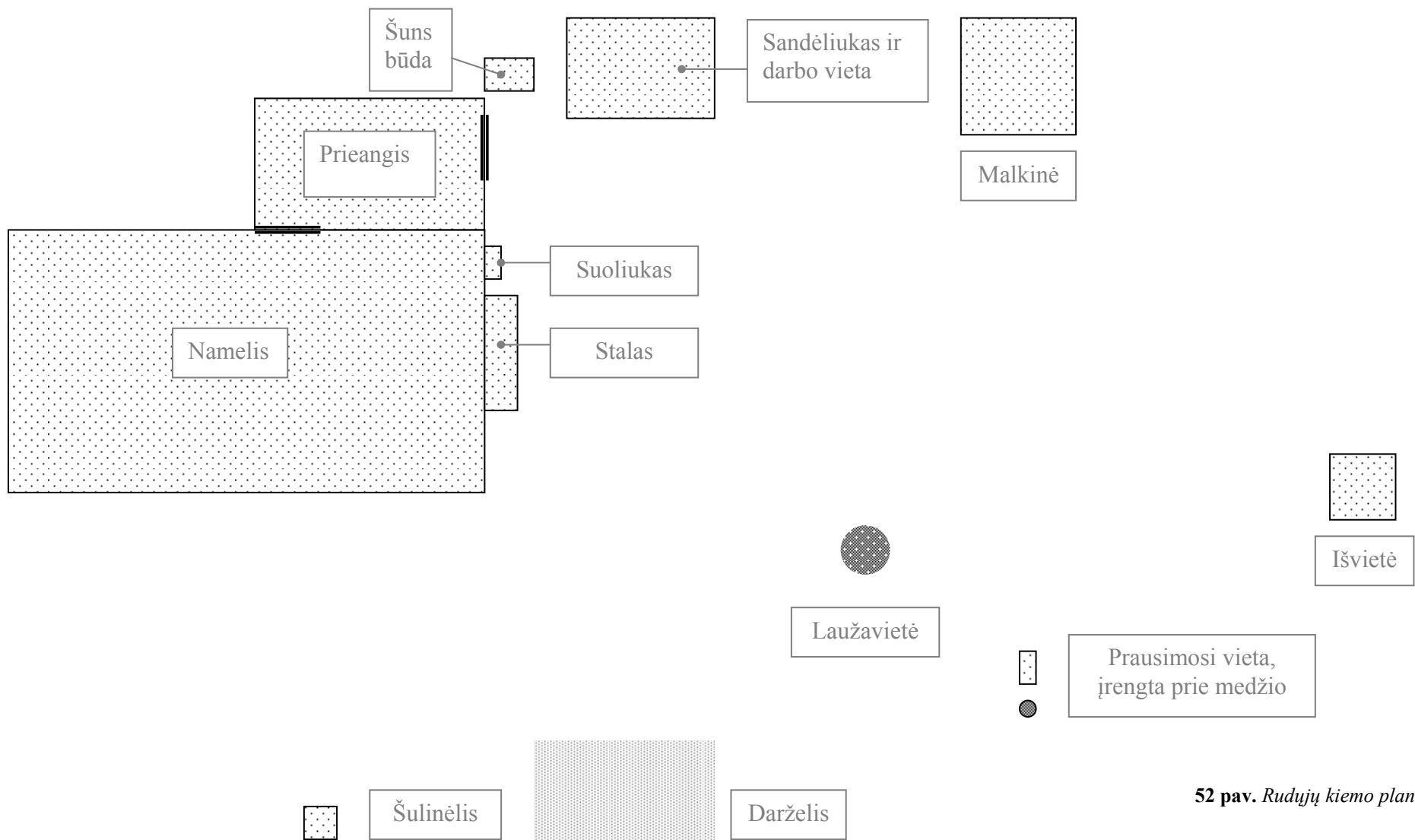
Privalomas kiekvieno kiemo „atributas“ - laužavietė. Ją turi visi. Ji atlieka ne tik šildymo funkciją, bet pasitarnauja kaip darbo įrankis (gaunant metalą) bei yra reikalinga maisto gamybai. Yra pora jos įrengimo būdų: (1) ugniavietė iš dviejų pusių apdedama plytomis, o virš jų, pavyzdžiui, uždedamos

metalinės grotelės; (2) ant ugniavietė uždedamas vaikiškų rogučių metalinis karkasas. Tokia laužavietė gali būti kūrenama ir be šio metalinio karkaso (pavyzdžiui, uždedant ant jos deginti planuojamą padangą).

51 pav. *Pirmojo tipo laužavietės pavyzdys (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008)*

Sąvartyno namelių kiemai įprastai nebūna aptverti. Kieme gali būti ir įvairūs priestatai (žr. **49 pav.**). Išskirtiniu atveju gali būti net šulinėlis iškastas. Čia taip pat laikomi įvairūs darbo įrankiai (pačių pasigamintas stovas malkoms pjaustyti, šluotos, kastuvai, metalo ardymo įrankiai ir pan.), įvairūs radiniai iš kurių vėliau bus išimtinėjamas, pavyzdžiui, varis, taip pat staliukas, kėdės ar foteliai, spintelės, skalbyklė, prausyklė, įvairios dekoracijos, papuošimai ir t.t. Vasarą kiemelyje arba netoli jo gali būti padarytas ir nedidelis darželis daržovėms ir prieskoniams auginti.

52 pav. Rudujų kiemo planas.

Ištrauka iš vienu pirmųjų vizitų sąvartyne (2007 m.), nupasakojanti, kaip atrodo gan tipiškas sąvartyno namelio kiemas:

„Po to įsidrąsinom nueiti iki miškelio, kur jie gyvena. Surizikavom eiti gilyn, į mišką. Ten atradom dar vieną „gyvenvietėlę“: spalvotą kilimą, patiestą lauke ant žemės, šalia - šuns būdą, padarytą iš dėžės ir vietoj stogo apdengtą skudurų, po to - keletą namukų, išradingai ir gražiai spalvotų. Ir žmones – moterį ir vyrą – kažką bedirbančius, bekalančius. Kaip vėliau paaiškino, jie statosi dušą. Įkala kelis ilgus medinius stulpus/lentas. Po to juos apdengs ir įsirengs prausyklą. Akį patraukė kieme sustatytos įvairios spintelės. Ant vienos sudėti visokie higienos reikmenys ir veidrodėlis, ant kitos - maistas, ant trečios – visokie šventi paveikslėliai ir skulptūrėlės. Šalia tų spintelių juodos kėdės su atlošais [kompiuterių kėdės]. O kiemelio gale – spalvotos dekoracijos, paradytos iš kažkokio didžiulio reklaminių stendo. Tokią saulėtą dieną vešlioje vidurvasarinio miško žalumoje, tai atrodė tikrai spalvingai, neįprastai ir, sakyčiau, netgi įspūdingai“. [Stebėjimo užrašai, 2007 m. liepa]

53 pav. Atliekų rinkėjų kiemas – vienas tvarkingiausių ir geriausiai įrengtų. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

3.3.1.8. Būsto ir kiemo puošyba

Būsto vidaus ir išorės puošyba būdinga visiems be išimties sąvartyno gyventojams.

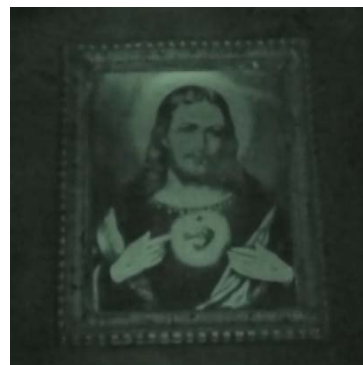
Apibendrinus stebėjimo duomenis, galima teigti, jog vidaus puošyba susideda iš tokių elementų:

- religinė atributika (kryžiai, ikonos, rožančiai ir pan.),

Rudoji: O, matka boska pas mus kaba ten. Ir rožančių turim, ir škaplierčiką turim pas mus...

Rudas: Viskas pas mane yra! Oo...

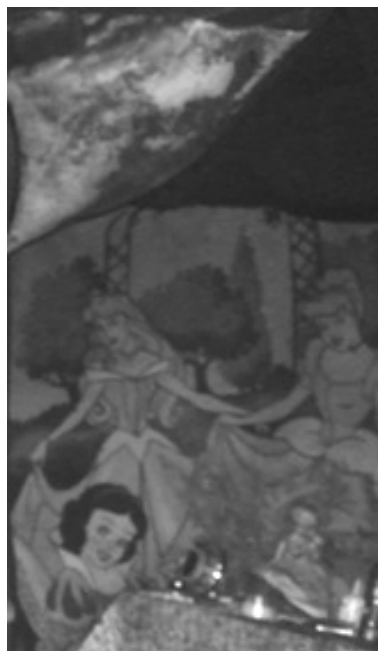
Rudoji: Mes renkam, renkam... Va, Jėzus kaba, užkryžiuotas, medinis... [A4]

54 pav. Švč. Jėzaus Širdies paveikslas pakabintas ant sienos vieno atliekų rinkėjo namelyje (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

- paveiksliukai,

Rudoji: Vo, paveikslas buvo labai gražus... Bet išbluko. Čia va kabėjo anksčiau. Vo, vieta yra... Šita, Ivan Groznyj ubivajet syna³⁸. [A4]

56 pav. Spalvotas kilimas pakabintas ant vidinės namelio sienos. (Iškarpa iš D.Petružytės nuotraukos, 2008 m.)

- nedidelės skulptūrėlės

Rudoji (žr. 55 pav.): Vo, žaltys prie rožės. Lygtai kaip obuolys. Tiktai atidžiai įsižiūrėk. Tu tokį vaizdą pagauk. Man atrodo labai toksai įdomus. Žaltys kaip sugundė Ievą, lyg tai... [A11]

55 pav. Stiklinė gyvatės skulptūrėlė ir dirbtinė rožė (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

- kilimai ant sienų,
- ir kiti įdomūs radiniai.

³⁸ *Rudoji: Ivanas Rūstusis žudo sūnų.*

Būsto išorės bei kiemo puošybos pagrindiniai elementai būtų tokie:

- gėlės (dažniausiai dirbtinės),
- paveikslai,

57 pav. Dirbtinių rožinės spalvos gėlių puokštė kieme pakabinta virš veidrodžio (esančio prie prausyklos). (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008)

58 pav. Mažytė nykštuko skulptūrėlė ant stalo esančio Ivanuškos kieme. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Donata: Ir Lietuvos vėliava?

Rudoji: O tai ne? Ir Europos turėjom.

Donata: Rimtai? O iš kur?

Rudoji: Nu iš kur [rodo į šiukšlyno pusę]? Ir buvom pakabinę vo čia taip, iš kelio net matėsi, matyt buvo.

Donata: O Lietuvos vėliavą irgi sąvartyne radot?

Rudoji: Taip, ir nauja buvo, - su etikete. Jisai norėjo kažkur tai čia pakabint. [V2]

- skulptūrėlės,
- veidrodėliai,
- daiktai, skleidžiantys garsus (pavyzdžiui, varpeliai, skambantys juos užkliudžius, prisukami muzikiniai žaisliukai)
- įdomūs radiniai (pavyzdžiui, narvelis, Lietuvos vėliava)

59 pav. Lietuvos vėliava (atvirkščiai pakabinta) atliekų rinkėjų kieme (Petružytės nuotrauka 2008m.).

Nieko stebėtino sąvartyne prie namų ar kurioje kitoje žmonių būriavimosi vietoje pamatyti ištiestą spalvingą kilimą. Jis atlieka ne tik gražinimo funkciją, bet ir suteikia kiek daugiau jaukumo, švaros, yra patogus vaikščioti per pažliugusią žemę lyjant lietui.

3.3.1.9. Būsto ir kiemo tvarkymas

O Dieve, tik spėk tvarkyti.³⁹
Vėčna Chujova

Sąvartynas – šiukšlių kaupimo vieta. Tad natūralu, kad vienas iš į akis krentančių čionykščio gyvenimo bruožų - šiukšlės. Jų yra ne tik pačiame sąvartyne, bet ir visur aplink jį.

60 pav. Vieno atliekų rinkėjo namelis ir jo kiemas, pasižymintis išskirtiniu netvarkingumu ir apleistumu. (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

Vis dėlto vienareikšmiškai taip atrodančios sąvartyno gyventojų kasdienybės įvardinti netvarka nebūtų tinkama. Gyvenimas sąvartyne kai kuriais požiūriais yra artimas gyvenimui kaime. Dar daugiau. Galima sakyti, kad šie žmonės gyvena tiesiog miške. O tai sudaro daugiau sunkumų palaikyti tvarką. Antra, kadangi vietiniai gyventojai įsikūrę netoli paties šiukšlyno, o pagrindinis jų darbo objektas yra šiukšlės, tai ir jų būstų aplinka pasižymi šiukšlių gausumu. Be to, dirbama su jomis, tad jų prisikaupia ir

kieme. Trečia, vėjas prineša šiukšlių iš sąvartyno. Šiuo požiūriu būsto aplinkos

³⁹ Vėčna Chujova (Vyras): *O Bože, tolko uspevaješ ubirat.*

tvarkingumas dalinai priklauso nuo gyvenimo vietos. Pavyzdžiui, viena pora gyvena tokioje vietoje, kur pietų ir rytų vėjas suneša daugybę polietileninių maišelių ir kitų šiukšlių. Tad jų pilna ne tik aplink būstą, bet ir ant medžių šakų.

Vytas: Iš anos pusės kai papučia vėjas, tai vsio... rink nerink čia vėl tas pats. Sušluoji, o paskui vėl bus tas pats. Nu ką aš galiu padaryt? [A3]

Vis dėlto tvarka, kaip ir viskas sąvartyne, varijuoja tam tikruose rėmuose. Vienų žmonių būstai ir jų kiemai tvarkingesni, kitų - panašūs į patį šiukšlyną. Tai priklauso nuo subjektyvių priežasčių – individualaus valyvumo. Kai kurie net esamomis sąlygomis sugeba išlaikyti tvarką.

Večna Chujova (vyras): Pas mano mamą visada viskas sutvarkyta. Dabar tas pats pas mus. Nu žinoma, nepasakysiu kad taip, nu kaip kaimietiška, bet normaliai. Nuostabu. Taip, dėl to kad žiūrim. Šluot čia – paklausk pas ką nors – pas mane visada iššluota, lapelio nesurasi. Va kaip čia. Pas mane viskas švaru. A pas juos – lapas ant lapo. Ką argi ne taip, Mindaugai? Netiesą pasakiau?⁴⁰ [V4]

Daugelis sąvartyne gyvenančių žmonių ypatingai rūpinasi tvarka laukdami svečių.

Rudoji: Tai vienąkart pas man čia buvo atvažiavę [greitoji]. Noo, pas mane tai sutvarkyta čia buvo. Rėkiu [iš skausmo] ir viskas. Bet aš nors ant kelių. Čia iššluota buvo viskas, čia buvo sutvarkyta. Net gydytoja pasakė, kad „pirmą kartą matau tokią palapinę“. [V2]

Iš tiesų, kai kurie žmonės, mūsų taip pat nepriimdavo į savo namus bet kada. Kviesdavo tik tuomet, kai tinkamai susitvarkydavo ir pasiruošdavo.

⁴⁰ Večna Chujova (vyras): U mājėj materi, vseгда ubrana, vsio. Ščias tože samoje u nas, nu kanešno, niskažu što tak, nu kak po derevenski, no narmalna, ja skažu. Podmeteno. [...] Prelest. Da, potomušto smotrim. Grabic zdes - sprosi u kovo,- u menia vsio pragrablenu, listočka ninajdzioš. Vot kak zdes. U menia vsio čistinka. A k nim, - list na list. Što, razve ni tak, Mindaugas? Ni pravdu skazal? [V4]

3.3.1.10. Būsto netekimas

Būsto sąvartyne netenkama keliais būdais:

- Gaisras - dažniausia būsto praradimo priežastis. Tokiu atveju neretai prarandamas ir žmogus, buvęs „jurtoje“. Tai gali būti:
 - o netyčinis gaisras (palikta deganti cigaretė, žvakė ar pečius),
 - o tyčinis padegimas.

- Sąvartyno administracijos nurodymas (reti atvejai). Tokiu būdu būsto netekti galima dėl dviejų priežasčių:
 - o dėl netinkamoje vietoje pastatyto namelio,
 - o sąvartyno eksploatavimui prireikus to ploto, kuriame yra pastatytas namelis.

Tokiu atveju sąvartyną tvarkančios organizacijos darbuotojai iš anksto perspėja būsto savininką, kad persikeltų į kitą vietą. Po to namelis yra nugriaunamas traktoriumi.

- Gamtos stichijos (reti atvejai).

Rudoji: Mes vieną kartą grįžtam iš Rykantų. O vėjas buvo. Kaip jisai paėjo va čia. Vytas. Paeina. Tiktai ant manęs: „Kriska!“ “Ką?“. Ateinu. Galvoju su juo ką nors. Medis. Va.

Rudas: Ant namelio.

Rudoji: Ir ant šito kampo nukritęs nuo vėjo.

Rudoji: Gerai kad tvirta.

Rudas: Trise nuvertėm tą medį nuo palatkės šitos.

Rudoji: Oi baisu. Baisu buvo. [V1]

Būsto netekimo priežastis apibendrina vieno sąvartyno gyventojų mintis:
„Kiek nugriauta, kiek sudeginta, kiek supūva.“ [Gusius, A15]

3.3.2. MITYBA

*Kažkas rašė, ten korespondentė, mes skaitėm,
vo... šunys to neėda, ką žmonės čia valgo.
Mira*

3.3.2.1. Maisto šaltiniai ir gavimo būdai

Atliekų rinkėjų gyvenančių sąvartyne, maisto produktų gavimo šaltiniai bei jų gavimo būdai buvo įvairūs.

I. Sąvartynui veikiant maistą buvo galima **rasti sąvartyne**. Tai ir buvo vienas pagrindinių čia gyvenusių žmonių peno šaltinis. Rasti sąvartyne buvo galima visko - duonos, kruopų, pieno produktų, vaisių ir daržovių, mėsos, saldumynų, alkoholio, įvairiausių nesvaigių gėrimų ir t.t. Šią gausą ir įvairovę geriausiai iliustruoja ištrauka iš grupelės sąvartyne gyvenančių žmonių pokalbio, pateiktos 150 - 152 psl. Tokiu būdu gaunamus maisto produktus būtų galima išranguoti pagal kokybę: geri, neaiškūs, pasenę produktai bei atliekos.

Gerai, t.y. su nesibaigusiu galiojimo terminu, tvarkingai supakuoti, tačiau turintys kokių nors brokų, produktai. Neretai jie būdavo atvežami labai dideliais kiekiais arba net specialiomis mašinomis tiesiai iš fabrikų, juos gaminančių įmonių (pvz., saldaininė mašina, daržovių mašina ir pan.).

Ciklopas: Kiek čia būdavo alaus. Kiek čia būdavo kavos. Kubiniai maišai kavos. Atveža. Jau iš anksto žino kada atvažiuos. Traktorius, padaręs duobę, iškasęs. Užvažiuoja mašina tenai išpila, traktariai du iš šonų. Šmokšt užvertė. A ką tu užversi pilną? Vis tiek žmonės lįsdavo. Atvežė kažkaip tai čia vynu. Tai žmonės plovė rankas su tuo vynu. Išpildavo, kad tiktai tas bonkes priduoat. Būdavo ojoj, kašmar. [A19]

„Neaiškūs“ produktai, kurie nėra akivaizdžiai nei geri, nei blogi. Jie gali būti randami sąvartyne pavieniui arba atvežami specialiomis mašinomis (pavyzdžiui, „Akropolio“ mašina, kalėjimo mašina).

Ciklopas: Nu čia būna kad... vienintelė mašina, kurią galima dar pavadint mašina - kalėjimas...

Admirolas: Kalėjimas...

Ciklopas: ...kalėjimas atvažiuoja, Lukiškių kalėjimas. Ten galima, nu kaip, ir duonos i dešrelių...

Admirolas: A taip... Duonos nors, a dabar duona gi brangiai kainuoja...

Ciklopas: Ir dešros...

Donata: Bet ten kaip... tai kas išmetama kalėjime, ar ne?

Ciklopas: Nu išmetama, kalėjime.

Donata: Supratau.

Ciklopas: Būna ir taip, kad vot vot nepraleidžia... Atnešė... atnešė siuntinį į kalėjimą, kažką tai nepraleido...

Donata: Ir meta...

Ciklopas: ... ir jie į šoną meta ir paskui į šiukšlyną šitą. [V5]

Pasenę produktai – jų taip pat buvo galima rasti sąvartyne. Nemaža dalis čia gyvenančių žmonių juos laikė tinkamais vartojimui. Neretai tai, matyt, būdavo gyventojų, o ne prekybos centrų, parduotuvių, maisto gaminimo įmonių ir pan., išmesti produktai.

Ciklopas: Būdavo, rasdavau dešros... Sausas dešras, kurios kainuoja kažkur tai po 20-30 litų, nu kilogramas... Rasdavau po 4, po 5 štukas... tokias, nu suktas. A kas ten blogo? Tai, kad biški supeliję. Nu tai viršų praplauni ir viskas. [...] Aaa, pas žmones supelija biškį ir viskas. Aaa, bajoras, ką jis sau valgys? [V5, A8]

Atliekos taip pat sulaukdavo kai kurių sąvartyno gyventojų dėmesio. Tačiau tendencija rinkti atliekas nebuvo dominuojanti. Tai veikiau pavieniai atvejai.

Kunigėlis: Aš vo, pavyzdžiui, rasdavau vištienos kulšeles tas rūkytas. Tai jos, kaip sakoma, apgraužtos ten. Tik tai tiek tos kremzlės likusios ant galų. Čia aš labai mėgdavau. [A6]

Visus šiuo būdu gaunamus maisto produktus sąvartyno žmonės naudodavo savo mityboje. Tačiau taip pat pasitaikydavo atvejų, kai juos naudodavo natūriniam mainams arba pardavimui.

Rudas: Kapsčiausi, kapsčiausi – dėžė. Gerai. Sunki. Aš atplėšiu ją, vieną lentutę. O ten uncuriai. Aš už tos dėžės ir į namuką. Kristinai: „Va, rytoj važiuosi į namus“. Unguriai. Čia sukrovėm. Viską. Ką, sako, aš nepanešiu. Aš sakau, aš tave iki traukinio palydėsiu. O ten jau žiūrėk pati. Tai jinai tą uncurį pardavinėjo. Pardavė. [V 817]

II. Maisto produktų buvo galima **nusipirkti arba natūrinių mainų būdu gauti iš kaimiečių**. Šis būdas buvo svarbus dviems produktų rūšims - pienui ir kiaušiniams. Pavyzdžiui, sąvartyno žmonės rinkdavo duoną, kruopas ir pan., t.y. maistą, tinkamą aplinkinių kaimų gyventojų gyvulių pašarui. Kaimiečiai jiems mainais už tai duodavo pieno produktų, kiaušinių.

III. Maisto taip pat būdavo galima **nusipirkti parduotuvėse**, esančiose gretimuose miestuose ar miesteliuose (dažniausiai Rykantuose, Lentvartyje). Vietinės parduotuvės pardavėja taip nupasakoja savo klientus iš sąvartyno: „Jie buvo tarsi ir neblogi mūsų klientai. Vis tiek uždirbdavo ten sąvartyne ir pinigėlių buvo. [...] Duonytės, kokių nors konservų, cigaretės, kavos, cukraus, dešrytės, arbatos... Va tokių būtiniausių dalykų [ateidavo nusipirkti].“ [Tk A2]

Kadangi artimiausia maisto parduotuvė buvo už kelių kilometrų esančiame miestelyje, joks visuomeninis transportas iki ten nevažiuodavo, tai nusipirktas maistas dažniausiai būdavo tiesiog parsinešamas.

Ania: Nuėjau į Rykantus. Ten žmonės bulves parduoda po litą. Tai nupirkau dešimt kilogramų.

Donata: Ir pati parnešėt dešimt kilogramų?

Ania: Taip. Sekmadienį važiuavau į Lentvarį. Užsipirkau produktų šiek tiek. Tai tą, tai tą. Vis pigiau kas nors, žinai. Vis tiek reikia kauliukų, tai to, tai to. Reikia gi valgyti.⁴¹ [A20]

Veikiant sąvartynui būdavo praktikuojamas ir kitoks būdas: sąvartyne įsėdama į šiukšles atvežusią mašiną ir važiuojama su ja iki miestelio, o parvažiuojama su kita šiukšles atvežančia mašina.

IV. Dar vienas maisto gavimo būdas - **nusipirkti iš privataus supirkėjo**. Greta pagrindinio verslo - išrūšiuotų antrinių žaliavų supirkimo ir perpardavimo - supirkėjas sąvartyne prekiaudavo dar ir maisto produktais bei alkoholiu. Jis dažniausiai atveždavo duonos, batono, konservų, makaronų, taip pat įvairių svaigalų.

V. Maisto produktų buvo galima **gauti kaip labdarą**. Sąvartynas buvo socialinės veiklos traukos objektas. Kol sąvartynas dar veikė, šių visuomeninio solidarumo troškimų čia realizuoti atvykdavo ne viena grupė (iš Lietuvos ir iš užsienio). Dažniausiai tai būdavo materialios labdaros dalintojai. Taigi maisto dalijimas neretai būdavo tęstinės arba vienkartinės karitatyvinės veiklos svarbus ar net svarbiausias elementas - tikslas pats savaime, arba priemonė ryšiui užmegzti bei palaikyti. Šiuo būdu sąvartyno žmonės karts nuo karto gaudavo saldumynų, mėsos, sumuštinių, bandelių, karštos arbatos, košių ir pan.

⁴¹ Originali transkripcija:

Ania: Zašla v Rykantai. Tam liudi kartoški pradajut pa litu. To kupila desit kilogram kartoški.

Donata: Oi, i sama prinisla desit kilagram.

Ania: Da. V vaskrisėnėje pajechala v Lentvaris. Praduktav zakupilas nimnoga. To to, to to. Chot pa diševle što nibut, znajiš. Vsio ravno nada to kostikov, to to, to to. Nada ži kušat. [A20]

VI. Patiems **užsiauginti** - tai dar vienas – tiesa, ne itin populiarius – maisto gavimo būdas. Nors įvairūs prieskoniai pavienių žmonių buvo auginami pastoviai, tokie miško darželiai labiau išpopuliarėjo sąvartyno uždarymo metais. „Jurtos“ kiemelyje, netoliese esančiuose žemės ploteliuose ar kiek tolėliau miške nedideliais kiekiais sodinamos bulvės, pomidorai, agurkai, krapai, petražolės, svogūnai ir pan. Vidutinis tokio darželio plotas 2m. x 2m.

Vėčna Chujova (moteris): Eidavau mėšlą šitą rinkdavau. Užmerkdavau į vandenį. Prisisodinus tuos pomidorus, - va tokie va badyliai užaugo.

Parėmiau, viską. O Jėzus, tik pradėjo tie pomidoriukai truputėlį jau užaugdinėti, kai dėjo rūkas...

Vėčna Chujova (vyras): Nu i vsio, i...

Vėčna Chujova (moteris): Iš tokių pomidoriukų gal pusė krepšelio... [...]

Vėčna Chujova (vyras): Man atrodo, jei pomidorai augo, tai ir krapai turėtų bent jau. [V4]

VII. Dar vienas būdas, – būdingas tiems, kurie laikas nuo laiko apsilankydavo savo ar savo tėvų namuose, - **atsivežti iš namų** paties ar kokio giminaičio (pvz., mamos, žmonos) pagamintą maistą, užkandžių.

VIII. **Paprašyti atvežti vaikų.** Analizuojant turimus duomenis, neaišku kiek dažnai šis maisto gavimo būdas buvo naudojamas sąvartynui veikiant. Panašu, kad galėjo būti netgi atvirkščiai – maistas, rastas sąvartyne, vežamas giminėms. Tačiau sąvartynui užsidarant ne vienas žmogus dalį maisto gaudavo būtent tokiu būdu.

Gusicha (pokalbis su sūnumi telefonu): Sveikas, Jura. Aš mirštu iš bado. Negalit duonos atvežti? Sąvartynas užsidarė, tai aš antra diena nevalgius. [V1783]

Ania: Dešros truputį, sardelių. Nu po truputį, kad būtų. Svarbiausia, bulvės yra. Kruopos yra. Kruopų tai Andrėjus [sūnus] kaip tai užvežė. Po du tris pakelius. Ir ryžiai, ir griekiai, ir žirniai. [A20]

X. Pasinaudoti miško gėrybėmis vasarą ir rudenį.

Rudoji: Labai grybų ir spanguolių auga, bet mes neužsiminėjame. Žmonės ateina, renka. Kas sau, kas pardavinėja. Čia... ir šitie, lepšukų būna labai daug. Bet mes sau tikrai renkam, pardavimui ne. O kaimynė jinai renka, parduoda, aviečių, paskui šitų, ne braškių ... kaip jie, kaip braškės... kaip jos... žemuogės. Tik tai ne čia prie sąvartyno, labai porą kilometrų vaikšto nuo čia, toli renka ir paskui parduoda. O mes neužiimam, mes tikrai sau. Tik tai sau.
[A4]

3.3.2.2. Mitybos įpročiai

Yra aišku, kad žmonės sąvartyne galėjo rasti labai daug maisto, tiek, kad jiems pirkti beveik nebereikėdavo. Žmonės akcentuodavo, kad tai dažnai būdavo nors išmestas, brokuotas, tačiau geras maistas - supakuotas, su nepasibaigusia galiojimo data. Viena moteris piktinasi laikraštyje pasirodžiusiu neteisingu komentaru apie sąvartyno žmones: „Kažkas rašė, ten korespondentė, mes skaitėm, vo... šunys to neėda, ką žmonės čia valgo“. [Mira, A8] Išties reikėtų skirti tuos maistinius radinius, kuriuos vartodavo žmonės, ir tuos, kuriuos rinkdavo savo naminiams gyvūnams ar gyvuliams (nežiūrint išimtinių atvejų). Pabuvus sąvartyne ir pabendravus su ten dirbančiais žmonėmis, panašu, kad daugeliu atveju būtų teisingiau sakyti: „sąvartyno šunys valgo ne viską, ką šiaip jau valgytų eilinis žmogus“.

Negalima vienareikšmiškai apibūdinti visų sąvartyno atliekų rinkėjų mitybos įpročių. Maisto turinys įvairuoja priklausomai nuo žmonių įpročių, pažiūrų, gyvenimo būdo ir t.t. Mitybos turinį galima suskirstyti į kelis tipus. Grynu pavidalu šie tipai neegzistuoja. Tai veikia tendencijos. Sąvartyne gyvenantys žmonės yra įvairūs ir renkasi įvairias šių mitybos tipų kombinacijas.

Gaminamas maistas. Tai dažniausiai pagyvenusios poros, kurių moterys rūpinasi maisto gamyba. Šie žmonės valgo šviežią, namuose ruoštą maistą: balandėlius, cepelinus, šaltieną, blynus, šaltibarščius ir kitokias sriubas, troškiniai. Šie žmonės taip pat konservuoja, verda uogienes, augina įvairius prieskonius (indeliuose ar mažuose lauko darželiuose netoli namų): svogūnus, petražoles, krapus, o taip pat bulves, agurkus ir pan. Tai pat rūpinasi sveikata. Pavyzdžiui, kaip prevencija peršalimui vartoja česnako užpilą.

61 pav. Velykų stalas pas Teresę ir Stumbrą
(M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Greitai gaminamas ar šildomas maistas. Tai žmonės (ir poros, ir pavieniai vyrai), kurie gamina, tačiau paprastesnį, greičiau paruošiamą maistą: košes, makaronus, pusfabrikačius (pvz., žuvies piršteliai, dešrelės) ir pan.

*Rudoji: Šiandien
pusryčiams mes iš
parduotuvės šitie ant 5
minučių makaronai tie su
prieskoniais. Va, puoduke
dar stovi. Čia pusryčiams
padarėm. Palauk. Ruletas su*

62 pav. Pietų stalas. Pietums: košė ir mėsos konservai.
(M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

liežuviu valgėm. Kakavą. Kakavą su dešra... a su kuo aš valgiau. Neprisimenu.

Kava su...

Rudas: O aš kur buvau?

Rudoji: Taigi pusryčiauom. Dešros iš parduotuvės. Paskui taip duonos yra, batono va nupirkom. Va juodos [rodo mažą indelį]. Ne, pas mus

Rudas: Aborigenai gerai gyvena [juokiasi]. [V2]

Sausas maistas būdinga vyrams, neturintiems sugyventinės ar žmonos, ir kai kurioms poroms. Tai dažniausiai pačių gaminti ar parduotuvėje nusipirkti sumuštiniai, šalti žuvies piršteliai, konservai.

Mindaugas: O ką jūs valgot?

Mironas: Tai, ką su savim pasiimam. Paėmei iš ryto duonos kokios nors ar dešros. Daugiau nieko. Nu daugiausia duonos. Duonos paėmei ir viskas.

Mindaugas: Čia neverdat kokių makaronų?

Mironas: Ne

Donata: O dešrelių išsikept?

Micha: Ne, nu pasišildom jei dešrelių kokių ar dar ko, nu daleiskim. [A2]

63 pav. Užkandžiai darbo dienos metu (Iškarpa iš D.Petružytės nuotraukos, 2006 m.)

3.3.2.3. Gėrimai

64 pav. *Atliekų rinkėjai nešasi į namus butelius pripiltus geriamo vandens iš „Angaro“ (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)*

Sąvartyno atliekų rinkėjai vartoja įprastus gėrimus: vandenį, įvairių rūšių arbatas, kakavą, kavą. Pastebėtina, kad gaivieji gėrimai (sultys, limonadai) nėra labai populiarūs. Ypatingai dažnai vartojami svaigieji gėrimai.

Kaip jau anksčiau minėta, sąvartyne gyvenantys žmonės savo būstuose neturi vandens

šaltinio. Tad jie vandenį atsineša iš angaro, kur jis yra reguliariai atvežamas, arba iš gretimų miestelių (dažniausiai Rykantų).

Alkoholis sąvartyne yra vartojamas kaip kone privalomas maisto priedas. Tačiau šią temą plačiau nagrinėsime skyriuje „svaigalai“.

3.3.2.4. Maisto gaminimas

64 pav. „Indauja“ pas Teresę (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Maistas paprastai gaminamas arba lauke ant laužo, arba namelio viduje ant krosnies. Žmonės, neturintys krosnių, tiek vasarą, tiek žiemą gamina valgį lauke. Pastebėtina, kad visi sąvartyno atliekų rinkėjai turi laužavietę, tačiau tik kai kurie - dar ir pečių.

Esama dviejų tipiškiausių laužavietės įrengimo ir pritaikymo

maisto gamybai variantų:

- 1) ugnivietė iš kraštų apdėta plytomis, ant jų (virš ugnies) padėtos grotelės,
- 2) ant ugnivietės padėtas metalinis vaikiškų rogučių karkasas.

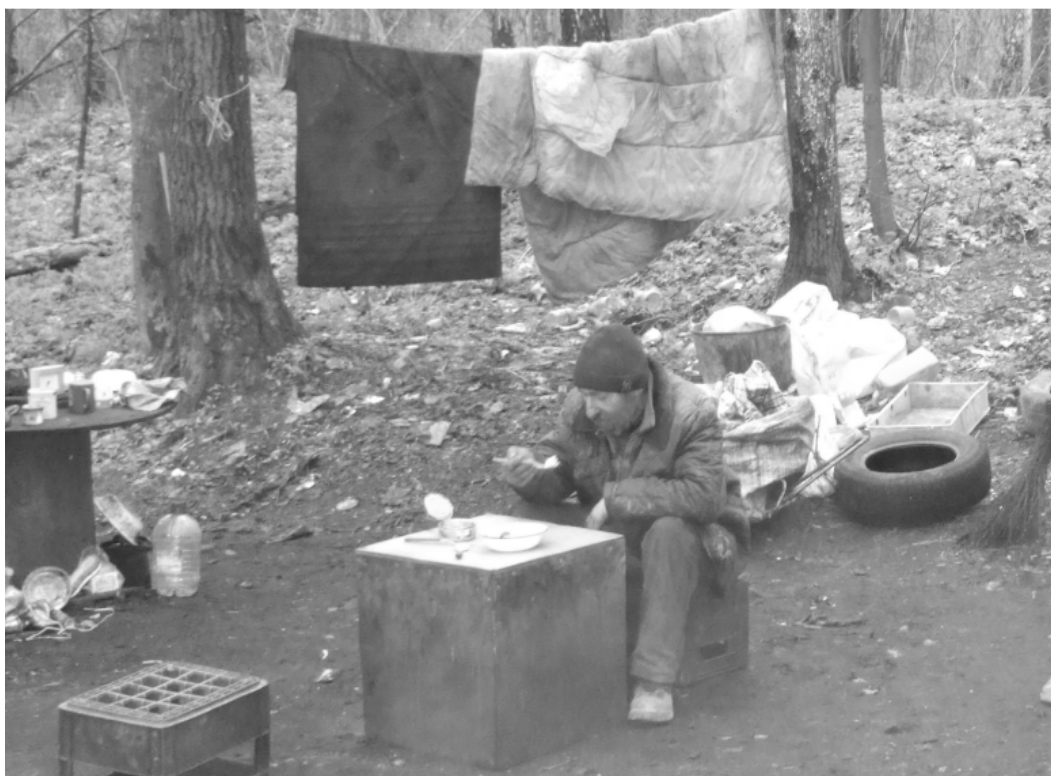
Maistas gaminamas naudojant indus ir įrankius, rastus sąvartyne (keptuvės, puodai, virduliai, peiliai, stalo įrankiai, lėkštės, dubenys, tarkos ir kt.). Sąvartyne taip pat buvo galima rasti ir receptų knygų. Kai kurios poros, nors jomis nesinaudodavo, tačiau jas rinkdavo.

Porose dažniausiai maistą gamina moterys. Vieniši vyrai maistą gamina patys.

65 pav. Valgio virimas (žiema). Visų pirma ant laužavietės uždedamos metalinės grotelės ir užkuriamas laužas. Ant grotelių padedamas puodas su vandeniu, beriami makronai, druska. Kartkartėmis pamaišoma, paragaujama ar netrūksta druskos, dar užpilama vandens. Išvirus, puodas nuimamas nuo laužavietės. Makaronai dedami į lėkštes, gausai užpilama aliejaus ir duodama valyti.
(M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpu koliažas, 2008 m.)

3.3.2.5. Valgymas

66 pav. Pietūs pas atliekų rinkėjus. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Pagrindinės valgymo vietos:

- valgoma namie,
- lauke, sėdint aplink laužą, arba prie lauko staliuko (yra žmonių, kurie ne tik vasarą, bet ir žiemą valgo lauke)
- užkandžiaujama darbo vietoje (kai kada net nesiplovus rankų), maistas laikomas ant kėdučių, bordiūrų ir pan. esančių „plaščiadkės“ pakraščiuose.

Valgymo vaidmuo sąvartyne gyvenusių žmonių gyvenime:

1. Valgymas kūnui pamaitinti, stiprinti – tai įprastas kasdieniškas valgymas namų aplinkoje.
2. Valgymas kaip greitas užkandis darbo metu.
3. Valgymas kaip ritualas (pvz., lėtas kavos gėrimas prieš išeinant į darbą).
4. Valgymas kaip bendrystės ženklas, bendravimo priemonė.

5. Valgymas kaip šventė – tai specialiai ruošiamas maistas.

3.3.3. MIEGAS

*Sapnas... jis dažnai man sapnuojasi...
tamsi tamsi naktis, aš skrendu, bet iki
žemės nedaskerndu. Kas tai per sapnas?
Ar tai geras, ar blogas sapnas? Aš
skrendu... nuskrist negaliu... Aš taip va
galvoju, kad toks sapnas yra blogas... Aš
pats negaliu suprasti*

Tunia

67 pav. *Atliekų rinkėjas miega savo palapinės viduje. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)*

Miegama gali būti:

- savo palapinėje,
- kito žmogaus palapinėje (kur kitas yra priimamas kaip svečias po ilgų išgertuvių arba kaip sąvartyno naujakuris, kol dar nepasistatė savo palapinės),
- arba tiesiog lauke (dėl pernelyg didelių suvartoto alkoholio kiekio, dėl pavojaus arba neturint nuosavo palapinės).

Miegojimas „palatkėje“ su krosnimi iš principo niekuo nesiskiria nuo miego sąlygų kaimo gyventojų namuose. Tačiau miegojimas žiemos metu palapinėje be krosnies ar lauke reikalauja specialaus prisitaikymo:

Mira: Pavyzdžiui mes. Pavyzdžiui žiemą. Šalčiai. Nu tiesa, reikia mokėt. Reikia mokėt. Žmonės čia nušaldavo ir galūnes. Pamenu palapinė čia mūsų buvo. Buvo 34 kažkur laipsniai šalčio buvo. Tai Zina. Jie ten pečiukai yra namuose padaryta. Mes čia ... „Viešpatie, kak vy nezamerzajete?“ Reikia mokėti. Vytukas tokius bendelius karšto vandens dar atneša ten. Užvirina. Karšto, karšto. Mus kaime taip išmokino teta. Ir jisai man po šonais. Kailinukus ras. [...] Tai jis man užmauna ir kojines. Ir įkiši kojas į šitas į rankoves. Uždeda va soskes šitas. Va čia iš šonų. Taškentas. O ryte šalta išlyst kaip... baisu... o čia taip šilta, gera... 3 koldros. Geros, pūkinės koldros. Pas mus visko yra. Šilta gera, susiglaudę miegam. Valgyt yra. Ir miegam kol šalna. O po to kai išsikrapštom, ugnį iškūrenam. Gerai. Svarbiausia šilta kojoms. [A18]

68 pav. Miegančio vaiko paveikslėlis, padėtas ant šiukšlyną juosiančio bordiūros, šalia kurio dienos bėgyje savo vietelėse ilsisi atliekų rinkėjai. (D.Petružytės nuotrauka, 2006 m.)

Dienos miegas darbo vietoje nėra toks retas reiškinys sąvartyne. Jis dažnai yra sąlygotas alkoholio vartojimo. Nors gali būti miegama namie, neretai miegama lauke, ypač šiltuoju metų laiku. Miegama tiesiog ant žemės pačiame šiukšlyne tarp šiukšlių ir „baulų“ arba jo pakraštyje savo rūšiavimo vietoje.

Prisimenu, kai pirmą kartą nuėjom pas metalistus, nė nepastebėjau, kaip tarp baulų miegojo Ramelia. Tik girdėjau kažką šnopusiant. Niekaip nesupratau, iš kur tas garsas sklinda. Taip pat pamenu ir 2006 metų vizitą, kai žmonės vidury dienos pačiam sąvartyne tarp daugybės baulų ir šiukšlių tiesiog ant žemės miegojo. [stebėjimo užrašai, A3]

Kaip teigia vienas sąvartyne gyvenantis žmogus, „*Koks čia miegas? Ne miegi, o budi..*“. [Vytas, A18]. Taigi miego periodai sąvartyne gali būti traktuojami kaip ypatingo nesaugumo laikas. Miegas tampa rizika: būti užpultu (kai kurie sąvartyno žmonės sakėsi pastoviai miegą su peiliu, jei kartas kas netikėto nutiktų), nušalti, mirtinai sušalti ar sudegti (lemiamas alkoholio faktorius: „*Apie rudenį girta miegojo, vienas laipsnis šalčio buvo blia, nuo arielkos ir nugaišo* [Admirolas, A1])

Žinomas atvejis, kai žmonės kelis mėnesius šalčiausiu metų periodu tiesiog miške miegojo pasidarę gultą ant žemės, nepaisant to, kad turėjo savo palapinę. Jie taip elgėsi išsigandę, siekdami apsisaugoti po kelis kartus naktį patirto smurto.

Mira: Kad žinotumėt... Mes miegam miške. Namie nemiegam. Mes čia bijom miegot. Kol kas nėra kur. Mes miegam ten, apačioj, nes čia buvo vienu metu užpuolę tokie priedurniai, suprantant, šitų tablečių prisiriję. O mes čia vieni, visiškai vieni. [A18]

3.3.4. APRANGA

69 pav. Džiovianmi rūbai (viduryj žiemos)
(M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Gyvenant sąvartyne buvo trys pagrindiniai rūbų gavimo būdai:

- Išsirinkti iš taip vadinamos „labdaros mašinos“, kas savaitę atvežančios neparduotus rūbus iš „antrų rankų“ parduotuvių.
„Į sąvartyną atvažiuoja mikroautobusiukas pilnas rūbų. Vairuotojas su keliais sąvartyniečiais juos iškrauna pagrindinėj aikštelėj tiesiai ant žemės. Tada žmonės kurį laiką renkasi, kas kam patinka. Šūkalioja, siūlo vieni kitiems. Po valandžiukės, kai žmonių apmažėja, traktorius sustumia visus likusius rūbus į bendrą šiukšlių krūvą.“ [Stebėjimo užrašai, 2008 vasaris]
- Rasti sąvartyne.
Mira: Įdomu, būna randa ir tokių gerų. Vieną kartą radau pizamą, visiškai naują, įpakuotą, su mėnuliukais. [A18]
Rudoji: Va, Vytas batus rado. Nauji. Geri. Gryna oda. Nereikia jums?
- Gauti kaip labdarą
Vytas: Atvažiavo iš Norvegijos, norvegai. Filmavo viską. Tiesa, dėžėm viskas. Bet šitie geri. Aulinukai. Veltiniai tokie. Pirštinės kumštinės. Iš Norvegijos. Labdara vot. [T A3 02.21-22]
- Nusipirkti parduotuvėse.
Teresė: A taip mes nusiperkam rūbų geroje parduotuvėse. Čia tai jo... Iš labdaros.

Sąvartyne rūbų, patalynės ir pan. buvo galima rasti tiek gausiai, čia gyvenantiems žmonėms nereikėdavo jų net skalbti. Nusitepus, jie būdavo išmetami ir keičiami i naujus.

*Mira: Nėr kur deda. Mes čia paliksim kiek. Jūs nežinot kiek mes jų turim. [...]
Mes jų tiek turim, Donata, skaityk mes jų neplaunam ... [A18]*

*Vytas: Oi, kur dėt! Oi! Oi! Čia galima... oi... ant 10 metų ... Ne tai kad išvolioti
purve, bet švarūs, maišeliuose, gražiai... [A18]*

Tik sąvartyno uždarymo metu čia gyvenantys žmonės pradėjo taupyti rūbus juos skalbdami.

Sąvartyne taip pat gausiai būdavo galima rasti ir specialių rūbų, reikalingų darbui (pirštinių, darbo uniformų su atšvaitais, neperlyjamų drabužių ir pan.)

Vis dėlto taip, kaip kalbant apie būstą, mitybą, tvarką ir šiuo aspektų sąvartyne gyvenę žmonės skyrėsi. Kai kurie kone kasdieną keisdavo darbinius rūbus, kai kurie ištisas savaites ir net mėnesius nešiodavo tuos pačius drabužius. Galima buvo pastebėti, kad pirmieji kritikuodavo ir net kiek niekindavo antruosius. Tai (kaip ir mitybos, būsto ir kiti įpročiai) buvo susiję ir su gyvenimo būdo skirtumais bei vieta sąvartyno socialinėje struktūroje.

Atkreiptinas dėmesys, kad sąvartyno atliekų rinkėjai paprastai nevykdavo į miestą (apsipirkti, aplankyti giminaičių, tvarkyti reiklų ir pan.) nesusitvarkę ir nepersirengę.

Rudoji: Nu namo gi tokia nevažiuoju. Pastoviai gražiai apsirengusi.

Gusius: Aš būčiau, bliacha, irgi į Vievį pas motiną nuvažiavęs, alia man nespėjau nusiprausti. Kaimynai kaip pamatytų, tai išsigąstų. A tokiam stovy, kol rankas atplausi, veidą. A, ten kaimynai niekas nežino... nežino, kad aš dirbu čia. [Gusius, A8]

3.3.5. HIGIENA

70 pav. Rūbų skalbimas (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Higienos sąlygos sąvartyne prastos. Pirmiausiai, tą sąlygoja darbo pobūdis, gyvenamoji aplinka ir švaraus vandens stoka. Vis dėlto daugelis žmonių siekia švaros, prausdamiesi namuose, atsinešę vandenį ir jį pasišildę. Šiltesniuojų metų laikų prausiamasi lauke. O vasarą kai kurie net ir netoliese esančiame ežeriuke. Buvo atvejų kai žmonės kartkartėmis turi galimybę pasinaudoti pirtimi: „Aš iš biržos gaunu du talonus į pirtį. Tai man užtenka – vieną kart nueinu, antrą kart nueinu, o paskui namie, vat, bliūdas.“ [Rudoji, V1].

Tačiau daugelis atliekų rinkėjų pažymi, kad švairiu sąvartyne būti neįmanoma: „Va šiandien prausiausi. Matot? Kone plauk ir plauk, jos [rankos] tokios ir tokios“ [Rudoji, V2].

71 pav. Rankų plovimas prieš važiuojant į miestą pas gimines (M.Survilos video įrašas, Petružytės iškarpa koliažas, 2008m.)

3.3.6. SVAIGALAI

Svaigalų vartojimas užima ypatingą vietą sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenime. Gyvenimas be svaigalų sąvartyne sunkiai įsivaizduojamas. Dėl šio priežasties šios temos aptarimas reikalauja atskiro skyrelio.

3.3.6.1. Alkoholis

Sąvartyne gyvenantys žmonės vieni kitus charakterizuoja daugmaž taip: „Prageria. Cigarečių neturi, a išgert turi. Valgyt neturi, a išgert turi.“ [Rudoji, V2]

72 pav. Dauguma atliekų rinkėjų nešiojasi nedidelius plastinius butelius ir pastoviai gurkšnoja naminukę. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Sąvartyno atliekų rinkėjai vartoja įvairių rūšių alkoholį. Naminukė - pats populiariausias gėrimas tarp sąvartyno atliekų rinkėjų. Kiti du pagal populiarumą - degtinė ir alus. Tokius gėrimus kaip vynas, šampanas gerdavo

tik kai kurie žmonės tam tikromis progomis (per šventes). Lengvus alkoholinius gėrimus (pvz., sidrą) daugiausiai gerdavo sąvartyno jaunimas. Kai kada atliekų rinkėjai išgerdavo ir brendžio, viskio, konjako. Tačiau patys jų nepirkdavo. Vartodavo tik tais atvejais, kai rasdavo sąvartyne. Vienas sąvartyne gyvenantis žmogus nurodė ir odekolono vartojimą. Tačiau akivaizdu, kad tai buvo itin retas atvejis sąvartyno bendruomenėje.

Sąvartyne gyvenę žmonės apsirūpindavo alkoholiniais gėrimais keliais būdais:

- Pirkdavo „taškuose“, esančiuose aplinkiniuose kaimuose, miesteliuose arba pačiame sąvartyne (naminukę).
- Pirkdavo iš supirkėjo. Jam atvykus supirkti išrūšiuotų antrinių žaliavų, jis atveždavo ir įvairių alkoholinių gėrimų, parduodamų brangiau nei parduotuvėse (alaus, degtinės, naminukės).
- Pirkdavo gretimų miestelių parduotuvėse (vyną, šampaną, alų, degtinę).
- Rasdavo sąvartyne (vyno, alaus, brendžio, konjako, viskio ir t.t.)

73 pav. *Marijonas pila naminukę į "taurelę" – apverstą, nuo plastikinio Sprite'o butelio nupjautą kaklelį su kamštleiu (D.Petružytės nuotrauka, 2007 m.)*

Kaip dažnai ir kokiais kiekais atliekų rinkėjai gerdavo? Vienareikšmiškai į šį klausimą atsakyti sunku, nes stokojame tikslių apskaičiavimų. Be to, reikėtų turėti mintyje skirtingus įvairių žmonių įpročius. Remiantis stebėjimo duomenimis, galima teigti, kad daugelis sąvartyne gyvenusių žmonių nuolat gerdavo ir pastoviai būdavo neblaivios būsenos. Neretą būdavo galima pastebėti nešiojantis su savimi nedidelį buteliuką ir reguliariai gurkšnojant. Kaip teigia Rudoji, *“beveik pastoviai nu va tiek 100, 50 gramų [naminukės] būna pas mus“* [V2]. Remiantis tiriamųjų atsakymais, galima spėti, kad vienas žmogus per dieną išgerdavo nuo 1 iki 3 litrų naminukės.

Daugelis sąvartyne gyvenančių žmonių teigia, kad iki atėjimo į sąvartyną negėrė. Kai kurie tikisi išėję iš sąvartyno vėl paliauti gerti. Tai aiškinama tuo, kad *„jei gyveni sąvartyne, negalima negerti, tai būtina.“* [Ivanuška, stebėjimo užrašai, 2008]

Sąvartyno atliekų rinkėjų teigimu, alkoholio vartojimas atlieka kelias funkcijas. Jis vartojamas:

- ypatingiems įvykiams pažymėti (per šventes, radus vertingų radinių ir pan.),
- dėl nuotaikos pagerinimo, pramogos ar draugijos,
- dėl streso sumažinimo (dėl patirto smurto sukeltų psichologinių padarinių, depresyvių nuotaikų, užsimiršimo ir pan.),
- dėl šilumos (šaltuoju žiemos periodu),
- kaip migdomieji,
- kaip dezinfekcijos priemonė,
- kaip prevencija persišaldymui bei gydomoji priemonė persišaldžius.

Šias alkoholio vartojimo funkcijas (arba „pasiteisinimus“, kodėl geriama) apibendrina žurnalistė: *„Sąvartyne būtina gerti. Ir nesusalsi, ir organizmą pavalgęs dezinfekuosi, o nuolatinis apsvaigimas padės pamiršti ir smarvę, ir mintis apie rytojų“* (Lavastė 2003, 7). Vis dėlto pagrindine alkoholio vartojimo priežastimi galima laikyti priklausomybę. Visos šios funkcijos atlieka daugiau priedangos ar pasiteisinimo vaidmenį.

Pagrindinę daugumos sąvartyno gyventojų išlaidų dalį sudaro alkoholis. Kaip vienas tiriamasis pasakė, „Taip va apskaičiavęs, tai čia... aš sakau, nu čia gerą namą būčiau pastatęs... kiek išleista čia pinigų... Išgert tai reikia... A čia anksčiau... kaip anksčiau buvo... tai be pusantro litro ant galvos neišeidavo.“ [Ciklopas, A9].

Donata: O kur dedat pinigus? Kur išleidžiat?

Gusius: Prageriam. Ant cigarečių, ant degtinės. [A15]

Taigi alkoholis yra pagrindinis sąvartyne gyvenančių žmonių išlaidų objektas, kai kada net naudojamas kaip atsiskaitymo, atsilyginimo priemonė (kaip pinigų pakaitalas). Be to, alkoholio vartojimas yra ir vienas pagrindinių šių žmonių laisvalaikio leidimo būdu. Reikėtų pastebėti, kad darbas sąvartyne - nemažos pajamos, lankstus ir nekontroliuojamas grafikas - sudaro palankias sąlygas alkoholio vartojimui, dažnai net ir besaikiam.

Alkoholio vartojimas sukelia nemažai problemų. Dauguma mirčių, invalidumo atvejų ir kitų negalavimų yra susiję būtent su alkoholio vartojimu. Pavyzdžiui, ne vienetinis atvejis, kai girtas žmogus išsena rinkti šiukšlių ir nepasižiūrėjęs pakliūva po traktoriumi. Taip pat nereti atvejai, kai gerokai nuo alkoholio apsvaigęs sąvartyno gyventojas žiemą užmiega netinkamomis sąlygomis (pavyzdžiui, nenusiavęs batų arba tiesiog lauke) ir tokiu būdu netenka savo galūnių. Dėl tų pačių priežasčių prarandami daiktai, vertingi radiniai, įsiveliama į konfliktus, kai kada net smurtinius.

Alkoholio vartojimas yra toks reikšminas sąvartyno atliekų rinkėjams, kad įsirėžia į jų savivoką, identitetą. Galima išskirti keletą nuostatų ir savivokos aspektų, būdingų daugeliui sąvartyne gyvenančių žmonių.

Nėra slepiama ar neigiama, kad sąvartyne dirbantys žmonės daug geria, yra alkoholikai.

Mironas: Mi tut alkaholiki, tunijacy, pjanicy. [A2]

Manoma, kad tikras vyras turi išgerti.

Micha: Davai nu bliad, gi vyras, nebūk kaip vaikas. Reik išgert ir viskas. [A1]

Balbatūnas: Kožnas vyras Lietuvis turi išgert alaus [A2]

Vis dėlto, galima pastebėti, kad, nors alkoholio vartojimas laikomas kasdiene būtinybe, abstinencija daugelio vertinama pozityviai.

Ivanuška: Negeriantis žmogus kitoks. Tai kitas žmogus. [Stebėjimo užrašai, 2008]

Ksenia: „Jei jūs negeriat, esat laimingiausi žmonės pasaulyje, iš tikrųjų, laimingiausi žmonės pasaulyje“ [A1]

Su anksčiau minėtu požiūriu, matyt, yra susijęs vienas iš sąvartyno atliekų rinkėjų savivokos aspektų. Kariotiškių sąvartyne galima pastebėti tendenciją, kad grupės tarpusavyje bendraujančių, draugaujančių žmonių laiko save išgeriančiais, tačiau ne per daug. Visi kiti sąvartyne gyvenantys, o ypačingai tie, su kuriais konfliktuojama, laikomi girtuokliais, alkoholikais ir pan. Kitaip tariant, „mes ir mūsų draugai išgeria, bet nepažeidžia padorumo ribų, o jie visi geria labai daug, per daug“. Tą būtų galima laikyti subjektyviu suvartojamo alkoholio kiekio vertinimu siejant jį su pozityviais-negatyviais socialiniais ryšiais.

3.3.6.2. Tabakas

74 pav. *Atliekų rinkėjas rūko savo palapinės viduje (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)*

Antra pagal svarbumą vartojamų svaigalų rūšis sąvartyne yra tabakas. Paprastai rūkomos pirktos arba pačių pasigamintos cigaretės. Cigaretės gaminamos tokiu būdu: sąvartyne ieškomos nuorūkos, jei jos drėgnos – išdžiovinamos, iš jų iškratomi tabako likučiai ir susukami į laikraščio skiauteles. Šitoks cigarečių gaminimo būdas ypač išpopuliarėjo uždarant sąvartyną. Tačiau paprastai dauguma atliekų rinkėjų cigaretes pirkdavo arba iš supirkėjo arba gretimo miestelio parduotuvėje.

Galima pastebėti, kad tarp sąvartyne gyvenančių žmonių nėra nė vieno negeriančio. Tačiau galima sutikti viena kitą visiškai nerūkantį. Kaip teigia Vytas, „nerūkau, nerūkiu ir nerūkysiu“ [A8].

3.3.6.3. Narkotikai

Sąvartyne narkotinės medžiagos, nors kai kada vartojamos, tačiau nepopuliarios. Sąvartyne gyvenančių žmonių narkomanais vadinti tikrai nebūtų teisinga. Vartojama vienintelė rūšis, pačių sąvartyno gyventojų vadinama „turenu“. Jis yra randamas pačiame sąvartyne išmestose senose medicininėse pakuotėse.

Mira: Čia tokias, žinokit, turenas čia anksčiau kai buvo rusų laikais protivogazai visokie... žinot tokie vat nu dujokaukės. Rudos. Ne rudos, o geltonos tokios va... O tenai, viduj, dar senovinės ten tabletės. O duodavo dėl ko? Rusų laikais nuskausminimui, pavyzdžiui, čia kad anksčiau...čia kaip narkotinė priemonė yra. O dar su degtine laka žmonės. Durniuoja. [A18]

Rudoji: Va, šešios tabletės, ir jie kažkaip veikia. Ir vo jisai buvo..Va, jisai buvo pripratęs vot, jisai buvo pripratęs prie prie šitų..

Rudas: Aš narkomanas. [...] Aš be jų niekur gyvenime negaliu vaikšiot. [...] Vo, pas mane kišenėse yra. Vo aš galiu parodyt. [išsitraukia kažkokį mažą daikčiuką iš kišenės.] Pusanthro mėnesio va taip sėdėjau. Negalėjau aš gulėt. Negalėjau. Jos nėra, o man vienam taip nūdna.. Aš paimu tablete

Donata: O kas nuo jų darosi?

Rudoji: A, va va va! Vieną kartą aš atvažiuoju, pavyzdžiui, iš namų - visi ant kalno sėdi, juokiasi.. Nu kame reikalas, nu aš tašę pastačiau, nu namo gi tokia nevažiuoju, pastoviai gražiai apsirengusi, pas mane drabužių, viską. Šita, juokiasi... Prieinu, jisai iš tolo ant manęs: „tu, kodėl man dobilus mindai?“ Žiūriu, vėl prieinu,- „pasakyta tau, tu tokia tokia, nevaikščiok čia!“ O jisai : linus, dobilus pasėjęs ant sąvartyno. Jam va, rodosi, va nuo tų tablečių. Ir aršus toks. Vienąkart sėdim, vo taip lentynos ir uogienės taip stiklainiai stovi. Sėdi sėdi, žiūri žiūri, vat va taip kažkaip tai išdirbinėjo. Aš sakau „ką tau, kas yr?“ Taip, vieną stiklainį nuėmiau, va,- tokia uogienė, kitą,- tas tyli.. Paskui, pagaliau sako taip: „buratino, ty zdviniššia s etovo mesto?“ Va! Tai gerai va taip, a gali ir vo. Nosį vo... [Rudieji, A4]

3.3.7. APIBENDRINIMAS

- Kariotiškių sąvartyne gyvenusių atliekų rinkėjų bendruomenei, įsikūrusiai išskirtinėje aplinkoje, išskirtinėmis sąlygomis, dirbusiai išskirtinį darbą, būdingi ir saviti kasdienio gyvenimo ir buities organizavimo bruožai.
- Bendriausi bruožai:
 - o „laukinis“ gyvenimas (gyvenimas miškuose, pačių pasistatyti nameliai, šiuolaikinės civilizacijos patogumų nebuvimas, kai kada net gyvenimas po atviru dangumi),
 - o materialių poreikių (mityba, apranga, būsto statyba ir įranga ir kt.) tenkinimas vartojant atliekas randamas sąvartyne,
 - o vartojimas, pasižymintis eikvojimu (nusitėpę rūbai ne skalbiami, o išmetami; kilimai teisiama lietui lyjant, kad būtų patogiau vaikščioti ir pan.), tačiau tokio pobūdžio vartojimas įgyja skirtingą prasmę sąvartyno – gausaus įvairiausių visuomenės nepanaudotų išteklių – kontekste.
 - o Daiktų naudojimas ne pagal įprastą paskirtį (rogučių karkasas kaip laužavietės įranga, kompiuterių kėdės laikomos lauke, medžiagos, kilimai, polietilenai kaip namų sienos ir t.t.)
 - o tvarkos ir higienos stoka,
 - o svarbus alkoholio vaidmuo (tam tikra prasme Kariotiškių sąvartyne gyvenusius atliekų rinkėjus galima laikyti priklausomų asmenų „bendruomene“),
- Nors Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų gyvensenai būdingi saviti bendri bruožai, ji nevienalytė. Čia gyvenusiems žmonėms būdingi skirtingi kasdienio gyvenimo ir buities organizavimo įpročiai:
 - o būsto kokybė ir priežiūra (nuo gyvenimo po atviru dangumi iki įrengtų dviejų kambarių namelių su priestatais, pritaikytų gyvenimui miške),
 - o mitybos kokybė (nuo atliekų, rastų sąvartyne, valgymo iki įprastų patiekalų kasdienio gaminimo),

- apranga (nuo pastovaus sąvartyne rastų drabužių nešiojimo iki kasdienio jų keitimo ir „išveiginių“ drabužių pirkimo parduotuvėse),
- tvarkos ir higienos laikymasis (nuo visiško nesirūpinimo higiena ir tvarka iki rūpestingo kasdienio jų puoselėjimo),
- žalingi įpročiai (kasdienis alkoholio vartojimas būdingas visiems be išimties, varijavo kiekiai; tačiau buvo tokių, kurie vartojo sąvartyne randamų narkotinių medžiagų).

3.4. SAŲVARTYNO ŽMONIŲ LAISVALAIKIS

Laiku, laisvu nuo darbo, buitės ir fiziologinių poreikių tenkinimo, Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjai kaip ir visi žmonės ilsėdavosi, švėsdavo šventes, pramogaudavo. Šis kasdienio gyvenimo aspektas, mūsų manymu, yra mažiausiai išskirtinis sąvartyno gyvenimo bruožas.

3.4.1. LAISVALAIKIO VEIKLOS

Sąvartyno žmonių laisvalaikis yra glaudžiai susijęs su tarpusavio bendravimui, t.y. laisvu nuo darbo metu greta gyvenantys susirenka, šnekučiuojasi, kartu valgo, geria, lošia kortom ir t.t.

Gusius: Susirenka, va tokie, tik kur arti. [A15]

Ania: Žinai, kai liaudies buvo daugiau, mašinų, pirmą pamainą padirbi, antrą... Vasarą tai gerai. Išėini. Valgyt padarai. Supranti, kaip buvo trys palapinės, išėina visi. Ai, ir ypač per išėigines susirenkam. Nu tom dienom mašinos tik iki dvyliktos būna. Kortom žaidžiam, sekmadieniui butelių susiorganizuojam, kiekvienai dienai kavos paimam. Vo taip...

Mira: Čia Renata tokia pieno atnešdavo. Mes sumokėdavom. Nu iš kaimo. Sėdim. Šitas Gintaras mūsų šitas malentsva, Aš, Vytukas, ai, Rudas šitas Kristinos vyras. Ai nu vyrai ir moterys sėdim. Bonkę paėmę čia nēr kas daryt. Sėdim. Kaip tik pietūs. Užkandžiaujam. [A18]

Kaip minėta, sąvartyno bendruomenės gyvenime svarbų vaidmenį vaidina alkoholio vartojimas. Jis pastoviai gurdinomas ne tik darbo metu, bet ir yra vienas pagrindinių laisvalaikio leidimo būdų.

Donata: O ką laisvalaikiu veikiat?

Mironas: Geriam.

Ramelia: Geriam.

Donata: Tiktai? Daugiau nieko?

Mironas: Daugiau nieko. Per išeigines tiktai geriam. O ką daryt?

Kaip minėta anksčiau, žmonės pasikraudavo akumulatorius ir turėdavo elektros. Tada žiūrėdavo televizorių, klausydavosi radijo. Tai buvo gan populiarius laisvalaikio leidimo būdas. Kai kurie ne žiūrėdavo televizorių, bet klausydavosi laidų, filmų per radiją.

Sania: Valėrka kaip užsileidžia tą muziką, naušnykus⁴² užsideda. Su plėjėriu tai jisai. Nu. Klausio muzikos [A15]

Sveta: Labiausiai klausėm LNK

Gusius: Tai čia linksma buvo.

Donata: leisdavot muziką?

Sania: Ne, ne muziką, a LNK televiziją. Tai per radiją. [A15]

Večna Chujova (vyras): aš labai mėgstu fantastiką, siaubo filmus. Ypač Kuperį. Rodytų televizorius ir jeigu žinočiau... nu žinai tokį filmą „Kašmary na ulice viazov“? Jania negalėjo žiūrėt. „Penktadienis, trylikta“ - tai mano mylimiausi filmai. Aš iš viso mėgstu siaubo... siaubingai mėgstu... [...] Aš galiu šita, ir nežiūrėt televizoriaus. Man užtenka radijos. Aš klausau.

Večna Chujova (moteris): Tai mes dabar tiktai klausom. Per radiją LNK, LTV.

⁴² Naušnykai – ausinės.

75 pav. *Atliekų rinkėjas žvejojantis netoli sąvartyno esančiame ežeriuke. (M.Survilos video įrašas, D.Peružytės iškarpa, 2008 m.)*

Kai kurie vyrai laisvalaikiu žvejodavo.

Kai atliekų rinkėjai apie žvejybą tik tik pasvajodavo:

Večna Chujova (Vyras): Aš vis svajoju: meškeres apruošti...

Večna Chujova (Moteris): Pažvejojot...

Večna Chujova (Vyras): Ir vis svajoju pažvejojot nueit. Prisimint... Aš kažkada tai, kai grįžau i armijos... nu iš Afgano... Labai mėgau žvejojot. Tik išėiginės, tai viskas ...

Dar vienas gana populiarus laisvalaikio leidimo būdas – knygų skaitymas. Daugiausia skaitomi detektyvai, fantastika ir meilės romanai.

Ciklopas: O taip. Šiandien pasižiūrėjau, lietus lyja. Galvoju, nėra man ką ten veikt. Geriau aš palapinėj knygą paskaitysiu, pagulėsiu.

Donata: O kokias knygas skaitot?

Ciklopas: A, visokias. Čia yra...

Donata: O šiandien kokią skaitot? Tai čia radot tiesiog pačiam sąvartyne gal, ar ne?

Ciklopas: Jo. Rusiškos. Lietuviškas tai nelabai aš. A dar su akiniais...

76 pav. *Atliekų rinkėja varto mūsų atvežtą E.Malūko knygą „Šiukšlyno žmonės. (D.Petružytės nuotraka, 2008m.)*

Ciklopas: Nu, žinai, tiksliai negaliu pasakyti. Nu, dauguma taip va romanus, taip... Detektyvus. Va tokias vat. Apie meilę. [A19]

Mira: Vytukas ir aš mėgstam paskaityti. Tiek knygų. Viešpatie, va nukrauta. Šitiek va viskas kamas knygom. Jos supeliję biškį. Bet kur geresnės, jis apvyniojęs yra čimodanuose... laiko. Va tokios geros knygos.

Donata: O kokias knygas dažniausiai rinkdavot sąvartyne? Ar visas iš eilės?

Mira: Ne, ne, fantastika.

Vytas: Ne knygoj yra... atverti ir ten iškart parašyta apie ką knyga. Nu aplamai apie ką knyga.

Donata: O tai kokios įdomios būdavo... nu labiausiai domindavo?

Vytas: Istorinės daugiau, fantastika, mokslinė fantastika. Nu ne tokią, kur jau iš vis absurdas, kad ten jau pasakų pasaka, bet tokia vat... mokslinės fantastikos. Detektyvų. Daug, nu daug.

Donata: O apie ką šita knygutė yra?

Ciklopas: Ai, čia apie... Ten, anam pasauly karai.

Donata: A. Aišku. Tai fantastika?

Ciklopas: Nu. Aš kaip mėgėjas arba fantastika, arba detektyvas. Tik tai, čia vot, kaip Jadvyga, nu... Majos motina. Tai jinai diena iš dienos. Na, atsikelt negalėdavo. Tai skaitydavo dieną naktį.

Donata: O kokias knygas čia kiti vat žmonės daugiausiai skaito? Kokio pobūdžio?

Mira: [Atneša kelias knygas parodyti] Tai visos buvo naujos knygos. Ui, ten visas kampas užkrautas.

Vytas: O kiek gi detektyvų tokių visokių. Baisu čia. Pilna. Ai Mira, aš nežinau iš vis, iš kur ji atsirado pas mus. „Atlanto nugalėtojai“ yra apie Darių ir Girėną. [A18]

3.4.2. KASDIENYBĖS PRAMOGOS

Sąvartyne gyvenantys žmonės susigalvoja ir įvairių pramogų kasdienybei prajavairinti. Kai kurios pramogos kainuoja brangiai.

Donata: O ne paslaptis, kur išleidžiat tuos pinigus?

Vytas: Pramogom..

Ciklopas: Daleiskim, vieną dieną padirbi, antrą dieną, tračią dieną padirbi. Uždirbi penkis šimtus, šešis šimtus. Nu, ką daryt?..

Zbyška: Ir į užsienį...

Donata: Išvažiuojate?

Ciklopas: Nu.

Donata: O pavyzdžiui kur?

Zbyška: Į Slovakiją, ten į kalnus.

Ciklopas: Kišenės sunkus, kur galvoji? Ai, reikia važiuot pailsėt... Važiuoji dvi, tris dienas, keturias ... nėra. Atvažiuoji čia, sako: „kur tu dingai?“ [A8]

Gusius: Pinigai. A, kur juos dėti? Nu ką... Norėjau... rinkom rinkom mašinai. Nu ką, vat Stumbrui mašiną nupirko. Nu kiek jisai? Dvi dienas ja pa...

Gusicha: I vyskas. Razbylsa.

Gusius: O be teisių, be nieko. Nu kam ta mašina reikalinga?

Donata: Ir sudaužė, ar ne?

Gusicha: No. [A15]

77 pav. Ruslikas „plaščiadkėje“ žaidžia sąvartyne rastu kamuoliu su Nina. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpų koliažas, 2008 m.)

Admirolas: Čia anksčiau o kaip buvo dar senas

Kai kada pramoga ir kasdienybės paįvairinimu tampa į sąvartą atvykę žmonės. Tai gali būti ir karitatyvinių veiklų organizatoriai, kurie atvykę į sąvartyną su čionykščiais futbolą žaidžia, ir studentai, norintys savo išleistuvėms nufilmuoti vaidinimą kartu su sąvartyno gyventojais, ir vestuvininkai, ir t.t.

Kai kurie pramogų susiranda čia pat, sąvartyno kasdienybėje, bendraudami vieni su kitais...

Mira: O čia linksma visą laiką. Ir pakalbėti, ir... Čia toksai Vania dar buvo. Jisai su garmoške, kai atsisėda, pagroja... išeiginę

Donata: O Vania tai čia iš apsauginių?

Mira: Ne, ne čia iš traktoristų. Muziką kai užleidžia ant visos gerklės... Ai, linksma. Sako duokit žurnalų apie... tų... plaibojų... apie bobas. Atsistos ten ant kalno ir stovi 2 valandas. Normaliai. Šilta, gera, dirbi. [A18]

Sania: kas pirmas atsikels, vat kaip palatkės buvo viena prie kitos, palatkės. Iš karto laužą sukūrė ir balončyką...

Gusius: ... dujinį ...

Sania: ... įmetė.

Gusius: Kaip sprogs, tai... Šitie balionėliai, kurie tokie vo tokio storumo kaip turistiniai. Plytelės tokios būna turistinės. Balonėliai šitie raudoni. A jie kaip duoda liepsna, tai virš vo, virš medžių. Aš padangą padegu. Nunešu ryte anksti, vasarą ar dieną, kada atsikeli taip. Tau jau visi žino vsio, aš atsikėliau. O Jėzus, kaip duoda, tai net tam gale girdėt. Jau visi žino, kad viskas, reikia į darbą jau eit. [A15]

Kai kuriems atliekų rinkėjams svarbus gyvenimo sąvartyne aspektas buvo gyvenimas gamtoje ir artimumas gamtai, kas jiems suteikdavo poilsio, džiaugsmo, prasiblaškyimo ir pramogų.

Mira: Katinai... Kaip sakosi, gamta mūsų namai. Ane? Bet žinokit, kaip gražu. Tik pabundi, Viešpatie, kėkštukas. Ir svarbiausia, kad anais metais. Dabar jau jo turbūt nėra, kitas. Iš rankų lesė. Taip gražu, žinokit. Taip. Nuo katinų saugom. Ir dar maža to malenstva savo, su mažyliu paskui. Jo. Iš rankos. Vytas ištiesė ... Iš pradžios dar baukštus, žiūrėk. Iš rankos lesė. Tai va net matė tie, kur ateina bernai. Sako: „ni figa sibe“. Tai kai pripratynom, tai pastoviai, kiekvieną šitą ant šakos tupi.. Geniukas. A vieną vaikelį tai va šitie [t.y. katinai] nugalabino. Vos neužmušiau, bliad. Aš jų gailiu. Mažutį. Mažą vaikelį. Tik ryte tuk tuk, tuk tuk. A taip gražu. Pabundi, pirmoj eilėj pradeda... A jau tiek paukštelių, aplink galvas zuja. Viešpatie tu mano. Voverytės kaip gražu, žinokit, nuostabu yra.

Rudas: A, čia geras daiktas. Ir kiškiai, ir stirnos, elniukai! Einu aš ten nu, samanės pasiėmęs jau. Elniukas išeina. Nu jau, suaugęs... Ne tas kaip briedis didelis, elniukas mažesnis gi, aha, išlenda ant kelio. Nu sakau, tai ką, pachmielo gal nori? Jis taip – strykt į krūmus. Oi čia labai labai įdomu. Labai įdomu. Ai čia jie žaidžia... kiškiai.

Rudoji: Ir paskui, nu kaip čia pasakyt kaip anie vadinasi... Mašina smėliui išp... krūvą tą... Vieną, kitą, trečią ir kai būna jaunas mėnuo šitas va, mėnulis, - ir jie žaidžia. Ir šokinėja, ir taip ir taip. Tai mes iš tolo tai matom net kada šviesu ... Kaip jie šokinėja – oi gražu... Rimtai.

*Rudas: O man labai įdomūs jie. Matai, kaip aš su ornitologais pripratęs buvau, aš va taip va prisižiūriu, ir taip atsisėdu, ir jų judesius, judesius, aš jau jaučiu, jaučiu. Vat. Va stirna kaip eina prie manęs, taip jinai į mane žiūri, aš prie jos einu, nu biskį toliau kaip jūs sėdit, nu jauniklė stirnikė, bet vis tiek...
[A4]*

3.4.3. ŠVENTĖS

Viena iš progų švęsti – gimtadieniai. Tiems, kurie čia gyvena, gimtadieniai yra artimiausių draugų, šeimos narių šventė. Štai keletas iliustruojančių pasakojimų.

Teresė pasakojo, kaip surengė gimtadienį Šaramet'ui. Šaramet užaugęs vaikų namuose. Jis niekad savo gimtadienių nešventęs. Tad labai susijaudinęs buvo (pamatęs tortą, vaišių stalą), kai Teresė jam suorganizavo gimtadienį. Mat sąvartyne pirmą kartą atšventė. [Stebėjimo užrašai, 2008]

Donata: O čia švenčiat gimtadienį?

Ciklopas: Mhm.

Donata: O kaip?

Ciklopas: Čia gi sutikau 50.

Donata: Ir kaip papasakokit. Kaip šventėt?

Ciklopas: Lauke. Čia pas mane spalio 6 praeitais metais. Buvo šilta. Nu ką. Rinkau metalą. Pririnkau aš kiek? 1.5 tonos pririnkau. Nu, su Makaronu nuvažiuoju. Nu, radom mašiną, užkrovėm tą mašiną. Persirengėm. Užkrovėm metalą. Nuvažiuoju į miestą. Čia, Aukštuose Paneriuose. Jo. Aukštuose Paneriuose skaitos. Nuvežėm. Pridavėm. Kiek aš tada paėmiau? Kažkur tai 700 litų. Nu i ką? Nuėjom į „Maximą“. Apsipirkom, ką reikia maisto iš karto. Šnapso čia. I šnapso, šampano nupirkau. Dvi bonkes šampano, tris – valdiškos degtinės. Ten visko po biškį iš maisto, kad nu porą dienų būtų. Nu, ką čia padarėm. Majova padėjo čia dar tvarkyti... ir Bulbuliova tokia buvo čia dar... padėjo. Jos maistą padarė. Mes.. dar turėjau vario, aliumos, žalvario. Nuėjau pas Romką, pridaviau. Paėmiau dar bačioką 5 litrų šnapso, samagono. Nu, ir čia kiek mes? Marekas, Maja, aš, Netvarka, Petryckis, jo motina. O šešiese. Nu, ir Ania dar priedavo išgert. [...] Bet gerai buvo. Ir muzika čia buvo. Ir šokinėjom čia, viskas.

Donata: Šokot ar šokinėjot?

Ciklopas: Šokom. [A19]

78 pav. Šokis demonstruojamas specialiai filmavimui. Atliekų rinkėjų teigimu, sąvartyne panašiai puošiamasi ir šokama per įvairias šventes: naujuosius metus, gimtadienius ir pan. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)

Valstybinės šventės (kovo 11, vasario 16 ir pan.) paprastai nėra kažkaip ypatingai pažymimos. Paprasčiausiai tomis dienomis sąvartynas apytuštis, nes kaip ir sekmadieniais, būna mažiau šiukšlių mašinų. Taigi jos tampa eiline nedarbo, išėigine diena.

Su svarbiausiomis metų šventėm yra kiek kitaip. Kalėdos, Naujieji metai, Velykos įvairių žmonių yra skirtingai švenčiamos. Tai ir vaišių rengimas, ir kažkokių pramogų prisigalvojimas. Kai kurie net sakosi religinių švenčių proga einą į bažnyčią.

Per Velykas buvome pas Ruduosius ir Teresę. Teresė turėjo valgiais nukrautą šventinį stalą ir ten visi susirinkę šventė, bendravo. Ir su vienais ir su kitais mainėmės kiaušiniiais. [Stebėjimo užrašai]

Mindaugas: Vakar buvau kūčiavot. Tai susirinko Ciklopas, Ania, Lione, Ryčka ir Terese ir kūčiavojo. Nu tiek, kad plotkelį pasidalino... paskui išgėrė... [Laiškas iš Mindaugo]

Kai buvome per naujuosius, tai žmonės labai įvairiai. Večna Chujova nuėjo miegoti. Rudieji sutikom apie pirmą antrą nakties šventę su vienu apsauginiu - petardas laidė.

O mes prabuvom visą laiką su Terese ir Stumbru. Tai jie turėjo gausų stalą. Prigaminą ten visko. Mišrainių ir sumuštinių, ir mėsytės visokios. Gėrė tik alų. Sakė, kad pirmi metai be šampano. Ir liūdna labai. Taip pat pirmi metai, kai be petardų. Nes visą laiką daug nusipirkdavo.

Man buvo gražu, kai vidurnaktį užlipome ant jau užpilto sąvartyno kalno. Atsiveria platus horizontas ir matėsi fejerverkai iš Vilniaus, Trakų, Lentvario, Vievio Rykantų. Į kurių pusę bepasisuksi ten fejerverkai. Gražus vaizdas. O jie irgi sukiojosi ir sake: ten Vilnius, ten Trakai, O Rykantai miega, O Vievis atsibudo. [Stebėjimo užrašai, 2008.12.-31-2009.01.01]

3.4.4. APIBENDRINIMAS

- Kariotiškių sąvartyne gyvenę atliekų rinkėjai ne tik dirbdavo, rūpindavosi savo buitimi, tačiau kaip ir visi žmonės turėjo laisvalaikį, kurio metu ilsėdavos, bendraudavo, pramogaudavo, švėsdavo.
- Dominuojančios laisvalaikio veikos: bendravimas, alkoholio vartojimas, televizijos žiūrėjimas ir radijo klausymasis. Kai kurie žmonės taip pat užsiimdavo skaitymu (dominuojantys žanrai: fantastika, detektyvai, meilės romanai).
- Kasdienybę prajįvairindavo įvairūs dalykai: išorės atvykę svečiai, pačių susigalvojamos pramogos.
- Pastebėtina, kad sąvartyno žmonėms buvo gana svarbus ryšys su gamta.
- Sąvartyne buvo švenčiamos šventės, ypač gimtadieniai ir Naujieji metai, kurie neapsieidavo be vaišių, dovanų, linksminimosi, šokių ir pan. Taip pat pažymimos svarbiausios religinės metų šventės - Velykos ir Kalėdos. Valstybinės šventės nereikšmingos, prilyginamos išėiginėms dienoms.

3.5. SOCIALINIAI SĄVARTYNO ŽMONIŲ GYVENSENOS ASPEKTAI

Aplinkiniuose Kariotiškių sąvartyno miškuose įsikūrę atliekų rinkėjai gyveno gana uždaroje vietovėje, dauguma materialinių poreikių galėjo patenkinti neišeidami už sąvartyno ribų. O ir šiaip dažnu atveju neturėjo daug prižasčių keliauti toli už sąvartyno ribų. Kai kurie čia net ir gyveno kartu su visa šeima. Kaip ir kiekvienoje socialinėje grupėje, vienijamoje gyvenimo bendroje teritorijoje, Kariotiškių sąvartyne susiformavo bendruomenė su savita hierarchine struktūra, santykiais, žargonu ir kt..

3.5.1. SĄVARTYNO BENDRUOMENĖS KALBOS YPATYBĖS

Kalbant su sąvartyno žmonėmis dažnai būdavo sunku suprasti jų kalbą. Tarytum sąvartynas turėtų savą dialektą, savotišką žargoną. Galėtume įvardinti tris kalbėsenos skirtumų priežastis: pirma, maišyta lietuvių, rusų, lenkų, baltarusių kalba; antra, gana gausus keiksmožodžių vartojimas; trečia, žmonių įvardijimas pravardėmis, o ne vardais.

Toliau pateikiame pavyzdinę dialogo ištrauką.

Pirmas pašnekovas: Netvarka a gde makaron?

Antras pašnekovas: A ten už juodos jūros. A ko reik?

Pirmas pašnekovas: On s majim baulam... Krysa jibanaja nachui, zabju.

Antras pašnekovas: Bus blyn kaip bulbul.

Pirmas pašnekovas: On v mestè s multikam mne dolžen.

Išvertus, šis dialogas reikštų:

Pirmas pašnekovas: Netvarka, klausyk, o kur Makaronas?

Antras pašnekovas: Jis už dumblyno. Ko reikia?

Pirmas pašnekovas: Jis su mano maišu... Ot vagis. Primušiu.

Antras pašnekovas: Bus kaip buvo Bulbul (kuris buvo sumuštas kažkada anksčiau).

Pirmas pašnekovas: Makaronas kartu su Multiku yra man skolingi.

Ypatingo dėmesio vertos pravardės. Sąvartyno žmonės teigia, kad pagal tikrą pavardę ir vardą sąvartyne nesurasi nė vieno žmogaus, reikia žinoti pravardes. Kai kurie netgi sakėsi nežiną kitų žmonių tikrųjų vardų – tik pravardes. Sąvartyne gyveno tik keli žmonės neturintys, pravardžių, kai kurie turi po dvi ar net tris pravardes. Už pravardžių slypi ištisos istorijos. Jos yra savitas gyvenimo sąvartyne bruožas (tarsi priklausymo sąvartyno bendruomenei ženklas – savotiškas „krikšto vardas“⁴³). Kitame skyrelyje patiekiami mums žinomas pravardes ir jų bei jų „savininkų“ istorijas.

3.5.2. SĄVARTYNO ŽMONĖS IR JŲ GYVENIMO ISTORIJOS

Žemiau pateiktos sąvartyno žmonių pravardžių reikšmės, už jų slypinčios gyvenimo istorijos parašytos remiantis sąvartyno žmonių pasakojimais apie vieni kitus ir apie save, taip pat mūsų pačių pastebėjimais.

Karlik. Pravardė Karlik buvo duota, nes šio žmogaus eisena kaip liliputo. Karlik'as dar kitaip vadinamas Ivanuška, Ivanuška Duračiok, Duračiok arba Ivan Grozdnyj. Ivanuška buvo tarsi sąvartyno „juokdarys“, Savotiškas personažas. Jis visada visų prašydavo, „elgetaudavo“ cigarečių, nepaisant to, kad pats savo turėdavo, gyveno atiduotoje palapinėje, ištisas savaites vilkėdavo tuos pačius rūbus. Kitų žmonių pasakojimais jis buvo radęs šešiolika, aštuoniolika ar tai dvidešimt du tūkstančius litų, tačiau kažkur juos iššvaistė, prarado ar pan. Karlik'as turėjo žmoną vardu Nina, kuri kartu su juo gyveno sąvartyne.

⁴³ Įdomu tai, kad sąvartyno žmonės ilgainiui ir mums priskyrė pravardes. Mus vadino „Volasatyje“. Išvertus į lietuvių kalbą tai reikštų „Plaukuotieji“. Paklausus, kodėl būtent taip mus pavadino, paaiškino, kad dėl mano ir mano kolegos M.Survilos ilgų plaukų.

Ciklopui tokia pravardė buvo duota, nes jis nemato viena akimi - vietoje gyvos turi dirbtinę akį. Kitaip dar vadinamas Enciklopedija, nes kažkada kažkas jam pasakė, kad yra vaikščiojanti enciklopedija: ko jo paklausi, tą žino.

Kunigas, Kunigėlis arba Šventasis Tėvelis yra užaugęs vaikų namuose. Jį ėmėsi globoti vienas kunigas. Jo dėka pradėjo mokytis Krokuvos seminarijoje. Tačiau globėjui netikėtai mirus, visas gyvenimas tarsi sugriuvo. Jam teko grįžti atgal į Lietuvą. Čia jis vedė. Susilaukė dukrytės. Po kurio laiko išsiskyręs, persikraustė gyventi pas savo sesers šeimą. Bet neilgai trukus „jie [sesuo su vyru], ką sako, aš tavęs nelaikysiu. Eik, sako, į sąvartyną.“ [A6] Dėl studijų seminarijoj ir yra vadinamas Kunigėliu (pirmųjų mūsų vizitų į sąvartyną metu rodė kaip moka giedoti lotyniškai).

Bebrai arba Babry. Tai buvę sąvartyno lyderiai. Apie juos daug kas pasakojo. Tai buvo šeima: tėvas, motina, trys sūnūs ir dukra. Jų bijojo visi: tiek sąvartyno atliekų rinkėjai, tiek UAB „Vilniaus sąvartynas“ darbininkai ir darbuotojai. Motina sudegė. Tėvas nušalo kojas ir papuolė į „invalidų namus“. Vyriausias sūnus mirė. Vidurinysis sūnus kartais ir dabar pasirodo sąvartyne. Yra žinomas kaip sąvartyno vagis. Daug kam įsiskolinęs. Todėl daugelio persekiojamas. Dukra (Olga) su jauniausiu sūnumi (apie 15 metų - Ruslikas) gyvena sąvartyne. Sąvartyno darbuotojai pasakojo, kad jauniausiąjį berniuką ne kartą VTAT'o darbuotojai buvo „pagavę“ ir nuvežę į vaikų namus. Tačiau jis kiekvieną kartą iš jų pabėga ir grįžta atgal į sąvartyną.

Syvas arba Hašyš – vienas iš Bebrų - vyresnysis Olgos ir Rusliko brolis, sąvartyno vagis.

Mironas ir Ramelia – du broliai, globojantys Bebrų jauniausią sūnų ir dukrą (Olgą ir Rusliką), saugantys juos nuo Hašyšo.

Pulimiot arba Ania Pulimiotšica. Jos tikrasis vardas Ania o pravardinis priedėlis „Pulimiotšica“ iš anekdoto apie Čepajevą ir Petka. Kai 2006 m. pirmą kartą lankiausi sąvartyne, ji čia dirbo su savo vyru. Kai atvažiavau 2007 m. vyro kojos buvo paralyžiuotos ar nušalusios. O Anios dešinei akiai kažkas nutiko. Ji pasakojo, kad iš šiukšlių mašinos išverčiant šiukšles kažkoks skystis pateko į akį ir toji išlipo į paviršių. Ilgiau bebūnant sąvartyne Teresė, geriausia jos draugė, papasakojo, kad niekas nepateko jai į akį. Jos vyras ją sumušė taip, kad akis išsprogo.

Netvarka arba Admirolas taip buvo vadinamas, nes buvo radęs „admirolišką“ kepurę ir ją nešiojo. Kartą atvažiavusiems žurnalistams papasakojo, kad ją jam atsiuntė senelis iš Anglijos. Po kelių dienų rado sąvartyne laikraštį su straipsniu apie sąvartyną ir su didele savo nuotrauka. Po to visas sąvartynas juokėsi iš žurnalistų, kad jie patikėję Admirolu taip ir parašė į laikraštį, kad jo kepurę jam senelis atsiuntęs. Kita jo pravardė – Netvarka arba Mister Bardak, nes dažnai kartodavo „kas čia per netvarka“.

Rudas ir Rudoji. Rudas, nes plaukai rusvi. O Rudoji nuo Rudo, kadangi kartu gyvena. Rudas užaugęs Sibire. 22 metus praleidęs kalėjimuose. Gyvena sąvartyne, nes slapstosi nuo policijos, kad vėl netektų grįžti kalėjiman už paskutiniuosius nusikaltimus. Laiko save pasiturinčiu aborigenu.

Tatarka. Tikra totorė iš Barnaulo srities. Rudųjų draugė ir kaimynė. Kaip pati sakiusi, pačius gražiausius savo jaunystės metus praleidusi kalėjime už savo vyro nužudymą. Kai vieną žiemą sąvartyno gyventojus puldinėjo 3 „pacanai“ iš aplinkinių kaimų ir daugelį sąvartyniečių sumušdavo ir apiplėšdavo, užėjus pas Tatarką, jinai visus tris juos lengvai „sutvarkė“.

Večna Chujovos – vyras ir moteris, sugyventiniai. Juos taip vadina, nes jie visada dejuoja, skundžiasi. Turi geriausiai pastatytą ir įrengtą namelį visame sąvartyne. Išsiskiria tvarkingumu. Jie į sąvartyną atvyko kaip pora. Susipažino

beprekiudami Gariūnuose. Abu yra nutraukę ryšius su giminėmis, nes pasisavino jų nekilnojamąjį turtą. Večna Chujova vyras, kaip pats pasakojo, apskritai yra neegzistuojantis žmogus, t.y. giminių palaidotas, jau turintis kapą ir antkapį.

Teresė ir Stumbras - dabartiniai sąvartyno lyderiai. Teresė apie 40 metų moteris, daug metų praleidusi kalėjime. Turi du sūnus. Jaunesnysis (devyniolikmetis) kartu su ja gyvena sąvartyne, vardu Zbyška („bekylantis“ sąvartyno lyderis). Taip pat turi dukrą. Tačiau ji vaikų namuose, nes Teresei atimtos motinystės teisės. Jos sugyventinis – Stumbras, 27 metų. Nuo 9 metų užaugęs sąvartyne. Jis pasakojo, kad išėjo iš mokyklos ir sąvartyne dirbti pradėjo, nes būdamas vyriausias vaikas šeimoje turėjo išlaikyti brolius ir seseris. Tėvai, anot jo, vaikais nesirūpino. Jie turėjo namą, kurį pragėrė. Kitų sąvartyno žmonių pasakojimais, jo tėvai taip pat dirbo ir gyveno sąvartyne.

Tunia – buvęs sąvartyno lyderis (tarp Babry ir Stumbro su Terese „valdymo“ metu).

Sibiriakas, Sibirietis, Sibirskij Volk. Tylus, nieko niekam nepasakojantis žmogus. Nerūkė. Sąvartyno žmonės pasakoja, kad jis per tris metus atkeliavo nuo Sibiro iki šito sąvartyno. Klausant šių pasakojimų kartais kildavo keistas klausimas: negi Kariotiškių sąvartynas toks žinomas, kad žmonės net iš tokių tolimų kraštų čia traukia?

Čiornaja Krysa. Susipažinome lankydamiesi 2007 m. vasarą. Tačiau atvykus po pusmečio sužinojome kad ji mirė – mirtinai sušalo išgėrusi ir užmigusi žiemą lauke.

Makaronas ir Maika - Tai Pulkininko ir Majovos dukra ir žentas. Deja, šios šeimos pravardžių istorijų nežinome.

Vyšnia, nes Vyšnevskis jo pavardė.

Bulbul, taip vadinamas nes mėgo daug gerti.

Taip pat: Kabanas ir Kabanicha, Gusis ir Gusicha, Trakeliai, Dziedukas, Basiakas, Šaramet, Koni Galava (Arklio Galva), Multikas ir daugybė kitų.

3.5.3. KARIOTIŠKIŲ SĄVARTYNE GYVENUSIŲ ATLIEKŲ RINKĖJŲ BENDRUOMENĖ

Dvidešimt metų egzistavusi sąvartyno „sala“ sudarė sąlygas susikurti specifinį gyvenimo būdą turinčiai daugiau mažiau pastoviai žmonių grupei. Daugumą sąvartyno žmonių siejo panašus gyvenimo būdas, pažymėtas to paties darbo pobūdžio, gyvenamosios aplinkos, tos pačios „bendruomenės“, reikšmingų joje vykusių įvykių, bendro laisvalaikio ir t.t. Nepaisant to, kad juos vienijo bendra teritorija, bendras darbas ir rūpesčiai, atliekant tyrimą buvo galima pastebėti, kad sąmoninga ir organizuota sąvartyno bendruomenė neegzistavo. Nemažai daliai čia gyvenančių žmonių sąvartyno bendruomenė nebuvo referentinė grupė, grupė su kuria jie sietų savo identitetą. Tai kelia nuostabą, nes šie žmonės čia ne tik dirbo, bet ir gyveno (t.y. praleisdavo kone visą savo laiką).

Buvo galima pastebėti tokią tendenciją, kad žmonės labiau identifikuojasi ne su visa sąvartyno bendruomene, bet su artimiausiais draugais ar šeimos nariais, su kuriais kartu gyvena sąvartyne (sąvartyno gyventojai daugiausia gyvena poromis: vyras ir moteris kartu; yra ir pavienių vyrų, tačiau jie taip pat grupuojasi po du tris; kai kurios poros labiau bendrauja tarpusavyje taip sudarydamos nedideles grupeles). Neretai būdavo galima išgirsti sakant: „*Mes esam tokie ir tokie, ne tokie kaip kiti čionykščiai, kitaip elgiamės, kitaip savo gyvenimą tvarkom ir t.t.*“ Kai kurie dar pridėdavo: „*Esam atsiskyrę*“.

Kaimietis: Taip, jie tam sąvartyne, tai jie irgi, ne visi vienoj krūvoj. Ten irgi yra tokiais, žiūrėjau, va tokiais būreliais jie.

Donata: Papasakokit.

Kaimietis: Po penkis, po keturis, supranti. Vieni vienoj pusėj vot gyvena, va pavyzdžiui, vieni vienoj pusėj gyvena [vieni], kiti ten. Nu tai tie, nu tai, Naujus ot pavyzdžiui... nu kaip šventės... Nauji metai, tai tie ten švenčia, tai kiti čia švenčia. Tai va taip. Čia, pavyzdžiui, ten palyginus vat į aną pusę, tai ten jau daugiau tų senesnių yra. Iš tų senesnių. O čia tai jaunimo biškį daugiau jau, šitoj pusėj. O taip tai nežinau... Sakau, nepiktybiniai, tarpusavy irgi ten būna. [vieno iš aplinkinių kaimų gyventojas: buvęs sąvartyno traktoristas]

Donata: O, pavyzdžiui, ar nebūna pas jus kokių nors švenčių? Kad visi kartu...

Supirkėjas: Ne, čia kiekvienas sau gyvena... [Tk6]

Donata: Mira, ar turėjot draugų iš tų žmonių, kurie čia gyvendavo arba dirbdavo? Ar daugiau atskirai?

Mira: Nelabai [...]

Donata: Bet taip, kad artimų draugų?

Mira: Ne... ne, ne neturiu ir nenoriu turėt, nes čia tokie žmonės. [...] Mes dviese. Pasėdim. Pakalbam [A18]

Večna Chujova (moteris): Bet mes mažai su kuom bendraujam. Labas – labas... taip... pasišneki, pasišneki. Bet aš jau buvau pasidarius labai užsid... nu tokia uždaryta. Nes būdavo taip: vat pasišneki, išsilieji žmogui, lengviau ant dūšios kažkaip tai. A paskui girdi, va taip, iš po šono, kad ot šušušu ir tave apšneka, žinai, taip va. Tada toksai kąsnis va čia gerklėj atsistoja, taip abidna pasidaro. Taip, atrodo, tave užjaučia, užjaučia, o paskui tave apšneka. [V4]

Kalbant apie atskirus žmones galima pastebėti įvairius savęs ir savo grupelės išskyrimo iš sąvartyno bendruomenės aiškinimus. Viena pora save išskiria iš kitų, nes yra nerūkantys, nesikeikiantys, „inteligentiški“. Kita – dėl

to, kad yra tvarkingi, puoselėjantys savo būstą, besirūpinantys savo aplinka. Treti – nes yra „pasiturintys“ aborigenai, gebantys sumaniai organizuoti savo gyvenimą. Ketvirtai – nes priklauso elitui, turi valdžią ir pajamas, madingai rengiasi. Penkti – nes yra jauni; ir t.t.

Teresė: Ne, aš mažai su kuo bendrauju. Mažai su kuo bendrauju čia. Nepatinka tokie žmonės. Pasižiūrėk, jie nešioja rūbus savaitėmis. Kai pasižiūri vaikšto tais pačiais rūbais apsirengę. Man tai bjaurūs žmonės. Negaliu su jais net vienoj vietoj sėdėt. Bjauru. Bjauru.⁴⁴ [A9]

Rudoji: Mes... ne, nu kaip... išgeriam. Kodėl? Bet ne taip... A taip prageria. Cigarečių neturi, a išgert turi. Valgyt neturi, a išgert turi. [V2]

Mindaugas: Bet labai normaliai valgot iš tikrųjų.

*Rudoji: Tai mes. O kiti - nežinau. Jie iš mūsų vogia viską. [V2]
[V1]*

Ramelia: O va čia yra žmonės kur vyresni už mus, daug vyresni už mus. Dokumentų neturi. Kur gyventi neturi. [A2]

Mira: Sėdi, laka, geria, susirenka čia kompanijos. Taip ir taip... Viskas... O paskui prasideda iki muštynių. „O tu taip pasakei.“ „Aš tiek gėriau, a tu tiek.“. Nu ir prasideda. O mes su Vytu ne. Ne, kodėl? Mes bendraujam su žmonėmis normaliai. Nueini. Pas mus žmonės užaina. Ten, ten. [A18]

⁴⁴ Originali transkripcija:

Teresė: Net. Ja mala s kem abščiajus. Mala s kem abščiajus dzes. Ninravits takije liudi. Pasmotriš. Ani adeždu etu nosit nideliami. Kak eto pasmotiš chadit v etoj samoj odeždoj. Mne eto prativniji liudi. Nimagu ja daže s nimi i sidet v mesti. Prativna. Protivna. [A9]

Paklausus apie santykius sąvartyne, tikėtina pirmiausiai išgirsti pozityvius atsakymus: esame draugiški, padedame vieni kitiems. Tačiau atliekant tyrimą, daugiau bendraujant su žmonėmis ir stebint, galima buvo pastebėti, jog santykiai porose ir šeimose, tarp draugų ir kaimynų yra persmelkti įvairių rūšių smurto. Atrodytų, išvien eina bendras gyvenimas, rūpinimasis vienas kitu ir nesutarimai, konfliktai, išreiškiami ir sprendžiami savitu, šioje subkultūroje priimtinu būdu.

3.5.4. HIERARCHINIAI SANTYKIAI SĄVARTYNO BENDRUOMENĖJE IR SMURTINIŲ SANTYKIŲ VAIDMUO JOJE

Kalbant apie sąvartyno bendruomenę, verta aptarti ne tik sąvartyno žmonių grupavimąsi, bet ir jų „klases“ – kiek kitokio pobūdžio grupavimąsi, susijusį su privilegijomis, ypatingomis teisėmis, valdžia, pajamų skirtumais ir hierarchiniais santykiais.

Reiktų pastebėti, kad buvo gana sunku tirti sąvartyno bendruomenės socialinę-hierarchinę organizaciją. Patys žmonės apie tai mažai kalbėdavo net tiesiogiai klausiami. Pirmuosius duomenis šia tema iš jų pačių lūpų pavyko „išgauti“ nelengvai ir tik tyrimui gerokai įpusėjus.

Galima išskirti sąvartyno bendruomenės lyderius, t.y. žmones, kurie renkasi pelningiausias darbo vietas, gauna didžiausias pajamas (pvz., mūsų tyrimo atlikimo metu lyderių grupei supirkėjas mokėdavo naudodamas didesnius įkainius negu visiems kitiems atliekų rinkėjams), kontaktuoja su supirkėju ir perduoda žinias kitiems, sąvartyne dirbantiems, žmonėms (pavyzdžiui, kelintą valandą jis ruošiasi atvykti) ir t.t. Teko girdėt, kad ankstesniais laikais, jei norėdavai dirbti sąvartyne, turėdavai sumokėti duoklę neformaliai sąvartyno lyderiui. Štai kaip apie sąvartyno lyderius pasakoja patys sąvartyno žmonės ir darbuotojai:

Donata: Tu sakei, kad tu vyriausias, ne? Nu, sąvartyno galva... Kas yra sąvartyno galva?

Tunia: Čia nėra ...

Ciklopas: Čia nėra sąvartyno galvos.

Donata: Nu negali būt! Aš netikiu jums.

Zbyška: Sakau, nėra.

Donata: Nėra, tikrai?

Tunia: Nėra.

Zbyška: Nu tik yra ...

Ciklopas: ... jaunesni, stipresni.

[Zbyška rodo raka į Tunią]

Tunia: E, o tu į mane nerodyk! [Zbyškai].

Zbyška: Jis seniai jau... Manęs dar nebuvo...

Tunia: Buvom mes su broliais.

Ciklopas: Bebrai...

Tunia: Jakie Bebrai!

Zbyška: Tunia, Česka ir Nikodemas.

Donata: Jūs buvot trise?

Zbyška: Nu vot kaip buvo seniau.

Donata: Seniau... O papasakokit apie tuos laikus...

Tunia: A... Ką pasakot...

Ciklopas: Praėjo tie laikai.

Tunia: Nu ką, jeigu aš gerbiu žmogų, tai jis bus čia. Jeigu ne, jis bėga iš čia.

Donata: Nuo jūsų priklauso kas čia dirbs? Ar ne?

Tunia: Vo... mažis [apie Zbigneų] atvažiavo. Jis mums patiko, nachui. Patiko.

Nieks jam negalėjo žodžio pasakyt.

Zbyška: Kai mažas buvau...

Donata: Aha, taip. Jau jūs jį gynėt?

Tunia: Per ausis gaudavo, nachui. Ne taip?

Zbyška: Taip, buvo.

Tunia: O mes su broliu stovėjom už vaikus, už visus, už teisybę... Jis mažas buvo. Vaikas yra vaikas. Neduok Dieve, žodį jam kas pasakys. [...]

Zbyška: Buvo čia tokie Bebrai, nu taip vadinosi. Šeima ...

Ciklopas: Pravarde.

Donata: O tai kas ten per žmonės buvo?

Zbyška: Nu blia ... Vogė, nachui... Šitie, vogė...

Tunia: Piderastai. [A16]

Sąvartyno darbuotojas: O šiaip čia Bebrais vadina, čia visa šeimyna buvo. Trys vaikai ir dukra. Tie keturi 4 [vaikai] ir jie du [tėvai]. Oi čia šeimynėlė buvo! Čia per juos praeit neidavo. Ta mama labai bjauri buvo. Tie broliai du ir mama. Tėvas ramus buvo. A jau tie, rupjumat, kas čia darydavosi. Čia jie visus. Eina pagėrę, tuos pagyvenusius daužo, atiminėja. Buvę visko čia. [TkA3]

Sąvartyno elitą sudarė palyginti jaunų ir stiprių žmonių grupelė (nuo keliolikos iki keturiasdešimties metų). Santykių prasme jie artimi lyderiams, turi draugiškus santykius su jais. Dalis šių žmonių (jauni vyrai) buvo pajėgūs atlikti ir „kariuomenės“ ar „policijos“ funkcijas: įgyvendinti teisingumą, apginti, prižiūrėti vidinių taisyklių ir normų laikymąsi sąvartyne ir pan.

Mindaugas: O kitokių taisyklių yra kokių nors? Nu, įstatymų kitokių yra šiukšlyno čia, ar ne?

Pulkininkas: Kokių ten įstatymas... Ką noriu, tą ir darau. Norėsiu, eisiu, dirbsiu. Norėsiu - neisiu dirbti.

Donata: Kad visi žinotų: taip galima, o taip negalima ...

Pulkininkas: Nu kaip... renki viską, bet nevok. Tai nevok.

Donata: Nevok. O jeigu vogsi, kas tada?

Pulkininkas: Nu ką, jeigu pagausiu, tai snukį išmalsiu. Va šitoj baloj. Ir viskas bus. Čia vogti nereikia. Negalima. [V966]

Prisimenu, kaip Mironas pasakojo, kaip jie su Makaronu vieną iš tų 3 pacanų, kurie žiemą puldinėjo ir apiplėšinėjo sąvartyno žmones, pagavę taip sumušę ir pralaukė surištą kelias dienas, kad... [stebėjimo užrašai, 2008.03.12].

Tą pačią istoriją pasakoja Mira: Ale, paskui Makarončikas malačius. Vieną sugavo. Atitįsė. Laikė. Aš kaip tik atėjau ryte nu ten 200gr. paimti. Sėdi. Žiūri tokiom akim. O jisai laikė. Sako: „Mira, šitas? Nu kur čia landžiojo pas visus?“ Sakau: „aišku, šitas“. [A18]

Mironas: Reikėjo jį [Syvą] čia atitempti.

Ramelia: Atkalabanit.

Mironas: O čia dar Stumbras, Makaronas. Jie jį būtų primušę.

Ramelia: Jis jiems skolingas. Aš sakau, paleidžiam jį, Mironai, paleidžiam.

Tegul bėga. Žmogus gi.

Mironas nenorėjo, bliad, stovėjo.

Mironas: Norėjau jį čia atvesti. Galvojau, tau skolingas kaip tik, Makarui, biald. Ruslikas sako: paleisk. Nu ir paleidom. Stumbras jo ieško. Paleidau.

Paklausiau dviejų durnių, bliad. Riekėjo jį čia atitįsti. Visi jo ieško.

Ramelia: Ne nu gaila, jį čia būtų primušę, užmušę. Tai ne mes! Pagailėjom.

Taip truputį davėm. Ir viskas. Čia jo nebūtų gailėję. Vo triūbą paims, pridaužys, bliad.

Mironas. Jeigu ne Ruslikas nebūčiau paleidęs. Mažas jis, jo brolis. Gaila, jo brolis... Verkia: „paleisk, paleisk, nevesk“.

Ramelia: Izraelyje už tokius dalykus rankas nukirsdavo. Nu jei vogdavo.

Micha: Pas mus irgi. Tiktai kas nors ką nors pavogė, tada [švilpteli], tada bėk kur nors. O tai gausi į kaulus. Gerai gausi. Nu į kaulus. Nereikia vogti. Kaip pas mus priimta. Nu kaip ne priimta, bet... nu, karoče. Nu žiurkė tada vadina, nu krysa rusiškai. Nu pas savus vogti nereikia. Va kaip, matai, vienas prisivogė, iki dabar negali sąvartyne pasirodyt... [A3]

Taigi taip atrodo teisybės atstatymas ir pagrindinės normos „nevok“ laikymosi prižiūrėjimas sąvartyne. Tačiau ilgainiui stebint sąvartyno

gyvenimą, klausant tų pačių įvykių pasakojimo iš skirtingų žmonių, kyla klausimas, kur yra riba, skirianti teisingumo įgyvendinimą nuo savų, asmeniškai naudingų interesų siekimo smurtinėmis priemonėmis.

Taip pat galima kalbėti apie keletą atsiskyrėlių „aristokratų“ porų, kurie buvo savarankiški, save gerbiantys, pakankamai gerai organizuojantys savo gyvenimą ir darbą sąvartyne, tačiau nepriklausantys elitui ir tuo pačiu jam nepavaldūs ir netgi šiek tiek konfliktuojantys su lyderiais. Sąvartyne taip pat buvo ir „prasčiokų“ - nuolankių, nuosaikių žmonių, prisitaikiusių prie savo vietos sąvartyne, besinaudojančių likusiomis gausiomis, bet ne privilegijuotomis „darbo vietomis“ sąvartyne. Šie žmonės kartais nukentėdavę nuo netikėtų lyderių ir kitų „aukštesnių klasių“ atstovų „išpuolių“.

Mira: Ai, Teresė. Visą laiką gerai viskas buvo. Visą laiką ateidavo čia pasėdėt. Paskui kažkas užėjo. Nežinau. Prie Stumbro lygina, kad taip ir taip. O Viešpatie. Ligi muštynių. Oi man ranką net sulaužius buvo vieną kartą iš niekur nieko. Atėjo Stumbras. Sako: „tave Teresė kviečia“. Galvoju: „prie ko čia?“. Nuėjom su Vytu. Nuėjom ir iš karto kaip trenkė per veidą man su kulaku.

Donata: Čia Teresė?

Mira: Mhm. Ai tai iš vis jinai. Aš sakau: „tai už ką?“ Ir kai pradėjo... Už ką? Už nieką. Šiaip sau. Užėjo. [A18]

Gusius: O Vania krikštino kiek kartų!

Gusicha: Duračką šito va.

Donata: Davė į kaulus?

Gusius: Nu šunį, nu šunį aš atėmiau tą šunį. Paskiau sau paėmiau. Gražiai sau ir auginau jį. Kas davė jam šuniuką mažiuką? Ai, davė kas jam tą šuniuką. Nežinau. Tai paimk šuniuką su virve pririšk ant kaklo ir pririšti. Tai tu paimk diržą, padaryk jam šitą nu... apykaklę su diržu, kad... A tai virvę. Jisai dusinasi, staugia. Mum gi girdėt čianais. Nu, pradėjo staugti. Staugti naktim.

Vieną naktį, kitą naktį. Neiškentėjom nu tai... nuvėjom. Davėm galvon su ja jam. Atėmiau tą šuniuką. Virvę tą atpjočiau, atėmiau tą šuniuką ir sau padariau apykaklę ir sau pasiėmiau jį.

Gusicha: A kak mynia dūsil už nieką.

Gusius: A, šitą už nieką irgi, nu tai galvon vėl gavo. Penkis kartus krikštijom biedną.

Saša: Krikštynos geros.

Gusicha: Jų gi žmonėm neskaito. [A15]

3.5.5. SUPIRKĖJO VAIDMUO

Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų bendruomenės gyvenime išskirtinis vaidmuo tenka supirkėjams. Tai yra asmenys „iš šalies“, tačiau jie dalinai yra ir sąvartyno bendruomenės dalis. Kariotiškių sąvartyne buvo keli supirkėjai - UAB „Vilniaus sąvartynas“ organizuojamo supirkimo darbuotojai bei keli privatūs nelegalūs supirkėjai. Jų vaidmuo ir elgesys sąvartyno bendruomenėje buvo skirtingas. Įvairavo ir atliekų rinkėjų požiūriai į juos.

Visų pirma, supirkėjai buvo atliekų rinkėjų paslaugų vartotojai, pirkėjai – žmonės, kuriems atliekų rinkėjai parduodavo surinktas antrines žaliavas. Tam tikra prasme supirkėjai buvo ir darbdavio atitikmuo.

Vytas: Ė, girdi... Pas Petrą⁴⁵ chaltūrą gavau. Nuėjau, Petras manęs paprašė po tos dienos, kai atvežė... surinkti visus baulus geresnius.

Mira: Aaa litą jisai...

Donata: Bus darbelio.

Vytas: Nu koks darbelis. Surinkau, surinkau - pusė valandos.

Mira: Jam reikalinga. Jisai nori smulkmenas surinkti. [A18]

Vienas iš supirkėjų tam tikra prasme buvo ir atliekų rinkėjų globėjas (saugantis jų dokumentus, skolinantis pinigų, apginantis nuo užpuolikų ir pan.)

⁴⁵ Petras – supirkėjas (vardas pakeistas).

Mira: Nu supirkėjo žmona su džipu atvažiuoja ... miela tokia, maloni. Iš viso, žmonės malonūs. Jiems niekada nieko nėra žodžio. Ir padeda. Jo, jo, ir padeda, kaip reikiant.

Donata: Jums padeda daug?

Mira: Joo. Čia mūsų šefas. Tėvas ir jaunėlis, sūnus. [Kai užpuolė 3 pacanai], atvažiavo su džipu, staigiai, paskambino, sutvarkė... [A18]

Supirkėjas. Jie mum... tik mumyse pagalbą matė.

Donata: Tai jūs kaip ir tokie draugai, ar ne...

Supirkėjas: Nu tai užtai ir laukė jie mūsų, o kiti visi juos skriausdavo... [Tk A1]

Supirkėjai taip pat teikdavo įvairias kitas paslaugas atliekų rinkėjams. Jie atveždavo į sąvartyną maisto, cigarečių bei alkoholinių gėrimų (kad atliekų rinkėjams nereikėtų eiti jų pirkti į parduotuvę). Tačiau šių paslaugų teikimas sudarė dalį supirkėjų verslo.

Vytas: Petro motina davė bažnyčioj įžadus, kad niekad os su degtine neturės reikalų ir nepilstys. Bet iš tikrųjų, a koks skirtumas... degtinę laiko, pinigų ima, bet niekam nepila ir nu nieko ne... tas pats juk. Tai tu iš viso neužsiiminėk šituo dalyku! Nu jų toksai biznis. [A18]

Vėčna Chujova (vyras): O dabar? Dabar pas Policajų⁴⁶ perkam. Dėl to jisai ir išsidirbinėja. Nejaugi tu nesupratai?

Vėčna Chujova (moteris): Tai parduoda šprotus po litą penkiasdešimt.

Šiandien...

Vėčna Chujova (vyras): Šiandien – už du.

Vėčna Chujova (moteris): Jau du litai man! Sakau, tu ką?! Jisai - hihhi. Žvengia kaip kumelys. Žino, kad žmonės be išeities.⁴⁷ [V4]

⁴⁶ „Policajumi“, „mentu“ sąvartyne vadinamas vienas iš supirkėjų.

⁴⁷ Originali transkripcija:

Vėčna Chujova (vyras): A ščias? Ščias že my u menta bliacha pokupajem, po etomu on i vypendrivajetsa. Niuželi ty niponial?

Vėčna Chujova (moteris): Tai parduoda šprotus po litą penkiasdešimt. Šiandien...

Vėčna Chujova (vyras): Sivodnia - za dva.

Vėčna Chujova (moteris): Jau du litai man! Sakau, tu ką?! Jisai - hihhi. Žvengia kaip kumelys. Žino, kad žmonės be išeities. [V4]

Galų gale, supirkėjai buvo ir atliekų rinkėjų išnaudotojai. Jie mokėdavo gana mažą dalį realios antrinių žaliavų kainos. Kai kurie sąvartyno žmonės manė esą apgaudinėjami.

Ramelia: Tiesa, mus čia apgaudinėja. Sukčiauja. Čia duoda po 20-25 centus už kilogramą. O va šitam po 55 centus. Apgaudinėja. Nu ir ką daryt? Iš to gyvenam⁴⁸. [A5]

Vėčna Chujova (Vyras): Toks davolnas, kad stambaus metalo... Taip. Ir ką tu manai? Jis neapgavo dėl svorio? Jeigu vos vos pakėlėm...

Vėčna Chujova (moteris): ... keturiose. Ir kabanai, šitie, kur varis, va tokie va kabanai. Jie jau išmušti. Sieras, šitas išmušinėdavo. [...] Aš su Mentu visą laiką kovojau. Va su šitu Mentu. Aš jam nepasiduodu. Vis tiek jisai mane apgaudinėja. Šitas tai nusileidžia. Aš tai nenusileidžiu.

Vėčna Chujova (moteris): Aš nenoriu sau nervų gadinti, tu supranti?

Sąvartyno žmonės mano, kad supirkėjai pralobo iš jų darbo. Vieni į tai žiūri kiek piktai. O kiti - draugiškai.

Gusius: O Palicajus penkias mašinas turi. Ir niekas nekreipia dėmesio, iš kur tu tas penkias turi. [...] Dvi lengvos ir kaip jos vadinasi... Nu, ten importinės, šykarnos... Dvi lengvos, džypas ir šitas geltonas busikas, kur atvažinėja ir dar MAN'as sunkvežimis, fūra. Nu vot ir penkios mašinos kieme stovi ir niekas dėmesio nekreipia. A taip penkiuose bankuose pinigai guli. A kiek namuose, tai nežinau. Alia ot penkiuose bankuose pinigus... A taip vienam negalima sudėt. Jau ten galėtų tiksliai pasiteiraut. Nu... [A15]

Mira: Ai jie tai su šypsenėle, pajuokaut.

Vytas: Džipas kapitalinis. Geltona šita.

⁴⁸ Originali transkripcija:

Ramelia: Pravda nas tut abmanyvajut. Najobyvajut. Zdes zdajut pa 20-25 centov za kilogram, a v etom pa 55 centov. Abmanyvajut. Nu i što dzelac? Na etom žyviom. [A2].

Mira: Nu tai kodėl...

Vytas: Ir nu...fūra.

Mira: Žmonės verslininkai yra.

Vytas: 2 šitos ir 3... džipas ir ... A namas...

Mira: Dirba žmonės, stengiasi, bet ir turi.

Vytas: Iš sąvartyno jis apsirūpinęs visam gyvenimui.

Mira: O Figūra? Nu aišku. Ir gerai. Ir ačiū Dievui.

Vytas: Ir sau, ir vaikams, ir anūkams.

Mira: Jisai gi dar šita Vilniuj gi butą...

Vytas: Apsirūpinęs pilnutinai. Ir anūkams... ir sau...

Mira: Bet ir dirba jis... [A18]

Kariotiškių sąvartyno supirkėjai taip pat buvo atliekų rinkėjų paslaugų „pirkėjai“ konkuruojantys tarpusavyje. Ir šioje konkurencinėje kovoje naudojo smurtinės priemonės ne tik tarpusavyje, bet ir atliekų rinkėjų atžvilgiu.

Kaimietis: Čia bardakas buvo, bardakynas. Vienas prieš kitą. Tie, kurie va, supirkinėjo čia. Vienas prieš kitą. Čia duodi, ten duodi kam, ten vienas neša, į Rykontus ar kur... „Kodėl ten nunešei?!“ - jau stovi banda. „Kodėl ne man pridavei?“ Nu vot va tokia konkurencijaėjo va. O neša žmogus kur daugiau gaus. [V830]

Supirkėjas: Mes ne vieni būdavom. Būdava du trys ir vykdavo karas... Čia viskas sudėta su banditais. Būdava... Norėjo įsigalėti vienas toks, vadinamas, Čigonas. Mes turėjom apsaugą iš policijos, pertraukė tą policiją ir užvažiavo ant mūsų... Ir tą... ir tą čigoną išvarė paskiau. Paskiau kitas... kitas mus norėjo išvaryti. Visą laiką spaudimas yra. Ir ant tų žmonių, ir ant mūsų. Ir pasisamdydavo ir policiją. „Be tabu“ [televizijos laida – aut. past.], va... Man padėjo „Be tabu“ vieną kartą. Vat kaip atvažiavo ir aš nubėgau pas juos. Užmiršau pavardę... Yra ir dabar su... yra ir dabar jų. Yra bovęs premjeru, ne ministru kažkokiu... ar Žemės Ūkio, ar kažkokiu... Tas žmogus sako „negali

būt“, sakau „gali būt, sakau, pažiūrėk“. Už kampo jie pasislėpė su kamera, o aš einu... stovi mašina apsauginių i pradeja mane tampyt... nufilmava viską, paskiau per televiziją rodė. Aš buvau apvažiavęs visus, ir apsaugą... Kad išleistų jie imdavo mokestį.

Donata: A... Sąvartynas, ta prasme, imdavo mokestį iš supirkėjų?

Supirkėjas: Apsauginiai. Tą celofaną sąvartynas perka... ir mes. Ir apsistatė apsauga ir neišleidžia nieką... arba atima, arba pagauna tą žmogų, prirakina prie medžio kur... duoda į kailį. Mušdavo juos...

Donata: Rimtai?

Supirkėjas: Rimtai. Ateidavo va tie... tokie... „nepridavinėsit mum, mes jus sudeginsim“.

Supirkėjų vaidmenų ir elgesio įvairovę atskleidžia ir apibendrina šis pasakojimas:

Kaimietė: Nu buvo tokie vo, kurie va čia maždaug vo kaip šuniukai, tų, kurie dirba čia, supirkinėja. Tai va jie ateina, kaip anksčiau, žiūri, kur tu ką renki, kur tu kam priduoti, vot taip va, o paskui eina va danosas. O taip tai. Jo jo, yra yra.

Kaimietis: Klapčiukai vadinami. Tai čia tokie išimtiniai, vienas – du skaityk.

Kaimietė: Nu, yra tokie va. Vienas turbūt.

Kaimietis: Kurie dirba... du jie čia dirba. Tai yra čia du skaityk kokie, trys pastukai. Va, ir pas kitą vienas du. Va taip praeina per svalkę, apžiūri kas kur pridavė, kiek pridavė šiandien taros tas ir tas, ir tas. Jau ten nuėjo, tas atvažiavo, tas pasakyta: kiek baulų priduota, kiek atvežė tau, neatvežė

Donata: O tai kas? Bet nieko iš to? Ta prasme, nenukenčia tas žmogus, jeigu...?

Kaimietis: nu ten būna visaip.

Kaimietė: Būdavo, būdavo...

Kaimietis: Ir samdo, supranti, už tą degtinę, ir padaro ten chebrą ten vot...

Kaimietė: Ir pagąsdint moka. Mums tai nebuvo taip. Bet vat kur silpnas žmogus, toks va jau, vargšelis, tai žinot. Žino, ant ko šokinėti.

Kaimietis: Ir tą degtinę duodavo, ir duoda ant skolos supranti, tiem patiem va. Tai tau neatnešė, neatidavė, tai ateina, tada duoda per veidą, tai duoda taip... Čia toksai. Tai vienintelis čia toks buvo. Va, pavyzdžiui antras, kur supirkinėdavo, tai jis ne. Jis toks ramus žmogus.

Kaimietis: Jis ir duodavo [skolon]. Ir jis nepasakydavo tau į akis, kad ot tu būtinai šiandien atiduok. Turėsi – atiduosi. Jisai taip nieko ten. Ir alaus atveždavo, ir kas ten, ir makaronų, kaip sakant... visa kita, ir ant skolos [duodavo]...

Kaimietė: Jo, va čia va žmonėm... ir žvakių...

Kaimietis: Žmogus turi – atiduoda, neturi.

Kaimietė: Buvo čia toks, bet jis pats paskui, gavo gerai, ot. Irgi gąsdydavo čia žmones, mušdavo. Buvo, buvo taip. Kas buvo, tas buvo. Ir nežiūrėjo, ar moteris, ar vyras.

Kaimietis: Bet dabar, kaip sakant, pats invalidas.

Kaimietė: Ot taip, negalima taip su žmonėm. Kokie jie nebūtu, jie žmonės yra. Kad tu biškį pasikėlei, jau biškį daugiau pinigų turi, tai jau tavo valdžia ten turi visur būt. Čia žinot, valdžia, pinigai būna, prapuola... [V830]

3.5.6. APIBENDRINIMAS

- Kariotiškių sąvartyne dirbę žmonės turėjo savitą kalbą - „dialektą“, kurio svarbiausi bruožai: kalbėjimas kelių kalbų mišiniu, keiksmožodžiais ir žmonių įvardijimas pravardėm, o ne vardais.
- Pravardės buvo kaip priklausymo sąvartyno bendruomenei bruožas: visi žinojo vienas kito pravardes, bet ne visi žinojo tikruosius vardus ir pavardes. Už pravardžių slėpėjo įvairūs bruožai ir gyvenimo istorijos, gyvenimo įvykiai.
- Kariotiškių sąvartyną supančiuose miškuose gyvenusių atliekų rinkėjų bendruomenei nebuvo būdingas stiprus sutelktumas. Pastebimas

susiskaldymas į atskiras grupes, kurios šalinasi viena kitos. Vis dėlto sąvartyno bendruomenei būdinga socialinė-hierarchinė organizacija.

- Svarbiausia norma sąvartyno bendruomenėje – „nevok“.
- Reikšmingas ir įvairialypis supirkėjų vaidmuo. Supirkėjai yra ir bendruomenės nariai, ir žmonės „iš šalies“; ir globėjai, paslaugų teikėjai ir išnaudotojai; ir gynėjai, ir smurtautojai.
- Smurtiniai santykiai paplitę tiek tarpusavio bendravime, tiek teisingumo atstatyme ir prižiūrint vidinių normų laikymąsi bendruomenės mastu, tiek atskirų grupių ar asmenų savų interesų siekime, tiek konkurencinėse kovose tarp supirkėjų.

3.6. SAŲVARTYNO ŽMONIŲ SVEIKATA

3.6.1. SVEIKATOS PROBLEMOS IR JŲ SPRENDIMAS

3.6.1.1. Sveikatos būklė ir sveikatos problemų priežastys

Įvertinti realią sąvartyne gyvenančių žmonių sveikatos būklę sunku, nes nėra atliktas medicininis sąvartyno gyventojų sveikatos tyrimas. Sveikatos būklę galime nupasakoti tik remdamiesi savo ir tiriamųjų subjektyviais pastebėjimais.

Vieni sąvartyno gyventojai teigia, kad sąvartyne „*užsigrūdinę, labai stiprūs žmonės*“ [Mira, A3], kiti priešingai - „*labai be sveikatos visi, labai be sveikatos*“ [Rudoji, V2]. Mūsų pačių pastebėjimais, nesutikome žmonių kurie neturėtų kokių nors rimtesnių negalavimų, sveikatos problemų ar pan. Kas vos trisdešimties metų sulaukęs negali valgyt riešutų, nes „pas mane dantų mažai“ [Ramelia, A3], kam kojos nušalusios ar ranka sulaužyta, kam akis išmušta, kas vidinį kraujavimą turi, kad dar būdamas nepilnamečiu visai neauga, o kam „*ant senatvės jaunystės traumos į ligas išėjo*“ [Gusicha, stebėjimo užrašai]. Iš tiesų retas kuris nesiskundė jokiais negalavimais.

Sąvartyne gyvenančių žmonių sveikatos problemų priežastis galima suskirstyti į kelias grupes:

- Natūralios, įprastos priežastys, sąlygojančios ligas, būdingas daugeliui žmogui (senatvinės ligos, peršalimai ir pan.).
- Su smurtiniais santykiais susijusios priežastys. Tai smurtas poroje, konfliktų sprendimas smurtinėmis priemonėmis, užpuolimai ir pan. Būdingi sveikatos sutrikimai: kūno traumos, sumušimai, lūžiai, žaizdos, kraujavimas ir t.t.
- Su gyvenimo būdu susijusios priežastys ir dėl jų atsirandančios sveikatos problemos tokios kaip apsinuodijimai, nuolatinio prastos kokybės alkoholio vartojimo sąlygoti negalavimai, ligos ir pan.

- Su kenksminga gyvenimo ir darbo aplinka susijusios priežastys (metano dujos, higienos stoka, kontaktas su atliekomis, sunkumų nešiojimas ir t.t.). Jos sąlygoja tiek bendrą organizmo nusilpimą, tiek specifinius sveikatos sutrikimus kaip nugaros, sąnarių, galvos skausmai, rankų įdrėskimai, žaizdelės ir pan.

3.6.1.2. Gydomosi būdai

Kaip ir viskas sąvartyne, rūpinimasis sveikata varijuoja. Daugelis sąvartyne gyvenančių žmonių teigia, jog sveikata nesirūpina, o susirgę nesikreipia į medikus, nesiiima kitų gydymosi būdų.

*Vytas: Kuo mažiau naudot šitų tablečių... Jos vieną gydo, kitą nu... [sugadina]
[A18]*

Dažniausias ir visiems atvejams tinkamas vaistas – alkoholis.

Mira: Tik sloguot pradedi, 100gr. Nepiktnaudžiaut aišku, bet...[A18]

Mira: Išgeriam kai norim, nes tada nesergam. [A3]

Yra žmonių, kurie sakosi kaip prevenciją peršalimo ligoms vartoja natūralias priemones. Esama tokių, kurie gydosi pačių surinktomis vaistažolėmis arba naudojančių panašaus pobūdžio receptus:

Mira: Česnaką valgom kiekvieną dieną. Imunitetą labai stiprina. Ir svogūną. Kodėl mes nesergam gripu, nei persišaldę... Citrina ir česnakas. Česnaką papjaustai skiltelėmis. Į stiklainį. Citrinos nulupi ir tenai... Neverdančio vandens, bet ... Nu virinto, bet ne pačio verdančio ir užpilt. Ir 3 dienas palaikei... Ir gaunasi ... Ne, gėrimui nepasakysi, kad.... Bet kiekvienai dienai po

bisiuką, geras vaistas. Skaičiau žurnale „Sveikas žmogus“. Labai puikiai padeda. Niekas neima. [A18]

Sąvartyne būna atvejų, kai kviečiama greitoji. Bet tai pasitaiko itin retai.

Rudoji: Oi, Trakai turi bėdos. Į kur kreiptis? Į greitąją tiktai Trakuose. Ir jie turi važiuot čia.

Rudas: Devyni kilometrai.

Rudieji: Nors, kaip sakant, aborigenai, vadina, bet jie turi privalumą čia vis vien, pagalbą turi duot. Bet labai meldžiasi, kai priima pamainą „Neduok Dieve, sako, kad tiktai į sąvartyną nebūtų iškvietimo“. A ką galvojat? Va toks va purvinas ir pažiūrėk, viską. A sąlygos kokios. Baloj, pavyzdžiui, guli. Būna. Būna atvejų, būna. Nu vot guli žmogus, bejėgis viską. A daktarui tai reikia patikrinti. Nu su pirštine ten viską, su kostiumais tais. Ir vis vien į mašiną, paskui į ligoninę. Kol apsiprausi tą žmogų. Oi bėdos jie turi. Bet pagalbą suteikia pastoviai, pastoviai. Normaliai. Normaliai. Padeda pastoviai. Nepasakysi nieko. Pastoviai padeda. Nu, apibara. Pavyzdžiui, girtas girtusėlis ir jam kažką tai bloga, tai jam gydytoja turi kažką tai pasakyti, ar ne? Būtinai turi pasakyti. Čia gi būtina. [V2]

Reiktų atkreipti dėmesį, kad gydymasis priklauso nuo esamų galimybių, t.y. turimų socialinių garantijų. Kadangi absoliuti dauguma sąvartyne gyvenančių žmonių yra bedarbiai ir retas iš jų registruojasi darbo biržoje, o kai kurie neturi net jokių tapatybę liudijančių dokumentų. Tai daugelis paprasčiausiai neturi teisės gauti jokios kitokios medicininės pagalbos kaip tik greitoji. Be to, jie gyvena gana toli nuo medicininių paslaugų teikimo centrų, nuosavų mašinų neturi, o susirgus keletą kilometrų keliauti pėstute iki artimiausios poliklinikos būtų gana sudėtinga. Atrodo, tai paaiškintų, kodėl sąvartyno atliekų rinkėjai į medikus kreipiasi itin retai.

Večna Chujova nukrito ant stiklų ir supjaustė ranką ties riešu. Po šio nelaimingo atsitikimo ji nebegali judinti rankos. Jau mėnuo kaip kenčia skausmus. Išaugęs didelis gumbas toje vietoje, kaupiasi vandenys. Nieko negali daryti su ta ranka. Paklausiau, kodėl ji neiškreipė į Trakų greitąją. Juk jai priklauso nemokamos paslaugos. Ji sakė: nieko jie ten nežiūrės. Kada jai buvo kokios kitos problemos, tai atvažiavo suleido ukolą ir išvažiavo. Be to, didžiausia problema ta, kad greitoji nuveš į Trakus, o kaip sugrįžti? Pėstute... Suprantu, kad prieinamumą prie sveikatos (ir kt. paslaugų) lemia ne tik oficialių teisių turėjimas, bet ir neformalūs dalykai. Kaip ir medikų požiūris, santykis su žmonėmis. Argi norėsi eiti pas medikus, jei jie su tavim grubiai, žeminančiai elgiasi? [Stebėjimo užrašai, 2008 gruodis]

3.6.2. TRAUMOS IR MIRTYS

3.6.2.1. Nelaimingų atsitikimų tipai

Galima išskirti keletą dažniausiai pasitaikančių nelaimingų atsitikimų sąvartyne:

- Nelaimingi atsitikimai, sąlygoti žemos oro temperatūros - nušalimai ir mirtini sušalimai.
- Nelaimingi atsitikimai sąlygoti gaisrų (nameliuose, kai kada ir pačiame sąvartyne) - nudegimai, sudegimai, o tai pat būsto ir kitokio turto praradimas.
- Kitas tipas - nuskendimai „juodojoje jūroje“ (t.y. dumblo duobėje, kurioje UAB „Vilniaus vandenys“ šalino dumblą iš Vilniaus miesto nuotekų valymo įrenginių).
- Apsinuodijimai bei nusinuodijimai, dėl sąvartyne rastų maisto produktų vartojimo.
- Smurtinių santykių pasekmės: sumušimai, suluošinimai, užmušimai.

- Nelaimingi atsitikimai sąlygoti sąvartyno transporto priemonių (šiukšlių mašinų, traktorių, stumdančių šiukšles) - sužalojimai, suluošinimai, mirtys.
- Auto avarijos pakeliui iš sąvartyno į aplinkinius miestelius ir atvirkščiai.

Sąvartyno darbuotojas: Visko čia buvę. Čia jų... dabar kai jūs pasirodėt... Čia jų iki 500 ganėsi... kai musės. Apie dutūkstantuosius, pirmi, antri. Paskiau jau mažėjo. Daug čia jų tai degdavo, tai skęsdavo. Kiek jų ant magistralės pridaužyta. Kiek ant bėgių jų sutrinta, traukinių. Kiek girti toj jūroj nuskendę. Kas čia žino. Tai čia volą 6 metrų stūmė, kas kur girtas. Kas čia žino? Kas čia skaičiavo? Čia va įbrisk ir įtrauks. Kas čia žino? Girti jie čia naktį eina. Kiek jų dege, kiek sušalę. Kiek čia visko buvę, nusinuodiję, sudaužę vieni kitus.

3.6.2.2. Mirtingumas

Mirtingumo lygis sąvartyne yra palyginti aukštas. Deja, neturime tikslių kiekybinių duomenų. Į aukštą mirtingumo lygį sąvartyne dėmesį atkreipia sąvartyno darbuotojai. Mūsų pastebėjimais, nuo 2007 m. vasaros iki 2009 m. pavasario iš tiriamųjų tarpo (apie 30 žmonių, su kuriais buvo palaikomi intensyviausi santykiai atliekant tyrimą) mirė 7 asmenys. Apie aukštą mirtingumo lygį kalba ir patys sąvartyno gyventojai:

Gusius: Daug labai mirė. [...] Anksčiau, tai kaip tai pagyvenę žmonės tokie jau. Vienas po kito mirdavo, mirdavo. [...] A paskiau jaunimas nuvėjo visas - mirti pradėjo... mirti, mirti, mirti, mirti.... [A15].

Mironas: Kiek čia žmonių sudegė – da chuja.

Ramelia: Daug ...

Mironas: Prie manęs vien kiek mašinomis priplojo, bliad.⁴⁹ [A2]

⁴⁹ Originali transkripcija:

Mironas: Skolka zdes liudzej zgarela – da chuja.

Ramelia: Mnoga...

Mironas: Pri mnie skolka zadavila tolka mašynami, bliac.

[A2]

Pagrindinės mirčių priežastys sąvartyne: neblaivioje būsenoje šaltu oru užmigti lauke ir sušalti, sudegti savo namelyje (gaisras paprastai kyla užmigus su palikta degančia žvake, cigarete ar nuo krosnies, taip pat gali būti ir tyčiniai gaisrai, kai kiti asmenys užrėmę iš išorės duris padega palapinę), nuskęsti „juodojoje jūroje“ (girtam einant palei ją neblaivios būsenos ir praradus koordinaciją, kam nors netyčia ar tyčia įstūmus), berenkant šiukšles neapsižiūrėjus papulti po traktorium, nusinuodyti, nusižudyti, būti tyčia ar netyčia nužudytam, dėl išsekimo ar ligos, papulti po traukiniu ar mašina automagistralėje einant į ar iš sąvartyno.

Supirkėjas: Vieną rada negyvą, kitą nuskendusį... Jo motina čia baloj... Liūdni atsiminimai apie juos. Ateini ryte... ir žinai tas suvažinėtas, tas... sudegė, tas sušąla... visą laiką. Nu... kas savaitė būdava. Kaip žiema tai... [Tk A1]

3.6.2.3. Mirties tema pokalbiuose su sąvartyno žmonėmis

Kalbant su sąvartyno žmonėmis kai kada išryškėdavo mirties tema. Kai kurie kalbėjo apie besiantinančios mirties pojūtį, kai kurie apie norą numirti, apie galimą savižudybę. Neaišku, kiek tokios kalbos buvo paastrėjusios prieš sąvartyno uždarymą. Tikėtina, kad kol negrėsė pagrindinio jų pragyvenimo šaltinio ir gyvenimo struktūros palaikymo išnykimas, t.y. sąvartyno uždarymas, tol ir minčių apie mirtį galėjo būti mažiau. Pastebėta, kad mirties tema kalbėjo tik vyrai. Neteko išgirsti nė vienos moters, užsimenančios apie mirtį.

Gusius: Jau mažai man liko svajot. Greičiau galai tie ateitų ir nereikėtų nei svajot, nei vargti ir kad niekam nemaišyt. [A15]

Tunia: Nusigersiu iki galo, nachui. Nusigersiu, nudvėsiu ir ramiai ilsėsiuos...

Donata: Argi iš tikrųjų taip norit numirt?

*Tunia: Taip, keliausiu pas motiną, pas brolius, pas tėvą... keliausiu ... ramiai ...
Aš labai noriu numirti, tik kad nesikankinti. Noriu išeiti... iš šito gyvenimo...
kad nesikankinti... [A10]*

Menka riba tarp noro numirti ir noro pačiam išeiti iš gyvenimo.

*Admirolas: Darbų pavasarį bus. Va iki penkiolikto⁵⁰ dagyvent, paskui susirast
virvę va svobodną. [A1]*

*Ivanuška: Nu nežinau, gal nueisiu ten pakalbėsiu su juo. Jeigu priims tai
priims, jeigu ne, nu tai ką – pasikarsiu ir viskas. [V6]*

*Kunigėlis šį kartą buvo labai liūdnas. Sakė kad jau 3 dienos kaip jam visi
žmonės labai geri atrodo. Ir kažkoks keistas mąstymas pasidaręs. Vis norisi
kažką veikti, ieškoti. Naktį atsibudo ir akys stulpu. Gyvenimas be vilties. Taip
jau galvoju, kad ir numirsiu sąvartyne.... Paskui pradėjo kalbėt, kad pasikars.
[Stebėjimo užrašai, 2007, U3]*

Savižudybės ketinimai daugiausia susiję su sąvartyno uždarymu, kaip paskutinis iš sprendimų, neradus būdo išgyventi. Pastebėtina, kad nė vienas sąvartyne gyvenantis žmogus kalbėjęs apie savižudybę ar mirtį kaip išsigelbėjimą, iš tiesų nenusižudė, net ir uždarius sąvartyną.

⁵⁰ 2008 m. kovo 15d. – galutinis sąvartyno uždarymas.

3.6.2.3. Laidojimas

Mirus sąvartyne gyvenančiam žmogui, paprastai yra informuojami jo artimieji. Jei nėra artimųjų ar neturima jų kontaktų, kviečiama greitoji ar policija.

Rudoji: Greitoji... išveža, nors lavoną išveža. Pastoviai. Nepalieka. [V2]

Tačiau kai kuriems sąvartyne gyvenusiems žmonėms kapu yra tapęs pats šiukšlynas ar juodoji jūra.

Donata: Čia kaip ir kapinynas tuo pačiu yra, ar ne?

Ksenia: Tai jo... Daug čia... [A1]

3.6.3. APIBENDRINIMAS

- Aukštas mirtingumo ir sveikatos problemų lygis charakterizuoja sąvartyno gyvenseną.
- Sveikatos problemos, nelaimingi atsitikimai ir mirtys, sąlygotos gyvenimo sąlygų ir būdo, darbo pobūdžio ir aplinkos.
- Be įprastų sveikatos problemų atliekų rinkėjai susiduria ir su tomis, kurios charakteringos sąvartyno gyvensenai: traumos, kojų, nugaros skausmai, bendras organizmo išsekimas ir pan.
- Dėl sveikatos problemų į medikus kreipiamasi itin retai.
- Dominuojančios nelaimingų atsitikimų ir mirčių priežastys: smurtiniai santykiai, gaisrai, susidūrimai su šiukšles tvarkančioms mašinomis, nuskendimai dumblo klaupykloje. Reikšmingos įtakos turintis veiksnys – pastovus alkoholio vartojimas ir neblaivi būsena.
- Savižudybės atvejai nebūdingi sąvartyno gyvensenai.

3.7. SAŲVARTYNO UŽDARYMAS IR ŽMONIŲ IŠGYVENIMO STRATEGIJOS

3.7.1. SAŲVARTYNO UŽDARYMAS

2002 m. patvirtiname valstybiniame strateginiame atliekų tvarkymo plane teigiama, kad „*visi šiuo metu Lietuvoje esantys sąvartynai [...] turi būti modernizuoti [...] arba uždaryti*“ (2002, 4). Pradėjus eksploatuoti naujus modernius regioninius sąvartynus nutrauktas atliekų šalinimas senuose sąvartynuose, neatitinkančiuose sąvartynų taisyklių reikalavimų, taip pat imtasi priemonių šiems sąvartynams uždaryti, „*užbaigti iki 2012 metų uždarytų sąvartynų rekultivavimą*“ (2002, 8). Modernizuojant atliekų tvarkymo sistemą, vietoje buvusių 800 sąvartynų buvo planuota įrengta 11 modernių regioninių sąvartynų (pagal „Komunalinių atliekų tvarkymo paslaugos 2006-2007“).

Kariotiškių sąvartyne jau 2006 metais sklandė gandai apie uždarymą. Deja, daugelis žmonių tada netikėjo, kad sąvartynas iš tiesų bus uždarytas.

Ciklopas: Nieks, nieks anksčiau negalvojo apie šitą, kad užsidarys...

Vytas: Kad pasakytum, kad ... užsidarys.. Sakytum, kad fantazuoji, fantazuoji..

[A8]

Uždarant sąvartyną palaipsniui mažėjo atvažiuojančių šiukšlių mašinų, tuo pačiu mažėjo darbo, o to pasėkoje - ir jį dirbančių žmonių – atliekų rinkėjų. Vis nukėlinėjamos sąvartyno eksploatavimo pabaigos datos ir palaipsnis uždarymas (nuo 2008 m. pradžios dalis šiukšlių srauto buvo nukreipta į regioninį Kazokiškių sąvartyną, dalis vis dar buvo vežamos į Kariotiškes, o nuo 2008 m. kovo 15d. visas šiukšlių srautas nukreiptas į Kazokiškių sąvartyną) daugeliui žmonių leido palaipsniui prisitaikyti prie pokyčių.

3.7.2. UŽDARYMO POVEIKIS SĄVARTYNE DIRBUSIEMS ŽMONĖMS

3.7.2.1. Sąvartyne dirbusių žmonių prisitaikymas prie pokyčių uždarant sąvartyną

Sąvartyno uždarymas daugeliui jame dirbusių atliekų rinkėjų buvo ilgamečio pagrindinio ar papildomo pragyvenimo šaltinio ir darbo praradimas.

Žmonių prisitaikymo strategijos skyrėsi priklausomai nuo dviejų sąlygų - turimo būsto ir darbo.

I. Lengviausia prisitaikyti prie sąvartyno uždarymo buvo žmonėms, kurie turėjo nuosavus būstus ir alternatyvius darbus. Jiems sąvartynas tebuvo papildomų išteklių vieta.

II. Žmonėms, kurie turėjo nuosavus būstus, bet sąvartynas buvo pagrindinis jų ir jų šeimų pragyvenimo šaltinis, adaptacija buvo sunkesnė. Jie turėjo ieškoti naujų darbų ar kitų pajamų šaltinių.

III. Kita kategorija – tai žmonės, kurie nors dirbo ir gyveno sąvartyne, tačiau turėjo tvirtus socialinius ryšius su artimaisiais (dažniausiai tėvais arba vaikais), nedirbusiais sąvartyne, gyvenančiais nuosavuose būstuose. Šie atliekų rinkėjai galėjo sugrįžti pas savo giminaičius ir ten ieškoti naujo darbo.

IV. Sunkiausia prisitaikyti prie sąvartyno uždarymo buvo žmonėms, kurie gyveno ir dirbo sąvartyne ir neturėjo giminių arba buvo nutraukę ryšius su jais.

Nesunku suprasti, kad žmogui turinčiam didžiąją dalį žemiau išvardintų charakteristikų turėtų būti ypač sunku keisti gyvenimo būdą ir integruotis į darbo rinką po sąvartyno uždarymo:

1. neturi nuosavo būsto nei gyvenamosios vietos registracijos,
2. pastaraisiais metais gyvena sąvartyne,
3. pastaruosius keliolika metų dirba tik sąvartyne,
4. turi neaukštą išsilavinimą arba jo visai neturi,
5. neturi darbo patirties arba darbo įgūdžiai atbukę,
6. neturi dokumentų,
7. yra vyresnio priešpensinio amžiaus,

8. turi sveikatos problemų arba negalią,
9. turi priklausomybę nuo alkoholio,
10. neturi ryšių su artimaisiais (arba iš viso neturi artimųjų).

Šie žmonės arba ieškojo darbo ir gyvenamosios vietos kartu (vienoje vietoje) arba liko gyventi sąvartyne ir ieškojo alternatyvių darbų bei kitų pragyvenimo šaltinių.

3.7.2.2. Sąvartyne gyvenusių žmonių išgyvenimo strategijos

Didžiausia mūsų tyrimo duomenų dalis buvo surinkta sąvartyno eksploatavimo pabaigos metu. Tad galėjome stebėti, kaip žmonės išgyvena ir prisitaiko prie pokyčių. Kaip minėta anksčiau uždarant sąvartyną palaipsniui ėmė mažėti čia dirbančių žmonių. Iš kelių šimtų čia dirbusių atliekų rinkėjų 2008 m. žiemą liko kelios dešimtys, iš jų iki 2008 m. vasaros beliko keliolika žmonių, gyvenančių sąvartyną supančiuose miškuose. Apibendrinę duomenis, išskyrėme iki paskutinių dienų likusių žmonių išgyvenimo būdus. Toliau juos ir aptarsime.

I. Gyvenimo ir darbo galimybių paieškos už sąvartyno ribų

Išvykimas pas gimines. Viena iš galimybių, jei buvo palaikomi ryšiai su artimiausiais giminaičiais, važiuoti pas juos (tėvus, vaikus). Tais atvejais, kai išvykstama, arba ieškoma darbo, arba siekiama, vietiniu žargonu tariant, „forminti grupę“ ir gauti priežiūros išlaidų kompensaciją.

Deja, buvo žmonių, kurie nors ir turėjo tokias galimybes, jomis nesinaudojo, vieni - nenorėdami apkrauti savo giminaičių, kiti – nenorėdami palikti sąvartyne savo antrosios pusės.

Darbo paieškos. Kai kurie likusieji gyventi sąvartyne po jo uždarymo bandė ieškoti oficialus darbo gretimuose miesteliuose arba darbo ir naujos gyvenamosios vietos kartu. Deja, dažniausiai nesėkmingai. Daugeliui ši galimybė apskritai nebuvo prieinama, nes neurėjo dokumentų. Daugeliui tinkamiausias uždarbio šaltinis buvo vadinamosios atsitiktinės „chalturkės“ - neoficialūs, samdomi darbai pas aplinkiniuose kaimuose ir miesteliuose

gyvenančius žmones, buvusius sąvartyno darbuotojus ir pan. Tai pagalbiniai darbai statybose, ūkiniai darbai ir pan.). Tačiau daugelį metų dirbus sąvartyne, nelengva prisitaikyti prie naujų darbo sąlygų. Juo labiau, kad uždario galimybės daug mažesnės.

Kalėjimas. Vienas sąvartyne gyvenantis žmogus svarstė ir tokią galimybę:

Ciklopas: Nu ant žiemos gal į sanatoriją reikės išvažiuot... nu tokią....

Admirolas: Nu sanatorijos žinot kokios ten? Alytus, Marijampolė, Vilnius...

Donata: Nesupratau, papasakokit.

Admirolas: Nu poilsio namai.

Donata: Poilsio namai?

Admirolas: Kalėjimas.

Ciklopas: Nu dauguma kaip man anksčiau išeidavo... aš ant žiemos ten papildavau. Šilčiau. Švaru. Dušas yra.

Admirolas: Maistas...

Ciklopas: Kiekvieną savaitę nuėjai, išsimaudei... Patalynę tau keičia kiekvieną savaitę. Valgyt yra. Atsikėlei, nuėjai, pavalgei pusryčius. Paskui atėjai arbatos išgėrei, čefyro, kaip vadina... parūkei, atsigulei ar išėjai į darbą, jeigu darbą duoda. Ir taip kiekvieną dieną tas pats.

Donata: Čia reik užsidirbt į tokią sanatoriją, čia šiaip sau, ne bet kas.

Ciklopas: Nu tai kad... už ką? Už smulkmenas, už mažą vagystę. Stengiesi pats padaryt tą vagystę, kad tyliai ramiai atbūt. Tai gauni ten metus, pusanthro. Tai metus kaip gauni, tai pusę sroko atsėdi, jie iš karto ant komisijos stato tave ir... Jiem nereikalingas tu. Kam maitint už dyką? Rudenį papuolei, pavasarį išeini jau. Atbūnu septynis mėnesius, į laisvę išeinu. Nu kaip duoda ten ant pora dienų šitų pinigų... ten apie... būdavo penkiasdešimt litų iš karto, paskui septyniasdešimt.. gauni šitus pinigus paskui važiuoji į darbo biržą. Biržoj atsistojai... į darbo biržą... pusę metų tau darbo birža po 130 litų jau moka.
[V5]

II. Bandymai testuoti įprastą darbą ir gyvenimo būdą.

Viltys dėl Kariotiškių sąvartyno eksploatavimo pratęsimo. Daugelis sąvartyne gyvenusių žmonių ilgą laiką netikėjo, kad Kariotiškių sąvartynas bus

visiškai uždarytas. Net pradėjus eksploatuoti Kazokiškių sąvartyną daugelis atliekų rinkėjų tikėjosi, kad bent dalis šiukšlių srautų po kurio laiko bus vėl nukreipti į Kariotiškes.

Įprastas darbas. Sąvartyne gyvenantys žmonės, kol šiukšlyno kalnas buvo visiškai užkastas, iki paskutinių dienų dirbo įprastą darbą – kruopščiai perrinkinėjo senas šiukšles ieškodami antrinių žaliavų ir kitų vertingų atliekų.

Ania: Taip. Ot Dana, Donata, vaikštai, vaikštai po truputį. Vis tiek... ypač po lietaus. Išlenda tie metalai, geležis. Vis tiek išplaukia į viršų, išlenda, išlenda. Va taip ir vaikštai, vaikštai, renki. Celofaną jau mečiau rinkti. Kaip anksčiau mašinų buvo, tai ir celofano buvo. O po tokį maišelį rankioti.. blogiau dar... nugara skauda ... Nu va, skaityk, baulčiką pririnkau metalo. [A20]

Padangų deginimas. Uždarant sąvartyną, nepaisant administracijos draudimų, buvo pradėtos denginti netoli sąvartyno sukauptos senos padangos. Joms sudegus, likdavo geležinės vielos, kurias galėdavo priduoti supirkėjams. Kad nesukeltų įtarimų, atliekų rinkėjai padangas dažnai degindavo naktį.

79 pav. *Atliekų rinkėjai degindavo tik po kelias padangas. Paklausus kodėl nepadega iškart visos krūvos, atsakydavo, kad sąvartyno apsaugos darbuotojai neleidžia: per daug dūmų, gali atkreipti priešgaisrinės tarnybos dėmesį. (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008 m.)*

Antrinių žaliavų ieškojimas kitose vietose. Atliekų rinkėjai ieškojo naujų vietų antrinėms žaliavoms gauti. Tai apleisti senųjų sąvartyno gyventojų nameliai (buvo išpjauštytos plastikų apdengtos langų ertmės, surinkti visi būtiniai įrankiai, pagaminti iš metalo ir t.t.), aplink sąvartyną esantys neveikiantys elektros stulpai, įvairūs nenaudojami metaliniai įrenginiai ir pan. Esant reikalui šie žmonės reikiamas antrines žaliavas gaudavo ir vagysčių būdu.

Kazokiškių „šturmavimas“. Daugelis vylėsi, kad galės persikelti į Kazokiškių sąvartyną ir ten tęsti įprastą darbą ir gyvenimo būdą arba būti oficialiai įdarbinti rūšiuotojais. Kai kurie net vyko į naująją sąvartyną, tikėdamiesi ar tai gražiuoju, ar tai jėga „šturmuoti“ Kazokiškes. Deja, šiuos vizitus lydėjo nusivylimas ir pasipiktinimas.

Admirolas: Mūsų ten va, baudžiauninkų neleidžia padirbt. Du kartus važiuom.

Apsauginių pririnkę [nesigirdi] su pistoletais, su guminėm blia kulkom ...

Donata: O ką jūs darėt?

Admirolas: Nu nieko, pastovėjom prie vartų, apsisukom ir nuvėjom ant elektriškos čia [nesigirdi] kilometras kažkoks. [A1]

Vytas: Ką ten laikraščiuose rašo apie ekonomiją, apie viską. Dabar Kazokiškėse⁵¹ tylu ramu. Juk tiek prapuola. Aš ne ekonomistas. Aš sakau. Kiek prapuola! Milijonai. Milijonai dolerių, eurų eina velniop. Niekam nieko nereikia. Tai gal Lietuva taip pasikėlė stipriai... su Europos sąjunga? Nežinau, man labai keisti dalykai darosi. [A18].

Lapių „užkariavimas“. Taip pat buvo planų persikelti į Kauno miesto Lapių sąvartyną. Štai kaip Lapių sąvartyno užkariavimui ruošiasi Kariotiškių sąvartyno lyderiai:

Stumbras: O žmonių ten daug?

Donata: Apie 50.

Teresė: Tik tiek?

Stumbras: O ten tvoros eina kur nors ar ne?

⁵¹ Kazokiškės – naujo tipo Vilniaus apskrities sąvartynas Kazokiškėse. Šiuokšlės kurios buvo iki 2008m. vežamos į Kariotiškių sąvartyną, dabar patenka į šį naująją sąvartyną.

Mindaugas: Aplinkui eina, bet šiaip įeit ten paprasta. Nėra apsaugos.

Stumbras: Reikia ten... kompanijoj ... pralaužti...

Teresė: Pralaužimui manęs vienos užteks.

Stumbras: Nu ten tu nepašauksi, kaip čia.

Teresė: Tu taip manai? Tu tikrai taip manai? Aš čia jus visus primuščiau viena. O ten tai iš viso. [...] Nu kur girdėta, kad sąvartyne uždrausta būtų? Niekas neuždraus. Nu. Iš ten čia atvažiuotų. Nu ir ką? Vaikšto naujokė, vaikšto ... arba naujokas. Nu ir ką... Nu ir vaikščiok. Eik, kapstyk šiukšles. Negi gaila? [...] Nu aš padaryčiau ten...

Donata: Tai kažkas iš jūsų pasakojo, kad važiavo. Ar ne Ciklopas?

Mindaugas: Jo jo, į Lapes nuvažiavo ir sakė jiems, kad turit per dvi valandas išeiti.

Donata: Kai mes nuvažiavom, tai ir mums sakė „keliaukit iš čia“.

Stumbras: Leiskit ten mus, tai mes pizdon duosim.

Teresė: Leiskit ten mus, bus ten [juokiasi].

Rička: Tai ten jis [dabartinis lapių atliekų rinkėjų „verchas“] žemiau pieškos bus.

Teresė: Patys vaikščiotų vo taip [mosteli ranka ties liemeniu], o mes vo taip [mosteli ranka ties galva] [V4]

Tapimas miestų atliekų rinkėjais. Vienas iš ilgainiui dominuojančiu tapusių pajamų šaltinių – tai antrinių žaliavų ir kitų atliekų ieškojimas aplinkinių miestelių konteineriuose.

Mindaugas: Užvakar buvau sąvartyne, pas Rudąjį. Tai sakė, kad jau ir jie (kartu su visais) į Grigiškes vaikšto ir neblogai randa. [Laiškas iš Mindaugo, 2009.01.16]

Supirkėjas: Turi dingt kažkur, nu kažkur... nu neprasimaitins... Kiti į Vilnių yra išėję irgi po konteinerius knisasi. Benamiai yra ir viskas... Sakau, kai pravažiuojam, pamatau, pažystamas veidas. [Tk A1]

III. Išgyvenimo būdai likus sąvartyne

Ūkininkavimas. Nors tai nebuvo labai reikšmingas pragyvenimo šaltinis, vis dėlto reikėtų paminėti, kad daugelis likusiųjų ruošdamiesi gyvenimui po sąvartyno uždarymo pasisodino daržovių darželius (bulves, agurkus, pomidorus, prieskonius ir t.t.). O kai kurie turėjo planų net ir „gyvulininkyste“ užsiimti:

Rudas: Prastai, galiu pasakyt viena...

Rudoji: Tai dabar gi uždarytas sąvartynas.

Rudas Nu bet aš laikausi, laikausi gerai. Gerai. Och Pirksiu ožką. Taip.

Rudoji: Bet mes bijom, kad pavogs. [V2]

Miško gėrybės. Kaip pasakė vienas tiriamasis, „mes laukiam grybų ir uogų“ (Večna Chujova, V4). Vieni juos renka pardavimui, kiti asmeniniam vartojimui ir atsargų ruošimui (konservuojant).

Santaupos. Daugelis artėjant sąvartyno uždarymui pradėjo taupyti. Kaupė uždirbamus pinigus, nebemesdavo nešvarių rūbų, pradėjo juos skalbti, pradėjo valgyti paprastesni, pigesni maistą ir t.t.

Vagystės. Kai kurie pradėjo vogti: tiek antrines žaliavas, kurias pardavus galima gauti pajamų, tiek maisto produktus. Kaip teigia Ciklopas, „Nu paimam, kas ne vietoj padėta“ [Stebėjimo užrašai, 2008]. Vagiama iš aplinkinių kaimų, miestelių ir iš savų – kitų likusių gyventi sąvartyne.

Rudoji: Vagia labai maistą dabar.

Vytas: Maisto labai, labai, labai.

Rudoji: Kiekvienas pavalgyt tai nori. [V2]

Pagalbos prašymas iš vaikų. Tie, kurie turėjo suaugusių vaikų, pradėjo prašyti jų pagalbos: maisto produktų, cigarečių ir pan.

Kai kurie svarstydami, kaip išgyventi, kai sąvartynas bus uždarytas, kūrė ir tokius verslo planus:

Balbatūnas: O čia juoda jūra, kurortą galima atidaryti.

Donata: Ir maudysitės purvo voniose?

Admirolas: Ne, duosim skelbimą „Juoda jūra“, vieta – sąvartynas... [A1]

IV. Mirties laukimas ir mintys apie savižudybę

Nors daugelis sąvartyno gyventojų kalbėjo apie norą numirti, ar svarstymus, neradus kitos išeities, nusižudyti, šios mintys buvo veikiau depresyvių nuotaikų padarinys negu realūs planai ir veiksmai. Realią nuostatą šių sunkumų atžvilgiu atspindi Ania:

Ania: Kaip nors prasikankinsim. O toliau gyvenimas parodys, kaip bus. Sunku, sunku, žinai, kažkaip dūšių skauda, bet... vis tiek juk gyvas į kapą nelįsi. [A20]

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad žmonės, likę gyventi sąvartyne, neturėjo minčių, kad jiems kažkas galėtų padėti (valstybė, vietos valdžia, socialinės tarnybos ar pan.). Tiesa, kad pyko ant valdžios už sąvartyno uždarymą, tačiau neturėjo jokių pretenzijų, kad kažkas jais pasirūpintų. Jie jautėsi visiškai savarankiški, savo gyvenimo ir likimo šeimininkai.

3.7.2.3. Blogi laikai kitiems sąvartyno bendruomenės nariams

Uždarius sąvartyną prie sunkesnių gyvenimo sąlygų prisitaikyti reikėjo ne tik čia dirbusiems žmonėms, bet ir gyvūnams: šunims, katėms, kirams, varnoms ir t.t.

Vytas: Anksčiau būdavo baisus dalykas kiek čia tų kirų buvo, nu, balti paukščiai. Kiek ėdalo buvo čia gi rojus, pasaulinis rojus, visko jiems užteko... [A8]

80 pav. Granta – sąvartyno bendruomenės šuo, miegantis „plaščiadkėj“ (M.Survilos video įrašas, D.Petružytės iškarpa, 2008m.)

Kirai ilgainiui iš viso išnyko, o šunų ir kačių likimą nupasakoja Vytas.

Vytas: Čia gi buvo tiek ėdalo. Čia šunys va tokie...

Mira: Jo... Kvadratiniai.

Vytas: Nu aš nežinau. Nu čia visko pilna buvo. Dabar jiems badmetis. Dabar jie puldinėja ant katinų. O katinai glaudžiasi prie žmonių. Žino, kažkas tai kažkur tai nubyrės. [A18]

3.7.2.4. Senų laikų prisiminimas ir nostalgija

Sąvartynui palaipsniui tuštėjant, žmonių akyse būdavo galima pastebėti liūdesį.

Donata: Liūdna, Terese, kad sąvartynas užsidaro?

Teresė: Liūdna... liūdna ... labai... [A8]

Tuomet atsigaudavo prisiminimai apie senus laikus, pasakojimai apie tuomet buvusią sąvartyno gausą...

Gusius: Nu buvo dar gerai, kai viskas buvo ta bazė, visko buvo. Tai pinigų užtekdavo pilnai. Valgyt užtekdavo, pinigų. O dabar, kaip jau uždarė šitą bazę.

Reiks galvot. A taip tai, kaip rojus buvo. [A15]

Vytas: Oi buvo čia rojus. A dabar jau. Sočiai buvo. Žmonių čia buvo. Visiems užteko. Mašina po mašinos. eilė būdavo mašinų stovėdavo. Už angaro eilė mašinų stovėdavo. Visko sočiai buvo. Visiems užteko. Visko pilna. Dabar Kazokiškes įsivaizduoju.. ten... nežinau... nežinau... taip... [A18]

Taip pat galima pastebėti, kad prisitaikymą prie sąvartyno uždarymo veikė ir psichologiniai veiksniai tokie kaip pripratimas, prisirišimas. Per ilgus metus susiformavo tam tikra gyvensena, socialiniai ryšiai, kurių atsisakyti ir prie kurių netekimo prisitaikyti ne taip lengva.

Donata: Bet nesinori važiuoti?

Mira: O va žinot pripratom kažkur tai kažką tai ir traukia. Paprasčiausiai pripratę... ir traukia

81 pav. Kariotiškių sąvartyno kalnas 2008m. (D.Petružytės nuotrauka)

3.7.3. APIBENDRINIMAS

- Dėl Lietuvoje vykdytos atliekų tvarkymo sistemos modernizavimo 2007 m. pabaigoje Kariotiškių sąvartynas buvo uždarytas.
- Kariotiškių sąvartyne dirbusiems atliekų rinkėjams tai buvo ilgametės darbo vietos praradimas.
- Dauguma prisitaikė susirasdami alternatyvius darbus.
- Sunkiausia prisitaikyti buvo tiems, kurie sąvartyne ilgą laiką ne tik dirbo, bet ir gyveno. Tai žmonės neturintys kitokio darbo įgūdžių, profesijos, dažnai ir dokumentų, turintys negalių ir priklausomybę nuo alkoholio, o, be to, neturintys nuosavo būsto.
- Pagrindinės Kariotiškių sąvartyne gyvenusių atliekų rinkėjų išgyvenimo strategijų paieškų etapai:
 - o alternatyvios gyvenamosios vietos ir darbo galimybių paieškos,
 - o bandymai kiek įmanoma ilgiau pratęsti seną gyvenimo būdą Kariotiškių sąvartyne,
 - o prisitaikymas prie pakitusių gyvenimo sąlygų sąvartyne.
- Ilgainiui išsikristalizavo tokios jų pagrindinės išgyvenimo strategijos: pagalbiniai darbai aplinkiniuose kaimuose ir miesteliuose, vagystės, transformacija į miestų šiukšliautojus.

3.8. TYRIMO REZULTATŲ APIBENDRINIMAS IR APTARIMAS

Atliekos lydi žmoniją nuo pat jos atsiradimo pradžios. Savo esme atliekos yra tai, kas nereikalinga, netinkama. Jos yra nevertingos tiems, kurie jų atsikrato. Vis dėlto pasaulyje žinomas reiškinys – pakartotinas atliekų naudojimas. Jis remiasi prielaida, jog tai, kas vieniems žmonėms yra atliekos, kitiems gali tapti resursais. Todėl pasaulyje ir paplitę rinkti tai, kas vieniems žmonėms tam tikru metu atrodo nevertinga, ir pakartotinai naudoti kitais tikslais ir kitose situacijose. Šis reiškinys įtraukia ne tik pavienius asmenis, jų grupes, bet ir išstis visuomenes, valstybes. Viena labiausiai išreikštų šio fenomeno apraiškų – visuomenės grupė, kuriai šiukšlių rinkimas, rūšiavimas ir vartojimas/pardavimas yra darbas ir pragyvenimo šaltinis. Mokslininkai (M.Medina, D.Sicular ir kt.) teigia, kad vienokia ar kitokia forma atliekų rinkėjai egzistavo visais laikais ir visose visuomenėse.

Atliekų rinkėjų yra ir Lietuvoje. Remiantis Lietuvoje atliktais tyrimais, galima teigti, kad šalyje egzistuoja bent dvi atliekų rinkėjų rūšys. Tai žmonės, miestų konteineriuose ieškantys vertingų atliekų, bei žmonės, dirbantys sąvartynuose.

Lietuvoje atliekų rinkėjai beveik netyrinėti. Net pati „atliekų rinkėjo“ sąvoka yra nauja. Iki šiol tiek visuomenės, tiek mokslo atstovų į juos žiūrėta kaip į vargetas, benamius, asocialius, degradavusius žmones ir pan. Jie nebuvo traktuojami kaip žmonės užsiimantys specifine, visuomenei ir valstybei naudą teikiančia veikla.

Kariotiškių sąvartyne atliktas tyrimas papildė išsivysčiusiose pasaulio šalyse gana nepopuliarių ir negausių bei senų tradicijų neturinčių šios srities tyrimų gretas (atliekų rinkėjų tyrimų daugiau yra besivystančiose šalyse). Juo atskleidžiama atliekų rinkėjų realybė vienoje iš Rytų Europos šalių pereinamuoju laikotarpiu. Savo pobūdžiu jis yra gana tipiškas šios srities tyrimas (kokybinis, aprašomasis, paremtas atvejo analize). Tačiau jis išsiskiria savo detalumu ir išsamumu, tyrinėjamo reiškinio istorine ir geografine

padėtimi, radikaliu tyrimo metodu (įsitraukiant į tyrinėjamą grupę) bei siekimu atrasti sąsajas tarp įvairių pasaulio šalių atliekų rinkėjų gyvenamosios.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad Kariotiškių sąvartyne atliekas rinkę žmonės nėra lokalus reiškinys. Jie - viena iš atliekų rinkėjų atmainų, pasaulinio reiškinio dalis. Jie gali būti priskiriami sąvartynų atliekų rinkėjų tipui, t.y. tiems, kurie renka atliekas galutinio jų kaupimo vietoje, įsikūrusioje negyvenamojo zonoje. Jie atliekas rinkdavo tiek pardavimui, tiek asmeninam vartojimui. Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjai dirbo savarankiškai ir gaudavo savarankiško darbo pajamas, t.y. nebuvo samdomi ir negaudavo pastovaus atlyginimo.

Nors šiame darbe pristatomas tyrimas nebuvo orientuotas į istorinius, socialinius, ekonominius, politinius atliekų rinkimo fenomeno makro lygmens aspektus, remdamiesi teorinėje dalyje pateiktomis žiniomis iš kitų šalių, galime išvengti tam tikras paraleles. Kariotiškių sąvartyne atliekų rinkėjų gausiausia buvo būtent pereinamojo laikotarpio ekonominio nuosmukio metu. Tam turėjo įtakos tokie faktoriai kaip bedarbiškumas, skurdas. Ekonominė situacijai gerėjant jų skaičius praėjo mažėti, ir beveik išnyko modernėjant nacionalinei atliekų tvarkymo sistemai. Galime teigti, kad Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjai taip pat, kaip ir viso pasaulio atliekų rinkėjai, neformaliai rinkdami ir rūšiuodami šiukšles, teikė žaliavas pramoninei gamybai, ilgino sąvartyno naudojimo laiką ir mažino atliekų kiekį jame, taip pat buvo susikūrę valstybei nekainuojančias darbo vietas. Visa tai, nors ir mažesniais mastais negu kitose pasaulio šalyse, leido taupyti valstybės finansinius resursus, spręsti socialines problemas, mažinti aplinkos taršą bei gamybos kaštus, taupiau vartoti pirminius išteklius. Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjus, kaip ir viso pasaulio atliekų rinkėjus, galima priskirti tarpinei grupei tarp rizikos grupės asmenų, turinčių įvairių socialinių problemų patirčių (priklausomybės, benamystės, smurtavimas ir smurto patyrimas ir pan.) ir nepatrauklaus darbo specialistų, atliekančių naudingą, tačiau stigmatizuojantį darbą.

Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų „bendruomenė“ egzistavo apie 20 metų: nuo sąvartyno įsikūrimo 1987 m. iki jo uždarymo 2007 m. Kas buvo

šie žmonės, užsiimdavę atliekų rinkimu? Tai daugiausia aplinkinių kaimų, miestelių ir miestų gyventojai, brandaus amžiaus, aukštesnįjį išsilavinimą turintys moterys ir vyrai (nors sąvartynan dirbti ateidavo ir vaikų, ir vyresnio amžiaus žmonių).

Kaip ir visame pasaulyje susiduriama, taip ir šiame sąvartyne su sunkumu apskaičiuoti, kiek tiksliai jų buvo. Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad didžiausių antplūdžių metais Vilniaus sąvartyne dirbusių asmenų skaičius neviršijo kelių šimtų. Pastebėta, kad bendras atliekų rinkėjų skaičius kito tiek istoriškai, tiek sezoniškai. Tai reikštų, kad Kariotiškių sąvartyne buvo tiek pastoviai, tiek laikinai dirbančių atliekų rinkėjų.

Daugelyje šalių nemažą atliekų rinkėjų dalį sudaro imigrantai. Kariotiškių sąvartyne jų, nors ir buvo, bet jie nedominavo. Tai veikiau išimtiniai atvejai.

Kariotiškių sąvartyne taip pat retas reiškinys – atliekų rinkimo kaip „profesinės“ veiklos perdavimas iš kartos į kartą (kas yra gana būdinga kitų šalių atliekų rinkėjams). Tą galima paaiškinti tuo, kad Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų „bendruomenė“ egzistavo tik 20 metų ir tokia tendencija nespėjo išsivystyti. Tačiau jau buvo užuomazgų – sąvartyne nuo mažens užaugusių atliekų rinkėjų.

Sąvartyne dirbę žmonės. Pagrindiniai veiksniai, paskatindavę žmones pradėti užsiimti atliekų rinkimu sąvartyne, buvo socialiniai, t.y. santykis su kitu, jau čia dirbančiu žmogumi. Pradinį pasibjaurėjimą darbu sąvartyne padėdavo nugalėti ekonominiai veiksniai, t.y. galimybė pakankamai užsidirbti. Didžioji dalis jų važinėdavo į sąvartyną kaip į darbą. Tad Kariotiškių sąvartyne, kaip ir visame pasaulyje, atliekų rinkimo kaip darbinės veiklos susiformavimo priežastys yra labiau sietinos su ekonominiais motyvais, negu socialiniais ar moraliniais, t.y. labiau susijusios su galimybėmis savo rankų darbu užsidirbti, negu su žmogaus iškritimu iš visuomenės ar asmenybės degradacija. Šiems žmonėms darbas sąvartyne buvo priimtinesnis pasirinkimas negu kitos alternatyvos: skursti, elgetauti, įsitraukti į nusikalstamą veiklą ar tapti socialinių išmokų gavėjais.

Kariotiškių sąvartyno šiukšliautojų darbas niekuo nesiskiria nuo viso pasaulio atliekų rinkėjų darbo. Jam būdingos tokios pat charakteristikos. Dirbama naudojant tuos pačius, pagrindinius atliekų rinkėjo darbo įrankius - maišą ir kaplį („baulą“ ir „matyką“). Atliekamas paprastas, fizinis, rankų darbas, nereikalaujantis kvalifikacijos. Kaip ir daug kur, jis nelegalus ir neduodantis socialinių garantijų. Be to, nemalonus, stokojantis higienos. Būdingas panašus darbo kenksmingumas ir pavojingumas kaip ir visuose sąvartynuose, sąlygojantis ypač aukštą nelaimingų atsitikimų ir mirčių skaičių (traumos ir mirtys nuo šiukšles tvarkančių mašinų, apsinuodijimai dujomis ir pan.). Tačiau tai visiškai savarankiškas, niekieno nekontroliuojamas darbas, dirbamas laisvu grafiku. Vienas iš darbo sąvartyne bruožų yra darbo prilyginimas loterijai. Dėl galimybės rasti įvairius radinius, atliekų rinkėjų uždarbis buvo nenuspėjamas (buvo galima rasti įvairių pinigų sumų, brangenybių ir t.t.).

Nors atliekų rinkėjų darbas iš pažiūros atrodo kaip homogeniška veikla – rausimasis šiukšlių krūvose, - ją santykinai sudaro 2 darbo tipai. Pagrindinis darbas sąvartyne buvo antrinių žaliavų (metalo, stiklo, plastiko) rūšiavimas ir pardavimas supirkėjams. Šiuo būdu gaunami pinigai buvo pagrindinis čia dirbusių žmonių uždarbis. Sąvartyne taip pat buvo galima rasti ir kitokių gėrybių, kurios nors neduodavo tiesioginių pajamų, bet galėjo tapti svarbiu papildomu pragyvenimo šaltiniu jas vartojant. Šis tyrimas atskleidė kitų šalių tyrimuose neminimus papildomus atliekų rinkėjų būdus užsidirbti. Tai samdomas išteklių ieškojimas, natūriniai mainai, atliekų pardavinėjimas turguose ir privatiems pirkėjams.

Neįmanoma tiksliai apskaičiuoti Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų uždarbio. Jis buvo nepastovus, veikiamas daugybės veiksnių: pajėgumo dirbti, darbo intensyvumo ir trukmės, sėkmės, vietos sąvartyno bendruomenės hierarchijoje. Vis dėlto galima apytiksliai apskaičiuoti, kad atliekų rinkėjai Kariotiškių sąvartyne rinkdami ir rūšiuodami antrines žaliavas turėjo galimybę užsidirbti kelis kartus daugiau nei vidutinis atlyginimas šalyje. Lyginant su duomenimis iš kitų pasaulio šalių galime teigti, kad Kariotiškių sąvartyne dirbę

žmonės turėjo galimybę gauti santykinai dideles pajamas. Taigi šis tyrimas paneigia iki šiol vyravusią nuomonę, kad sąvartynuose dirbę žmonės skurdžiai ir vargetos. Jų pačių teigimu, jei nori ir netingi, sąvartyne gali gerai užsidirbti.

Sąvartyne ne tik dirbę, bet gyvenę žmonės. Mūsų tyrimas taip pat paneigia paplitusią (tiek, visuomenėje, tiek socialinių mokslų atstovų tarpe) nuostatą, kad atliekų rinkėjai buvo benamiai. Jie viso labo sudarė tik sąvartyno „bendruomenės“ mažumą. Būtų klaidinga laikyti benamiais netgi tuos žmones, kurie ne tik dirbo, bet ir gyveno sąvartyne. Čia buvo įsikūrę įvairūs žmonės: (1) turintys būstus bet gyvenantys čia patogumo dėlei, (2) praradę būstus (kai jau dirbo sąvartyne arba prieš ateidami čia dirbti), (3) užaugę čia nuo vaikystės.

Apibendrintai Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenimą galima nupasakoti taip: jie gyvena sąvartyną supančiuose miškuose, pasistatę namelius iš atliekose rastų medžiagų, minta atliekose rastais maisto produktais (kai ką nusiperka iš parduotuvių ar kaimo gyventojų), rengiasi sąvartyne rastais drabužiais. Taigi kaip ir viso pasaulio atliekų rinkėjai tenkina savo materialiuosius poreikius vartodami atliekas (sąvartyno specifika: visi materialiniai poreikiai gali būti patenkinami neišeinant iš sąvartyno aplinkos, t.y. gan uždaroje ir izoliuotoje erdvėje). Galima pastebėti, kad jiems būdingas netaupus, „eikvojantis“ vartojimas. Tačiau tokio pobūdžio vartojimas įgyja skirtingą prasmę sąvartyno – gausaus įvairiausių visuomenės nepanaudotų išteklių, t.y. išmestų vertingų atliekų – kontekste. Vienas charakteringų gyvenimo sąvartyne bruožų - daiktų naudojimas ne pagal įprastinę paskirtį, kitaip tariant, atliekose rastų daiktų pritaikymas įvairioms netipiškoms paskirtims. Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjams taip pat būdingas „laukinis“ gyvenimas, pasižymintis šiuolaikinei civilizacijai neįprastais bruožais (pvz., patogumų nebuvimas, gyvenimas po atviru dangumi ir pan.). Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjai, kaip ir kitų šalių šiukšliautojai susiduria su sunkumais palaikydami higieną ir tvarką (sąvartyno specifika: ypatinga būsto netvarka sąlygota ne tik darbo pobūdžio bei gyvenimo greta šiukšlyno). Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų bendruomenės gyvenime svarbų vaidmenį vaidina alkoholio vartojimas ir rūkymas. Jų tarpe tai kartais laikoma

netgi svarbesniu poreikiu negu pavalgyti. Kalbant apie socialinius gyvenimo sąvartyne aspektus, galima atkreipti dėmesį į tai, kad nepaisant savitos Kariotiškių sąvartyne gyvenančių atliekų rinkėjų socialinės struktūros ir organizacijos, čia nebuvo juntamas stiprus bendruomeniškumo jausmas. Labiau būdingas susigrupavimas. Šios bendruomenės gyvenime (kaip ir kitų šalių atliekų rinkėjų bendruomenėse) svarbų vaidmenį vaidino supirkėjai. Jie, viena vertus, buvo atliekų rinkėjų paslaugų pirkėjai, uždarbio teikėjai ir globėjai. Antra vertus, išnaudotojai, besipelnantys iš atliekų rinkėjų darbo ir konkuruojantys dėl jų darbo, kai kada net smurtinėmis priemonėmis.

Apislinkius šiukšlyne, iš pirmo žvilgsnio, sąvartyno žmonės, jų gyvenimo sąlygos ir būdas atrodo labai panašūs. Galbūt net vienodi. Tačiau iš to, kas buvo aptarta disertacijos empirinėje dalyje, galima daryti išvadą, kad tai tebtų paviršutiniškas įspūdis. Kariotiškių sąvartyne dirbo labai įvairūs žmonės. Nepaisant juos vienijusios bendros teritorijos, bendro darbo ir rūpesčių, galime numanyti, kokios įvairios buvo jų gyvenimo patirtys, apsisojimo sąvartyne motyvai, kaip, priklausomai nuo jų asmeninių savybių ir įpročių, skyrėsi kasdienio gyvenimo ypatybės.

Gyvenimas sąvartyne varijavo nuo paprasčiausiai suręsto karkaso, apdengto polietileno ar medžiagų atraižomis, kilimais iki namelių su grindimis, stogais, pečiais, langais, priestatais. Mityba taip pat įvairavo nuo paprastų šaltų užkandžių iš sąvartyne rastų atliekų iki karštų patiekalų gaminimo iš kokybiškų, pirktų produktų. Apranga vėlgi: nuo ilgai nešiojamų sąvartyne rastų drabužių iki kasdien keičiamų darbinių rūbų. Įvairavo ir tvarka: nuo į šiukšlyną panašaus kiemelio iki visada iššluoto, tvarkingo, prižiūrimo kiemo. Nors gėrė visi, bet alkoholio suvartojimo kiekis ir rūšys taip pat skyrėsi. Įvairavo ne tik kasdienybė, net laisvalaikio leidimo būdai: nuo nuolatinio gėrimo ir televizoriaus žiūrėjimo iki žvejojimo, skaitymo, futbolo žaidimo, įvairių susigalvotų pramogų. Apskritai galima teigti, kad atliekų rinkėjai tai labai nevienalytė visuomenė grupė, kurioje galima aptikti nemažai kraštutinių.

Vis dėlto atkreipę dėmesį į šiuos skirtumus nesuklysimė teikdami, kad ši dvidešimt metų egzistavusi sąvartyno „sala“ sudarė sąlygas susikurti specifinį

gyvenimo būdą ir kultūrą turinčiai daugiau mažiau pastoviai žmonių grupei. Daugumą sąvartyno žmonių siejo panašus gyvenimo būdas, pažymėtas to paties darbo pobūdžio, gyvenamosios aplinkos, tos pačios „bendruomenės“, reikšmingų joje vykusių įvykių, bendro laisvalaikio ir t.t. Ir šis gyvenimo būdas, ko gero, daugumai mūsų visuomenės gali atrodyti svetimas, keistas, įdomus ar intriguojantis, vieniems - sukeliantis pasibjaurėjimą, kitiems - galbūt egzotiškumo įspūdį. Taigi iš tiesų savitas.

Lietuvoje vykdyta atliekų tvarkymo sistemos reforma ir sąvartyno uždarymas paveikė čia dirbusių atliekų rinkėjų gyvenimus. Daugeliui tai buvo kaip ilgametės darbo vietos praradimas. Sunkiausia prisitaikyti prie pokyčių buvo tiems, kur sąvartyne ne tik dirbo, bet ir gyveno. Dalis jų taip ir liko gyventi sąvartyną supančiuose miškuose, pačių pasistatytuose nameliuose. Ilgainiui išsikristalizavo tokios jų pagrindinės išgyvenimo strategijos: pagalbinių darbų aplinkiniuose kaimuose ir miesteliuose, vagystės, transformacija į miestų šiukšliautojus. Nors šiuo klausimu stokojame išsamių duomenų iš kitų šalių, remdamiesi keliomis užuominomis įvairiuose tyrimuose, galime teigti, kad tokios išgyvenimo strategijos yra panašios į kitų šalių atliekų rinkėjų prisitaikymo prie pokyčių būdus.

Taigi matome, kad įvairių pasaulio šalių, o taip pat ir Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų gyvensenai yra būdingi panašūs bruožai, apimantys tiek fundamentalias savybes, vertybes (pvz., požiūris į šiukšles ne kaip į atliekas, o kaip resursus), tiek konkrečias ir, iš pirmo žvilgsnio atrodytų nereikšmingas, detales (pvz., vienodi darbo įrankiai, būsto įrengimas rastomis atliekomis). Tai rodo, kad atliekų rinkėjų gyvensena konkrečioje vietovėje konkrečiu istoriniu periodu nėra vien tik keistas, visuomenei nuostabą (o kai kam ir pasibjaurėjimą) keliantis atsitiktinumas. Nepaisant to, kad skirtingų šalių (miestų, sąvartynų ir t.t.) atliekų rinkėjai tarpusavyje nebendrauja, ir, daugeliu atveju, ko gero, net nenutuokia apie vieni kitų egzistavimą, pasaulio mastu jie formuoja bendrus bruožus turinčią subkultūrą, pasižyminčią išskirtiniu, savitu gyvenimo būdu, glaudžiai besisiejančiu su jų atliekamu darbu.

IŠVADOS

1. Kiekviena visuomenės grupė formuoja savo gyvenimo būdą, kuris yra glaudžiai susijęs su jos vaidmeniu visuomenėje. Kai kurios visuomenės grupės yra marginalios, tačiau jos nėra nesvarbios. Jos turi savo vaidmenį ir savo vietą visuomenėje. Jos taip pat turi savitą gyvenimo būdą, kuris yra glaudžiai susijęs su jų atliekamu vaidmeniu.
2. Atliekų rinkėjų (kaip vienos iš marginalių grupių) gyvenimo būdas yra ištis išskirtinis. Tad yra svarbu tyrinėti, juos siekiant suprasti jų vietą visuomenėje, jų vaidmenį ir galų gale - pačią visuomenę.
3. Atliekų rinkėjai gali būti apibrėžiami kaip žmonių grupė, kuri iš šiukšlių srauto išrenka bei surūšiuoja atliekas, tinkamas antriniam naudojimui, ir jas patys vartoja ir/ar naudoja prekybiniais mainams.
4. Atliekų rinkimas kaip veikla egzistuoja visose visuomenėse. Atliekų rinkėjai kaip visuomenės grupė atsiranda kartu su urbanizacija. Istoriniams atliekų rinkėjų veikos pokyčiams įtakos turi gamybos technologijų evoliucija bei šalies, kurioje jie dirba, socialinė-ekonominė situacija.
5. Skirtingose kultūrose atliekų rinkėjų veikla įgyja skirtingas formas. Tad galima skirti šios veiklos klasifikaciją, kurios svarbiausi kriterijai: atliekų rinkimo vieta (miestas ar sąvartynas), atliekų tvarkymo proceso etapas, kuriame dirbama („pirmos rankos“, t.y. namų ūkiai ir įstaigos; tarpinės saugyklos; pervežimo mašinos; galutinio kaupimo vietos), pagal atliekų rinkimo paskirtį (pardavimui ar asmeniniam vartojimui), pagal renkamų atliekų tipą (antrinės žaliavos, organinės atliekos, daiktai ir pan.), pagal savarankiškumo laipsnį ir gaunamo atlygio pobūdį bei dydį.
6. Atliekų rinkėjų vaidmens visuomenėje supratimui svarbūs ekonominiai jų veiklos aspektai. Atliekų rinkėjų veikla labiausiai priklauso nuo to, kiek žmonių yra linkę užsiimti atliekų rinkimu (*darbo jėgos pasiūla*), ir nuo pramonės bei kitų ūkio šakų pastangų sumažinti gamybos kaštus perkant antrines žaliavas (*atliekų rinkėjų darbo produktų paklausa*). Be šių

pagrindinių veiksnių, atliekų rinkėjų veiklai turi įtakos dar ir kiti du veiksniai: *darbo objektų pasiūla*, t.y. kiek daug atliekų yra išmetama ir kiek jos yra vertingos, ir *valstybės reguliavimas*, kiek valstybės politikos priemonės leidžia/draudžia užsiimti šia veika bei sudaro tam tinkamas sąlygas.

7. Atliekų rinkėjų funkcija visuomenėje sietina su jų darbo teikiama trejopa – ekonomine, socialine ir ekologine – nauda. Ekonominė nauda reiškia, kad atliekų rinkėjų darbinė veikla leidžia sutaupyti gamybos kaštus bei atliekų tvarkymo išlaidas. Socialinė nauda reiškia, kad sprendžiamos socialinės problemos. Ekologinė nauda reiškia, kad mažėja aplinkos tarša, taupomi pirminiai gamtiniai išteklių. Tokiu būdu jų darbas suteikia tinkamas sąlygas efektyvesniam vartotojiškos visuomenės funkcionavimui.
8. Atliekų rinkėjų vieta visuomenėje yra marginali (ekonominė, socialinė ir geografinė prasme). Galima teigti, kad ši visuomenės grupė yra artima nepatrauklaus darbo specialistams, kurie, nors ir atlieka naudingą darbą, dėl jo pobūdžio visuomenėje yra stigmatizuojami. Kadangi atliekų rinkėjai dažniausiai nėra samdomi, dirba savarankiškai bei kadangi jų grupėms būdingos įvairios socialinės problemos, juos galima laikyti tarpine grupe tarp probleminių rizikos grupių asmenų ir nepatrauklaus darbo specialistų.
9. Atliekų rinkėjų gyvensena glaudžiai susijusi su jų atliekama funkcija visuomenėje (kurią apibendrintai būtų galima suformuluoti taip: nepatrauklaus, bet svarbaus darbo atlikimas, suteikiantis pagrindą veiksmingesniam visuomenės funkcionavimui). Galima išskirti tokius pagrindinius jų gyvenamosios bruožus:
 - a. esminis skiriamasis bruožas – visuomenėje neįprastas požiūris į šiukšles: šiukšlės traktuojamos kaip resursai, o ne kaip atliekos.
 - b. pagrindinis jų darbas ir uždario šaltinis yra atliekų rinkimas, rūšiavimas ir nukreipimas pakartotino panaudojimo link;
 - c. daugumai atliekų rinkėjų būdingas materialinių poreikių tenkinimas vartojant atliekas;

- d. atliekų rinkėjams dažnai būdingas bendruomeninis gyvenimas ir „profesijos“ perdavimas iš kartos į kartą (kitaip tariant, „profesinių“ klanų formavimas);
 - e. dėl atliekamo darbo jie visuomenėje yra stigmatizuojami ir išstumiami; tačiau nepaisant, patiriamos gėdos dažnai jiems būdinga dirbančių žmonių savigarba;
 - f. šiukšlės nėra vien jų darbo objektas; jos persmelkia atliekų rinkėjų buitį, namų aplinką, įtakoja jų santykius visuomenėje ir savivoką.
10. Atliekų rinkėjai egzistuoja ir Lietuvoje. Tai žmonės, miestų konteineriuose ieškantys vertingų atliekų, bei žmonės, dirbantys sąvartynuose.
11. Šis tyrimas atskleidžia, kad (1) Kariotiškių sąvartyne dirbę atliekų rinkėjai buvo aplinkiniuose miestuose ir kaimuose gyvenantys žmonės; santykinai nedidelė dalis jų gyveno sąvartyną supančiuose miškuose; tarp jų buvo ir benamių; (2) pagrindiniai Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų „bendruomenės“ susiformavimo veiksniai sietini labiau su ekonominiais negu su socialiniais ar moraliniais motyvais (t.y. labiau su noru užsidirbti, negu iškritimu iš visuomenės ar asmenybės degradacija).
12. Galima išskirti tokius pagrindinius Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų gyvenamosios buveinės bruožus:
- a. Pagrindiniai veiksniai, paskatindavę žmones pradėti užsiimti atliekų rinkimu, buvo socialiniai, t.y. santykis su kitu jau čia dirbančiu, žmogumi. Pradinį pasibjaurėjimą darbu sąvartyne padėdavo nugalėti ekonominiai veiksniai, t.y. galimybė pakankamai užsidirbti.
 - b. Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų savivoka susijusi su savigarba pasirinkus darbą, o ne kitas mažiau patrauklias alternatyvas (pašalpu gavimą, nusikalstamą veiklą ir pan.)
 - c. Atliekų rinkėjų darbui būdingos savybės: kenksmingos ir pavojingos darbo sąlygos, santykinai paprastas ir laisvas, tačiau fiziškai sunkus, atgrasus ir nelegalus darbas. Dirbama naudojant tipiškus atliekų rinkėjų darbo įrankius.

- d. Pagrindinis Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų darbas ir uždarbio šaltinis – antrinių žaliavų rūšiavimas ir pardavimas supirkėjams. Papildomas pasipelnymo šaltinis - įvairūs radiniai naudojami asmeniniam vartojimui, natūriniais mainams ar pardavimui.
 - e. Santykinai geros uždarbio galimybės. Pagrindiniai veiksniai, įtakoiantys uždarbio dydį: darbo intensyvumas ir gebėjimai dirbti, socialinis statusas sąvartyno bendruomenėje ir sėkmė.
 - f. Bendriausi kasdienio gyvenimo ir buities organizavimo bruožai: „laukinis“ gyvenimas; materialių poreikių tenkinimas, vartojant atliekas randamas sąvartyne; vartojimas, pasižymintis eikvojimu; daiktų naudojimas ne pagal įprastą paskirtį; tvarkos ir higienos stoka; svarbus alkoholio vaidmuo.
 - g. Nors Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų buičiai ir kasdieniam gyvenimui būdingi saviti bendri bruožai, jis nevienalytis - varijuojantis nuo paprastų, „aplaidžių“ būdų poreikiams tenkinti iki rūpestingo, kasdienio buities puoselėjimo, t.y. rūpinimosi kasdienio gyvenimo kokybe.
 - h. Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų laisvalaikis neišskirtinis. Dominuojančios veiklos: bendravimas, televizijos žiūrėjimas, alkoholio vartojimas ir pan.
 - i. Kariotiškių sąvartyno bendruomenės socialinis gyvenimas pažymėtas savos socialinės organizacijos (kolektyvinio gyvenimo būdo, nors ir ne stipriai sutelktoje bendruomenėje, susigrupavimo, hierarchinių santykių, gana gausių smurto apraiškų santykiuose). Išskirtinis ir įvairialypis vaidmuo šioje bendruomenėje tenka supirkėjams - nuo „darbdavio“ ir globėjo iki išnaudotojo.
 - j. Atliekų rinkėjų gyvenimas kupinas rizikos. Aukštas mirtingumo ir sveikatos problemų lygis charakterizuoja sąvartyno gyvenseną. Dėl sveikatos problemų į medikus kreipiamasi itin retai.
13. Ši disertacija parodė, kad Kariotiškių sąvartyne dirbančių žmonių gyvensenos ypatumai yra susiję ne tik su individualiais pasirinkimais.

Specifinė jų gyvenimo turi bendrą bruožą su kitų šalių atliekų rinkėjų gyvenimo būdu. Tad gali būti kildintina iš priklausymo atliekų rinkėjų subkultūrai.

14. Disertacijoje atskleistas požiūris į atliekų rinkėjus, kad jie nėra vien „asocialūs“, degradavę asmenys, bet žmonės, ieškantys išgyvenimo strategijų, išnaudojantys neformalioje ekonomikoje atsirandančią nišą ir netgi atliekantys visuomenei naudingą darbą. Tokį požiūrį galima įtraukti į paramos jiems (ir kitoms visuomenės grupėms, kurių vienas iš pragyvenimo šaltinių yra atliekų rinkimas) koncepciją ir strategiją, išnaudojant šią darbinę jų veiklą kaip išteklių.

Disertacijos išvados, kaip atsakas į pagrindinius keltus uždavinius, leidžia apibendrinti darbe atliktą analizę ir pagrįsti ginamuosius teiginius:

1. Lietuvos sąvartynuose atliekas renkantis ir rūšiuojantis žmonės nėra lokalus reiškinys. Jie vadintini atliekų rinkėjais ir laikytini viena iš jų atmainų.
2. Specifinė Kariotiškių sąvartyne dirbančių žmonių gyvenimo – neatsitiktinis kasdienio gyvenimo įpročių rinkinys, bet atliekų rinkėjų subkultūros kasdienė raiška.
3. Pamatinis tiek Kariotiškių sąvartyno, tiek ir kitų šalių atliekų rinkėjų gyvenimo bruožas – šiukšlių traktavimas ne kaip atliekų, o kaip resursų – persmelkia ne tik jų darbą, bet ir buitį, socialinį gyvenimą, savivoką.
4. Atliekų rinkėjai – visuomenės grupė aptinkama kiekvienoje kultūroje. Jie atlieka nepatrauklų, tačiau ekonomine ir ekologine prasme naudingą darbą. Tad juos galima laikyti tarpine grupe, turinčia dviejų visuomenės grupių bruožų: viena vertus, socialines problemas patiriančių rizikos grupės asmenų, kita vertus, nepatrauklaus darbo vykdytojų.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Adelman C. 1998. Photocontext. // Image based research. A sourcebook for qualitative researchers (ed. Prosser J.). - UK, Falmer Press. – p. 148 – 161.
2. Anderson N. 1923. The hobos. – University of Chicago press.
3. Appandurai A. 2001. Deep Democracy: Urban governmentality and the horizon of politics. // Environment and Urbanization, Vol. 13, Nr.2. – p. 23-44.
4. Asforth B.E., Kreiner G.E. 1999. „How can you do it?“. Dirty Work and the Challenge of Constructing a Positive Identity.// Academy of Management review Vol. 24, Nr.3. - p.413-434
5. Asforth B.E., Kreiner G.E., Clark M.A., Fugate M. 2007. Normalizing Dirty Work: Tactics for Countering Occupational Taint. // Academy of Management journal, Vol. 50, Nr.1. - p. 149-189.
6. Atkinson P., Hammershley M. 1994. Ethnography and participant observation.// Handbook of qualitative research (ed. Denzin N., Lincoln Y.S.).- Thousand Oaks, CA: Sage.
7. Atkinson P., Hammershley M. 1995 Ethnography: principles in practice. –London, Rouledge.
8. Valstybinis atliekų tvarkymo planas. 2002. Valstybės žinios Nr.40-1499. [prieiga internetu: www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=205160&Condition2=]
9. Bateson G., Mead M. 1942. The Balinese Character: a photographic analysis. – The New York academy of sciences.
10. Ball M., Smith G. 2007. Technologies of Realism? Ethnographic Uses of Photography and Film. // Visual Research Methods. - London: Sage Publications.
11. Barbalace R.C. The History of Waste. [Prieiga internetu: <http://environmentalchemistry.com/yogi/environmental/wastehistory.html>]
12. Becker H. S. 1974. Photography and Sociology. // Studies in the Anthropology of Visual Communication, 3-26.
13. Becker H.S. 2007. Visual sociology, Documentary Photography, and Photojournalism: It’s (Almost) All a Matter of Context. // Visual Research Methods. - London: Sage Publications. – p. 321-338

14. Benthall J. 1979. Review of „Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Value“ by Michael Thompson // RAIN, No. 34. P.7-8. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland
15. Berger j., Mohr J. 1975. The seventh man. Migrant workers in Europe. Penguin books.
16. Berger j., Mohr J. 2007. The seventh man. Migrant workers in Europe. // Visual Research Methods. - London: Sage Publications. – p. 321-338.
17. Birkbeck C. 1978. Self –employed proletarians in an informal factory: The case study of Cali’s garbage dump. // World development Nr.6. – 173- 185.
18. Bugnard P.F., Dorand J.P, Stevan D., Vial J.C., Walter A.M. 1994. Istorija 1. Vilnius: Baltos lankos.
19. Chapman K., Reyes O. 2007. Scavenging, Solid Waste and the Future of Trash Disposal In the City of Matamoros. [Prieiga internetu: www.texascenter.org/publications/basurero.pdf]
20. Chidaushe S.J. 2006. Ashforth and Kreiner’s „How can you do it? Dirty work and the Challenge of Constructing a Positive identity“. A critical analysis. [prieiga internetu: sociology.sdstate.edu/arwoodd/theory2/.../papers/stacy-paper.pdf]
21. Christie N. 1999. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Vilnius: Eurigmas.
22. Colins English Dictionary, 6^{ed}. 2003. Collins Harper Publishers.
23. Collier J.J., Collier M. 1992. Visual Antropology: Photography as a Research Method. Albuquerque: University of New Mexico Press.
24. Čepaitienė A. 2005. Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė. // Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos Nr.5(14). – p. 11-25.
25. Čepinskis J., Jančauskas A., Ubartas M. 2001. Racionalaus atliekų tvarkymo valdymo prielaidos. //Aplinkos tyrimai, inžinerija ir vadyba, Nr.1(15), P.57-68.
26. Dėl mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikacijos (LR ŠMM įsakymas). 1998.01.09 [prieiga internetu: http://www.lmt.lt/AKTAI/tekstai/Klasifikacija_aktuali.doc]
27. Dictionaire Hachette juniors. 1980. Paris: Hachette.
28. Douglas M. 1966. Purity and Danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo. // London: Routledge and Kegan Paul.

29. Faure A. 1977 Classe Malpropre, classe dangereuse? Quelques remarques a propos des chiffonniers Parisiens au 19^E siecle et de leurs cites. // Recherches. Nr 29.
30. Ferrel J. 2006. Empire of scrounge: Inside the Urban underground of dumpster diving, trash picking, and street scavenging. NYU press.
31. Fetterman. 1998. Ethnography 2nd ed. CA: Sage Publications.
32. Furedy Ch. 1990. Social Aspects of Solid Waste Recovery in Asian Cities. // Environmental Sanitation Reviews Series, No. 30. Bangkok: Environmental Sanitation of Technology. P.2-52
33. Gerry C. 1979. Small-scale manufacturing and repairs in Dakar: a survey of market relations within the Urban economy. // Casual work and poverty in third world cities (ed. Bromley R. ir Gerry C.). – New York: John Wiley and Sons. – p. 229-249.
34. Ghidina M.J. 1992. Social Relations and the Definition of Work: Identity Management in a Low-Status Occupation. // Qualitative sociology, Vol.15. Nr.1. Human sciences press. – p.73-85
35. Gibson T. 2005. Who will do the dirty work? // Common voice, Issue 3. [Prieiga internetu www.cvoice.org/CV3gibson.pdf]
36. Giddens A. 2005. Sociologija. – Vilnius, Poligrafija ir informatika.
37. Giddens A. 2000. Modernybė ir asmens tapatumas. Vilnius: Pradai.
38. Goffman E. 1986. Stigma. Notes on the management of spoiled identity. New York: Simon and Schuster.
39. Golicz R. 2007. A Brief Introduction to Contemporary Refuse Archaeology: Garbology. What is it? [Prieiga internetu: donnamorpress.com/pdf/RefuseArchaeology.pdf]
40. Gonak A. 2006 Didžiausių Lietuvos sąvartynų (Kalotės, Lapių bei Kariotiškių) gyventojų sveikatos bei ją įtakojančių socioekonominių veiksnių vertinimas (bakalauro darbas). Kaunas. Kauno medicinos Universitetas.
41. Gonak A., Darulis Ž. 2006. Sąvartyno gyventojų bei ją lemiančių socialinių ir ekonominių veiksnių vertinimas. // Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas 10 (1). P.23-26.
42. Gowan T. 2008. New Hobos or Neoromantic Fantasy? Work and Ethics amon Homeless Recyclers in San Francisco (nepublikuotas rankraštis).

43. Hamilton P. Visual research methods, vol.1, vol.2, vol.3 ir vol.4. London, Sage publications.
44. Hammersley M. 1990. Realing Ethnographic Reasearch: A Critical Guide. London: Longman.
45. Hammersley M. 1992. What's wrong with ethnography? London, Routledge.
46. Haris M. 1998. Kultūrinė antropologija. Vilnius: Tvermė.
47. Harper D. 2006 Good company: A tramp life. Paradigm Publishers.
48. Harper D. 1989 Visual sociology: expading sociological vision. // New technology in sociology. Practical Applications in research and work. (Ed. Balnk G., McCartney J.L., Brentv E.E.)...
49. Harper D. 1996. Seeing sociology. // The American Sociologist, Vol. 57 (3). – p.69-78.
50. Harper D. 1998. An Argument fo Visual Sociology. // Image based research. A sourcebook for qualitative researchers (ed. Prosser J.). - UK, Falmer Press. – p. 24-41.
51. Harper D. 2007. The Visual Ethnographic Narrative. // Visual Research Methods. London: Sage Publications. – p. 83-100.
52. Herbert G.J. 1972. The positive functions of poverty. // The American journal of sociology, Vol.78, Nr.2. – p. 275-289.
53. Herman J.L. 2006. Trauma ir išgijimas: prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro. Vilnius: Vaga.
54. Hsieh H.F., Shannon S.E. 2005. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. // Qualitative Health Research, Vol.15, No.9. Sage Publications.
55. Hughes E. 1958. Men and their work. Free press.
56. Hughes E. 1962 Good people and dirty work. // Social problems, Vol.10. - p.3-11.
57. Hughes E. 1970. The humble and the proud: the comparative study of occupations. // Sociological quarterly, vol.11. – p. 147-156.
58. Ik Ki Kim. 1995. Differentiation among the Urban poor and the reprdution of poverty: the case of Nanjido. // Environment and Urbanization, Vol.7. Nr.2. – Sage publications. – p. 183-194.

59. Inglis D. 2005. Culture and everyday life. London: Routledge.
60. Yue Dong M. 2003. Republican Beijing. The City and its Histories. N.J.: University of California Press.
61. Jakavonytė J. Valkatavimas kaip socialinis fenomenas [magistro darbas]. Vilnius, VU sociologijos katedra, 2005.
62. Kanopienė V., Mikolionienė S. 2004. Lietuvos benamiai: gyvenimo sąlygos. // Socialinis darbas. Mokslo darbai. Nr.3(1). P. 47-59.
63. Keyes W. 1974. Manila scavengers: the struggle for urban survival. // Manila: Ateneo del Manila University.
64. Kocai E. 2007. Socialinė benamių atskirtis ir jos formavimosi veiksniai (daktaro disertacija). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
65. Komunalinių atliekų tvarkymo paslaugos 2006-2007. 2007. [Prieiga internetu: http://www.am.lt.vi.rubruc.php3?rubric_id=1113].
66. Krupickaitė D. 2000. Erdvinių gyvenamosios, kaip vieno svarbiausių urbanizacijos aspektų, skirtumų tyrimas (dviejų Lietuvos rajonų pavyzdžiu) // Geografijos metraštis, T.33. – p. 337-349.
67. Lavastė L. 2003. Sąvartyno gyventojų likimai – po šiukšlių kalnais. // Lietuvos rytas, Nr. 301, 2003.12.27. P.7.
68. Lee B.A., Schrech C.J. 2005. Danger on the streets: Marginality and victimization among homeless people. // American behavioral scientist, vol.48. – p. 1055-1081.
69. Leonavičius J. 1993. Sociologijos žodynas. – Vilnius: Academia.
70. Leonavičius V. 2003. Sociologija. – Kaunas: VDU leidykla.
71. Leonavičius V. 2003. Visuomenės dalyvavimas buitinių atliekų tvarkyme kaip socialinės kaitos kriterijus. // Aplinkos tyrimai, inžinerija ir vadyba, Nr.3(25), P.71-79.
72. Lietuvių kalbos žodynas [prieiga internetu: <http://www.lkz.lt/startas.htm>]
73. Mayring P. 2000. Qualitative Content Analysis. // Forum: Qualitative Social Research, Vol.1, No. 2.
74. Malūkas, E. 2008. Šiukšlyno žmonės. Panevėžys: Magilė.
75. Maniukaitė G. 2007. Visuomenės silpnieji ir atstumtieji: vertybių konflikto ypatumai Lietuvoje. // Filosofija.Sociologija T.18. Nr. 2 – p. 45-55

76. Margolis E. 1990. Visual ethnography: Tools for mapping the AIDS epidemic. // *Journal of Contemporary Ethnography*. Vol.19, Nr.3. London: Sage Periodical Press. P.370-391.
77. Matulionis A.V. 2003. *Sociologija*. – Vilnius: Homo liber.
78. Matulionis A.V., Kasparavičienė V., Kocai E. Krukauskienė E., Liutikas D., Maniukaitė G., Novelskaitė A., Trinkūnaitė I., Vosyliūtė A., Žilinskaitė V. 2005. *Lietuvos socialinė struktūra*. – Vilnius: Fridas.
79. Medina M. 2004. Scavenger Cooperatives in Asia and Latin America. [Prieiga internetu: www.wiego.org/ahmedabad/papers/final/Medina_MBOP.doc]
80. Medina M. 2005. Serving the unserved: informal refuse collection in Mexico. // *Waste Management Research* Nr.23. P. 390-397.
81. Medina M. 2007. *World's Scavengers. Salvaging for Sustainable Consumption and Production*. Lanham: AltaMira Press.
82. Melosi M.V. 2006. Review of „On Garbage“ by John Scanlan. // *H-Urban. H-Net Reviews in the Humanities and Social Sciences*. Jan. 2006.
83. Minimalioji mėnesinė alga ir minimalusis valandinis atlygis (statistika). Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internetu: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveelections.asp?MainTable=M3060102&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=3610&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14>
84. Nas P.J.M., Jaffe Rivke. 2004 *Informal Waste Management. Shifting the Focus from Problem to Potential*. // *Environment, Development and Sustainability* Nr.6. P.337–353. Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
85. Nguyen H.T.L., Chalin C.G., Lam T.M., Maclaren V.W. *Health & Social Needs of Waste Pickers in Vietnam*. [Prieiga internetu: www.utoronto.ca/waste-econ/HuyenNguyen.pdf]
86. *Oxford English Dictionary of Etymology*. 1996. Oxford at the Clarendon Press.
87. Paper history [prieiga internetu: http://www.paperonline.org/history/history_frame.html]
88. Parker I. 2005. *Qualitative psychology: Introducing radical research*.

89. Perry S.E. 1978. San Francisco Scavengers: Dirty work and the Pride of Ownership. University of California Press.
90. Pink S. 2001. Doing Visual Ethnography. Images, Media and Representation in Research. London: Sage Publications.
91. Praspaliauskienė R. 2000. Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmos pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje. - Vilnius: Žara.
92. Proser J. 1998. Image based research. A sourcebook for qualitative researchers (ed. Proser J.). - UK, Falmer Press. – p. 115-130.
93. Proser J. 1998. The Status of Image-based research. // Image based research. A sourcebook for qualitative researchers (ed. Proser J.). - UK, Falmer Press. – p. 97-112..
94. Proser J., Shwartz D. 1998. Photographs within the sociological research process. // Image based research. A sourcebook for qualitative researchers (ed. Proser J.). - UK, Falmer Press. – p. 115-130.
95. Ratcliffe M.B. 1992. Perceptions and realinies of the Urban Margin; The Rag Pickers of Paris in the First Half of the Nineteenth Century. // Canadian Journal of History XXVII.
96. Reid D. 1993. Paris Sewers and Sewermen: realinies and representations. Harvard University Press.
97. Rienecker L. Jorgensen P.S. 2003. Kaip rašyti mokslinį darbą. Vilnius: Aidai.
98. Rouse J., Ali M. 2001. Waste pickers in Dhaka. Using the sustainable livelihoods approach: key findings and field notes. Loughborough: WEDC, Loughboroug University.
99. Ruškus J., Balčiūnas S. 2003. Kairių sąvartyno apylinkių užterštumas ir gyventojų sveikata: nuomonių tyrimo rezultatai. Šiauliai: ŠU Socialinių tyrimų mokslinis centras..
100. Sarantakos S. 2005 Social research. Palgrave Macmillan.
101. Savolainen R. 1995. Everyday life information seeking: approaching information seeking in the context of „way of life“ // LISR, vol.17. – p. 259-294.
102. Scanlan J. 2005. On Garbage. London: Reaktion Books Ltd.
103. Shachchidananda. 2001. People at the Bottom. A Portrait of the Scavengers. New Delhi, Concept.

104. Shaffir W. 1999 Doing Ethnography: reflections on finding your way. //Journal of Contemporary Ethnography. Vol.28. Nr.6. London: Sage Periodical Press. P.676-685.
105. Shields R. 1991. Places on the Margin. Alternative Geographies of Modernity. London: Routledge.
106. Sicular D. 1992. Scavengers, Recyclers, and Solutions for Solid Waste Management in Indonesia. Berkeley, CA, USA
107. Silva M.C., Fassa A.G., Siqueira C.E., Kriebel D. 2005. World at work: Brazilian ragpickers. // Occupation. Environment. Medicine. Nr.62. P.736-740.
108. Simpson Herbert M., Mitrovic A., Zajic G., Petrovic M. 2005. A Paper Life. Belgrade's Roma in the Underworld of Waste Scavenging and Recycling. UK: Loughborough University.
109. Smith C.A. 1980. Review of „Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Value“ by Michael Thompson. // Journal of Economic Literature, Vol. 18, No. 3. P.1094-1095. American Economic Association.
110. Strasser S. 1999. Waste and want. A social history of Trash. Metropolitan Books.
111. Suchar C.S. 2007. Grounding Visual Sociology in Shooting Scripts. // Visual Research Methods Vol.4. London: Sage Publications. – p.211-234.
112. Taira K. 1968. Ragpicers and Community Develpoment: „Ants‘ Villa“ in Tokyo. // Industrial and Labor Relations Review, Vol.22, Nr.1. P.3-19.
113. Taira K. 1969. Urban poverty, ragpickers, and the „Atns“ Villa in Tokyo. // Economic development and cultural Cahnge. Vol. 17(2). – p. 155-77.
114. Tavera D.S. 1994. Dulp Scavenging in Garbone, Bostwana: anachronism or rebuse occupation of the poor. // Geography Annals 76 B (1). P.21-32. The Swedish Society for Anthropology and Geography.
115. Thompson M. 1979. Rubbish Theory. The Creation and Destruction of Value. Oxford University Press.
116. Treiman D.J. 1977. Occupational prestiže in comparative perspective. – NY: Accademic press.
117. UAB „Vilniaus sąvartynas“ (trumpa informacija apie įmonę). Prieiga internetu: www.savartynas.lt [Jungimosi data: 2006 m. rugsėjis]

118. Valentine G. 2001. Social Geographies: Space and Society. Harlow: Prentice Hall
119. Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis ir indeksai (statistika). Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internetu: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3060301&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=3613&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14>
120. Vosyliūtė A. 2002. Varguomenė: būtis ir egzistenciniai išgyvenimai. // Filosofija. Sociologija, Nr.4. – p. 23-30.
121. Vosyliūtė A. 2004. Socialinė grupės: nepritekliaus žymės. - Vilnius: Karminas.
122. Vosyliūtė A., Kasparavičienė V., Maniukaitė, G. Kocai. 2004. Varguomenė: gyvensena ir vertybės. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
123. Wagner J. 2007. The Visual Substance of Social Research. // Visual Research Methods. London: Sage Publications. – p. 401-424.
124. Whyte W.F. 1993 (pirmas leidimas 1943). Street corner society. University Chicago press.
125. William Rathje. 2001. Rubbish! The Archeology of Garbage.
126. Winston B. 1998. ‚The Camera Never Lies‘: The Partiality of Photographic Evidence. // Image based research. A sourcebook for qualitative researchers (ed. Prosser J.). - UK, Falmer Press. – p. 60 -68.
127. Witold Rybczynski W. 1992. We Are What We Throw Away. [Prieiga internetu: <http://www.nytimes.com/1992/07/05/books/we-are-what-we-throw-away.html?n=Top/Features/Books/Book%20Reviews&scp=1&sq=garbage%20dump%20archaeology&st=cse>].
128. Wolcott H. 1990. Making a Study more ethnographic. // Journal of contemporary Ethnography, Vol.19, No.1. London: Sage Periodicals Press. P.44-72.
129. Zamudio L., Toledo A.R. 1992. Les recuperateurs de dechets a Bogota. Un apport au debatų sur le secteur informel. [prieiga internetu: horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/.../39372.pdf]
130. Zimring C.A. 2005. Chash for Your Trash. Scrap Recycling in America. New Brunswick, N.J: Rutgers University Press.